

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ,
МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ

Заснований
у 1997 р.
Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 15436-4008 ПР,
22 червня 2009 р.
Адреса редакції :
Україна, 69600,
м. Запоріжжя, МСП-41,
вул. Жуковського, 66
Телефони для довідок:
(061) 289-12-26
(061) 228-75-50

В і с н и к
Запорізького національного
університету

▪ **Філологічні науки**

№ 1, 2011

Запоріжжя 2011

Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових статей. Філологічні науки. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2011. – 188 с.

Затверджено як наукове фахове видання України, у якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (постанова президії ВАК України від 01.07. 2010 р. №1-05/5)

Затверджено вченою радою ЗНУ (протокол засідання № 1 від 27.09.2011 р.)

Редакційна рада

Головний редактор – Білоусенко П.І., доктор філологічних наук, професор

Відповідальний редактор – Хом'як Т.В., кандидат філологічних наук, доцент

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Чабаненко В.А.	-	доктор філологічних наук, професор, заступник головного редактора
Гуменний М.Х.	-	доктор філологічних наук, професор
Заверталюк Н.І.	-	доктор філологічних наук, професор
Зарва В.А.		доктор філологічних наук, професор
Зацний Ю.А.	-	доктор філологічних наук, професор
Іваненко В.К.	-	доктор педагогічних наук, професор
Манакін В.М.	-	доктор філологічних наук, професор
Павленко І.Я		доктор філологічних наук, професор
Пахомова Т.О.	-	доктор педагогічних наук, професор
Петренко О.Д.	-	доктор філологічних наук, професор
Погребна В.Л.		доктор філологічних наук, професор
Приходько А.М.	-	доктор філологічних наук, професор
Тихомиров В.М.	-	доктор філологічних наук, професор
Шевченко В.Ф.	-	доктор філологічних наук, професор

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

АББАСОВА ХАЛИДА АББАС ГЫЗЫ ОСОБЕННОСТИ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПРОЗЫ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ И ПОЛЬСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XX ВЕКА	5
АДАМОВИЧ А. Е. ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТЬ В РОМАНЕ «ТИХИЙ ДОН» М. ШОЛОХОВА	8
БИЛЬЧЕНКО А.А. «УКРАДЕННЫЙ КОНЦЕПТ»: ПРОБЛЕМА СИМВОЛА В ЛИТЕРАТУРНОМ МИФЕ (НА ПРИМЕРЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ О ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЕ)	10
ВІСИЧ О.А. НОН-ФІНІТО В ДРАМАТУРГІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ.....	14
ГУЛЕВИЧ Л. О. ЖАНРОВО-СТИЛЬОВА СПЕЦИФІКА ТВОРІВ МИКОЛИ УСТИЯНОВИЧА НА ІСТОРИЧНУ ТЕМАТИКУ.....	19
ДОРОФЄЄВА А.В. ІСТОРИЧНА ОСНОВА ТВОРІВ В.МАЛИКА	24
КОЧЕРГА С.О. „ЛАНДШАФТ КУЛЬТУРИ” У ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ	28
МОКРЕНЦОВ Д. С. ХУДОЖНЄ МОДЕЛЮВАННЯ ОБРАЗУ ПРОРОКА В ПОВІСТІ Г. ХОТКЕВИЧА „АВІРОН”..	32
СТАДНІЧЕНКО О.О. «НЕ ДОГОРИТЬ СВИЧА ПО УКРАЇНІ...»: ХУДОЖНІЙ СВІТ АНАТОЛІЯ РЕКУБРАЦЬКОГО	36
СТАСИК М.В. НАРОДІЗНАВЧИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ РОМАНУ А.ЧАЙКОВСЬКОГО «САГАЙДАЧНИЙ».....	43
ФЕДОРЯКА Л.Д. РОЗВИТОК ВІРШОВАНОЇ САТИРИЧНОЇ ТРАДИЦІЇ НАПРИКІНЦІ XVI СТ. В АНГЛІЇ (НА ПРИКЛАДІ ТВОРІВ ДЖ. ГОЛЛА І ДЖ. МАРСТОНА).....	46
ЧЕРНИКОВ И.Н. СВОЕОБРАЗИЕ ИСТОРИЗМА РУССКОГО ИСТОРИОСОФСКОГО СИМВОЛИСТСКОГО РОМАНА КОНЦА XIX — НАЧАЛА XX ВЕКА	51
ЩЕДРИН І.Л. ПРОБЛЕМА ПАМ’ЯТІ ЖАНРУ В МІЖДИСЦИПЛІНАРНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ	58
ЯЦЕНКО О. О. ТРИ ЛЮБОВІ ГЕТЬМАНА БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО: ІСТОРИЧНА ПРАВДА І ХУДОЖНІЙ ДОМИСЕЛ ЛІТЕРАТУРНО — ХУДОЖНЬОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ЖІНОЧИХ ОБРАЗІВ	67

РОЗДІЛ 2. МОВОЗНАВСТВО

БАБАНИНА А.С. СЛОВООБРАЗОВАНИЕ СЛАВЯНСКИХ ЛИЧНЫХ ИМЁН: ГИПОКОРИСТИЧЕСКИЕ И ДЕМИНУТИВНЫЕ ФОРМЫ	75
БЕСПАЛА Л. В. ЛІНГВОКОНЦЕПТУАЛЬНЕ ВИРІВНЮВАННЯ ТА ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ КОНЦЕПТІВ АНГЛОМОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ КРАЇН КАРИБСЬКОГО РЕГІОНУ	78
БОНДАРЕНКО О.М., СИДОРЕНКО А.С. ВЗАЄМОДІЯ МОРФОЛОГІЧНИХ ТА СЕМАНТИЧНИХ СПОСОБІВ СЛОВОТВОРЕННЯ У СФЕРІ КОМП’ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ.....	85
БОНДАРЕНКО Т. Г. ДВОМОВНІ ІНТЕРНЕТ-ЗМІ: ДО ПРОБЛЕМИ ЛІНГВАЛЬНОЇ ЯКОСТІ ПРОДУКОВАНИХ ТЕКСТІВ	90
ГАЛУСТОВА К.Г. РОЗВИТОК ІНШОМОВНИХ КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК УЧНІВ У ПРОЦЕСІ ЧИТАННЯ ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ.....	93

ГРИЦЕНКО О. В. ФОНЕТИКО-ПРАВОПИСНА СИСТЕМА «ЕНЕЇДИ» І.П. КОТЛЯРЕВСЬКОГО	97
ДОМНІЧ О.В. ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНЕЗИ АВТОХТОННОЇ ЛЕКСИКИ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ (на матеріалі канадського, австралійського і новозеландського варіантів).....	102
ИВАНЕНКО В.К. ПРЕДЛОЖЕНИЕ-ВЫСКАЗЫВАНИЕ, МЕЖФРАЗОВОЕ ЕДИНСТВО И ФРАГМЕНТ КАК ЕДИНИЦЫ ТЕКСТА	107
КОЗЛОВА Т. О. ФОНОМОРФОЛОГІЧНІ ПОВТОРИ ЯК ІКОНІЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ТИПОЛОГІЧНОЇ ДОМІНАНТИ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКОЇ МОВИ-ОСНОВИ.....	109
КОЩЄЄВА Н. О. КОЛОРИСТИЧНИЙ ПРОСТІР В АНТРОПОНОМЕНАХ РІЗНОСИСТЕМНИХ МОВ (НА МАТЕРІАЛІ НАЗВ ШКІРИ АБО ЧАСТИН ТІЛА ЛЮДИНИ).....	118
ЛЮШИНСЬКА Г.В. СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕГІОНАЛІЗМІВ СХІДНОГО АРЕАЛУ КАНАДСЬКОГО ВАРІАНТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ.....	122
МАМЕДОВА А.И., ШАПОЧКА М.А. СИНТАКСИЧЕСКАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ АНАЛИТИЧЕСКИХ ЗАГАДОК-ИСТОРИЙ	129
МАЦЕГОРА И.Л. ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ РУССКОЙ РЕЧИ В СОВРЕМЕННОМ УКРАИНСКОМ ТЕЛЕЭФИРЕ (на матеріалі ситкома «Реальные пацаны»)	132
ОЛЕКСІЄНКО А.В. ДЕТЕРМІНАЦІЯ ТА ДЕТЕРМІНАНТИ У ВІТЧИЗНЯНІЙ І ЗАРУБІЖНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ	134
ОСТРЯНСЬКА О.В. КОНФІКСАЛЬНІ ПРИСЛІВНИКИ З ОБСТАВИННИМ ЗНАЧЕННЯМ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ	138
ПРАВДА Н.А. ЖАНРОВО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАУКОВО-ТЕХНІЧНИХ ТЕКСТІВ	142
РОМАНЮК Н.М. ОСОБЛИВОСТІ ЛЕКСИЧНИХ ДИВЕРГЕНТІВ НОРТАМБРІЙСЬКОГО ДІАЛЕКТУ	146
СЕРГА Н.В. ФРАНЦУЗЬКІ НАУКОВО-ТЕХНІЧНІ МЕТАФОРІЧНІ ТЕРМІНИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ПЕРЕКЛАДУ	150
ТЕЛКОВА О.В. ТАКТИКИ РЕГУЛЯЦІЇ КОМУНІКАТИВНИХ ВІДНОСИН У ФРАНКОМОВНОМУ ДИСКУРСІ	154
ЧЕРНІКОВА О. І. ЗІСТАВНО-ТИПОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗВУКОВИХ ПОВТОРІВ У ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ: МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИКА	159
ШЕВЧЕНКО О.І. РОЛЬ ДІЙСНОСТІ ЯК МАКРОСЕМІОТИЧНОЇ СИСТЕМИ В АКТУАЛІЗАЦІЇ СЕМАНТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ АНГЛОМОВНОГО ПУБЛІЦИСТИЧНОГО ТЕКСТУ.....	164
ШКІЦЬКА І.Ю. АРГУМЕНТАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ПОСИЛЕННЯ МАНІПУЛЯТИВНОГО ВПЛИВУ.....	173

РОЗДІЛ 3. РЕЦЕНЗІЇ

КОЛОЇЗ Ж.В. ВАГОМИЙ ВНЕСОК У РОЗБУДОВУ ВІТЧИЗНЯНОЇ ТЕОРІЇ ІСТОРИЧНОГО СЛОВОТВОРЕННЯ	180
БЛОУСЕНКО П.І., БОЙКО Л.П. ПСЕВДОНІМИ – ЕТНОКУЛЬТУРНА СПАДЩИНА НАРОДУ РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ Н.М.ПАВЛИКІВСЬКОЇ “ПИТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПСЕВДОНІМІЇ ХХ СТОЛІТТЯ” (ВІННИЦЯ: ГЛОБУС-ПРЕС, 2009. – 338 с.)	182
ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У “ВІСНИК ЗАПОРІЗЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ” ЗА ФАХОМ “ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ”	185

РОЗДІЛ 1. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 82(=512.162=162.1)-3.091 "19"

ОСОБЕННОСТИ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПРОЗЫ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ И ПОЛЬСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XX ВЕКА

Аббасова Халида Аббас гызы, аспирант

Институт литературы Академии Наук Азербайджана

Статья посвящена особенностям художественной прозы азербайджанской и польской литературы конца XX века. В статье анализируются произведения известных азербайджанских писателей Анара и Рустама Ибрагимбекова, а также произведения польских писателей Станислава Дыгата и Богдана Чешко.

Ключевые слова: анализ, литература, особенности, Азербайджан, Польша

Аббасова Х. ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ В АЗЕРБАЙДЖАНСЬКІЙ ТА ПОЛЬСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ/Інститут літератури Академії наук Азербайджану

Статтю присвячено особливостям художньої прози азербайджанської та польської літератури кінця XX століття. У статті аналізуються твори відомого азербайджанських письменників Анара та Рустама Ібрагімбекова, а також твори польських письменників Станіслава Дигата і Богдана Чешко.

Ключові слова: аналіз, література, особливості, Азербайджан, Польща

Abbasova H. FEATURES FICTION IN AZERBAIJAN AND POLAND LITERATURE OF THE LATE TWENTIETH CENTURY / Institute of Literature of Academy Sciences Azerbaijan

Article concerns the peculiarities of fiction in the Azerbaijani and Polish literature of the late twentieth century. The paper analyzes the works of famous Azerbaijani writer Anar and Rustam Ibragimbekov, as well as works of Polish writers Stanislaw Dygata and Bogdan Cheshko.

Key words: analyze, literature, features, Azerbaijan, Poland

60-70-е годы XX века как для азербайджанской, так и для польской литературы, были интересными и явились новым этапом в развитии литературы вообще. Отличали эти годы, конечно, не только обилие новых произведений, не только более глубокое сближение между литературой и реальной жизнью. Главным отличием этих лет были несравнимые изменения в литературе, появление нового содержания и идей, отдаление от нормативных требований социалистического реализма предшествующей эпохи. Именно в эти годы создаются произведения, отличающиеся художественным своеобразием, новые по содержанию и идейной концепции, по характерам изображаемых героев. Наиболее существенным для этого периода был рациональный, реалистический подход к действительности, а также стремление понять и переосмыслить в художественном творчестве объективные законы истории. Писатели этого периода активно участвовали в общественно-политической жизни страны, переосмысливая идейные и нравственные ценности. Литература искала и находила новые стимулы для общественной активности.

Пути развития литературы во многом определяли политические события 1956 года: венгерский кризис, подавленный танками, имевший огромное международное значение XX съезд КПСС с его разоблачением культа личности Сталина. Естественно, всё это стало возможным только после смерти И.В.Сталина (1953 год). И сразу после этого уже на II общесоюзном съезде писателей говорилось о так называемом «периоде оттепели» в общественной жизни, в его идейно-психологической действительности.

После XX съезда КПСС в Польше прошел VIII пленум ЦК ПОРП (октябрь 1956 года), который вернул на пост руководителя партии репрессированного Владислава Гомулку и внес глубокие изменения в жизнь общества, в том числе и в области культуры.

В конце 1956 года досрочно собрался VII съезд Союза польских писателей. На съезде прозвучали высказывания за свободу художественного творчества, за отмену предварительной цензуры, за широкий доступ читателей к запрещенным до сих пор книгам, за свободные контакты с эмиграцией и западной литературой. Председателем вновь избранного правления Союза писателей Польши стал известный своими оппозиционными взглядами А.Слонимский (в 1956 году его сменил на этом посту Ярослав Ивашкевич).

В Азербайджане после XX съезда стало возможным не только говорить, но и писать о репрессированных 1937 года. Вся горечь и трагичность репрессий тех лет, а также и последующих лет нашли отражение в литературе 60-70-х годов. Появляются произведения, в которых открыто критикуется несправедливость советского общества, грубое нарушение прав человека. Если раньше литература всё больше отгораживалась «китайской стеной» от национально-культурных традиций и современных направлений мирового искусства, если раньше литература подвергалась идеологизации и политизации, если раньше всё было по нормативам и канонам социалистического реализма, то сейчас азербайджанский и польский читатель смог познакомиться с запрещенной западной литературой XX века – с переводами книг А.Камю, Ж.-П.Сартра, А.Сент-Экзюпери, Веркора, А.Музиля, Броха, Э.Хемингуэя, Дж.Стейнбека, У.Фолкнера и других. В журналах и на сценах театров появились пьесы С.Беккета, Э.Ионеско, Ж.Жене, М.Фриша, Ф.Дюрренматта, Артюра Адамова, Т.Уильямса, А.Миллера, Т.Уайльдера. Из советской литературы были опубликованы замалчивавшиеся ранее произведения И.Бабеля, Б.Пильняка, М.Булгакова, И.Эренбурга.

Как в Азербайджане, так и в Польше были репрессированные поэты, писатели. В 60-70-е годы вернулись в азербайджанскую литературу произведения таких поэтов и писателей, как Гусейн Джавид, Юсиф Везир Чемазменли, Ахмед Джавад, Микаил Мушфиг и других. Впервые после войны в Польше были изданы многие произведения польских авторов межвоенного двадцатилетия: С.И.Виткевич, Б.Шульц, М.Ванькович, Зб.Униловский, М.Кунцевич, Ю.Чехович, Б.Лесьмян, М.Павликовская-Ясножевская, Я.Лехонь и многих других. Реабилитация деятельности Коммунистической партии Польши (распущенной Коминтерном в 1938 году) вернула польской литературе произведения писателей-коммунистов, уничтоженных в СССР, – Б.Ясенского, С.Р.Станде, В.Вандурского, Г.Джевецкого и др.

После 1956 года писатели как в Азербайджане, так и в Польше попытались определить своё отношение к вскрытым извращениям в общественной жизни страны. У многих писателей как бы спала пелена с глаз, они решительно пересматривали свои идейные позиции. Разбираясь в причинах, побудивших их подчиняться установкам, они сослались на энтузиазм общества, на необходимость найти своё место в новой действительности, на незнание многих фактов преступной деятельности партийного руководства и, наконец, на террор, принуждение, цензуру, страх... Таковыми в польской литературе были В.Ворошильский, А.Важик, Чеслав Милош, А.Сцибор-Рыльский и др.

Таким образом, в литературе 60-х получает место концепция нового человека, уже не большевика-коммуниста, не борца за социалистические идеалы, а живого человека с его радостями и горестями, ошибками и героическими поступками. Вот каким был новый образ 60-70-х годов. Таковы герои произведений Анара и Рустама Ибрагимбекова.

Герои Анара – представители средней интеллигенции (художники, актеры, архитекторы, студенты) – люди, достаточно свободные от тягот быта, но недостаточно сильные для полной от него независимости.

В данном случае Заур и Тахмина находятся в плену некоей неощутимой, неодолимо прочной сетки связей, которая заставляет их метаться и страдать. Сквозной сюжет Анара – крушение попыток вырваться за пределы круга. Душа кружит и снова возвращается на свои исходные позиции.

В произведениях Анара часто встречается человек, сам с собой играющий в нарды, человек, назначающий сам себе свидание, человек, сам себе звонящий по телефону. Магия замкнутости. Окошко похоже на коврик, прибитый к стене гвоздями. Географическая карта, торчащая годами перед глазами, манящая далекими названиями городов. Человек – пленник правил, законов, запретов, норм. Все эти правила честные, законы прекрасные, нормы добрые, а запреты справедливые.

Но человек все-таки пленник. Это доведенная до крайней степени отчужденность личности. Отчужденность от своих корней, от родового состояния души, которую заполнить нечем.

Заур – главный герой повести «Шестой этаж пятиэтажного дома» летит вслед за Тахминой в Москву, уходит к ней жить, перестает общаться с родителями. Это действительно предельная степень бунта для анаровского героя.

Герои повести знают, что их чувство обречено. Это знает и Тахмина, красавица, умница, выпускница философского факультета. Но в глазах матери и отца Заура и некоторых других действующих лиц она неприлична, непристойна и недостойна. Заболев от переживаний и душевных страданий, она умирает.

Анар придумал для своих героев своеобразное бессловесное прощание. Тахмина, уже покинутая, в ночном одиночестве слушает музыку, а потом набирает телефонный номер Заура и молча, без слов, подносит трубку к магнитофону, а он, на другом конце провода, все поняв, тоже молча слушает. Как отмечает Лев Аннинский: «ему – путь в жизнь: смириться, жениться, остепениться. Ей умереть» (2, с.96) Только после смерти Тахмины Заур понимает, что она была выше обычной, окружающей среды, выше на один этаж, чем все обычные люди. Наверное, поэтому и роман носит такое символическое название – «Шестой этаж пятиэтажного дома».

Стиль Рустама Ибрагимбекова отличается способностью изобразить героя в самый сложный, трудный и неожиданный для него момент жизни. В повести «Проснувшись с улыбкой» условности, всякого рода регламентации (служебные, родственные, личностные и т.п.) влияют на поступки и поведение героя в целом. Но автор сумел показать, что путь соглашательства, потеря самого себя, так или иначе, приведет к саморазрушению.

В конце 70-х и в 80-е годы темы изображения быта городских низов и провинциальных нравов, автоматизма стереотипов поведения человека стали приоритетными и в польской литературе. В традициях так называемого «малого реализма» создавали свои произведения такие польские прозаики, как Адам Аугыстын (1936) Анджей Твердохлиб (1936), Филип Байон (1947), Ян Павел Краснодембский (1947), Мария Нуровская (1944) и другие. Общим для творчества этих писателей является внутренне опустошённый герой, его непригодность к жизни, растрата духовных сил в будничных распрях и дразгах.

В то же время такая проза воспринималась, по определению Станислава Буркота, как «скептический комментарий к официальной пропаганде успехов».

Многие писатели – совершенно разные по политическим и эстетическим взглядам и привязанностям – обратились в своем творчестве к проблемам этическим и внесоциальным. Такое стремление к углубленному анализу психологии людей, межличностных отношений было характерно для многих авторов. К этому ряду можно отнести произведения Яна Юзефа Щепаньского «Риф» (1974), «Кипу» (1978), «Автограф» (1979), «Три красные розы» (1982), Корнеля Филиповича (1913-1990) «Что есть в человеке» (1971), «Смерть моего антагониста» (1972), «Когда приходит сильнейший» (1974), «Свет и звук» (1975), «Кот в мокрой воде» (1977), «Концерт f-moll и другие рассказы» (1982).

Стереотипы поведения человека, доведенные до автоматизма, проблема «маски» – центральная проблема всего творчества Станислава Дыгата (1914-1978). В контексте этих проблем его творчество сопоставимо с творчеством Анара. Герой повести «Вокзал в Мюнхене» (1973), польский писатель, в ожидании варшавского поезда на Мюнхенском вокзале, наблюдает вокзальную суету и вспоминает разные события своей жизни.

Образ антигероя, проблема «маски» приобретает особую выразительность, новый смысл в творчестве Дыгата. Писатель смог найти новые ракурсы изображения такого героя. Так, Дыгат психологически анализирует поведение человека и его реакции на различные явления действительности. Также Дыгат дает острые сатирические зарисовки негативных явлений Польши 70-х годов. Герой наблюдает на мюнхенском вокзале делегацию польских актёров – участников кинофестиваля и размышляет о своих соотечественниках, о своей писательской карьере. Через героя-повествователя писатель обличает карьеризм, конформизм, лицемерие в его окружении. Дыгат также критикует и главного героя – его притворство, неспособность снять однажды надетую маску и быть самим собой.

Поиски нравственных ориентиров характерны и для творчества Богдана Чешко (1923-1988), что сближает его произведения с произведениями Анара. В микроромане «Наводнение» (1975) действие происходит в рыбацком посёлке, отрезанном от всего мира наводнением. Деревня находится в так называемом замкнутом пространстве, что тоже носит, естественно, символический характер.

Главный герой произведения пытается воспротивиться всей той пассивности, что окружает его в деревне. Но его сознание захлестывает, словно разлившаяся вода, волна воспоминаний о своих неудачных попытках изменить жизнь окружающих его людей.

Как видно, современная проза XX века и в азербайджанской, и в польской литературе знаменательна тем, что писателей этого периода объединяет стремление к анализу человека с использованием более или менее традиционных реалистических средств художественного изображения. Для писателей этого периода характерны нравственные ориентиры, нравственные законы человеческого бытия.

ЛИТЕРАТУРА

1. Анар. Шестой этаж пятиэтажного дома: роман, повести : пер. с азерб. / Анар; [худож. А. Матрешин]. - М. : Сов. писатель, 1988. - 539, [2] с.
2. Аннинский Л. Размыкание круга. Анар и его герои / Л. Аннинский // Локти и крылья: Литература 80-х: надежды, реальность, парадоксы. - М.: Сов. писатель, 1989. - 320 с.

ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТЬ В РОМАНЕ «ТИХИЙ ДОН» М. ШОЛОХОВА

Адамович А. Е., преподаватель

Таврический государственный агротехнологический университет

В данной работе рассматривается использование реальных фактов публицистического характера в художественной структуре романа М. Шолохова «Тихий Дон». Исследование позволяет проанализировать принятие автором определенных версий событий, а также охарактеризовать сюжетно-композиционное своеобразие романа.

Ключевые слова: жанр, реальные факты, публицистичность, персонаж, авторская позиция

Адамович А. Є. ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ У РОМАНІ «ТИХИЙ ДОН» М. ШОЛОХОВА / Таврійський державний агротехнологічний університет, Україна

У поданій роботі увага приділяється розгляду залучення реальних фактів публіцистичного характеру в художню тканину роману М. Шолохова «Тихий Дон». Дослідження дозволяє більш повно розглянути прийняття автором певних версій подій, а також охарактеризувати сюжетно-композиційну своєрідність роману.

Ключові слова: жанр, реальні факти, публіцистичність, персонаж, авторська позиція.

Adamovich A. INTERTEXTUALITY IN THE NOVEL "QUIET DON" MIKHAIL SHOLOKHOV / Tavria state agrotechnological university, Ukraine

The article gives the analysis of inclusion of journalistic type's reality in the text of the novel „And Quiet Flows the Don”, written by M. Sholokhov. There is the work of literature. The research is allow to more profound comprehension characterized by the author's position and to determine of the plot-composition's specific of the novel.

Key words: genre, reality, the character, the author's position.

Сегодня наблюдается некоторое однообразие историко-литературных работ при изучении роли внесюжетных элементов в художественных произведениях М. Шолохова. Более тщательного рассмотрения требует использование конкретных исторических материалов в структуре произведений как одного из художественных средств отображения идейного содержания, поскольку “документ, реальный факт... становится формой подтверждения правдивости событий не только в документальной, но и в художественной прозе” [3, с. 17].

Проводя параллель между бытием персонажа и реальными ситуациями и фактами, помещенными в развитие сюжета, читатель имеет возможность подробнее представить психологические черты как отдельных личностей, так и коллективный портрет изображенного народа. Исследуя проблему документальности романа “Тихий Дон”, нужно обратить внимание на работу А. Венкова “Тихий Дон: база источников и проблема авторства” [36]. Он “развенчивает” мастерство М. Шолохова. И поскольку ему не удается доказать, что Михаил Александрович не является автором “Тихого Дона”, он старается найти любые неточности, ошибки (в том числе и относительно документальности и историзма) в эпопее: приводятся примеры из произведения и сопоставляются определенные сцены и реальные приказы относительно Сетраковских казацких лагерей в 1 части романа. Все похоже, даже фамилии офицеров. Но А. Венков доказывает, что “... если бы не первая мировая война, которая начинается в 3 ч. романа, можно было бы представить, что действие романа начинается в 1901 году, а вторая часть заканчивается 1902-м годом” [2, с. 79].

В ответ следует заметить, что художественное произведение – это не документальная хроника событий. Художник осмысливает исторический материал, делая целью не раскрытие реальных картин, а прослеживание иерархии чувств, мыслей, переживаний личностей, т.е. изображение психологического коллективного портрета народа. В работах других литературоведов мы находим подтверждение такой мысли. Например, Б. Проценко в статье “Народно-языковой реализм М. А. Шолохова и куриная слепота его критиков” отмечал, что “Андрей Вадимович (А. Венков – А. А.)... то возразит шолоховской картине Верхнедонского восстания... то в докладе на конференции заявляет писателю о нарушении хронотопа в истории с дневником студента... Наше же (право – А. А.) – прочитать и оценить книгу (честно сознаемся, что не ощущали никакого желания оценивать написанное до самого знакомства с “учебным пособием”)” [4, с. 225].

Анализ интертекстуальности в романе «Тихий Дон» М. Шолохова как одного из средств воспроизведения художественной правды рассматривается с содержательной точки зрения, что позволяет проанализировать судьбу каждого, философски осмыслить значение жизни и деятельности людей.

М. Шолохов смог удачно воплотить документальные факты в сюжетную канву, не перенасыщая развитие событий, подойдя к такой задаче с учетом собственного субъективного опыта и особенностей

существующих исторических документов. Автор значительное внимание уделил реальным военным ситуациям в эпопее. “Как и творец летописей, автор “Тихого Дона” владеет сильным ощущением историзма и высоким национальным сознанием, подает субъективную картину мира, совмещает в своем повествовании величественное с малым, эпохальные события - с деталями повседневной жизни, с более мелкими движениями души человеческой, показывает действительность во всей ее сложности, неправильности, противоречивости... разнообразии. “Летописный” элемент выражается и в том, что советский художник, сумевший восстановить “эпическое состояние мира”, уделяет большое внимание месту действия, географии своего произведения, количественным характеристикам и т.д., иначе говоря, старается всюду и во всем быть максимально точным, максимально правдивым” [1, с. 107–108]. Именно поэтому эпопея “Тихий Дон” насыщена реальными фактами изображаемых событий и военного прошлого. Часто публицистические вкрапления в романе “Тихий Дон” – это “...главные сюжетные узлы, которые определяют временную последовательность действия. Они группируют вокруг себя целый ряд событий вымышленных. ...рассказывая о фактах ирреальных, он (автор – А. А.) должен оставаться верным собственно духу времени. /.../ Все стороны жизни оказываются в поле зрения автора. Эта ширь восприятия жизни во всех ее бесчисленных проявлениях – одно из основных условий художественной правды” [6, с. 171]. Например, М. Шолохов воссоздает в сюжете исторически реальные фигуры Секретева, Кудинова, Коновалова, Шорина и др. Писатель лаконично, в форме публицистических отступлений, упоминает о событиях на фронте, описывая приказы руководства и реакцию на них простых солдат.

М. Шолохов удачно изображает операции при участии 9-й и 10-й Красной армии, создает картины боев корпуса под командованием генерала Мамонтова, точно и четко воссоздавая военные события [7, с. 147–150]. Изображая коллективные портреты в публицистическом стиле, автор старается воссоздать психологическое состояние населения для развития дальнейших сюжетных линий: “Донская армия, выйдя за границы Хоперского округа, вновь, как и в 1918 году, утратила наступательную силу своего движения. Казаки-повстанцы Верхнего Дона и отчасти хоперцы по-прежнему не хотели воевать за пределами Донской области... несмотря на то, что соотношение сил на этом участке было в их (Донской армии – А.А.) пользу: против потрепанной в боях 9-й Красной армии, исчислявшейся в 11 000 штыков, 5 000 сабель, при 52 орудиях, – были выдвинуты казачьи корпуса общей численностью в 14 400 штыков, 10 600 сабель, при 53 орудиях” [7, с. 147–148].

Последние строки представленного отступления не только передают реальные исторические факты, а и позволяют проследить характерные особенности настроения казаков во время боевых действий, которые не хотели воевать далеко от дома. Когда же фронт начал смещаться, и казацкие полки отступали на юг, то, вступив на землю донского края, “...они снова обрели утраченную боеспособность; дезертирство резко сократилось... Чем дальше части ударной группы Шорина вторгались в землю Войска Донского, тем сильнее и ожесточеннее становилось оказываемое им сопротивление” [7, с. 150]. Понятными для читателя становятся отчаяние, переживание не за собственные жизни, а за жизнь родных людей, нежелание служить в любой из армий многих персонажей романа.

Итак, помещенные реальные факты в ткань произведения призывают к эмоциональной реакции, физическому действию. Художественная правда в эпопее М. Шолохова играет важную, если не определяющую роль. Писатель использует публицистические сцены в такие моменты, которые врываются в сознание Григория Мелехова и других персонажей, вынуждают каждого задуматься над личной судьбой и края вообще. Например, весть о смерти Григория обуславливает эмоциональное угнетение семьи Мелеховых. Автор мастерски изображает сцену получения письма: желание однопольчан знать хоть что-то о войне (распечатанный конверт), предыдущие надежды семьи Мелеховых на любую весть от Петра или Григория, дальнейшее чтение и отображение душевного состояния Дуняши, Натальи, Пантелея Прокофьевича, и, в конце концов, собственно содержание письма. И именно представленная логическая последовательность действия углубляет драматичность ситуации.

В сюжетную канву часто вводятся дневники, приказы. В тексте упоминаются реальные фигуры, используются политические статьи, открытки (отрывки из дневника убитого офицера, части постановлений съездов казаков и т.п.). Автор сопоставляет, а иногда даже противопоставляет документальные факты и характеры отдельных личностей: солдат и мирных людей. Так, можно обратить внимание на воспроизведение текстов: ультиматума Донского казачьего Военно-революционного комитета членам Военного Круга, письма Краснова немецкому императору, открыток в романе “Тихий Дон”: “В застойной тишине Иван Алексеевич вслух прочитал воззвание верховного главнокомандующего Корнилова. Потом листок с перерванными телеграфом словами пошел по потным рукам. / Я, верховный главнокомандующий Корнилов, перед лицом всего народа объявляю, что долг солдата, самоотверженность гражданина свободной России и беззаветная любовь к Родине заставили меня в эти тяжелые минуты бытия отечества не подчиниться приказанию Временного правительства и оставить за собой верховное командование армией и флотом. / Генерал Корнилов / ... / Ожидая отправки, казаки собрались возле вагонов, обсуждая телеграмму Корнилова и только что прочитанную командиром сотни телеграмму Керенского, объявлявшего Корнилова изменником и контрреволюционером. Казаки

растерянно переговаривались. Командир сотни и взводные офицеры были в замешательстве” [6, с. 112–113]. Без публицистических элементов невозможно понять действительное положение казаков в этот нелегкий для них период. Но без отображения реакции на услышанное или увиденное казаками эти документы потеряли бы свою первоочередную задачу – воспроизведение становления и изменения характеров личностей в эпопее. “В композиции имеет место привлечение документов, которые уточняют время и достоверность изображаемых явлений общественной жизни, а также раскрывают обусловленность поступков и переживаний действующих лиц, их судеб” [5, с. 91].

В конце хотелось бы отметить, что вкрапление реальных фактов публицистического характера является одним из важных средств психологической характеристики и типизации изображенного в романе-эпопее “Тихий Дон”. Они выполняют в романе такие содержательные функции: сообщают информацию о собственно исторических событиях, являются своеобразным художественным выражением коллективного сознания народа. Особенностью же творческой манеры М. Шолохова является то, что он старается четко передать реально существующую действительность через исторические документы, поскольку военные события ставят перед персонажами эпопеи “Тихий дон” особые задачи – осмысливать ситуации и делать выводы в сложных и противоречивых условиях.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бекедин П. В. Древнерусские мотивы в “Тихом Доне” М. А. Шолохова (к постановке вопроса) / П. В. Бекедин // Рус. лит. – 1980. – № 2. – С. 92–108.
2. Венков А. В. “Тихий Дон”: источниковая база и проблема авторства / Андрей Вадимович Венков. – Ростов н/Д : ТЕРРА, 2000. – 580 с.
3. Ковальчук О. Г. Український повоєнний роман / О. Г. Ковальчук. – К. : Вища школа, 1992. – 175 с.
4. Проценко Б. Н. Народно-языковой реализм М. А. Шолохова и куриная слепота его критиков / Б. Н. Проценко // Правда и ложь о М. А. Шолохове. Объективное литературоведение против скандального: сб. ст. / [ред. Н. И. Глушков]. – Ростов н/Д : Ростовиздат, 2002. – С. 217–237.
5. Тамахин В. М. Поэтика Шолохова-романиста / Вениамин Михайлович Тамахин. – Ставрополь: Ставропольское книжное из-во, 1980. – 271 с.
6. Шолохов М. А. Собрание сочинений: В 9 т. / Михаил Александрович Шолохов. – . – М. : ТЕРРА – Книжный клуб, 2001.
Т. 2 : Тихий Дон: Роман в 4-х кн. – Кн. 2 / [сост., примеч. В. Васильева]. – 2001. – 384 с.
7. Шолохов М. А. Собрание сочинений: В 9 т. / Михаил Александрович Шолохов. – . – М. : ТЕРРА – Книжный клуб, 2001.
Т. 4 : Тихий Дон: Роман в 4-х кн. – Кн. 4 / [сост., примеч. В. Васильева]. – 2001. – 384 с.

УДК 82.09

«УКРАДЕННЫЙ КОНЦЕПТ»: ПРОБЛЕМА СИМВОЛА В ЛИТЕРАТУРНОМ МИФЕ (НА ПРИМЕРЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ О ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЕ)

Бильченко А.А., аспирант

Донецкий национальный университет

В статье рассматриваются особенности функционирования детали-символа в качестве означающего для литературного мифообраза, ставится вопрос метафоричности познания в рамках литературного мифа.

Ключевые слова: литературный миф, агностицизм, символ, метафора.

Бильченко А.А. «ВКРАДЕНИЙ КОНЦЕПТ»: ПРОБЛЕМА СИМВОЛУ В ЛІТЕРАТУРНОМУ МІФІ (НА ПРИКЛАДІ ТВОРІВ ПРО ДРУГУ СВІТОВУ ВІЙНУ) / Донецкий національний університет, Україна

У статті розглядаються особливості функціонування деталі-символу як означального для літературного міфообразу, ставиться питання метафоричності пізнання в рамках літературного міфу.

Ключові слова: літературний миф, агностицизм, символ, метафора.

Bilchenko A.A. "STOLEN CONCEPT": THE PROBLEM OF SYMBOLIC IN LITERARY MYTH (IN THE SECOND WORLD WAR ORIENTED PROSE) / Donetsk National University, Ukraine

The article focuses upon the peculiar features of a symbolic detail as a signifier for a literary mythological image, raises the issue of the metaphorical nature of cognition in literary myth.

Key words: literary myth, agnosticism, symbol, metaphor.

Исследуя роль метафоры и символа в процессе познания, Романенко и Чулков [1] приводят символический (и мифопоэтический) образ зеркала для определения неспособности человека обойтись без метафор даже в строго научной терминологии. Метафоры и символы отодвигают познание истинной сущности вещей на второй план, вовлекая в бесконечную игру означающими. Нивелирование означаемого – важный элемент пантекстуальности постмодернизма. Особый интерес он представляет при рассмотрении мифа и его метафорической природы. Метафора понимается семиотиками как новый знак, сформированный из означающего одного знака и означаемого другого [2]. В этой связи следует вспомнить Р. Барта и его знаковую интерпретацию мифа. Барт, определивший миф как вторичную семиологическую систему [3], считает его совокупностью означающего (смысла-формы) и означаемого (концепт), которые составляют значение. Барт утверждает, что форма мифа не является символом, и описывает семантическую интеракцию между образом-означающим и концептом. Но если означающим становится не обедненная «форма», а полноценный символ, закрепленный в культуре? Когда мы видим темный профиль с курительной трубкой, то можем предположить, что визуальный образ символизирует Шерлока Холмса – в свою очередь, образ литературно-мифологический. Однако трубка сама по себе является символическим предметом, имеющим определенные культурные коннотации. Чтобы вскрыть роль символа-означающего для литературно-мифологического образа, а также обозначить векторы мифологизации в процессе означивания, мы обратились к художественному образу Генриха Гиммлера, рейхсфюрера СС, и его очкам (пенсне), выступающим как деталь-символ.

Символизация очков Гиммлера не является случайной находкой отдельного автора, подхваченной другими и ставшей важным компонентом мифопоэтики образа. Она продиктована объективной реальностью, из-за чего могут возникнуть сомнения в векторе мифологизации: индукция (от очков как самостоятельного культурного символа к образу Гиммлера) или дедукция (мифообраз Гиммлера, вовлеченный в отношения «целое – часть»). Логичным представляется второй способ, но необходимость (несвобода выбора) в контексте мифа может быть истолкована как «воля богов», фатум, событие сакрального порядка. Гиммлер вынужден носить очки из-за плохого зрения; миф, отвергающий лишнее значимости, может инкорпорировать это явление, наделив его особым смыслом. В качестве примера можно вспомнить послевоенное интервью [4] К.Г. Юнга, где говорится о хромоте Йозефа Геббельса, рейхсминистра пропаганды, как о своего рода метке демонических сил. Вместо простой констатации физического недостатка Геббельса Юнг сообщает этой детали мистический ореол, отсылая к хромоте в христианской традиции – атрибуте дьявола и демонических сил (ср. именование Геббельса Мефистофелем в исторических исследованиях и др. источниках). Таким образом, запоминающаяся внешняя деталь предвосхищает познание как второй шаг после идентификации, которая и происходит на основе образа-символа.

Выбор символа-означающего берет начало в общей оценке мифологизируемого субъекта – например, в терминах положительный/отрицательный. Различные модусы мифа о личности сужают круг ассоциаций, позволяющих выбрать символ, уже закрепленный в культуре. В свою очередь, концепт, связанный с символом, взаимодействует с семантикой означаемого субъекта. Их соотносимость может быть как довольно высокой (Геббельс-подстрекатель – хромота – Мефистофель), так и ограничиваться общими ассоциациями (черный цвет как символ тьмы, зла, смерти – черный мундир СС – Гиммлер-дьявол). Эту технику можно сравнить с распространенной веб-технологией создания небольшой копии цифрового изображения – «превью», представляющей собой уменьшенную копию оригинала и содержащей гиперссылку на него. Подобно тому, как «превью» может содержать данные о линейных размерах и прочих характеристиках исходного графического файла, символ-«визитка», пусть и в метафорической форме, указывает на определенные свойства означаемого. В качестве «гиперссылки» фигурирует механизм ассоциаций. Однако следует помнить, что в отличие от «превью», чьи свойства полностью заданы означаемым, общекультурный символ уже обладает определенным референтом, он коннотативен и может не столько отражать целое, сколько привносить в него новое содержание.

Хромота – легко узнаваемый символ, в контексте европейской культурной традиции его интерпретация представляется вполне прозрачной. Иначе обстоит дело с очками/пенсне. Одна из наиболее известных попыток авторской символизации очков была осуществлена У. Голдингом в романе «Повелитель мух» [5]. Очки Хрюши интерпретируются как символ рациональности, разума, очки в руках Джека – как символ власти и лидерства [6, с. 18]. Как средство добычи огня они могут служить и целям сохранения жизни, и целям разрушения ее. Подобная метаморфная природа символов у Голдинга имеет четко выраженную субъективную природу [7, с. 66]: значения символов меняются в зависимости от восприятия персонажами предметов и явлений.

Интерпретация очков Гимmlера как символа представляется несколько иной. Концепт рационализма, цивилизованности действительно актуализируется в популярном сравнении Гимmlера с учителем, но в данном случае очки-символ значительно обедняют образ в угоду социальной «маске». Часто встречающееся противопоставление Гимmlера-учителя (метафора) и Гимmlера – главы РСХА (действительность) не служит целям демифологизации, как может показаться на первый взгляд. Противоречия не снимаются, их взаимодействие не создает компромиссный образ учителя-полицейского и тем более не маркирует один из аспектов как ложный. Складывается впечатление, что вместо раскрытия образа автор пытается отодвинуть его на второй план, заставляя читателя озадачиться закономерным вопросом, как человек, внешне напоминающий учителя (а по логике мифа и являющийся им), мог совершить подобные преступления. Впрочем, очки служат не только «посредником» между образами Гимmlера и учителя. Их роль как символа, способствующего семантическому обеднению означаемого образа, лучше всего проявляется в контекстном анализе.

Из рассмотренных 24-х литературных произведений [8-32], содержащих образ Гимmlера, только в 5-ти [19; 21; 27; 29; 30] содержится эксплицитное описание того, что очки/пенсне служат своей основной цели – улучшению зрения и, следовательно, лучшему познанию, так как зрение в плоскости культуры представляется синонимом знания и мерилем реальности вещей [Цит. по: 2]. Преимущественно эти мотивы не связаны с чтением или непосредственно зрительной идентификацией: Гимmlер стремится проникнуть в мысли человека, сфокусировать свою интуицию. В «The Falcon File» [29] разглядывание Гимmlером подчиненного сквозь пенсне следует за упоминанием его необычной проницательности, облеченной в метафору чтения мыслей. Гораздо большего внимания заслуживает лейтмотив, связанный с очками/пенсне, в качестве модели которого можно привести «зеркало»:

Самое заметное на лице Гимmlера – его старомодное пенсне. Выражение его неподвижного лица не выдает ни одной мысли, которые рождаются в мозгу этого всемогущего человека [32].

Стекло, несмотря на свою прозрачность, также может служить отражательной поверхностью. Его символическое значение в данном контексте имеет двойственный характер: отражение-поглощение и отражение-возврат. В рассмотренных произведениях довольно часто встречается мотив отражения света очками/пенсне Гимmlера [9; 13; 25]. Это явление трактуется как желание избежать зрительного контакта извне, иногда для того, чтобы незаметно изучить собеседника:

He wore a pince-nez and often angled his head so that someone talking to him couldn't actually see his eyes [25, с. 105].

Подобное происходит и в том случае, когда Гимmlеру необходимо скрыть что-либо или же оставить вопрос без ответа. Препятствием на пути чужого познания вновь становятся очки/пенсне. Снимая их, Гимmlер разрывает «гиперссылку», делает невозможным адекватное восприятие своей личности:

Генрих отвечал, что дезинформатора нашли и он будет строго наказан.

- Едва ли фюрер этого хочет, - осторожно заметил Лей, следя за реакцией Гимmlера, который принялся протирать очки [13, с. 457].

“Well, gentlemen, and what should our next move be in Italy? What does the future hold? What in your opinion, Herr Reichsführer?”

Himmler removed his silver pince-nez and polished their lenses meticulously as he replied, “Total victory, my Führer” [17, с. 18].

(См. также: [16; 25; 28])

В случае одобрения (прихода к единому мнению, то есть «объединения» мыслей) Гимmlер производит обратное действие – надевает очки:

“Yes, my Führer!” said Himmler exhausted and bending down to feel for his glasses.

He watched him in silence as he returns his glasses to his nose with nervous fingers [15, с. 120].

Пенсне/очки также включаются в ряды признаков, указывающих на гомогенность фашистской среды, растворение различных личностей и судеб в едином концепте с негативным модусом. У Чаковского за эксплицитным использованием мифологических мотивов (Хаген) следует позиционирование Гитлера как актера (воскрешающего миф в игре-ритуале), после чего идет перечисление объектов, концептуализирующим свойством которых является блеск: ордена Геринга, пенсне Гимmlера, волосы Риббентропа. Далее следует мотив возвращения в благополучное прошлое – уничтожение исторического времени в угоду мифу:

Сиял орденами Геринг. При свете прожекторов поблескивало пенсне Гимmlера. Сверкал своим набриолиненным пробором одетый в нацистскую форму Риббентроп... Все было как раньше... [14]

Тяга к синкретичности при изображении фашистов проявляется в частом мотиве примата униформы, ее персонификации, исчезновения личности за ширмой мундира. К подобному нивелированию индивидуального можно причислить и тотальную демонизацию фашистских деятелей. В случае Гимmlера демонизация строится вокруг предметной символики, организованной по принципу контраста (черное/белое, тьма/свет):

He was wearing full uniform as Reichsführer SS, a devil in black in the shaded light, and when he looked up the face behind the silver pince-nez was cold and impersonal [17, с. 62].

Рейхсфюрер внушал ему иной, мистический страх, ибо Геббельсу всегда, хотя доктор и был атеистом, при появлении Генриха явственно чудился запах серы, и от подобного наваждения избавиться ему не удавалось. (...)

- Ничего, ничего, - улыбнулся Черный Генрих, и стекла его пенсне злорадно блеснули. - Мне и отсюда хорошо видно, из-за твоей спины, партайгеноссе Геббельс.

«Проклятый дьявол!» - мысленно выругался доктор [8].

(См. также: [29])

В случае военной прозы очки-символ либо указывают на собирательный образ учителя, либо означают более абстрактный концепт агностицизма. Семантическая интеракция зачастую прерывается на уровне символа, не касаясь означаемого образа Гимmlера. В литературе, не имеющей непосредственного отношения к тематике Второй мировой войны, сам образ Гимmlера становится концептом, порождающим интеракцию. Он больше не нуждается в раскрытии: упоминание круглых очков, принадлежащих персонажу, влечет за собой имплицитное сравнение с Гимmlером.

Jason Turo, nemesis of the company art department, had blonde dreadlocks, Himmler glasses and his feet planted on a computer screen [18, с. 29].

He wore wire-rimmed granny glasses, and I had to keep myself from smiling; the only celebrities I could remember wearing those were John Lennon and Heinrich Himmler: though I suppose both had some claim of charisma, neither was a particularly striking or intimidating looking man, and neither was Milton [22, с. 63].

Второй пример – типичный случай нивелирования индивидуального на основе общего концепта «звездности», символом-означающим для которого является не звезда, а круглые «гимmlеровские» очки. Излишне говорить, что Леннон и Гимmlер были совершенно разными «celebrities»; единственное, что может объединить их в глазах современного человека, – похожесть их очков, вернее, их символическое значение (вспомним, что Йоко Оно взяла для оформления своего сольного альбома «Season of Glass» [33] окровавленные очки Леннона, тем самым использовав их как символ, замещающий личность). Образ-символ вновь выдвигается на передний план, сталкивая все новые противоположности.

Контекстный анализ образа Гимmlера в художественной литературе позволяет сделать вывод, что использование детали-символа для замещения мифолитературного образа вовлекает последний в отношения двух типов. Во-первых, за счет имманентных ему смыслов образ-символ обедняет означаемый концепт. «Украденный» концепт отходит на второй план, становясь недоступным для непосредственного восприятия и, следовательно, непознаваемым. Во-вторых, при дальнейшей эволюции мифообраза проблема его раскрытия сменяется проблемой репрезентации и включения в новые смысловые парадигмы. Образ-символ выступает уже не в качестве барьера для восприятия мифообраза, а в качестве указателя на сформированный, целостный концепт, но не сообщает ему дополнительных смыслов. При этом механизм означивания не претерпевает существенных изменений.

ЛИТЕРАТУРА

1. Романенко Ю.М., Чулков О.А. Метафора и символ в культурном обращении // Метафизические исследования. Выпуск 5. Культура. Альманах Лаборатории Метафизических Исследований при Философском факультете СПбГУ, 1997. – С. 46–59.
2. Chandler, D. Rhetorical Tropes. – <http://www.aber.ac.uk/media/Documents/S4B/sem07.html>
3. Барт Р. Миф сегодня / Барт Р. // Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – М.: Издательская группа "Прогресс", "Универс", 1994. – С. 72-130.
4. Юнг К.Г. Послевоенные психические проблемы Германии. – <http://www.jungland.ru/node/2188>
5. Голдинг У. Повелитель мух / Голдинг У. – М.: АСТ, 2009. – 352 с.
6. Dickson, L.L. The Modern Allegories of William Golding. – Tampa: University of South Florida Press, 1990. – P. 18.

7. Крохмаль А.П. К вопросу о лингвостилистических особенностях современной английской прозы // Вестник СамГУ. – 2008. – №4(63). – С. 66.
8. Гагарин С. Мясной бор. – <http://militera.lib.ru/prose/russian/gagarin/index.html>
9. Гамшик Д. Пражак І. Бомба для Гейдріха. – К.: Молодь, 1965. – 217 с.
10. Гроссман В. За правое дело: Роман. Книга первая. – М.: Воениздат, 1954. – 656 с.
11. Семенов Ю. Майор Вихрь. – <http://militera.lib.ru/prose/russian/semenov4/index.html>
12. Семенов Ю. Семнадцать мгновений весны. – М.: АСТ: Олимп, 2008. – 284 с.
13. Съянова Е. Плачь, Маргарита. – М.: Олма-Пресс, 2004. – 576 с.
14. Чаковский А. Блокада. – <http://militera.lib.ru/prose/russian/chakovsky5/index.html>
15. Dalager, St. Two Days in July. – Arena books, 2008. – 216 p.
16. Froede, G.L. Echo of a Nightmare. – iUniverse, 2002. – 528 p.
17. Higgins J. The Eagle Has Landed. – NY: Bantam, 1976. – 361 p.
18. Kidd, P. Lilith. - Paul Kidd, 2007. – 312 p.
19. Marrs, J. The Sisterhood of the Rose. – The Disinformation Company, 2009. – 378 p.
20. Mills, D.J. The Treskel: Sequel to the Scaptre And the Labyrinth. – Dorothy Mills, 2005. – 244 p.
21. Novick, N.L. In the Path of the Wolf. – iUniverse, 2002. – 464 p.
22. Paffenroth, K. Dying to Live. – Permuted Press, 2007. – 216 p.
23. Schultz, P. The Fuhrer Virus. – Eloquent Books, 2008. – 320 p.
24. Shumaker, B. Lost Pulse. – Deo Volente Publishing, 2004. – 296 p.
25. Towers, L.D. Teufel. – Lulu.com, 2007. – 684 p.
26. Valtin J. Out of the Night. – Kessinger Publishing, LLC, 2005. – 756 p.
27. Whicker, M. Invitation to Valhalla. – iUniverse Star, 2004. – 404 p.
28. Wyatt, D. Foo Fighters. – Mushroom Publishing, 2007.
29. Wyatt, D. The Falcon File. – Bladud Books, 2007. – 500 p.
30. Wyatt, D. The Filberg Consortium. – Mushroom Publishing, 2003.
31. Young, S. My Enemy's Cradle. – Houghton Mifflin Harcourt, 2008. – 365 p.
32. Скорцени О. Секретные задания РСХА. – <http://militera.lib.ru/memo/german/skorzeny1/index.html>
33. Yoko Ono Season Of Glass. – <http://www.cduniverse.com/search/xx/music/pid/1011519/a/Season+Of+Glass.htm>

УДК 883 У-1.06

НОН-ФІНІТО В ДРАМАТУРГІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Вісич О.А., к. філол. н., старший викладач

РВНЗ «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта)

У статті формується тлумачення поняття нон-фініто як естетичної категорії, систематизуються його художні прийоми в драматичному доробку Лесі Українки. Ключовою для еволюції мистецької манери письменниці визнана фантастична драма „Осінь казка”, де виробились основні ознаки нон-фініто, що знайшли розвиток у наступних драмах Лесі Українки.

Ключові слова: нон-фініто, відкрита / закрита форма, завершене / незавершене, психологія творчості, фінал, інтенціональність.

Висич А.А. НОН-ФИНИТО В ДРАМАТУРГИИ ЛЕСИ УКРАИНКИ / РВНЗ «Крымский гуманитарный университет», Украина

В статье формулируется толкование понятия нон-финито как эстетической категории, систематизируются его художественные приемы в драматическом наследии Леси Украинки. Ключевой для эволюции художественной манеры писательницы признана фантастическая драма «Осенняя сказка», где выработались основные признаки нон-финито, нашедшие развитие в последующих драмах Леси Украинки.

Ключевые слова: нон-финито, открытая / закрытая форма, завершенное / незавершенное, психология творчества, финал, интенциональность.

Visych O. NON-FINITO IN LESYA UKRAYNKA'S DRAMAS RVNZ / Krymea humanytarny University, Ukraine

This article establishes the interpretation of the term non-finito as aesthetic category and systematizes its artistic techniques in the dramatic works of Lesya Ukrainka. The key to the evolution of artistic style of the writer is considered to be the fantastic drama "Autumn Tale" which represents the main signs of non-finito, taking the development in the next Lesya Ukrainka's dramas.

Key words: non-finito, open / closed form, complete / incomplete, the psychology of creativity, final, intentionality.

Модерне мистецтво сформувало естетичні моделі, кардинально відмінні від канонів попередніх епох, насамперед, античності та класицизму. Саме в цей період спостерігається тяжіння до нових форм кристалізації творчих інтенцій, що призводить до порушення структурної повноти художнього тексту, руйнації цілісності та органіки, ігнорування прямими логічними зв'язками і т. д. Поряд з новими образами, тематикою, риторикою проявляється чітка закономірність відходу від сюжетності і, як наслідок, уникання завершеності текстів. Модерні письменники ніби втратили здатність доводити свої твори до кінця. Це явище, що стало симптоматичним, могло бути спричинене складністю проблем, які перед собою ставили письменники, та їх підсвідомою (або свідомою) потребою ухилитись від прямих відповідей. З другого боку, це своєрідний протест щодо попередньої традиції класичного мистецтва з його триединою структурою тексту: початок – кульмінація – кінець. З огляду на загальнокультурний характер, тенденція незавершеності в літературі потребує точного визначення. Універсальним в цьому плані видається термін нон-фініто, яким на сьогодні більш активно послуговуються мистецтвознавці.

Поняття нон-фініто стало предметом дискусії в середині ХХ століття. Найбільш послідовні теоретики П. Міхеліс та Й. Гантнер обґрунтовували концепцію, суть якої зводилась до того, що „митець далеко не завжди доводить свій твір до повної „логічної” завершеності [...] Цим активізується психіка реципієнта, збуджується його фантазія, підвищується рівень його співпраці в акті естетичного сприйняття” [1, 321]. Згодом дефініція нон-фініто коригувалась: акцент переміщувався з рецептивної естетики на проблему цілісності незакінчених творів (О. Піралішвілі) та на стратегію втілення незавершеного в тексті (О.Абрамовських). Очевидно, що поза увагою дослідників залишалась психологічна та історична зумовленість появи незавершених творів.

Необхідність введення терміна нон-фініто в літературознавчий обіг пояснюється тим, що поняття „незавершений твір” та „відкритий твір” (У. Еко) не здатні вповні окреслити не тільки результат чи процес творення, але й означити їх психологічно-авторські та культурно-історичні витоки. Таку функцію вповні виконує категорія нон-фініто. Варто зазначити, що в тексті цей феномен має низку конкретних ознак та прийомів, вивчення яких потребує залучення текстологічних та структуралістських методів, а також аналізу психології творчості автора.

Яскравим прикладом творчості нон-фініто є доробок Лесі Українки. Більшість її драматичних творів зазнала суттєвих переробок, і робота над ними розтягувалась на тривалі роки. Власне, незакінчених драматичних творів у спадщині письменниці нараховується сім. Причинами їх нереалізованості стали руйнівна для модерного тексту реалістично-народницька тенденція (Дімна Грачиха), біографічні алюзії („Родина Бажаїв”), фізична виснаженість письменниці („Сапфо”, „В неділю рано зілля копала...”, „...Яка ж дивна, яка ж дивна оця щаслива сторона!..”, „На передмісті Олександрії живе сім'я грецька...”). Однак важливо і те, що деякі мотиви, які лишилися нерозкритими у цих творах, частково реалізувалися в інших драмах Лесі Українки.

Зазвичай письменниця особливо відповідально ставилась до фіналів своїх драматичних поем. Сумніви та вагання часто змушували її змінювати кінець, а подекуди саме наприкінці твору вона розпочинала якісно інший, неочікуваний рух сюжету. Для Лесі Українки у фіналі важливо було зберегти потенціал розвитку, а не остаточно його замкнути. І тому навіть її закінченим творам властива художня цілісність без внутрішньої завершеності. Письменниця зарекомендувала себе надзвичайно вимогливою до емоційно-інформативної завершальної ноти своїх творів, оскільки саме вона здебільшого дає імпульс для прикінцевої ретроспекції всього ходу думки і схиляє до остаточного розуміння авторського художнього коду.

Своєрідне кружляння навколо фіналу – іманентна риса творчого стилю Лесі Українки. Навіть уже підготувавши твір до друку, вона могла повертатись до фіналу і вносити в нього певні зміни. Прикладом такого реформування кінцівки може слугувати драматична поема „В катакомбах”. Працюючи над

редагуванням твору, авторка спочатку викреслила п'ять рядків, а згодом – всю фінальну частину твору. Натомість вона дописала гномічну кінцівку, перейняту бойовим духом:

А я піду за волю проти рабства,
я виступлю за правду проти вас! [2, с. 262]

Викреслений фінал твору містить низку змістових повторів, не властивих для стилістики Лесі Українки. На образному рівні дублюються тези характеристик персонажів з незначним їх поглибленням (старий раб, єпископ). Натомість в остаточному фіналі драматичної поеми головний герой з притаманною йому категоричністю видається більш цілісним, хоча варіант, на якому врешті зупинилась письменниця, не містить фіксованого завершення, а закінчується проголошенням наміром.

Одним із прийомів нон-фініто у творчості Лесі Українки є так зване „усікання” фіналу. Він використовується задля увиразнення, кристалізації основної концепції авторського задуму. Прикладом „усіченого” твору в доробку Лесі Українки слід вважати драматичну поему „Кассандра”, де „усікання” епілогу унеможливує однозначне трактування як кінця драми, так і загальної ідеї. Авторка свідомо відмовляється від завершальної частини твору, однак загалом цілісність твору від цього рішення не постраждала.

Приєм „усічення” використаний і в драматичній поемі „На полі крові”, де завдяки йому докорінно змінюється концепція твору. Причиною реформування первинного, більш розлогого варіанту твору стала зміна письменницького задуму. Відмова від значної частини тексту може трактуватись як механізм перетворення „закритого” тексту на „відкритий”, завершеного – на незавершений. Варто підкреслити, що траєкторія нон-фініто виявляється в загальній структурі тексту. Драматична поема „На полі крові” фактично позбавлена жорстких композиційних меж „початок – кінець”. Таким чином інтерпретаційний потенціал драми стає невичерпним.

Навіть поверховий лінгвістичний аналіз заключних реплік та ремарок більшості драм Лесі Українки засвідчує чітку тенденцію, яка спрямована на незавершеність творів та формування відкритого темпорального модусу, що знаходить реалізацію на різноманітних граматико-семантичних рівнях. Яскравою ознакою „незакритих” фіналів є експресивно забарвлені риторичні питання, на кшталт: „Нащо мені жити?” („Блакитна троянда”), „Коли ж те царство Боже? Де ж воно? / Чи доживе душа моя до нього?” („Йоганна, жінка Хусова”) і т. под.

Не менш ефективним чинником відкритого фіналу є прийом мовчання, що трапляється в ряді драматичних творів Лесі Українки. Тотальною ознакою мистецтва слід визнати природну недомовленість твору, що втягує глядача в коло ідейно-творчих задумів творця. „Умовчання” неминує у всякому витворі мистецтва, оскільки глядач сам повинен розвинути, „співзавершити” в своїй уяві ідею митця. Мовчання в кінці твору подвоює ефект нескінченності та багатозначності, що виразно ілюструє фінал драматичного діалогу „Айша та Мохаммед”:

Чимало творів письменниці закінчуються закличками, зверненнями одних героїв до інших зі спонуканням до дії, які не реалізуються в межах тексту, а подекуди їх втілення неможливе, що створює додаткові концептуальні лакуни. При тому спостерігається певна градація: від конкретних прохань, скажімо, в драматичному етюді „Три хвилини” (Конрад: „Ладуйте, мамо, нам харчі в дорогу!” [2, с. 239]), до закликів продовжувати розпочату справу, що, зокрема, звучать в драматичній поемі „Оргія”: „Товариші, даю вам добрий приклад!” [3, с. 218].

Закликом закінчується і драма-феєрія „Лісова пісня”. Прикінцевий монолог Мавки концентрує в собі потужну енергетику попереднього дійства і містить проєкцію у майбутнє. Уважне прочитання дає змогу побачити, як фінальна сцена „Лісової пісні” стає чинником незавершеного, що дало підстави Абрамові Гозенпудові поставити в один ряд драму-феєрію з „Осіньною казкою”. Знаменитий монолог Мавки несе в собі модус відновлення („стане початком тоді мій кінець”), а остання її репліка – „Грай же, коханий, благаю!” – містить спонукання до продовження дій. Окреме значення має розлога заключна ремарка з утопічними мотивами щастя єднання закоханих. Просторові ознаки в цій сцені є маргінальними, основними виступають часові зміни. Однак циклічність як фундамент основного тексту драми поступається перед блаженною вічністю: „Лукаш сидить сам, прихилившись до берези, з сопілкою в руках, очі йому заплющені, на устах застиг щасливий усміх. Він сидить без руху. Сніг шапкою наліг йому на голову, запорошив усю постать і падає, падає без кінця...” [4, с. 293].

Черговим прийомом нон-фініто у кінці драм є очікування або проєктування близького та віддаленого майбутнього. У заключному монолозі драматичної поеми „У пущі” один за одним виникають образи смерті: душа, що лишає тіло, мертворожденна статуя, яку намагається знищити скульптор Айрон, звуки реквієму тощо. Розпач героя сягає апогею, і він, готовий у вічну путь, чує „сурму янгола” та „поклик з неба”. Однак типовим для композиційної структури драм Лесі Українки є те, що смерть не відбувається в межах твору. Винятком є хіба що „Одержима” та „Оргія”. Трагічну остаточність у решті текстів

заступають евфемістичні сцени очікування кінця. Так, в епілозі поеми „Кассандра” Клітемнестра тільки збирається вбити пророчицю та Агамемнона:

Клітемнестра
(до Егіста пошепки)
Нам треба два мечі. Ти нагостри.
Ти бий його, а я її потраплю [4, с. 99].

Проте сценічно їй на заваді стає „сильний перун і раптова злива”. Ще одним типом завершення драм Лесі Українки є кінцівки-проорокування („На руїнах”) або кінцівки-інтенції, що втілюються, зокрема, за допомогою використання дієслів майбутнього часу недоконаного виду, котрі несуть семантику наміру дії: „пиду за нею” („Блакитна троянда”), „пиду за волю проти рабства” („В катакомбах”).

Окремої уваги заслуговує феномен художньої интенції в драмах Лесі Українки, що втілений не тільки у низці кінцівок творів, але є характерним чинником поведінкової структури персонажів. Як відомо, „запорукою появи на світ відкритого твору стає специфічна інтенціональність художника, наявність у нього своєї „відкритої” свідомості” [5, с. 21]. Важливо, що поза авторськими інтенціями, які проявляються, за Роланом Бартом, на рівні змістовної структури, особливу функцію мають интенції персонажів, які виступають домінуючими чинниками їхньої саморепрезентації.

На прикладі драматургії Лесі Українки стає очевидним, що саме багатшаровість художніх світів, з одного боку, ініціює зародження численних интенцій, а з іншого – унеможливає їхню однозначну реалізацію та призводить до трагічного розколу особистості. Саме на конфлікті интенцій побудована драма „Адвокат Мартіан”. Причому интенції героїв у творі тільки вербалізуються, а питання щодо їх реалізації залишається поза межами тексту. Власне, твір завершується лише початком роботи над обіцяною промовою. Якою вона вийде, чи матиме успіх у суді, чи допоможе визволити Єпископа – все це залишається лише у проекції відкритого фіналу.

Зразком постійного руху за интенціями в доробку Лесі Українки є драма „У пущі”. У середовищі, де хліба потребують більше, ніж мрії, скульптор втрачає свій запал, але його творчими задумами „інфікований” Деві. У цілому драми Лесі Українки можна поділити на ті, що завершуються крахом интенцій або ж з перспективою їх імовірної реалізації.

Найяскравішим та багатогранним втіленням нон-фініто в творчому доробку письменниці є фантастична драма „Осінь казка”. За цим текстом закріпилась репутація „затемненості”, що зумовило відсунення твору на маргінесі наукових досліджень. Факт неопублікованості та явної невчитаності тексту не завадив академічним виданням зарахувати „Осінь казку” до повноцінних завершених творів письменниці. У ХХ столітті було опубліковано різні варіанти „Осінь казки”. Попри всі намагання впорядкувати рукопис, на сьогодні залишається очевидним, що авантест – а саме у такому вигляді реалізується в культурі фантастична драма Лесі Українки – продовжує конфліктувати з редакційською інтерпретацією.

Однак феномен незавершеного в „Осінь казці” звернув на себе увагу науковців та отримав різнобічну інтерпретацію. У передмові до шостого тому зібрання творів Лесі Українки видавництва „Книгоспілка” (1929) Борис Якубський наполягав на його незавершеності, пояснюючи цим статусом і специфіку композиції, і не до кінця розкрити „соціально-реалістичну ідею”. Інше бачення „Осінь казки” зафіксоване у праці „Поетичний театр” Абрама Гозенпуда (1947). Незвична форма не завадила науковцю підійти до драми як до завершеного твору з багатозначним фіналом.

Сучасні літературознавці не менше, ніж їхні попередники, приділяють увагу статусу закінченості „Осінь казки”, проте кардинальна зміна теоретичного мислення дає можливість абстрагуватись від категоричних визначень. Така позиція дозволяє зосередитись на художньому та концептуальному потенціалі тексту, акцентувати увагу на способах балансування між завершеним та незавершеним у творі.

Безперечно, у випадку з „Осінь казкою” йдеться про глибинну модифікацію канону, що проявляється в особливостях структури драми. Застосовуючи один із варіантів трактування фабули Умберто Еко, доречно прийняти за вихідну ситуацію намагання ув’язнених Принцеси та Лицаря здобути волю, що в ході дій переростає у масові безчинства, у результаті яких з’являється новий соціальний прошарок, спраглий свободи, – майстри та робітники. Слід підкреслити, що сама мета (досягнення волі) у творі повноцінно не реалізується і до кінця лишається интенцією, яка зумовлює нерозв’язаність фабули.

Очевидною є і розбалансованість архітектоніки, що спричинена непропорційністю дій. Твір можна умовно поділити на дві частини. Перша складається з трьох дій, які навіть в сумі не дорівнюють обсягу другої частини (четверта дія). Її характеризує ретроспективність, відносна сповільненість динаміки, обмежена кількість персонажів. Сцена четвертої дії, навпаки, заповнена людьми. Авторка не фіксує зникнення окремих груп персонажів, а лише переводить фокус від одних до інших. Відтак реципієнт тримає в полі зору чисельний натовп, котрий складається з робітників, підпасків, майстрів, бидла, що

підкреслює хаотичність драматичної ситуації. Поза тим, у драмі наявні численні змістові лакуни, фрагментарність персонажів, часова та просторова невизначеність, що ускладнюють чітке розуміння підтекстів і є викликом для читацького горизонту очікування.

З іншого боку, текст містить міцні механізми, що скріплюють його тканину в художнє ціле. Насамперед, „Осінь казка” є сюжетним твором, хоча її сюжет має дещо пунктирний характер. Проте це компенсується архетипним мотивом, який дозволяє читачеві змоделювати типову казково-лицарську ситуацію і спостерігати, як автор раз у раз порушує її стереотипи.

На рівні системи персонажів спостерігається важлива перефігурація, котра зумовлює хисткість усієї структури тексту: вихідна ситуація антагоніста та протагоніста не відповідає кінцевій ні кількісно, ні ідейно. На початку тексту сформований традиційний для казкового дискурсу трикутник: жорстокий Король – ув’язнена Принцеса – нещасний Лицар. У результаті розвитку сюжету протагоніст мав би стати переможцем, а другорядні герої – допомагати/заважати головним. Проте наприкінці твору Лицар перестає бути Королевим опонентом, його місце займають робітники. „Трикутник” змивається стихійною хвилею сюжету, а канонічне сходження героя на трон не відбувається.

Важливе значення в драматургії Лесі Українки, у тому числі в „Осінь казці”, мають герої-фантоми, тобто персонажі, які не присутні на сцені, але тим не менш є чинними і впливають на перипетії. Основний герой-фантом у у фантастичній драмі „Осінь казка” – Король. Він жодного разу не з’явився у дії, не виказав себе опосередкованим вчинком, окрім листа, що написаний ніби ним. Тим не менше, Король присутній у риторичі кожного з персонажів, причому в різних іпостасях: безжального тирана, „безумця боязкого”, справедливого володаря тощо. На нього чекають, як на беккетівського Годо: хто зі страхом, хто з надією. Незважаючи на відсутність, він є центром у системі координат сюжету. Власне, саме цей персонаж – ключовий у створенні художнього конфлікту твору. У драмі з відкритою формою, а саме такою є „Осінь казка”, протагоніст не має аналогічного контргравця; конфлікти, у яких персонажі виграють або програють, відбуваються не між супротивниками, а між окремою особистістю та його долею, світом. Характерна для закритої драми ситуація дуелі між аналогічними противниками поступається заплутаній глухій боротьбі з окремим анонімним противником, боротьбі з усім світом [6]. Таку ситуацію можна спостерігати в „Осінь казці”, де жоден з героїв не має реального супротивника, і практично кожен (Лицар, Принцеса, майстри) рано чи пізно протиставляють себе Королю. Проте його емоційно узагальнений образ набуває ознак трансцендентності, а протест проти нього може бути прирівняний до протесту проти Світу. Контroversійність методів та намірів, які обирають герої, не дає можливості однозначно оцінити перспективи їхнього руху; боротьба, яку вони обирають, позбавлена іншого сенсу, як просто рухатись у напрямку, що видається єдино можливим.

Знаковою є фрагментарність образу Блазня, котрий більше не з’явиться в тексті, та, як і фантом Короля, реалізує принципи нон-фініто на рівні образності.

Система головних персонажів складає основну інтерпретаційну проблему, особливо у випадку, якщо дослідник намагається визначити носія основної концепції та сюжетобудови. Образ Принцеси найбільш мінливий з усіх персонажів „Осінь казки”: „недомовленість”, численні алюзії та продуковані ними конфліктні сенси спонукали найрізноманітніші тлумачення (Україна, культура, мова, воля, успіх, мистецтво тощо). Непослідовність її вчинків, здатність до зміни рішення з урахуванням нових обставин викликають певне недовір’я і до прикінцевого її вибору. Усе це спричинено структурою самого образу героїні, яка доволі легко опановує простір, адаптується в ньому. Але, разом з тим, Принцеса постійно піддає аналізу доцільність перебування в тому чи іншому просторі, що провокує відчуття відчуження, яке призводить до остаточного розриву. Здатність до екзистенційних рефлексій, характерна для Принцеси, конфліктує з непереконливою довірливістю. Пізнавши „неволю” на вершині гори, вона все ж починає підкорювати її в товаристві, повіривши у можливість ефемерної „волі вкупі”. Таким чином, Принцеса, що у казково-лицарському дискурсі завжди асоціюється з винятковістю, приймає верховенство колективістського начала і піддається доволі загальним гаслам товариства, у якому вона абсолютно неорганічна.

Варто відзначити, що в особі Лицаря викривається все лицарство, він найчастіше стає об’єктом іронії та пародії в творі. Разом з тим, цей образ є підтвердженням того, що в творчості Лесі Українки важко знайти схематичних однозначних героїв. Лицар, дійсно, не переживає ініціації, що спричинила б духовне вивіщення, а його злам та деморалізацію переконливо засвідчують обережні пропозиції після безславного падіння: „сісти тут на першому уступі і чекати”. Тим не менш, він речник культурних та гуманістичних цінностей. Невипадково Тетяна Мейзерська вважає, що це єдиний „зрячий” персонаж, котрий є „носієм головної концепції драми” [8, с. 45]. Значимою є здатність Лицаря „розхитати” систему лише словом (промовами), хоча він виявився неспроможним як опанувати хаос, який спричинив, так і залишитися відданим своїм ідеалам.

Отже, неоднозначність та фрагментарність структури тексту виразно відбиваються на рівні образу Лицаря. Це дає підстави дослідникам стверджувати, що „в даній п'єсі авторка не реалізує достатньої системи аргументації”, а Лицар є лише тезою, яку треба розгорнути [7, с. 45].

Фантастична драма „Осінь казка” стала віхою у творчості Лесі Українки, оскільки в ній зафіксовані художні прийоми *non-finito*, що будуть плідно розвиватись у наступних драмах і складуть основу її індивідуального почерку. Очевидними є непропорційність архітекtonіки, порушення стереотипів казково-лицарського дискурсу; розмиті межі між другорядними та головними героями; наявність героїв-фантомів, фрагментарних персонажів; поліфонічність поглядів та контрверсійність еволюції образів, синтез мовних стилів тощо. У сукупності ці фактори свідчать про відкритість структури твору та готовність авторки експериментувати, не боячись розбалансувати цілісність його системи. З „Осіньної казки” починається нова естетика Лесі Українки, з характерним синкретизмом раціонального та емоційного начал, що відкриває новий етап у творчій еволюції письменниці, де *non-finito* стає принциповим.

Таким чином, творчий доробок Лесі Українки є прикладом художньої реалізації *non-finito*, який був притаманний численним представникам літератури модернізму. У процесі модифікації художнього мислення епохи *fin des siècles* *non-finito* посідає важливе місце поряд з іншими ознаками модернізму. Відтак доцільно означити схильність автора до *non-finito* у парадигмі модернізму серед тих його рис, які нині вважаються усталеними в теорії літератури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лексикон *nonclassici*. Художественно-эстетическая культура XX века / [под ред. В. В. Бычкова]. – Москва : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2003. – 607 с. – (*Summa culturologiae*).
2. Українка Леся. Драматичні твори (1896–1906) / Леся Українка // Збір. творів : у 12 т. – Київ : Наукова думка, 1976. – Т. 3. – 397 с.
3. Українка Леся. Драматичні твори (1911–1913). Переклади драматичних творів / Леся Українка // Збір. творів : у 12 т. – Київ : Наукова думка, 1977. – Т. 6. – 416 с.
4. Українка Леся. Драматичні твори (1909–1911) / Леся Українка // Збір. творів : у 12 т. – Київ : Наукова думка, 1976. – Т. 5. – 336 с.
5. Ступин С. С. Феномен открытой формы в искусстве XX века : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. фил. наук : спец. 09.00.04 „Эстетика” / С. С. Ступин – Москва, 2008. – 26 с.
6. Klotz Volker. Geschlossene und offene Form im Drama / Volker Klotz. – München, 1992. – 228 p.
7. Паньков А. І. Поетичні візії Лесі Українки : онтологія змісту і форми / А. І. Паньков, Т. С. Мейзерська. – Одеса : Астропринт, 1996. – 76 с.

УДК 821.161.2.„XIX”

ЖАНРОВО-СТИЛЬОВА СПЕЦИФІКА ТВОРІВ МИКОЛИ УСТІЯНОВИЧА НА ІСТОРИЧНУ ТЕМАТИКУ

Гулевич Л. О., к. філол. н., доцент

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

У статті досліджуються жанрово-стильові особливості історичних „дум” західноукраїнського романтика Миколи Устияновича (1811-1885).

Ключові слова: романтизм, історична пам'ять, історичні „думи”, стиль письменника..

Гулевич Л. А. ЖАНРОВО-СТИЛЕВАЯ СПЕЦИФИКА ПРОИЗВЕДЕНИЙ НИКОЛАЯ УСТЫЯНОВИЧА НА ИСТОРИЧЕСКУЮ ТЕМАТИКУ / Дрогобычский государственный педагогический университет имени Ивана Франко, Украина

В статье исследуются жанрово-стилистические особенности исторических „дум” западноукраинского романтика Николая Устияновича (1811-1885).

Ключевые слова: романтизм, историческая память, исторические „думы”, стиль писателя.

Hulevych L. A. PECULIARITIES OF GENRE AND STYLE IN MYKOLA USTYIANOVYCH'S HISTORICAL WORKS / Drohobych state Pedagogical University named Ivan Franko, Ukraine

The article is dedicated to the study of genre and style of duma (Ukrainian epic poems) written by Western Ukrainian romanticist Mykola Ustyianovych (1811-1885).

Key words: romanticism, historical remembrance, historical duma (Ukrainian epic poems), author's style.

Звернення до історичного минулого нашого народу – одна з визначальних рис українського романтизму. Великий інтерес до славної минущини виявляли й романтики Західної України. Письменники „Руської Трійці” та їх послідовники уславлювали героїчні подвиги наших предків, возвеличуючи козацьчину і княжу добу. Та серед них чи не найбільше захоплювався історією Микола Устянянович (1811-1885) – один із найталановитіших послідовників Маркіяна Шашкевича, відомий громадський діяч і греко-католицький священник. Як поет-романтик він бачив у сивій давнині багато духовних цінностей. Патріотичні та героїчні традиції українців хвилювали його, розчулювали, викликали благородні почуття і поривання. В автобіографії, надрукованій Б. Дідицьким 1885 року в „Литературном сборнике Галицко-русской Матицы”, М. Устянянович писав, що у нього і в юнацькі роки „всякий пример высшего благородства из истории, или настоящего события вытискал слезы... из очей [4, с. 41]”.

Дослідники українського романтизму (Я. Гординський, Є. Нахлік, О. Петраш, М. Шалата, О. Камінчук та ін.) не оминали увагою поезій М. Устяняновича на історичну тематику, однак питання їх жанрово-стильових особливостей ще не до кінця з'ясоване. Зокрема, є потреба у розгляді цих творів та світоглядних позицій письменника крізь призму його національного та релігійного світобачення, що і є метою нашої статті.

З особливим піднесенням зазвучали у творчості М. Устяняновича згадки про давні часи під час „весни народів” – революції 1848 року. У той час письменник створив свої кращі прозові й поетичні твори, які публікував у редактованому ним часописі „Галичо-Рускій Вѣстник”, у першій в Галичині українській газеті „Зоря Галицка”, а також – у віденських „Вѣстнику для Русинів Австрійской державы” та „Отечественному сборнику”. В поезії М. Устяняновича цього періоду переважають національно-патріотичні теми.

Непохитна віра у відродження давньої княжої і козацької слави звучить у вірші „До Перемишлян” (Зоря Галицка. – 1848. – № 12). Тут згадуються галицькі та київські князі (Володар, Роман Мстиславович, Василько, Володимир Святославович), а також гетьман Богдан Хмельницький.

Для М. Устяняновича синами „Святой Руси, Руси возлюбленной” є нащадки всієї великої і могутньої держави України, яка розділена „враждебными союзами” Росії та Австрії. Поет сподівався, що із триумфальним ходом революції „згине насильність толпава” і стане можливим відновлення державності – за будь-яку ціну, навіть, як висловився Є. Нахлік, шляхом „відродження мілітарних традицій вітчизняного державотворення – давньоруських і козацьких [2, с. 128]”:

А як не згине насильність толпава,
Як розіллється терпливости мірка,
Знайдеться скоро козацькая слава,
Знайдем Богдана, найдем Владимирка
І спитаєм: „Чи я тут землиця?
Чи я тут мати? Чи я тут столиця? [5, с. 61]¹.

Ідейне спрямування поезії М. Устяняновича 40-х – початку 50-х років, її тематичне та образне багатство, новаторські форми, високий як на той час мистецький рівень – це ті фактори, які могли задовольнити вибагливі естетичні смаки галицьких читачів середини XIX ст., і завдяки яким можемо відвести письменникові те визначне місце в історії українського романтизму, зокрема, на західноукраїнських землях, яке дало підставу І. Франкові назвати М. Устяняновича „будителем народного духу”.

Період від середини 50-х – до 1870 р. був дуже складним для М. Устяняновича. Це час пошуків, знахідок, розчарувань, помилок і певних досягнень змученого життєвими негараздами поета. М. Устянянович поступово відходить від громадського життя, і в його ліриці, на противагу оптимістичним національно-патріотичним настроям 1848–49 рр., з'являються сумні мотиви, бринять нотки розчарування. Найціннішим надбанням цього періоду є цикл поезій про Київську Русь, створених у кінці 50-х – у середині 60-х років. Автор сам визначив їх жанр, назвавши „думами”. Проте формально вони мають мало спільного зі справжніми українськими думами. „Думи” М. Устяняновича – здебільшого римовані чотирирядкові строфи, не розраховані на виконання речитативом. Ці „думи” написані на основі давніх літописів – „Повісті временних літ” і „Галицько-Волинського літопису”. Події, зображені в цьому циклі, охоплюють час від заснування Києва („Київ”) до початку монголо-татарської навали („Стичка на Половецькім полі”). Із давньоруської історії М. Устянянович ретельно вибирав факти і приклади, що, на

¹ Тут розрядка М. Устяняновича.

його думку, могли бути повчальними для сучасників і гідними наслідування. Як і народні думи, поезії М. Устияновича відтворюють героїчний дух давнини.

В історичних творах письменника виразно звучать патріотичні мотиви. Насамперед, це усвідомлення національного коріння, величі батьківщини, нерозривної єдності історії, традицій галичан і наддніпрянців. У другій частині вірша „Київ”, яка ніби підсумовує весь цикл, квітуча безмежна Русь уявляється поетові соборною державою:

Од Вісли до Дону, од ляхів до чуді,
По Таур і преділи Карпат
Цвіте, будто мила милому на груді,
Вишневий насяяний сад [5, с. 180].

Як зауважив Є. Нахлік [2, с. 128], історична пам'ять М. Устияновича, попри вираження ним шани до сучасної йому „Москви златоверхої і матушки слави” („Вспомини”, 1884), виразно тяжіла до стародавнього і сучасного йому Києва як центру „нашої отчини”. Своєю батьківщиною поет насамперед визнавав Русь-Україну.

До речі, ідея історичної єдності України звучала в М. Устияновича й раніше, наприклад, у повісті про карпатських опришків „Страсний четвер” (1852), де згадуються запорожці, Січ, козацькі чайки.

Хоча М. Устиянович пише про давно минулі події, всі його помисли спрямовані до сучасності. Давня слава України тішить і розчулює поета, він закликає земляків розділити його почуття. В мову віршів не раз вплітаються схвильовані авторські оклики та риторичні запитання:

Ай сад, а в садочку барвіночок сіє
Невіста, біленька, як гусь...
Друзя! Чи вам з радості серце не мліє?
Таж я вам говорю про Русь!
Про Русь, про білявку із личком рожевим,
В зіниці з синявов небес,
Про золотокошу, з чолом задумчивим, –
І ви ли не роните слез!? [„Київ”. – 5, с. 181].

Зрозуміло, що в цісарській Австрії згадка про „Дніпро-Славутицю – Дунай наш вторичний, Нового завіта Йордан” та про Київ – „руських градів юну мат” [5, с. 180]” були вельми небажаними. Очевидно, тому вірш „Київ”, а також історичні поезії „Хрещеніє великої княгині Ольги”, „Віче в Києві”, „Здвиг”, „Стичка на Половецькім полі” не були опубліковані за життя поета. Автографи цих творів знайдено вже в наш час у відділі рукописів Інституту літератури імені Т. Шевченка і вперше надруковано із відповідними коментарями в уже згадуваному виданні „Микола Устиянович. Поезії” (1987). Зазначимо, що за життя поета із дванадцяти його патріотичних дум про княжу добу, написаних у 60-х роках, побачили світ лише п'ять.

Цикл історичних творів М. Устияновича з'явився в той час, коли поета все більше схиляли до москофільства, коли він поступово втрачав ідеали, що в'язали його з „Руською Трійцею”. Перший і чи не єдиний раз поет згадує про свої „історичні думи” в листі до Я. Головацького від 26 грудня 1858 року. Висилаючи йому деякі власні твори, він писав: „При кінці знайдеш там одну историческу думу. Вглянь в ню всіма очима проникательности і скажи мні щире, чи достоїн я куситись до такого предмета. Маю я під рукою еще дві думи, по моєй гадці маленько удатнійши, но тими думал би я розпочати колись неперваний пасемник дум з нашей бувальщини і издати особно [1, с. 423]”.

Просьбу М. Устияновича Я. Головацький, який на той час уже був москвофілом, залишив без відповіді. Поетова надія побачити свої історичні твори окремим виданням не здійснилась.

М. Устиянович, хоч і друкує тепер у ряді часописів вірші, написані язичієм, все ж реалізує свій давній задум – створює цикл історичних творів про давню Русь. Він продовжує писати народною мовою патріотичні поезії, хоча не всі вони з'являються друком. У 1863 році Ф. Заревич надрукував у „Вечорницях” вірш „Похід на Царгород. 907”, а в 1865 році у „Науковому сборнику, издаваемом литературным обществом Галицко-русской Матицы” були опубліковані поезії „Могила Святослава” та „Чорная Галича злоба. (Историческая дума на годи 1206 і слід.)”², у яких автор із величезним боєм говорить про безглузді чвари та міжусобиці князів.

² У відділі рукописів Інституту літератури імені Т. Шевченка знаходиться недокінчений варіант цієї поезії. Ще один варіант „думи” під назвою „Святоубийство князей Ігоревичей в Галичі” вперше було опубліковано у кн.: Устиянович М. Поезії. – Київ, 1987. – С. 235.

Песимістичні думки поета ніби спрямовані до сучасників, бо вже не відродити давньої слави:

Восходить сонце мир благословляти
 Русь поцілуєм возвати на труд.
 Глянуло – зблідло і скрило ланіти:
 Круки на полях князей очі п'ють.
 Скрило ланіти і не засвітило
 Більше на Галич лучами небес.
 В Галичі сталось студено, унило,
 Грустно, і сумно, і темно до днесь
 [„Святоубийство князей Ігоревичей...” – 5, с. 160].

Але обидва вірші пройняті таким патріотичним пафосом, письменник із таким болем і тривогою вболіває рідну землю, що здається, ніби все це діється на його очах, ніби ще можна щось змінити [7, с. 64].

В історичних „думах” поет звертається до часів найбільшого розквіту Київської Русі. Згадки про „*Київ – Русі славу*” („Смерть князя Романа...”), „*гостинний берег Дніпра*” („Ужас на Русі...”) та окреслення меж могутньої держави –

Од Волги, Дону, до волн Вислоки,
 Од устя златобережного Дніпра
 Аж до варяг гранітного хребта
 [„Ужас на Русі” – 5, с. 163] –

засвідчують його соборне мислення.

Водночас М. Устиянович відтворює широку картину життя наших давніх предків: разом із ними він радіє вдалому походу русичів на Царгород, вітає княгиню Ольгу, що прийняла хрещення, сумує над могилою вбитого братами Святослава, нарікає на нерозсудливість князя Романа, якого жадоба помсти призвела до смерті, картає князів за підступи і сварки, співчуває княгині Романовій, котра змушена із двома малолітніми синами втікати із рідного гнізда, разом із русичами переживає смертельну тривогу при зближенні монголів.

М. Устиянович приковує увагу читача до цих гранично напружених подій інтригуючим початком розповіді (наприклад, риторичними запитаннями: „*Хто се із руських в лядській преділі // Жене стрілою на чолі полків...*” [5, с. 152]); схвильованими авторськими звертаннями до героїв: „*О, вернись, княже!*” [5, с. 153], „*Біжи, Романова, біжи!*” [5, с. 156]; емоційними оціночними окликами: „*Бездільні слова! Ні землі, ні злата // Роман бажася – його месь несе*” [5, с. 153], „*Уже водою святого Дніпра // Поїть – о, сором!* – *наїзник коня*” [5, с. 165]; введенням у поетичну мову дієслів теперішнього часу.

Поет бачить у минулому не лише окремих героїв, а й добрий і щирий народ, що не зазіхає на чужі землі. Устами народного розповідача він застерігає князя Романа від безглуздої мести „*в лядських преділах*”:

Вернись щасливий, не куси судьбиці:
 Для побратимів вредний всякий бой!
 Русь незмірима не жаждна землиці,
 В церквах доволно краси золотой
 [„Смерть князя Романа...” – 5, с. 153].

Проте, намагаючись привернути увагу читача до важливих історичних подій, М. Устиянович не завжди історично точний. Наприклад, у „Могили Святослава” сказано, що Святослава вбив його брат Святополк Окаянний після смерті батька („*Ледве що лиш замкнув очі Ярослав, їх батько*”).

Насправді ж батьком Святополка був Ярополк Святославович, який помер ще до народження сина; батьком Святослава та ще двох убитих його братів – Бориса і Гліба – був Володимир Святославович, що одружився із дружиною померлого Ярополка і виховав його сина Святополка. Вбивцю вигнав із престолу шойно молодший син Володимира, Ярослав Мудрий.

Своє співчуття Святославу письменник висловлює за допомогою образів ялини та ялинового галуззя, які у творі відіграють фольклорну функцію скорботи і пам'яті: „*Лиш хвилями слезков кане // Грустная ялиця, // Мов то плаче, вічно плаче, // Над гробом вдовиця*”; „*Лиш старці з Верховини, // Ялину ламали, // На могилу на самотню // Галуззя метали*” [5, с. 151].

М. Устиянович, для якого історія України була своєрідним сакральним міфом, приділяв особливу увагу релігійності давніх русичів. У поезії „Хрещеніє великої княгині Ольги” він зазначив, що у хрещенні Русі княгиня Ольга вбачала „*благодать Божу для руського світа*” [5, с. 149]. Поет неодноразово підкреслював, що силу і снагу для патріотичної діяльності слід черпати в молитві – цій універсальній формі зв'язку людини з Богом. У його „думах” до молитви звертаються наші прапрадіди і в хвилини радості, і в тяжкі часи. Оспівуючи таким чином давні традиції і звичаї, возвеличуючи колишню славу християнської держави та змальовуючи духовну міць її громадян, поет намагався і в сучасників

розбудити національний дух і свідомість, зміцнити віру. В історичній думі „Віче в Києві”, вперше опублікованій у книзі „Микола Устиянович. Поезії” (Київ, 1987), у трьохстах київських церквах русичі благають Господа про допомогу якраз перед виступом руських князів Мстиславичів проти монголо-татарської навали:

Ясно в Києві: в триста святинях
Палають свічі; мир на колінах –
Тисяча тисяч рук ся возносять,
О поміч Бога в тривозі просять [5, с. 164].

Як священик М. Устиянович добре знав силу колективної молитви. Він не раз наголошував, що висловлена у молитві беззастережна орієнтація народних мас на Божу милість, певна річ, забезпечить духовну міць і насагу громадян, вбереже рідну землю. Нема сумніву, що благання буде почуте, адже небесні сили опікуються народом, який шукає єдності з Творцем. У думі „Ужас на Русі...” (1860) Божу опіку над нашим краєм М. Устиянович передає, зокрема, такими словами: „...окрив ангел крилом землицю”, „І в Десятинній, кажуть, що знов // Пречиста діва плакала кров [5, с. 161]”.

Віра в Бога для М. Устияновича – головна сила, що здатна допомогти людям змінити життя на краще. А відступництво від християнської віри, нагадував поет, неминуче накличе Божий гнів, який обернеться для народу національними й соціальними бідами, моральним і духовним звироднінням. М. Устиянович застерігав сучасників від боговідступництва. Щоб переконати співгромадян у потребі вести праведний спосіб життя, письменник добирав для своїх історичних поезій повчальні і вражаючі факти. Жорстоку поразку в 1223 р. об'єднаних русько-половецьких сил у битві з монголо-татарами, що зображена в історичній думі „Битва над Калкою”, автор пояснює карою Божою за несправедні вчинки русичів:

*О горе, горе! Ведь то меч гніва,
Божого гніва, – внемліте!
Страшна то грóза, но справедлива:
Се гряде вишній платити.*

*Платити Русі чорнов неволлю,
Огнем, железом, хороби
За ей пороки, за своеволю,
За окаянства і злоби;*

*За сліпу дикість страстей бішених,
За вражду князей ісконну,
За неістовство рук закалених,
За гнойность сластей бездонну;*

*За діла мерзкі темних совітів,
За каїнськії скрвавлення,
За богохульність ложних обітів,
За клятвопреступлення... [5, с. 169–170].*

Ідейним вістрям дума спрямована проти розбрату й незгоди, що панували серед сучасників М. Устияновича.

У своїх „думах” поет використав окремі засоби зображувальної палітри „Слова о полку Ігоревім”. Так, у поезії „Похід Русі на Царгород” образ грозової бурі, що супроводжує похід, пройнятий життєрадісним, тріумфуючим настроєм і, за висловом С. Пінчука, близько стоїть до тих місць безсмертної давньоруської поеми, в яких оспівувалась велич і могутність руської зброї [3, 103]. А в думі „Смерть князя Романа...”, зазначає дослідник, „Словом...” було навіть зображення нерівної битви з поляками крізь метафоричну призму похмурої бурі й страшного грому [3, с. 102]:

*Завили сурми, зойкнули Бескиди,
А з-за Бескидів сунєть море хмар,
А в хмарах грім грає, а за громом всліди
Б'є в тин Галича ужасний удар! [5, с. 155]*

У „думах” М. Устияновича є й інші ремінісценції зі „Слова о полку Ігоревім”: поет називає князя Романа „буй-гуром”, битва на річці Калці („Ужас на Русі...” [5, с. 160-163] асоціюється з кривавим бенкетом („князям готуєсь кривавий пир”), як і Ігор, князь Роман ігнорує лиховісні прикмети („небо кровію заплило”), як і в “Слові...” в поезії „Ужас на Русі...” птахи віщують нещастя („Тьми гайворонів лишають бори, // Крякають, в'ються, б'ють до села – // Они жир вітрять, буде біда!”).

Цитатно-ремінісцентні перегуки зі „Словом о полку Ігоревім” додають поезії М. Устияновича історичної діалогічності, сприяють посиленню в його творчості патріотичних мотивів.

І. Франко, який у некролозі М. Устияновичу дорікав йому за ілюзії щодо Русі, посяні Лешком Борковським [6, с. 380], очевидно, по-іншому оцінив би творчість поета, якби на той час міг знати всі його історичні твори. До речі, І. Франко використав назву вірша М. Устияновича „Ужас на Русі...” для своєї сатиричної поезії із циклу „Оси”, де висміює москвофілів, яким прихід народоців видається „ужасом на Русі”.

Отже, твори М. Устияновича на історичну тематику свідчать, що доля рідної землі ніколи не була йому байдужою. Не маючи можливості розгорнути ширшу діяльність на користь батьківщини, письменник бодай возвеличенням минулої слави могутньої держави намагався пробудити у серцях галичан приспані національні почуття і застерегти від помилок. Для цього він створив оригінальний жанр історичних „дум” і послуговувався власною своєрідною поетикою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кoresпонденція Якова Головацького в літах 1850-1862 / [видав К. Студинський]. – Львів, 1905. – С. CLXI+592 с.
2. Нахлік Є. Давня Русь у творчості західноукраїнських романтиків / Євген Нахлік // Дзвін. – 1997. – № 2. – С. 125–132.
3. Пінчук С. Ремінісценції “Слова о полку Ігоревім” у творах М. Устияновича та А. Могильницького / С. Пінчук // Українське літературознавство. – Вип. 4. – Львів : Вид-во Львівського університету, 1968. – С. 101–107.
4. Устиянович М. Из автобіографії Николая Л. Устияновича / Микола Устиянович // Літературний збірник, издаваемый галицко-рускою Матицею. – Вип. І. – Львів, 1885. – С. 41–46.
5. Устиянович М. Поезії / Микола Устиянович. – К. : Рад. письменник, 1987. – 255 с.
6. Франко І. Николай Устиянович : [некролог] / Іван Франко : зібрання творів : у 50 т. – Т. 26. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 380–383.
7. Шалата М. Невідомий Микола Устиянович / Михайло Шалата // Жовтень. – 1985. – № 11. – С. 63–64.

УДК 821.161.2:82-311.6

ІСТОРИЧНА ОСНОВА ТВОРІВ В.МАЛИКА

Дорофєєва А.В, здобувач

Запорізький національний університет

Стаття містить комплексне дослідження творчої спадщини Володимира Малика, в тому числі його поетичних казок та історичну тематику. Розглядається також проблема жанрової характеристики цих творів.

Ключові слова: казка, поема, легенда, історія, жанр.

Дорофеева А.В. ИСТОРИЧЕСКАЯ ОСНОВА ПРОИЗВЕДЕНИЙ В. МАЛИКА / Запорожский национальный университет, Украина

Статья содержит комплексное исследование творческого наследия Владимира Малика, в том числе его поэтических сказок на историческую тематику. Рассмотрена проблема жанровой характеристики этих произведений.

Ключевые слова: сказка, поэма, легенда, история, жанр.

Dorofeeva A.V. HISTORICAL BASIS OF V.MALIK'S WORKS / Zaporizhzhya National University, Ukraine

The article contains complex researching of creative legacy of V. Malyk, including his poetic tales on historic subject. the problem of genre characteristic of these works has been considered.

Key words: the tale, the poem, the legend, the history, the genre.

При розгляді загального творчого доробку В. Малика, який складається з величезного масиву історичних романів, повістей, розвідок, рецензій на твори українських прозаїків, творів суміжних жанрів, постає проблема визначення їх історичної основи. Класифікація «історичний роман» дає нам можливість шукати достовірні джерела, покладені в його основу автором. Важливим питанням також є визначення ролі художнього вимислу і його співвіднесення з історичною правдою, описаними в творі реальними подіями та історичними постатями. Щоб «проникнути» у творчу лабораторію В. Малика необхідно звернутися до досліджень його життя і творчості, проаналізувати перші твори, якими є казки-легенди та казка-поема дебютної поетичної збірки «Журавлі-журавлики», яка з зразком майстерного введення

історичної героїки у жанр дитячої літератури. Вирішенням цього питання займалися Г. Білоус, що створив літературний портрет письменника; К. Волинський, який присвятив свої дослідження аналізу літературного інструментарію В. Малика; І. Дзюба, чиї розробки теоретичних аспектів історико-пригодницької прози стали значним внеском у літературознавчий процес; Г. Шанько, який привніс цінні аналітичні дослідження стилевих особливостей романів В. Малика, зокрема і його тетралогії «Таємний посол» та ін. Метою подальшої роботи в розробці зазначеної тематики є визначення ваги достовірних історичних фактів, їх доцільність у контексті художнього твору, виокремлення спільних мотивів творів різних періодів та побудова системи принципів введення історичної документалістики в канву прозового чи поетичного твору. Актуальність статті зумовлена тим, що у ній вперше у вітчизняному літературознавстві досліджено поетичні твори В. Малика на одному рівні з прозовими, досліджено їх історичний струмінь та проведено тематичні паралелі, що й зумовлює подальше дослідження в цьому напрямку. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання наступних завдань:

1. Визначення ключових аспектів виокремлення творів суміжних жанрів (казка-легенда, казка-поема) в загальному літературному процесі;
2. Спроба виокремити достовірні історичні джерела в художньому просторі літературного твору
3. Розгляд основних аспектів еволюції суміжних жанрів у творчому доробку В. Малика, їх історичної насиченості.
4. Встановлення лінгвостилістичних, лінгвопоетичних, наративних та мовнокультурних особливостей історичних прозових та поетичних творів.

Становлення сучасної української романістики пройшло складний та суперечливий шлях, означений жорстким переслідуванням самої української культурної системи, запереченнями існування окремої, самодостатньої літератури та перманентним контролем з боку владних структур, небайдужих до найменших поривань митців слова. Проте яким би шляхом не розвивалася українська белетристика, жанри історичної спрямованості, що зачіпали неоднозначні сторінки нашої історії, піддавалися фатально нищівній цензурі, критикувалися та частіше просто заборонялися. Проте попри тотальне продукування соцреалістичних творів, «незважаючи на заборони, репресії, свідоме плекання яничарства...» [4, 109] з'являлися численні тексти, що протистояли пануючій моделі вихваляння комуністичного ладу, а їх автори брали на себе сміливість стати на сторожі автентичної української пам'яті, повертаючи народу його героїв. Тоді саме доля України та її героїчне минуле ставали предметом художнього осмислення письменників. Така література закономірно розвивалася, що сприяло підтримці національного духу країни. Відсутність єдності українців була національною трагедією протягом багатьох століть: мінялася влада, яка приносила свою культуру, релігію, мову, насаджувала новий спосіб життя. Та можливість відкрити для себе численні сторінки нашої історії з'явилася нещодавно завдяки дискурсу творів, які є не тільки рефлексією реального історичного процесу, скільки спробою осмислити себе, осмислити теперішнє крізь призму минулого. І подібні твори приваблюють не самою інтригою минувшини, картиною життя людей у різні історичні епохи, а співзвучністю, суголосністю відтвореного матеріалу подіям сучасності.

Саме такими постають перед нами твори В. Малика – знаного, передусім, саме як автора численних історичних романів, присвячених героїчним сторінкам нашого минулого. Його творчість припала на нелегкі часи панування тоталітарного режиму, цензури та заборон. Прикметно, що за часовими рамками, творча спадщина письменника належить радянській добі, проте чи відповідали його твори настановам соціалістичної імперії? В українській історії термін «радянський» вказував на «цілий комплекс соціально-психологічних і політичних понять, несумісних з такими явищами, як вільний творчий процес, незалежність творчої особистості. Нарешті означення «радянська» стосовно літературної творчості – це всесилля режимної цензури, постійний політичний нагляд за письменниками» [3, 21]. Прискіпливіше розглянувши онтологію творів В. Малика зауважуємо, що становлять вони не просто художнє відтворення історичних подій та діянь відомих постатей, а є радше майстерно складеним літописом української минувшини.

Дослідники творчості письменника неодноразово підкреслювали насиченість його творів справжніми історичними відомостями, взятими з автентичних джерел, адже «він твердо стояв на тому, що достовірність, джерельна вивіреність – одна з найобов'язковіших передумов успіху (взагалі – права на життя) історичного твору. А щодо точної деталізації відтворюваних подій минулого, то вона тільки на користь» [1, 7]. Маликові не раз закидали навіть переобтяженість текстів історичними деталями, проте тут вбачаємо не просто манеру письма й прискіпливість до власної роботи, а своєрідну двоплановість мистецького таланту. По-перше, це наслідування традицій, питомих ознак самого жанру історичного роману, історія якого має більш ніж двохсотлітню історію і бере початок від перших справжніх історичних романів В. Скотта, «котрий зумів поєднати історичний факт з художнім вимислом, користуючись при цьому як романтичними, так і реалістичними способами зображення» [2, 596]. По-друге, це потужний струмінь українського етнічного історичного матеріалу, котрий, уведений до

художнього контексту, легко доноситься до широкого кола читачів, виконуючи тим самим певну просвітницьку функцію, адже міг кваліфікуватися як неофіційний народний підручник з історії. Вводячи в художній контекст документальні записи, архівні знахідки, В. Малик робить свої романи надзвичайно насиченими, місткими, де кожна нова деталь розкриває інший зміст багатовимірного сюжету. Вимисел при цьому влітається настільки непомітно, що в реципієнта не виникає почуття відчуженості вигаданих героїв і сцен. Яскравий приклад цьому – тетралогія «Таємний посол» («Посол Урус-Шайтана» – 1968 р., «Фірман султана» – 1969., «Чорний вершник» – 1976., «Шовковий шнурок» – 1977р.), у якій поряд з реальними історичними героями – Іваном Сірком, Юрієм Хмельницьким, Семеном Палієм, Яном Собеським діє, здавалося б, абсолютно фантастичний персонаж – Арсен Звенигора, та навіть цей образ має прототип: напівлегендарного посланця Івана Сірка в Порту, ім'я якого історія не зберегла. Така точність у деталях є результатом кропіткої роботи зі справжніми історичними документами, літописами та свідченнями. Завдяки їй письменникові вдалося підняти величезний пласт історії українського народу – боротьбу козацтва проти Османської імперії під проводом кошового отамана Івана Сірка.

Тож своїм завданням письменник постановив реконструювати події тієї епохи, максимально точно відтворюючи не тільки характери та постаті визначних історичних осіб, але і їх зовнішність, звички, побут, манеру висловлювання, політичні погляди, думки. Саме тому В. Малик вніс у романи пригодницький струмінь, захоплюючи інтригу, детективні елементи. Таким чином справжня, жива історія заграла новими барвами, перестала бути нагромадженням фактологічного матеріалу. Отже, збагативши свої романи динамічним сюжетом, автор свідомо вивів їх з дещо однобокої жанрової класифікації «історичні», розширив рамки зображення атмосферою таємничості, незвичайними сюжетними поворотами, загадковими обставинами та складними характерами. Саме тому із певністю відносимо романи тетралогії «Таємний посол» до історико-пригодницької української літератури ХХ ст.

Прикметно, що романи В. Малика відрізняються неабиякою легкістю сприйняття – вони доступні й зрозумілі людям будь-якого віку, що надзвичайно поширює їх просвітницьку місію, адже читач, захоплений виром подій, навіть не помічає, наскільки збагачується його загальна обізнаність, ерудиція та світоглядні позиції. І, що найважливіше, саме в такій формі фактологічна основа тексту найкраще та найлегше сприймається та запам'ятовується. Подібний детальний розгляд особливості впливу романів на читача нам необхідний для того, щоб повніше осмислити значення самого створення тетралогії у 60-70 рр. ХХ ст. в умовах панування надломленої комуністичної ідеології періоду «розвинутого соціалізму», коли й мови не могло бути про національних героїв та визвольну війну.

Таким чином, історико-пригодницькі романи В. Малика постають перед читачами як унікальний життєпис українського народу, новітній літописний звід чотирьох цілісних творів, організованих у поліфонічну єдність, покликану розбудити в українцях патріотичні почуття, власну національну гідність, відновити інтерес до правдивої історії.

Проте В. Малик відомий не тільки як романіст. Його перу належить низка творів й інших жанрів – повісті, казка-поема, казки-легенди, критичні розвідки. І розглядати творчість письменника, зокрема її вершину – тетралогію історичних пригодницьких романів – без розуміння першоджерел неможливо. Помітно, що вже на початку свого творчого шляху В. Малик окреслив його подальший розвиток та ідейне спрямування. Його дебютна збірка дитячих віршованих казок «Журавлі-Журавлики» визначила характер й тематику майбутніх епічних полотен – історія України в її найширшому розумінні. Автор сміливо брався за розробку найрізноманітніших епізодів нашої минувшини: захоплення Києва Батиєм, міжусобиці києворуських князів, козащина, боротьба руху опришків та їх провідника О. Довбуша, Велика Вітчизняна війна. В. Малик реконструював «Слово о полку Ігоревім», козацькі літописи, відновив і довів до читача величезну кількість точних і навіть маловідомих історичних фактів, вводячи їх у тексти різних жанрів та стилів. Цікавим видається те, що від початку своєї творчої діяльності, автор виявив інтерес до суміжних жанрів: казка-поема, казка-легенда, згодом – історичний авантюрний роман. Таким чином В. Малик заявив про себе як про талановитого письменника, який, використовуючи весь арсенал літературний прийомів, створюватиме дійсно якісні тексти, проявляючи при цьому неабиякий творчий хист. І це відзначать пізніше і читачі, і критики, адже сюжети захоплюватимуть від першої сторінки і до останньої, конфлікт кожного твору посилюватиметься пригодницькими та детективними елементами і при цьому автор не дозволить собі відступати від історичних реалій, підтверджених документами та літописами. Збірка «Журавлі-Журавлики» в цьому плані є особливою: по-перше, в ній уже синтезовано жанри, що дало змогу авторові краще адаптувати історичний матеріал, по-друге, твори в ній віршовані, що виявляє поетичний дар В. Малика, і, по-третє, окреслені в ній мотиви стали провідними у всій його творчості. Тож, на нашу думку, збірка потребує детальнішого розгляду.

Варто уваги, що письменник міг повертатися до одного й того ж періоду історії, виводячи все нові подробиці, знаходячи нових героїв чи, навіть, розширюючи оповідь до масштабнішого жанру. Так сталося із темою розгромлення Києва ханом Батиєм. Уперше Малик розробив її у віршованій казці-легенді «Воевода Дмитро», яка згодом увійшла до збірки «Журавлі-журавлики». Жанрова кваліфікація твору – казка-легенда розширює межі його розуміння й сприйняття: діти, а саме для них і була написана

збірка, сприймають динамічний сюжет розуміючи, що всі ці події колись дійсно відбувалися, проте мова твору настільки проста й ненав'язлива, що дивовижним чином впливає на пам'ять дитини. Адже, читаючи легенду, вона усвідомлює не лише події, а й героїв, їх імена, короткі, але не типові характеристики. Прослухавши текст, дитина легко відтворить його в усіх деталях – наскільки він майстерно побудований.

Проте історична подія такого масштабу в історії України потребувала чогось більшого, ніж дитяча казка. В. Малик, захоплений історичними перипетіями періоду Київської Русі, не міг не зважати на величезну кількість фактологічного матеріалу й документів Київського, Галицько-Волинського літописів, "Повісті про руйнування Рязані Батием", "Сказання про убійства в орді Михайла Чернігівського і його боярина Федора", тому, віддаючи данину історії, створив широку епічну картину – історичний роман «Горить свіча». В. Малик не лише показує падіння давньої столиці, а й розкриває причини, що призвели до цього лиха, відкриває та аргументує корені незнищеності української нації, яка відроджувалась навіть на руїнах цивілізації. Зважаючи на жанрову кваліфікацію твору, автор вводить велику кількість героїв, розширює часові й просторові рамки зображуваного, проте йому вдається не змінювати акценти оповіді – любов до батьківщини, відданість обов'язку, поняття особистої відповідальності й честі. Так само автор пояснює причини трагедії (падіння Києва) – відсутність злагоди й миру в князівських родинах, боротьба за владу. В. Маликові вдалося чітко сформулювати їх і в легенді, при цьому не порушуючи стрункості та плавності поетичного твору.

Виводячи нові жанрові форми своєї творчості, В. Малик не поступався ані формою, ані змістом творів. Обираючи авторське визначення «казка-легенда», письменник вдало поєднує історичну достовірність і простоту викладу. Як відомо, казка є досить характерним жанром фольклору; вона щільно наближена до інших різновидів народної оповідальної творчості, насамперед до легенди, переказу, оповіді, які, як відомо, особливо тісно пов'язані з конкретною історією, реальним життям і побутом їх творців. Художні образи казок, психологія характерів, ситуації, художні деталі казкового епосу в своїй основі завжди глибоко самобутні й історично конкретні, бо ж вони у специфічній художній формі відбивають життя, погляди, смаки та сподівання певного народу в певний час його історії. В. Малик подав історію завоювання Києва Золотою Ордою з погляду очевидця, сучасника тих подій, який просто і зрозуміло, живою мовою передає хронологію подій, не уникаючи побутових деталей. Спрощуючи сюжет, автор не примітивізує конфлікт твору, змушуючи замислитися над причинами і наслідками минулих подій, а головне містить потужну дидактичну настанову, що є обов'язковим для творів, призначених для дітей.

Поетична й прозова спадщина В. Малика - це яскраве явище в українській літературі, яке вимагає детального дослідження, перспективність якого полягає у встановленні чіткої жанрової класифікації творів, визначенні ваги оригінальної історичної документалістики та з'ясуванні поетикальних особливостей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волинський К. Уроки Володимира Малика [У чому феномен його популярності?] / К. Волинський // Літературна Україна. – 2001. – 8 березня (№ 9 (4906)). – С. 7.
2. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів, В.І. Теремко. – К.: Академія, 2006. – 752 с.
3. Сенник Л. Що таке радянська література? Коли вона почалася в Україні і коли закінчиться? / Л. Сенник // Літературознавство. Матеріали IV конгресу Міжнародної асоціації українців. Доповіді та повідомлення: Кн. II. – К.: Обереги, 2000. – С. 20–26.
4. Федорів Р. Історична романістика та національна свідомість / Федорів Р. // Дзвін. – 1996. – № 10-12. – С. 109-114.

„ЛАНДШАФТ КУЛЬТУРИ” У ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Кочерга С.О., д. філол. н., професор

*Республіканський вищий навчальний заклад
„Кримський гуманітарний університет” (м. Ялта)*

У статті дається тлумачення поняття «ландшафт культури» в контексті семіотики тексту. Виокремлюють домінантні коди хронологічної вертикалі культурософської концепції Лесі Українки: античність (суспільний код), раннє християнство (код віри), середньовіччя (аристократичний код), Новий час (код кризи культури).

Розглядаються основні тенденції структуризації семіотичного континууму у драматургії письменниці.

Ключові слова: «ландшафт культури», семіотика, код, бінарна опозиція.

Кочерга С. А. ЛАНДШАФТ КУЛЬТУРЫ В ТВОРЧЕСТВЕ ЛЕСИ УКРАИНКИ / Республиканское высшее учебное заведение "Крымский гуманитарный университет" (г. Ялта), Украина

В статье дается толкование понятия «ландшафт культуры» в контексте семиотики текста. Выделяют доминантные коды хронологической вертикали культурософской концепции Лесы Украинки: античность (общественный код), раннее христианство (код веры), средневековье (аристократический код), Новое время (код кризиса культуры).

Рассматриваются основные тенденции структурирования семиотического континуума в драматургии писательницы.

Ключевые слова: «ландшафт культуры», семиотика, код, бинарная оппозиция.

Kocherga S. A. "THE LANDSCAPE OF CULTURE" IN THE CREATIVE WORKS OF LESYA UKRAINKA / Crimean University of Humanities, Ukraine

The article deals with the interpretation of the concept «landscape of culture» in the context of semiotics of text. It is examined the dominant codes of the chronologic vertical of Lesya Ukrainka culturosofphic conception. These are the Antiquity (social code), Early Christianity (faith code), Middle Ages (aristocratic code), New Era (code of cultural crises). It is analyzed the main trends of semiotic continuum structure in dramas.

Key words: "landscape of culture", semiotics, code, binary opposition.

Інтерпретація літературного тексту у вимірах геокультури є важливим аспектом науки про письменство. Й. Гердер свого часу зауважив: «Нема нічого мені визначеного, ніж це слово – «культура», і нема нічого більш оманливого, ніж прикладати його до цілих віків і народів» [1, с. 6-7]. Значно пізніше людство усвідомило нерозривну єдність тріади «культура – суспільство – особистість». Не можна не погодитись з В. Біблером, який порівнює культуру з імплантованою в нашу свідомість «пірамідальною лінзою», завдяки котрій з'єднуються воєдино ідея особистості та ідея загального розуму [2, с. 290].

Пізнати феномен культури крізь призму авторського суб'єктивізму є також складним завданням, за яке в останні десятиліття все частіше беруться літературознавці, оскільки сучасний дисгармонійний світ зумовлює посилену увагу до письменницької спадщини у світлі культурології, філософії культури, культурософії. Як слушно зазначає Ю. Лотман, загальна орієнтованість митців доби модернізму на «другу дійсність», на культурні та художні моделі, спричинила розбудову «моделі моделей». Взаємозв'язок культур, образів часопростору та синтез або аплікація аксіології різних культурних епох породжує своєрідний авторський «ландшафт культури», який фіксується в семіотичному континуумі творчого доробку письменника. За О. Акатовою, культурологічний концепт «ландшафт культури» базується на уявленнях про свідомість творчої особистості як «метафізичний ментальний простір», «насичений знаковими для конкретної спільноти елементами (символами, образами, артефактами, вартостями, нормами тощо)» [3, с. 7]. Причому виняткове обдарування дозволяє художникові слова віддзеркалювати у творах якнайширше розмаїття культурного досвіду людства крізь призму власної культурософської концепції.

Творчий процес як результат рефлексії культурно-історичного минулого обґрунтували у своїх працях видатні науковці ХХ століття, в першу чергу М. Бахтін, М. Хайдеггер, Р. Барт, Г.-Г. Гадамер, Ю. Лотман та їхні послідовники. Свій внесок у цьому напрямку досліджень зробили українські літературознавці М. Зеров, Д. Чижевський, Д. Наливайко, Т. Гундорова та ін. Невипадково в центрі вітчизняних наукових осягань літературного «ландшафту культури» передусім опиняється творчість Лесі Українки. Однак слід визнати, що досі геокультурна масштабність та мережа кодів письменниці не осмислені як цілісна система. Недарма О. Забужко наголосила, що на початку ХХІ ст. Леся Українка постає перед сучасниками «як культурно-інтерпретаційна проблема».

Завдання цієї статті полягає у визначенні основних тенденцій семіотичної організації часопросторового «ландшафту культури» Лесі Українки.

1909 р. у листі до Галини Комарової Леся Українка залишила знакове самоозначення, на яке неодноразово звертали увагу дослідники: «Вже видно, мені на роду написано бути такою *princesse*

lointaine, пожила в Азії, поживу ще й в Африці, а там... Отак все посуватимусь далі та далі – та й зникну, обернуся в легенду... Хіба ж це не гарно?..» [4, с. 277]. Зазвичай цей поетичний вислів подають у міркуваннях про мандрівний триб життя письменниці, проте поняття *princesse lointaine* містить значно глибші пласти смислу. Зіставлення себе з *далекою принцесою* засвідчує, що Леся Українка інтуїтивно передбачала, що її ім'я після смерті буде збережене в культурі, але творчість багато в чому залишиться утаємниченою для нащадків. Як відомо, *princesse lointaine* або *принцеса Мрія* є архетипним персонажем середньовічних романів для позначення недосяжної жінки. Легенда про кохання Джауфре Рюделя до Триполійської графині отримала численні романтичні інтерпретації (Л. Уланд, Г. Гайне; Д. Кардуччі, Р. Браунінг, А. Ч. Суїнберн), з якими, очевидно, була ознайомлена Леся Українка. Зокрема, у 1895 р. французький драматург Е. Ростан написав п'єсу під назвою «Princesse lointaine», яка стала певною віхою у модернізації театральних пошуків, чому сприяла успішна постановка твору в театрі Сари Бернар за участю талановитого художника Альфонса Мухи.

Підтекст епістолярної фрази Лесі Українки наводить на думку, що письменниця не боялась перетворитись на «зникому тінь», як і будь-хто з мислителів, що зважився на пошуки істини. Ця теза більш рельєфно зафіксована в суперечці про філософів, що має місце в драмі Лесі Українки «Руфін і Прісцілла»:

Парвус

*Зникомій тині краще поклоняйтесь,
зблуканці-кометі, ніж таким.*

Руфін

*Вони блукали, правда, як і всякий
одважний, хто нових країв шукає.*

Прісцілла

Де ж край блуканню мандрівної думки? [5, с. 119]

«Мандрівна думка» Лесі Українки шукала у минулому проекцію своєї доби та траєкторії зрушень прийдешнього. Авторка була близька до візії Освальда Шпенглера, який вбачав у минулому «*справжній спектакль множинності потужних культур*», кожна з яких мала свої ідеї, свої пристрасті, свою душу [6, с. 151]. Культура як символічне втілення цих смертних душ складає розмаїтий ландшафт, який невтомно освоювала Леся Українка, що переконливо доводить унікальність хронотопу її творів. Згідно з лінійною традицією, можна вибудувати хронологічну вертикаль культурософської концепції письменниці.

Цілком природно, що Лесею Українку-драматурга повсякчас вабила до себе колиска європейської культури – античність («Оргія», «Кассандра»), хоча її думка сягала ще далі – до здобутків єгипетської цивілізації («В дому роботи, в країні неволі»). Особливо активно письменниця зверталась до римської історії, яка закарбувала перипетії початків християнства («Руфін і Прісцілла», «Адвокат Мартіан», «Йоганна жінка Хусова»). У фокусі її зацікавлень завжди перебував екзистенційний вибір людини, що опинилась між жорнами часу, а відтак на диво багатооголоса у творчості Лесі Українки драматична комунікація старого і нового, руйнації і становлення, «самособоюнаповнення» і вихолощення. Важливе місце у доробку Лесі Українки посідає відбиток культурного ландшафту середньовіччя («Камінний господар», «Осінь казка»). Історичну модель повноти культури, відображену Лесею Українкою, закономірно доповнюють епохи, що засвідчили розквіт ренесансу («У пуці»), бароко («Бояриня»), романтизму («Три хвилини»), модерну («Блакитна троянда»). Проте слід пам'ятати, що самодостатні епохи у творчості Лесі Українки – це автоінтертекстуальні гомологічні одиниці, структурну схожість яких зумовлює єдність простору культурної пам'яті. До певної міри в умовному безчассі основні компоненти «ландшафту культури» Лесі Українки можна вважати синхронними, але доцільно їх відрізняти за домінантним кодом.

Фаталістично-героїчний космологізм античності у творчості Лесі Українки найповніше репрезентує драматична проема «Оргія». «Батьківщина людського духу» приваблювала письменницю верховенством суспільних інтересів, що сконденсовані у місткій геокультурній алегорії: Еллада – Україна, Рим – Москва. **Суспільний код** «Оргії» яскраво уособлює моральнісна культура представника творчої еліти поневоленої етнічної спільноти, видозміненої під впливом асиміляційних процесів. У драмі Леся Українка розгортає художню версію започаткованої М. Вебером етики відповідальності у сфері культури.

Біфуркаційною точкою сюжетної траєкторії «Оргії» стає розпад конструкції «учитель-учень» внаслідок спокус колабораціонізмом. У тексті Леся Українка інтенсивно використовує місткі знаки культури, як-от: Ніке, Аполлодор, Антігона, Гемон, Софокл, до того ж один і той самий маркер наповнюється антитетичним змістом у трактуванні опонентів: скарб (багатство / убогість), дім (свобода / гробниця), п'єдестал (важель впливу / жадоба слави). Поступово кількість опозиційних парадигм у межах концентру „Греція / Рим” зростає, у свою чергу вони розпадаються на периферійні структури. Семантика окремих

знаків набуває форми конотаційного віяла, як-от: для Антея «свята оргія» – субкод духу, для Неріси «розкішна оргія» – субкод плоті, їх доповнює містика культово-мистецької оргії муз на Парнасі та побутовізм «оргії»-вечері в сімейному осерді і врешті «оргія духа» Антея (субкод гетерії). В асоціативному полі героїв драми наявний провідний міфологічний образ, що позначає їхній характер: Антей – Діоніс-Аполлон, Евфрозіна – Ніке, Неріса – Терпсіхора, Федон – Персей (антипод), Меценат, Префект, Прокуратор – Плутон (рим.), Гадес, Аїд (гр.).

Головний герой драми опиняється в пастці Мецената, який сповідує ідею підступної деморалізації мистецької еліти, що призводить до якнайшвидшої асиміляції дезорієнтованого загалу. Семіозисним ядром доктрини Мецената стає один із наймісткіших символів культури – ліра (гармонія, поєднання контрверсійного, шлях у потойбіччя), яка у розв'язці перетворюється на зброю Антея. З погляду культурних теорій, в «Оргії» конфліктують дві концепції опору для поневоленої нації: ізоляція, замкнутість, бойкотування переможця (Антей); опанування окупанта своєю культурою, її екстраполяція на самоідентифікацію завойовника (Неріса). Другий шлях здебільшого вважають колабораціоністським, але він приносить свої плоди. У позатекстовій перспективі «Греція-бо таки підкорила Рим культурно після того, як її підкорили римські легіони» [7, с. 355]. Однак речник цієї доктрини Неріса лише імітує суспільні інтереси. Натомість послідовний у своїх переконаннях Антей проходить трагічним шляхом, який до снаги лише досконалому орфіку, аполлонізованому діонісію.

Християнський контур «ландшафту культури» Лесі Українки пронизаний *кодом віри*, що є продуктом безперервного пошуку духового стрижня, характерного для творчості письменниці. Має рацію Л. Скупейко, який стверджує, що «християнство для Лесі Українки – це культурно-історична епоха, що прийшла на зміну античності, тобто певний тип культури із властивим світоглядом, способом мислення, психоемоційними переживаннями» [8, с. 184-185]. Отримавши імпульс від естетики біблійного слова, Леся Українка часто виходить на його маргінеси – неканонічні джерела, у тому числі й на гностичне вчення, передумовою виникнення якого вважають змішування народів і культур в Середземномор'ї внаслідок розширення Римської імперії.

Героїв драми «Руфін і Прісцілла» поляризують язичницький і християнський культури. Ключем до осмислення складних міжперсонажних колізій у тексті слугують промовисті знаки та реалії римської культури (Нуметанський шлях, Савло / Павло, трактат Цельза, тога). Відповідно до *modus operandi* стилю письменниці, знакове ядро або ж первісна бінарна опозиція у Лесі Українки зазнає розшарувань. Наприклад, суспільство майбутнього Парвус уявляє як «небесну державу» для праведників, Прісцілла – ідеалізованим торжеством «чистого Духа», Руфін – антиутопією Нового Єрусалиму, згарищем розмаїття етнічних культур. Для останнього неприйнятна ні модель поведінки «доброго громадянина» (Кріспіна Секста), ні «доброго християнина» (Парвуса). Якщо перша дія чітко окреслює непримиренність елліністичної і християнської культур, то подальше розгортання сюжету дає підстави для ймовірності порозуміння між апологетами історично ворожих таборів у протистоянні з засадничою антикультурою.

Центром семіотичної парадигми тексту виступає зруйнована мистецька оздоба Руфінового дому – фреска, що ілюструє міф про Адоніса та Венеру. Вона фокусує розгортання у драмі орфічно-гностичної тези про зближення християнського та язичницького богів. Прощання з життям Руфіна і Прісцілли стає остаточним підтвердженням можливості поєднання Діоніса і Христа, які символізують «*платонівську Ідею й біблійне Слово, філософський і християнський ідеалізм*» [9, с. 241]. За сюжетом, Люцій Кней, залишений після суду в живих, уособлює перспективу для християнського розвитку цивілізації, який він змальовував ще під час першої дискусії з Руфіном:

*Я всесвіт'янин римський і бажав би
побачити Рим столицю всесвіта,
і щоб зруйнований Єрусалим
в Італії мов фенікс відродився...* [5, с. 181]

Власне, Люцій Кней чи не єдиний з усіх героїв усвідомлює доцільність релігії як складника нероздільного тріумвірату: *Єрусалим* (віра), *Афіни* (філософія, культура, розум), *Рим* (державний порядок, закон). Чітко окреслена у творі й небезпека історичних манівців, на яку прирікають суспільство, з одного боку, класові та релігійні фанатики-ортодокси, популяризуючи войовничі ідеології, і, з другого боку, інертність соціуму та самоізоляція і безвір'я інтелектуалів.

Аристократичний код, який проявляється насамперед як розвінчання псевдоаристократизму, домінує у творах Лесі Українки, написаних на матеріалі епохи європейського середньовіччя, з її ідеальним уявленням про високу духовність. Д. Донцов небезпідставно назвав письменницю «*типовою постаттю середньовіччя*», на його думку, Леся Українка була наснажена «*тою далекою епохою, коли людськість знала страшні кари, але й страшну відвагу, страшні злочини, але й страшне хотіння і посвяту*» [10, с. 159]. Та Леся Українка-драматург не ідеалізувала цю суперечливу епоху, достатньо уваги вона приділила проблемі знецінення ідеалів, трансформації лицарського кодексу честі переважно в релікти зовнішніх атрибутів. Інтерпретація письменницею міфу про Дон Жуана у драмі «Камінний господар» просякнута

численними культурними символами, алюзіями і тією театралізацією, ігровим характером, «високою знаковістю» (А. Гуревич), яка супроводжувала середньовічну культуру.

Внутрішню логіку сюжетобудови твору підкреслює її топосно-просторовий характер. Скажімо, Севілью здавна вважали містом перехрестя розмаїтих культур, а з Кадіксом пов'язували тасмніцю «краю світу», що асоціюється з міфічною Атлантидою. Основна культурологічна антитетичність у тексті – замок / кладовище. Активний цвинтарний семіозис дає підстави для трактування сюжетної канви «Камінного господаря» в аранжуванні знаменитого *danse macabre*, маньєристична естетика якого з виразною пародійною тенденцією була відображенням психологічного стану європейця на межі XV та XVI століть. Наскрізна карнавальна містерія твору демонструє читачеві сукупність масок лицарських чеснот, підкреслює псевдостатус героїв та олжу їхньої самоідентифікації. Алегорією усталеної форми театралізації в суспільстві у творі виступає костюмований бал, своєрідний «маскарад у маскараді».

Позірність статусу, месіанські інтенції, виправдовування аморальних засобів досягнення власної мети зближують, зокрема, образи Дон Жуана і Долорес. У свою чергу, камертон «надлюдини» об'єднує Командора й Анну. Остання приймає регламентовану гру свого часу, у межах якої «прекрасну даму» змінює «дама без догани». Ритуально-естетизований поведінковий імператив запановує і над свідомістю «лицаря волі», що закріплюється обміном перснями з інфікованою надідеєю влади Анною. Одна з проєкцій середньовічної моделі культури «Камінного господаря», безперечно, спрямована на актуальні проблеми початку XX ст., якими особливо переймалась письменниця в останні роки життя: виродження аристократії, дезорієнтованість особистості поміж новими деструктивними культурософськими концепціями та намагання хибними засобами втілювати віковічні шляхетні ідеї.

Концептуальну рецепцію культури Нового часу Леся Українка запропонувала в драматичній поемі «У пущі». На перший план у творі висуваються різноаспектні оцінки мистецтва – важливого чинника «ландшафту культури». У багатоголосі кодів цього твору виокремлюється комплекс *коду кризи*: від безсилля творчості і кризового мистецтва до кризи культури в цілому. Загальновідомо, що в кризовому мистецтві спостерігається дисбаланс ірраціонального та раціонального на користь останнього, що призводить до болісної фрустрації у процесі творчості, якою завершує свій творчий шлях головний герой драми Річард Айрона. Разом з тим, своїм художнім задумом Леся Українка випереджає вчення О. Шпенглера про перехід від культури до цивілізації, що, за його спостереженнями, розпочався на Заході в XIX ст. Події у драмі Лесі Українки припадають на XVII сторіччя, яке у сучасній культурології трактується «акумулятором» ідей попередніх епох, віком толерантності і поліфонічності „переходу в перехіді”: від гармонії протилежностей доби Відродження до конфліктів, що зумовили культурну ієрархію Просвітництва [11, с. 10]. Зображений Лесею Українкою митець переходової доби, окрім пресингу панівної (пуританської) ідеології, зазнає розчарування, які приносять процеси формування тенденцій стандартизації смаків реципієнтів-обивателів, рушійної сили «бунту мас». Показовим у цьому ракурсі є образ Дженні Кембль, яка сприймає і фетишизує лише зовнішні атрибути мистецького витвору, перевтілюючись у своєрідну ляльку (*fashion dolls*). Н. Малютина зауважує з цього приводу: «*Леся Українка тяжіє до актуалізації нових магічних знаків, що стають знаками відчуження, руйнування – своєрідними прообразами сучасної омасовленої культури поп-арте*» [12, с. 109].

Естетичний конфлікт у творі відбувається в американській колонії, де адаптивно-вітальна модель мистецтва, відірваного від національного коріння, дійсно почала складатись раніше, ніж у Європі. «Пуща» Айрона – необхідність жити у суспільстві, яке опанувало тільки низову культуру з характерним для неї відкиданням духовно-естетичних ідеалів та підміною свободи особистості ідеалами псевдосвободи. Загалом художній світ драми про мандрівного скульптора Річарда Айрона містить парадоксальні перетини культурологічних концепцій XV–XX століть та проєкцію основних проблем розвитку мистецтва у майбутньому.

Отже, семіосфера текстів Лесі Українки сформувалась внаслідок взаємопроникнення шарів та сегментів різних культур. «Ландшафт культури» письменниці – це складний часопротсоровий комплекс, у якому виокремлюються чотири геокультурних локуси, що відображають важливі етапи на історичній вісі розвитку людства. На відміну від шпенглерівських замкнених культур, приречених на вичерпання своєї «душі» та смерть, досвід кожного ландшафтного локусу, за концепцією Лесі Українки, є надбанням культурної пам'яті. Він присутній повсякчас у культурному інтертексті і подекуди навіть є вирішальним чинником екзистенційного вибору її героїв. Саме тому основні культурософські коди Лесі Українки (суспільний, аристократичний, код віри і код кризи культури) взаємодіють між собою при моделюванні образу людини культури. Семіотичний простір письменниці відзначається численними метатекстуальними зв'язками. Переважно шлях героя Лесі Українки передбачає ініціацію сходження, а «ландшафт культури» вибудовується за принципом гори, яка поєднує верхній і нижній світи, сприйняття яких ускладнюється оманливістю оптики, в результаті чого псевдовізія (ілюзія) спонукає витрати зусиль на розбудову «тіні», симулякру культури. Важливою в багатьох творах письменниці є проблема трансляції культури, учнівства, духовного спадку будівничих прийдешнього.

Скрупульозне дослідження семіосфери творчого доробку Лесі Українки ще попереду, але вже нині ми стаємо свідками відкриття нових глибин та пластів культури, закодованих письменницею. Вивчення «ландшафту культури» – це живий та безперевний процес, рух якого забезпечують спільні зусилля різних поколінь науковців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гердер И. Г. Идеи к философии истории человечества / И. Г. Гердер ; [пер. и примеч. А. В. Михайлова]. – М.: Наука, 1977. – 705 с. – (Серия „Памятники исторической мысли”).
2. Библер В. С. На гранях логики культуры. Книга избранных очерков / В. С. Библер. – М. : Русское феноменолог. общ-во, 1997. – 440 с.
3. Акатова А. А. «Ландшафт культуры»: понятийный статус и художественное воплощение :на материале романа Джона Фаулза «Волхв» : автореф. дис. на соискание науч. степ. канд. культурологии : спец. 24.00.01. «Теория и история культуры» / А. А. Акатова. – Кострома, 2007. – 20 с.
4. Українка Леся. Листи (1903–1913) / Леся Українка // Збір. творів : у 12 т. – К. : Наукова думка, 1979. – Т. 12. – 694 с.
5. Українка Леся. Драматичні твори / Леся Українка // Збір. творів : у 12 т. – К. : Наукова думка, 1976. – Т. 4. – 352 с.
6. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. / Освальд Шпенглер ; [пер. К. А. Свасьяна]. – М. : Мысль, 1993. – Т. 1. Гештальт и действительность. – 663 с.
7. Забужко О. Notre Dame d'Ukraine : Українка в конфлікті міфологій / О. Забужко. – К. : Факт, 2007. – 640 с.
8. Скупейко Л. „Суверенна особистість” як парадигма неоромантизму: в рецепції Лесі Українки / Лукаш Скупейко // Біблія і культура. – 2009. – № 11. – С. 184–190.
9. Агеева В. Поетеса зламу століть: творчість Лесі Українки в постмодерній інтерпретації / В. Агеева. – К. : Либідь, 2001. – 264 с.
10. Донцов Д. Поетка українського рісордженту (Леся Українка) / Д. Донцов // Українське слово : хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст.: у 3 кн. – К. : Рось, 1994. – Кн. 1. – С. 149–183.
11. Каган М. С. XVII век в его отношении к прошлому и будущему европейской культуры / М. С. Каган // XVII век в диалоге эпох и культур : Материалы научной конференции. – СПб. : Издательство Санкт-Петербургского философского общества, 2000. – Выпуск 8. – С. 9-10.
12. Малютіна Н. П. Поетика семіозису в драматичній поемі Лесі Українки «У пущі» / Н. П. Малютіна // Леся Українка і сучасність : до 130-річчя від дня народження Лесі Українки : зб. наук. праць.– Луцьк, 2003. – Том 1. – С. 107–115.

УДК 821.161.2-31,,19.”09

ХУДОЖНЄ МОДЕЛЮВАННЯ ОБРАЗУ ПРОРОКА В ПОВІСТІ Г. ХОТКЕВИЧА „АВІРОН”

Мокренцов Д. С., аспірант

*Республіканський вищий навчальний заклад
„Кримський гуманітарний університет” (м. Ялта)*

У пропонованій статті розглядається художня трансформація біблійного образу пророка-провісника на матеріалі повісті Г. Хоткевича „Авірон”. З’ясовується питання профетизму і його фальшування та головні бінарні опозиції моделювання образу пророка. Доводиться, що імітація месіанства та лжепророцтво є засобом досягнення тоталітарної влади.

Ключові слова: прфетизм, провіденціалізм, бінарна опозиція, деміфологізація.

Мокренцов Д. С. ХУДОЖЕСТВЕННОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ ОБРАЗА ПРОРОКА В ПОВЕСТИ Г. ХОТКЕВИЧА „АВИРОН” / Республиканское высшее учебное заведение „Крымский гуманитарный университет” (г. Ялта), Украина.

В предлагаемой статье рассматривается художественная трансформация библейского образа пророка-предвестника на материале повести Г. Хоткевича „Авирон”. Определяются вопросы профетизма и его фальшивости, а также главные бинарные оппозиции моделирования образа пророка. Доказывается, что имитация мессианства и лжепророчества является средством достижения тоталитарной власти.

Ключевые слова: профетизм, провиденциализм, бинарная оппозиция, демифологизация.

Mokrentsov D. S. THE IMAGE MODELING OF THE PROPHET'S CHARACTER IN GNAT KHOTKEVICH'S TALE „AVIRON” / National Crimean University of Humanities (Yalta)

The article highlights the prophet-forecaster's image transformation of biblical character based on Gnat Khotkevych's tale „Aviron”. The issues of prophesy, its falsity and the main binary oppositions of the prophet's image modeling. The article proves that imitation of messianism and false prophecy are the way to achieve totalitarian authority.

Keywords: prophesy, providentialism, binary opposition, demythology.

На початку ХХ століття українська проза переживала новий етап інтересу до Біблії, який полягав у духовному очищенні християнських громад та передбачав повернення до ранньохристиянських звичаїв та традицій. Талановиті письменники цієї доби запропонували „інноваційний” характер освітлення цілого спектру проблем сучасності. Важливе місце в цьому спектрі посідає проблема майбутнього України, осмислення ролі еліти у націотворенні. За здатністю сили слова стати авторитетним провісником і учителем для свого народу нерідко письменника прирівнюють до іпостасі пророка.

В українській літературі доля визначного письменника інколи є прикладом мучеництва, що також сприяє їхньому німбу пророка, який вони отримують від свого народу. Як відомо, пророка не можна призначити, вибрати. Лише обрана Богом людина здатна „мужньо і відверто говорити всім і всюди правду” [1, 32]. Якою ж має бути людина, що її називають і визначають пророком? З цього приводу варто прислухатись до думки Євгена Сверстюка, який у своїй праці „Блудні сини України” пише: „Пророк бачить те, чого інші не добачають. Пророк передбачає майбутнє. Але передусім пророк розмовляє з Богом і виголошує його істини перед лицем народу” [4, 43]. В українській літературі тема пророцтва передусім суголосна з зародженням, становленням й утвердженням християнства як релігійної системи світосприйняття, а відтак біблійною історією та її героями.

До пророчої теми неодноразово торкались дослідники доробку Тараса Шевченка та Івана Франка. В останні десятиліття науковці І. Бетко, В. Антофійчук, Б. Кравців, О. Тарнавський, М. Неврлий, С. Наумович, Р. Задеснянський, Е. Соловей, І. Набитович та інші виділили різні типи пророків на тлі історико-культурного світогляду, обґрунтували їх специфіку на художньому рівні, але досі не осмислена цілісна концепція пророчого слова у національному письменстві.

Таким чином, у зв'язку з недостатнім вивченням явища профетизму в українській прозі початку ХХ століття *актуальним* і відкритим залишається питання трансформації біблійного пророцтва в художньому творі, що і визначило тему цієї статті. *Метою* нашого дослідження стала специфіка моделювання образу пророка в повісті Г. Хоткевича „Авирон”.

Речника провиденціалістських ідей прийнято вважати провісником Божої волі. За В. Блейком, пророки не передбачали майбутнє, вони відкривали вічну істину. Пророцтво слід вважати і формою моральної діагностики, що проявляється через попередження, звинувачення, знамення, знаки, сни і т. п. В. Сулима слушно зіставляє присутність Бога з мелодією, яка лунає крізь віки, а пророків зі словами, що трансформують мелодію у пісню, доступну людській свідомості. Пророки „дарували людям надію на те, що Бог прийде у світ, аби очистити і оновити його” [6, 72].

У Святому Письмі згадується і про лжепророків, тобто пророків „людських”, які, не будучи призваними і посланими Богом, керуються силами зла, а значить неправди, віщують згідно зі своїм вимислом на шкоду ближнім, зводячи їх з праведної дороги. Такі пророки описані в Старому і Новому заповітах. Своє художнє осмислення вони знайшли в повісті Г. Хоткевича „Авирон”.

Як відомо, зачинателем роману, де автор звертається до християнських часів та вводить у твір постаті християнських святих, був Рене Шатобріан. В українському епосі лише на початку ХХ століття почалось сходження до великих епічних полотен, написаних за біблійними оповідями. Першим таким помітним твором стала повість Г. Хоткевича „Авирон” (1910), у фокусі якої опинились перипетії часів Мойсея.

За Біблією, на долю Мойсея припадає дуже відповідальна місія – вивести народ Божий з Єгипетської неволі. Бог своєю волею покладає на Мойсея це історичне завдання, наділяє його пророчим і чудодійним даром [6, 25]. У біблійній історії, загалом підпорядкованій непорушним фізичним законам, відбувається винятковий контакт, зіткнення видимого й невидимого світів. Гармонію природи порушує блискавка, що виникає у невидимому, незнаному світі й несе заряд духа, ідей, знань і намірів Творця. Потужний імпульс від цієї блискавки спрямовується на людину, наділену тим, чим володіє лише Творець, – свідомістю особи. Природа свідомості унікальна – незглибима, динамічна, здатна народжувати

несподівані ідеї, робити їх чинниками життя однієї особи, інших людей, історичного буття цілих народів [6, 25].

У повісті Г. Хоткевича „Авірон” пророк Мойсей зображається очима Авірона. Спочатку молодий герой захоплюється подвижництвом Мойсея, зі співчуттям спостерігає за його постійною боротьбою з юрбою, але врешті-решт пересвідчується у нещирості і облудності слів пророка. Слушно зауважує Ф. Погребенник: „Повість звернена до розуму й серця сучасників Г. Хокевича і наступних поколінь. Вона примушує задуматись над важливими питаннями життя і віри людини. Релігія і народ, віра і мистецтво, догмат і розум – ось коло проблем, які хвилюють письменника” [3, 552]. Показуючи свого пророка, письменник вкотре нагадував читачам, що релігія, Біблія, Божі заповіді та „закони Христа містять у собі кодекси моралі” [5, 74].

У центрі сюжету – біблійна постать великого пророка, помазаника Божого, що тримає віруючих у смиренності, безсловесній покорі, страху. Однак письменник наділяє його передусім рисами звичайного тирана, властолюбця, сила якого полягає в сліпій вірі ізраїльтян у те, що цей пророк (по суті лжепророк) посланий їм самим Творцем.

Мойсеєві в повісті протистоїть юнак Авірон – головний персонаж твору. У біблійному сказанні згадується про те, що юнак Авірон виступив з іншими ізраїльтянами-вільнодумцями проти Мойсея. Г. Хоткевич у повісті розгорнув цю лінію, зосередивши свою увагу на зародженні і розвитку в серці Авірона сумніву щодо правдивої приналежності пророка до істини, що в результаті призводить юнака до зневіри, богоборства, а відтак і звільнення від духовних пут. У повісті Мойсей поступово розкриває свої негативні риси характеру. Спочатку автор оминає деталізацію в описі пророка. Читач може зробити висновки про його характер тільки з роздумів Авірона, Датана та інших персонажів. На перший погляд здається, що Мойсей справді доносить до народу слова Бога.

Пророк, мабуть, добре розумів, яка комунікативна стратегія буде ефективною у його намірах. З першої своєї появи перед читачами він проголошує: „...і бачать очі мої нещастя будучини вашої ради маловірства вашого” [7, 8]. Це пророцтво вилилось у криваву бійню в стані адонаїців. Не можна залишити поза увагою той факт, що Мойсей вкрай непослідовний: він перебив частину свого народу, проте не карає Арона, який погодився на створення золотого тельця, та Веселііла, який зробив це божество. Емоційна риторика пророка виразно проявляється під час його спуску з гори Синай, де він отримав кам'яні скрижалі із заповідями Бога. Гнів Мойсея обрушується на громаду. Жорстокість як домінуюча риса характеру пророка стає очевидною в його наказі вірним Богові, що спричинив криваві події: „...кріпко підперезжіть мечі свої і, обнаживши їх, пройдіть крізь стан від одних воріт і до других. І убийте кожен брата свого, кожного ближнього свого і кожного сусіду свого!...” [7, 31].

Завдяки наближенню Авірона до Мойсея читач може побачити істинне обличчя ватажка: як він регоче над янголом, зробленого Веселіілом; скільки п'є вина, які сороміцькі речі говорить; що робить з молодими дівчатами. Слова та вчинки Мойсея Г. Хоткевича доводять, що він був гарним актором та психологом, котрий „знав, що треба іноді пожалити людину, зробити вид, що її біль є почасти й твоїм болем; ... яким способом треба стуляти і уста, щоб виходив з них тихий жалісливий голос із тими чарівними нотками” [7, 60]. Як бачимо, Мойсея не можна назвати пророком у класичному теологічному розумінні, оскільки він постає перед нами звичайним тираном, здатним піти на все, щоб втримати владу в своїх руках: і на вбивство, і на відхід від заповідей, які проголошує перед народом юдейським.

Натомість брат Мойсея Арон відразу постає перед читачем слабкою людиною, нездатною на пророчу місію зберегти порядок та добродійність серед народу, який залишився на його відповідальність. Він, як наголошує автор, був „м'який, добросердий і ласкавий чоловік, але безхарактерний і безвільний” [7, 22]. Арона не поважали, не боялися так, як Мойсея, тому адонаїці „кричали, сварилися, навіть билися в його присутності”. За сюжетом повісті Г. Хоткевича, саме Арон через свою неспроможність бути лідером став причиною різанини Ізраїля. Не витримавши натиск натовпу, він здався перед адонаїцями та погодився зробити матеріального бога – золотого тільця. Названий пророком, Арон не мав права відступати від заповідей, проголошених Мойсеєм. Однак, перелякавшись, він „сам уже в душі почав сумніватися – може, й справді погинув Мойсей?” [7, 27]. Не потрібна була Аронові вже і влада, проте нікому він не міг і не бажав передати непокірний народ. Водночас не намагався „обстоювати за законом, братом поставленим, і не потикався опам'ятати нарід, бо сам чув, що нічого з того не вийде” [7, 27].

Отже, у повісті Г. Хоткевича „Авірон” біблійні пророки Мойсей і його брат Арон поступово набувають переконливих рис псевдопророчого хисту, що був завуальований на початку твору, оскільки автор уникав змалювання думок та внутрішнього стану Мойсея. Він обіцяв привести юдеїв до землі обітваної, проте в повісті всі події розгортаються біля гори Синай, і ніщо не вказує на подальше пересування народу, його рух до мети. Кривава різня утвердила Мойсея як тирана – юрба боїться його і лише зі страху змушена виконувати все, чого забажає їх ватажок.

Слід зауважити, що релігійна мотивація є важливим компонентом самовпевненості героя. Зазвичай пророки наділені відчуттям вибраності, Божого покровительства, що робить їх несхитними, вони

вбачають своє місце над загалом, попереду нього, в ролі провідників-мобілізаторів на звершення. Пасіонарний складник в характері робить Мойсея здатним на одномоментні спалахи-пориви, хоча тривале невтомне довершення справи з його боку видається нам декларативним.

Вищість пророка Г. Хоткевича має особливий, дворівневий вияв. З одного боку, Мойсей відчуває себе представником богообраного народу, який у перспективі відіграватиме велику роль серед інших націй. З другого, в межах самого гебрійського оточення, він виділяє свій особливий статус, який дозволяє йому звисока засуджувати інших. „Бачу я, бачу, що захиталася де в кім віра божа. Чую я, чую, що хулу глаголять деякі уста” [7, 8] – ці слова містять формулу, яка відображає уявлення героя про себе як кристалізатора національної ідеї, гебрійської психологічної сутності.

Влада Мойсея не стільки магічна, скільки політична. Тому у прийнятті доленосних рішень герой швидше готовий спиратися „на свій внутрішній голос, який може значно відрізнятись від думок, яких дотримуватиметься більшість” [1, 30]. Це і є прояви релігійного авторитаризму, посиленого вірою у власне божественне історичне призначення. Мойсей готовий звирятися тільки з Єговою, та на процесі готовності все і обмежується. Через усю повість наскрізною лінією проходить ставлення пророка до народу, як до немовляти, з яким можна робити все, що провідник вважає за потрібне. Навіть більше, приватні інтереси людей, на його думку, є гальмом у досягненні визначених суспільних цілей. Проводир ніби не боїться нічого, ані здичавілої юрби, ані покарання за свавільне вбивство одноплемінників, ані розкриття таємниць про його розпусту, він тільки виказує смирення по відношенню до Бога й до будівництва храму. Насправді Мойсея не турбує навіть народ, про який він нібито піклується, єдине, чого він прагне, – абсолютного верховенства над спільнотою, що стає зрозумілим для всіх. „З самого початку! З самого виходу з Єгипту! Кожний день, кожний час – омана, омана, омана!... Омана – іменем Бога, влада – владою його, слово – словом його!...” [7, 47] – такі викрики чути під час Мойсеєвої відсутності у таборі. То ж не дивно, що Авірона зламують не бунт одноплемінників, не виготовлення ідола, а мовчання Бога. Пасіонарного героя найбільше може вразити тільки катастрофа мети.

Заснована на біблійному сюжеті, повість „Авірон” спроектована на духовне розкріпачення людини, засудження тиранії та духовного поневолення особистості. Головними бінарними опозиціями моделювання образу пророка в повісті Г. Хоткевича „Авірон” слід вважати питання профетизму і його фальшування, істинності віри і її декларації, пасіонарності і тоталітаризму. Дисбаланс у цих опозиціях у результаті призводить до розкриття характеру лжепророка, що лише маскується за своєю місією, на яку його начебто прирекло Боже веління. Звернення до минулого й ключових елементів української культури стало символічною відповіддю письменника на загрозу знищення та на нерозв’язані політично-соціальні проблеми початку ХХ століття. Н. Шумило наголошує на тому, що Г. Хоткевич, взявши за джерело написання своєї повісті „Авірон” історичну тематику, зайнявся виховною функцією літератури, показавши трагедію людини з народу, що сліпо йдучи за обожнюваним пророком, зазнає тяжких розчарувань, а проблема „не той пророк – не та доля народу” набуває попереджувального політичного значення, висуваючи на передній план монументальну проблему зрілості народу, того, хто повинен наслідувати або заперечувати проводира [8, 235].

Повість „Авірон” сповнена інтенцій богошукання, та завершується вона трагедією розчарування. „Не мене спаси, віру мою спаси і уповання моє... Ти ж бачиш безумство моє, і думки моєї перед тобою не утаю! Я ж не вірю більше в тебе, Боже, і в пророка не вірю твого” [7, 61], – заявляє зневірений Авірон у своєму прикінцевому монолозі. Так, за допомогою трансформації релігійної моделі історії, Г. Хоткевич намагався донести ряд істин, що були напрочуд важливі, коли Україна перебувала на етапі початкової циркуляції фальшивих ідеологій, які зумовили трагічну історію ХХ століття. Вміння вчасно розпізнавати лжепророка, який впевнено проголошує біблійні закони, і досі залишається складним для малокомпетентної спільноти, нездатної до аналітики слів і вчинків претендента на роль національного месії.

Г. Хоткевич запропонував власну, досить сміливу інтерпретацію біблійного образу пророка, його твір цілком відповідає експериментальній тенденції тогочасної прози, яку можна назвати авторською деміфологізацією біблійних персонажів.

Певною мірою позиція Г. Хоткевича віддзеркалює атеїстичні віяння, що стали доволі впливовими на початку ХХ ст. Вони провокували митців на викриття будь-якого пророка – чи справжнього поводиря нації (доводячи його хибність або абсурдність), чи просто псевдопророка, що керується тільки власною користю. Образ Мойсея у Г. Хоткевича є своєрідною художньою полемікою з І. Франком. Обидва автори схильні трактувати Біблію як матеріал, залишаючи за літератором право на довільне його використання. Полярізація інтерпретації героя двома письменниками пояснюється не лише особистим духовним досвідом, але й культурним досвідом покоління. У поемі І. Франка функцію пасіонарного поштовху – від юрби до народу – виконує смерть Мойсея [2, 136]. Такого катарсису не змальовано в повісті. Однак письменник-прозаїк засвідчив розширення спектру тлумачення пророчої тематики в українській літературі та поглибив проекцію її еволюції.

Г. Хоткевич у повісті „Авірон” накреслив трагічний злам у трактуванні іпостасі біблійного провісника в українській літературі: від ідеалу всесильного пасіонарія-пророка – до Псевдопророка, а відтак і до хворого суспільства, яке не спроможне оцінити олжу вождя-демагога і тим самим підписує собі вирок. Власне, письменнику вдалось через образи „Авірона” профетично окреслити шлях цивілізації ХХ століття. Визначальним є той факт, що Г. Хоткевич зумів показати сутність лжепророцтва на прикладі Мойсея, який прагнув бути над усіма, а подекуди – рівним Богу, ставши „звичайним властолюбним обманщиком” [6, 59]. Симптоматичним наслідком імітації пророцтва є розчарування Авірона у задумах Бога, який, за його спостереженнями, залишив зневірених людей на самоті зі своїми злободенними проблемами.

Етико-моралістичне та історіософське наповнення моделювання пророчого феномену в творчості Г. Хоткевича, що найбільше проявилось у повісті „Авірон”, стало засадничим чинником подальшого розвитку мотиву пророцтва в українській літературі першої третини ХХ століття, передусім у ліриці, ліро-епосі та драматургії. Натомість епічні осягнення постаті біблійного пророка та цілого спектру проблем, пов’язаних з профетизмом, інтенсифікуються тільки в другій половині ХХ ст. Вивчення кореляції образу пророка та його комунікації зі спільнотою в літературі, що відображає історичні реалії та світоглядну парадигму наступних поколінь, складає перспективу для продовження дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гуняк М. Творчість Івана Франка початку ХХ століття: (особливості етико-антропологічного та історіософського синтезу) / Михайло Гуняк. – Автореферат. – Львів. – 1999. – 26 с.
2. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період / Оксана Забужко. – К.: Факт, 2006. – 156 с.
3. Погребенник Ф.: Гнат Хоткевич і його історична проза / Ф. Погребенник // Хоткевич Г. М. Авірон; Довбуш: Повісті. Оповідання. – К.: Дніпро, 1990. – С. 539 – 553.
4. Сверстюк Є. На святі надій. Вибране / Євген Сверстюк. – К.: „Наша віра”, 1999. – 784 с.
5. Семенюк М. Гнат Хоткевич: думки про людину і творчість / Маргарита Семенюк // Слово і час. – 2000. – № 6. – С. 72-78.
6. Сулима В. Біблія і українська література: Навч. Посібник / Віра Сулима. – К.: Освіта, 1998. – 400 с.
7. Хоткевич Г. Авірон / Гнат Хоткевич. Авірон; Довбуш: Повісті. Оповідання – К.: Дніпро, 1990. – С. 5-61.
8. Шумило Н. Під знаком національної самобутності / Наталя Шумило. – К.: Задруга, 2003. – 354 с.

УДК 821.161.2 Р – 3.09

«НЕ ДОГОРИТЬ СВІЧА ПО УКРАЇНІ...»: ХУДОЖНІЙ СВІТ АНАТОЛІЯ РЕКУБРАЦЬКОГО

Стадніченко О.О., к.філол.н., доцент

Запорізький національний університет

У статті розглядається творчість запорізького письменника Анатолія Рекубрацького. Звертається увага на біографію поета, здійснено аналіз основних мотивів, поезики лірики на матеріалі книги «Не догорит свіча по Україні», зроблено спробу аналізу прози за книгою «Боли мені, Українонько, боли...».

Ключові слова: лірика, мотив, аспект, тема, філософське узагальнення.

Стадніченко О.А. «НЕ ДОГОРИТЬ СВІЧА ПО УКРАЇНІ...»: ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ МИР АНАТОЛИЯ РЕКУБРАЦЬКОГО / Запорожский национальный университет, Украина

В статье рассматривается творчество запорожского писателя Анатолия Рекубрацкого. Обращается внимание на биографию поэта, произведен анализ основных мотивов, поэтики лирики на материале книги «Не догорит свіча по Україні...», сделана попытка анализа прозы по книге «Боли мені, Українонько, боли...».

Ключевые слова: лирика, мотив, аспект, тема, философское обобщение.

Stadnichenko O.O. "THE CANDLE WILL NOT BURN DOWN IN HONOUR OF UKRAINE...": ANATOLIY REKUBRATSKYJ'S ARTISTIC OUTLOOK / Zaporizhzhya National University, Ukraine

Zaporizhzhya writer Anatolij Rekrubratskyj's works are considered by the author of the article. It is paid attention to the poet's biography and made analysis of the main motives, poetics of lyrics on the book's material "The Candle will not burn down in honour of Ukraine...". The attempt to analyze the prose of the book "Hurt me, Vkrainon'ko, Hurt..." was made by he author.

Key works: lyrics, motive, aspect, theme, philosophical generalization.

Літературне Запоріжжя як складова частина літературно-культурного розвитку – це явище багатогранне і різнопланове. Коли говоримо про літературне Запоріжжя, то перед нами постає барвиста панорама, представлена іменами непересічних літераторів: від кобзарів-ліриків, що закладали підґрунтя нашої духовності, відомих постатей в історії української науки, літератури, культури, які репрезентували наш край наприкінці XIX – поч. XX ст., письменників XX століття, у період активної діяльності яких склалася так звана «школа запорізької поезії», до якої входили Микола Лиходід, Анатолій Рекубрацький, Олександр Стешенко, Олександр Абліцов, Геннадій Літневський, Григорій Лютий, Василь Моруга та ін. до молодих літераторів початку третього тисячоліття, таких несхожих на попередників, які вже встигли по-іншому осмислити сьогодення і своєю творчістю відкрити літературний процес XXI ст.

Літературне краєзнавство, розвиток якого нині є особливо актуальним, має виконувати своє основне завдання: пильно спостерігати за розвитком літературного процесу в конкретному регіоні, вчасно помічати яскраві неординарні постаті в красному письменстві, вивчати і осмислювати їхню творчість, тим самим, ніби складаючи пазли, заповнювати «периферійні» лакуни в розвитку українського літературного процесу.

Постать поета, прозаїка, публіциста і гумориста Анатолія Захаровича Рекубрацького добре знана не тільки в Запорізькому краї, а й у всеукраїнському масштабі. На жаль, доля розпорядилась так, що вивчати його творчий доробок доведеться після того, як, нещодавно, 7 жовтня 2011 року він тихо відійшов за обрій на спочин, трохи не доживши до 66 років.

Люди моєї пам'яті.
Хто я - без вас – на світі,
Ким ти єси, людино,
Без тих,
хто знає тебе?!...
Люди моєї пам'яті.
Всі ми потроху минаємо.
Всім буде трішки пам'яті.
Може, й непам'ять комусь.
Радість єдина наша –
Щось таки ми залишаємо.
Я не боюсь залишати.
Я не залишить боюсь[1,80].

Анатолію Рекубрацькому вдалось залишити свої слова тим, хто залишився після нього, щоб почуття мандрували від однієї душі до іншої, торкаючи раптовим переживанням вічності. Ба навіть більше, бо крім текстів, він залишив свою історію, свій ліричний образно-осмислений сценарій життя.

Степовик від народження, українець не за призначенням, а за сутністю і духом, тихий мудрець з народу із влучним прізвиськом «Ворожит», жив серед простих людей скромно і ненав'язливо, без претензій на супергеніальність і зверхність, будучи щасливим від того, що любить все прекрасне і земне, і говорить людям правду. Життєва, творча доля Анатолія Рекубрацького сьогодні заслуговує на возвеличення і людську пам'ять. Адже і звідти, з далеких засвітів, Поет говорить з нами, бо вірить, що «з колін Україна зведеться, Бо ніколи народу козацька душа не вмира...».

Анатолій Захарович Рекубрацький народився 21 листопада 1945 року. Дитячі та юнацькі літа провів у с.Комиш-Зоря Куйбишевського району Запорізької області. Вірші почав писати з раннього дитинства. По закінченні школи вступив до Запорізького педінституту на українське відділення філологічного факультету. З третього курсу був призваний до війська. Після служби – знову навчання в педінституті. У 1975 році вийшла перша книга поета "Сурми", яку високо оцінила майже вся центральна преса України – журнали «Вітчизна», «Дніпро», «Донбас», «Прапор», газети «Радянська Україна», «Літературна Україна», «Комсомольское знамя». Уже тоді вірші Анатолія Рекубрацького відзначалися вмінням передати найневловиміше – настрій, момент душевного спілкування з природою, світом дитинства. 1975 року він був прийнятий до Спілки письменників СРСР. Лауреат літературної премії ім. Миколи Нагнибиди за книгу "Люди моєї пам'яті".

Віршам Анатолія Рекубрацького притаманна ліричність, інтимність, ніжність, пісенна мелодійність, у той же час патріотичність і справжній козацький гумор. Тож і не дивно, що багато з них стали піснями,

покладені на музику композитором Анатолієм Сердюком. Анатолій Рекубрацький умів вчасно помічати таланти, підтримувати ці Божі іскри і допомагати їм спинатися на ноги. У літературі Запорізького краю давно сильним є гумористично-сатиричний струмінь, і майже кожен з поетів пробував себе саме в жанрі гумору та сатири. Спроби Анатолія Рекубрацького гумористично-сатиричного спрямування були успішними. Він був багаторазовим переможцем фестивалю гумору «Весела Січ», його гумористичні твори стали відомими у виконанні майстрів сцени. Усе творче життя Анатолія Рекубрацького поєднував з журналістикою, працював у газетах «Комсомолец Запоріжжя», власним кореспондентом «Правди України» по Запорізькій області та завідувачем відділу газети «Запорізька правда». Його перу належать книги: «Сурми», "Люди моєї пам'яті", "Поверни мені той листопад", "Наснись мені", "Феєрверк", "Апельсини з дірками", двотомник вибраних творів «Не догорить свіча по Україні» (поезія) та «Боли мені, Українонько, боли...» (проза). Він чимало поїздив по світу, що давало йому матеріал не тільки для журналістики, а й для поезії.

Складний і доволі тернистий шлях у житті й літературі судився тому поколінню, до якого належить Анатолій Рекубрацький. Непросто було розпочинати творчу діяльність у той час, коли на тлі всезагального оспіванізму уперто не помічалися ті суспільні явища, що були притаманні тогочасному режиму. Скажімо, показовим був процес цькування "Собору", коли в багатьох вишах країни вважалося за потрібне влаштувати показовий диспут, метою якого було засудження "ворожої" ідеології. Подібне відбувалося і в Запорізькому педінституті. Позиція гурту студентів, до якого належав і молодий поет Рекубрацький, загрожувала їм неможливістю продовжувати навчання та зіпсованою кар'єрою в майбутньому, проте змінювати її вони не збиралися – адже від того, обереш ти чесність чи дипломатичне лавірування, залежить повага до самого себе і надія на краще майбутнє. У цей час довелось входити в літературне життя і Анатолію Рекубрацькому, і Олександрю Стешенку, і Геннадію Літневському, і Григорію Лютому, і Олександрю Абліцову і багатьом іншим молодим літераторам в інших містах великої країни, що іноді нагадувала суцільний політичний табір. До речі, політика відвертого протистояння виправдувала себе вкрай рідко – занадто вже невтішними могли бути наслідки для "інакомислячого". Проте мати свою позицію і бути чесним – це було цілком можливо, хоча іноді й небезпечно. Анатолій Рекубрацький якимось змушений був довго і переконливо пояснювати одному поважному редактору, що немає нічого крамольного в одному з рядків його вірша:

І тільки знаю:
Співзвучність є десь
Між синім небом
І жовтим листям [1, 91].

Справді крамольного в цьому рядку не було нічого – хіба лиш відчуття національних кольорів, що нині майорять над нашою державою. Сказати те, що слід сказати, нагадати бодай кількома рядками, хто ми і де живемо – найкраще, що міг і може зробити поет для свого народу.

Саме зважаючи на внесок покоління шістдесятників та постшістдесятників у справу збереження національної пам'яті, варто почати огляд лірики Анатолія Рекубрацького з громадянських мотивів. Звісно, тема України звучала у творчості поета завжди, а з кінця 1980-х років з'явилися нові, свіжі нотки в розкритті цієї теми, коли нарешті кожен небайдужий зміг вільно брати участь у розбудові молоді незалежної держави. Поет у своїх віршах намагався нагадати читачу, що ця спроба – вже третя, і що

Третій раз ми із попелу знову постали,
Третій раз заспівали у нашім гаю солов'ї,
Третій раз ми йдемо до правічного свого Начала,
Третій раз очищаєм джерела українські свої.
Третій раз понад світом встає Україна... [1, 26].

Оптимістичне зауваження, що "трійню люблять і люди, і Бог"[1, 26], переконання, що "козацька душа не вмира" вселяють оптимізму у вірші "Третій марш" попри тривогу, викликану катаклізмами сьогодення, зокрема у вірші "Свіча надії" :

Ми ж так її хотіли.
Для онуків. І розтягли.
Оглянетесь – нема! [1, 199]

Втім, залишається надія, що "молодші прийдуть нову (свічу) запалить"[1, 99] – нову свічу, з якої врешті постане світло справжньої України, яка об'єднає тих, хто не збайдужів і не зневірився:

Так незнайомі
Вчувають єдність,
Коли єдину
Співають пісню[1, 98].

Відчуття реальності поет не втрачав. У його творах - світ, де "на тезу є сто антитез"[1, 135], і де "кожен диктор. / Вже нікому слухать, / Навіть клацнути вимикачем"[1, 135]. Уважний спостерігач не може не помітити, що дехто продовжує "кроїти на себе історію" і "ладнати нечистому крильця". Тим більше повз це не може пройти поет, який до того ще є й політичним оглядачем у газеті. Проте в його оптимістичні прогнози хочеться вірити (до речі, серед знайомих Рекубрацький мав прізвисько "Ворожбит"): "світ не вмере" ("Втеча")[1, 135]. Певно, все буде гаразд, якщо є люди, для яких "наша земля, наша мова рідна / Ніколи не буде - факультатив", як стверджує поет у вірші "Екзамен" [1, 137]. Саме їм "нести в майбуття / Синє небо і жовту пшеницю" – читаємо у вірші "Третій марш" [1, 26]). Але вагання не полишають поета, і в нього виривається часом зболений заклик: "Не спаліть Україну в огні!"[1, 30]. Хотілося б проте не зневиритися в тому, що автор проголошує в поезії "Не тільки про дерева":

І в смерті дерева також не встають на коліна,
І ми Україну таки здійmemo над собою [1, 93].

До громадянських мотивів близько стоять мотиви історичної пам'яті, відбиті найбільше у віршах на козацьку тематику. Для них характерні пісенна мелодійність і справжній козацький гумор, тож і не дивно, що деякі стали піснями ("Козацькі заручини", "Неподільна булава"). Гумор, проте, не заважає помітити глибоке переконання автора, що

Булави не можна поділити, хлопці,
Україну також не дамо ділити,
Доки буде жити дух наш запорозький,
– Доки Україна буде в світі жить[1, 193].

Інший аспект проблеми висвітлює вірш "Легенда про козацьку церкву" – презирство до тих, що "Україну чужинцям здали не в бою"[1, 63], сусидить тут з упевненістю, що коли "Україна здобуде свободу свою", зниклий храм на козацькій Хортиці стоятиме знову. Символічним є заклик будувати храм - хто має вуха, той чує.

Тема історичної пам'яті постійно перегукується у віршах Анатолія Рекубрацького з темою війни. Син фронтовика, дитина повоєнного часу (адже народився в 1945-му), поет зростав, з дитячою цікавістю сприймаючи нові враження. А враження, описані у вірші "Доміно", були наповнені відголосками війни:

Сміялись ми, малі,
Хоч фотокартки батькові
Висіли фронтові [1, 169].

А ще спогадами сусідів, у поезії "Родинна історія: "Іще Сидір був поліцаєм..."[1, 165]), почуттям вини перед тими, чий чоловіки не повернулися, хоч би й поранені зі страшної війни у поезії "Балада про колицку" [1, 163], співчуттям до тих, кого війна, як і батька, скалічила, як у вірші ("Молозиво": "І на лежанці батько / Помира від ран" [1, 167]. Потім дитячі спогади змінюють події сьогодення, що також не можуть позбутися відголосків війни. Найбільш показовим, і, мабуть, одним із найсильніших за емоційним впливом є вірш "Дезертир" [1, 171]. Життєвою основою його є реальна історія людини, яка просиділа в схованці близько 20 років, не знаючи, ані що відбувається у світі, ні як той світ сприйме його появу. Анатолій Рекубрацький-журналіст майже одразу поступився місцем поету: надто вже цікавою була історія. Творча уява художньо опрацювала сюжет. Вірш починається закликком:

Вилазьте, діду! Залпи не гримлять.
Не дибляться під насип ешелони [1, 171].

Проте світ, якого довгі роки не бачив цей "печерний житель / У двадцятий вік"[1, 171], навряд чи радо сприйме цю "появу" - світ, де й голова сільради – фронтовик, і банщик Омелько – інвалід війни, і в кожній хаті – портрети загиблих, а в Секлети – їх аж тринадцять. Заклик "Вилазьте!" повторюється в кінці вірша, що підсилює враження: не варто вилазити навіть для того, щоб бути "діткам у наочність, як не потрібно жити в цьому світі"[1, 171], паплюжити пам'ять загиблих і викликати справедливий гнів живих. Відтворення цих картин у поезії "Переправа" врешті приводить поета до філософського осмислення далеких подій війни, коли все було полито кров'ю народу, який захищав свою землю, і до розуміння того, чому "українське жито / Нестерпно так пахне життям" [1, 162].

Дуже помітним у ліриці Анатолія Рекубрацького є інший мотив – мотив рідної природи, який часто переплітається з іншими, підсилюючи враження і створюючи відповідний настрій: "І знову осінь / Мене вколицує, / Хмарин латаття Вгорі сплелось, / Ліани хмелю – Застиглі блискавки..." [1, 191]. А ось – інший пейзаж, уже запорозький: "А у Дубовім гаю / Відшуміли уже листоleti, / А у дубовім гаю / Шурхотить під ногами зима"[1, 1162]. І знову - спогади дитинства у поезії "Нічна пригода": "За греблюю, отам, де зріють маки, / Де три гектари неба і зірок... / Цвіркунів хорали..." [1, 57]. До речі, неважко помітити переважання осінніх мотивів: "І знову осінь..." [1, 91], "Хоча й падав осінній лист..." [1, 97], "...ходжу в осіннє поле / Зустрічати вечори..." [1, 85], "Міріади листин, як стривожені птахи, летять..." [1, 87], – подібні приклади можна наводити ще і ще, вони супроводжують роздуми поета, зрідка змінюючись

коротенькими весняними мазками: "...коли спадуть тумани, / Які зіп'ють цей березневий сніг, / Струмками птиць весна тектиме в ранок..." [1, 203], "Спорожнілі громи відкотили по рейках райдуг... / Калатає весна в білі дзвони суцвітнього саду..." [1, 130], "Ще мить – і бризне зеленню навколо..." [1, 123] – зрештою, небагато, зазвичай для того, щоб передати ностальгічні спогади або ледь накреслену надію. Загалом же природа лишається для поета невід'ємною частиною батьківщини - як великої, так і малої, тієї, що невідступно залишається поруч, приходячи у сни та вірші.

Тема «малої батьківщини», рідного села, односельців, батьків, батьківської хати є для А. Рекубрацького одним з найвагоміших мотивів творчості, для якого характерна трепетна щирість і якась особлива душевна вразливість, яку не зачіпають брутальні реалії життя. Людині завжди слід пам'ятати, що батьківська хата – альфа й омега її світу. Не можна без хвилювання читати вірш "Вулиця матерів", на якій "ні в кого дітей нема" [1, 37], бо всі вийшли в люди й роз'їхались хто куди. З щемом перераховує поет "прикмети самотності", пригадуючи, як колись матері були для них "кравцями, шевцями, суддями, лікарями і адвокатами"[1, 37], напружено й тривожно вслухається він у "музейну тишу" на вулиці, з надією стукає в шибку рідної хати. Згадує поет своє повоєнне босоніге дитинство, яке було дитинством сільського хлопчика, з теплом у вірші "Нічна пригода"[1, 57], часто звертається до образів земляків – іноді побіжно, іноді старанно виписуючи їхні портрети, як у віршах "Портрет з природи", "Пісня на два голоси". Особливою любов'ю пронизаний образ матері – острівця надії серед божевільного сьогодення ("Вулиця матерів"). Спогади дитинства, переосмислені з позицій людини, яка сама вже має дітей, примушують схилитися перед жінкою, яка в страшні повоєнні часи змушена була рости сімох дітей: "на ваші руки сім ротів дитячих"[1, 167] – і це в той час, коли сімейним святом була "премія стаханівська – п'ять картопель"[1, 167]. Поет схиляється перед матір'ю, розуміючи, що "сім дипломів вузівських, Скільки ж тоді ваших зморшок і сивин?" [1, 167]. Те молозиво дитинства, що було найсмачнішим, вже є спогадом. Прийшов час віддавати борги, та чи встигнеш: "це для вас молозиво. Мамо, Не мовчть." [1, 167]). І те, що колись дала своїм дітям мати, залишається з ними на все життя, "...а мамина печаль Однині буде зватись Самотою" – бо ж колись кожна дитина має вирушити в світ, озираячись на рідний поріг, де "мама край воріт" як зображено у вірші "Усе зі мною" [1, 77].

Чи не зі спогадів про батьків, про рідну хату оте філософське, відповідально усвідомлене відчуття того, що для кожного настає час зробити те ж саме і для власних дітей, цей мотив – батьківства і зв'язку поколінь – досить помітний у творчості Анатолія Рекубрацького. Діапазон почуттів тут дуже широкий – від іронічного сприйняття батьківського обов'язку в поезії "Татодай"[1, 275]) до філософського осмислення того, що "Повторяємось у дітях, повторяємось... / Наче з пам'яті своєї проявляємось..." [1, 148] і "продовжують нас діти"[1, 148] тут-таки поруч стоять вірші для дітей і про дітей ("У кого кращі квіти" [1, 236], "Космонавти" [1, 226], "Щоб знову літче було" [1, 229], "Нечіпай" [1, 230] та ін.), про які сам поет говорив, що вони народилися з батьківського почуття – вершини любові. Наближений за тематикою і вірш "Ми діти вам завжди", присвячений юним друзям - учням СШ №25, з якими поет багато років підтримував творчі зв'язки [1, 146]). Взагалі, вірші на "дитячу" тематику засвідчують, що Анатолій Рекубрацький глибоко знав психологію дитини.

Чи не з цього розуміння виникає і мотив проминушого і вічного часу, який постійно незримо поруч, коло якого невблаганне і разом з тим - необхідне для усвідомлення вічних цінностей: "Літа тепер стають усі моїми..." у поезії "Телепатичне"[1, 114], "Чи не час поїхати. / Пошукать по світу, де твої гріхи?" [1, 153]. На цьому шляху все стрімко змінюється – адже життя таке коротке. Ті, що зустрічаються на ньому, гукають спершу "Юначе!", а потім уже й "Дядьку!" [1, 133], а потім... Незрима нитка часу пов'язує дитячі спогади, де "усе ще здорово" з миттю, коли, "твої сани вперше снігом занесе", завертаючи за поворот, де "хтось стоїть у білому.../ Ти прекрасно знаєш, хто там", як показано у поезії "Гріх"[1, 133]. І все ж, не варто вірити, "що все оце – розчинне / В зрадливій літоплиновій воді", бо кожен, хто прийшов на цю землю, може переходити за межу - "і усе-таки, щось залишать"[1, 32].

З відчуття часу, якщо воно сприйняте і осмислене, народжується зовсім інше ставлення до буденних явищ, зовсім інше сприйняття світу, яке веде до філософських узагальнень, тут важить не лише досвід пережитих років, не лише перебіг подій, а й уміння побачити і вилучити найсуттєвіше, а потім – узагальнити. Цей мотив філософського осмислення бачимо у віршах "Гріх", "Квартира сорок три?", "Альтернатива барикад", "Усе зі мною", "Не знати страшно, а не знати...", "А ти не вір, що все оце – розчинне...", "Приватна колекція", "Доміно", "Екзамен", "Монолог з постаменту" та багато інших з першого тому «Вибраних творів». Кожен із цих віршів заслуговує на окрему розмову, варто лише сказати, що їх автору добре вдалося примусити читача замислитися, тим більше, що подекуди поет залишав можливість зробити власні висновки за читачем.

Зовсім інші почуття викликають вірші про кохання. Стосунки ліричного героя і героїні – чисті, світлі, позбавлені брутальності і буденності. Це світ, де кожна зустріч – маленьке свято, навіть коли життя диктує свої умови. Ліричного героя не залишає впевненість, що "...на побачення завжди приходять красивими...навіть трішки молодші і кращі, ніж є" [1, 142]. Мить зустрічі ніби випадає з реального життя: "Є сьогодні. І все. Є лиш доторк. Лиш подих. Лиш мить." [1, 142] Це почуття настільки сильне, що якимось

не думається про те, що "потім" таки настає і щемить. Недаремно для поета "це не просто любов, це таке невмоліме, як совість", тому й хочеться жити завжди юно і красиво – наче йти на побачення ("Клич любові"). І хоч роки змінюються, наче в калейдоскопі, спогади залишаються для того, щоб іноді тривожити, іноді – дарувати радість, іноді - приносити відчуття щему, бо "не судилося" [1, 101]. У кожного з нас є такі спогади, котрі не перебудуться навіть тоді, коли стрінеться інше почуття: "Білі гуси пролітали, / Білі спогади лишали все про тебе, все мені" у вірші "Шерех крил". Іноді любов залишається в пам'яті чимось невловимим: "Я не можу тебе пригадати, ти ж такою була, мов ніколи моя не була" [1, 108], призабутим сонячно-чистим ім'ям, помахом руки, власним віддзеркаленням у променистих очах коханої, з якою все життя разом саме тому, що – не разом. Такими бувають парадокси любові, які не так уже й просто спіймати і залишити назавжди в слові. Анатолію Рекубрацькому це вдалося. Зворушує багатолікий образ ліричної героїні, образ, що містить у собі і юну студентку, до якої герой готовий записатися до першого класу, коли вона стане вчителькою, як показано у вірші "Ішли удвох" [1, 45], і кохану дружину, яка вгадується за рядками вірша "Син" [1, 50], і її ж – ту, яка пройшла пліч-о-пліч все життя – уже не юну, але найріднішу? "Все у нас є - і онуки щасливі, і діти, навіть любов ще і досі од нас не пішла" в поезії "Вальс вічності" [1, 210]. Іноді кохана буває жорстокою: "Як всі жінки, ти так уміла брати, що аж самій здавалось – віддаєш" [1, 143], але навіть тоді, "як ламається знаку рівняння щабель поміж слів: ненавиджу, кохаю", любов залишається найбільш прекрасним, сильним і щирим почуттям, хоч ліричний герой зізнається: "Я тобою / Колись-таки / Перецвіту. / Пересліпну. / І знов стану зрячим" [1, 41]. Але й після того слово збереже силу почуття, біль, радість, ніжність – цілу палітру почуттів, щоб хтось перегорнув сторінки книги – і знайшов щось близьке і знайоме. Адже "од любові неможливо бути стомленим" [1, 51], хоч про неї "уже все сказано" [1, 51].

Любов, взагалі, це початок і кінець всього сущого - не лише любов до жінки, а й до людей, життя, батьківщини. Треба вміти любити, щоб передати свої почуття іншим. Всі ті люди, про яких писав Анатолій Рекубрацький – люди його пам'яті – є саме такими. Такими є і професор Самійленко, якому поет присвятив вірша "Учитель вчителів", і друзі поета, яких він тепло згадує у вірші "Квартира сорок три", присвяченому Геннадію Літневському, і Павло Ловецький, якому до рук перо дала казкова жар-птиця, і безіменний, але вартий щирого захоплення, сільський лікар, якому "років без ліку, він їх людям усі роздав" з вірша "Портрет з природи" й інші герої віршів Анатолія Рекубрацького.

Сам поет зізнавався: "Я ніколи не писав поезій, а тільки листи незнайомим людям... Життя – це вічний пошук однодумців і друзів із прагненням створити комфорт взаєморозуміння." Йому це вдалося і вдається. Чому? Бо він умів знайти той "ключик", який може відімкнути серце читача, бо він щирий у своїх поезіях і намагався просто знайти людей, яким близькі його почуття, роздуми, переживання, прагнення. Звідси й ставлення до читача: "Прийміть низький уклін і ті, хто візьме її (збірку поезій) до рук. Для того й пишу." Можливо, пам'ятати про те, що пишеш такі не для себе, а для людей - найголовніше. Навіть більш важливе, ніж можливість самовиразитися. Адже врешті-решт залишається те, що визнав і сприйняв як близьке і знайоме читач. Молодому літературному поколінню іноді притаманне сприйняття власної творчості як мистецтва заради мистецтва. Тенденція до герметизму, власне, не нова. Проте завжди слід пам'ятати, що навряд чи доцільна праця шевця, котрий створює колекцію черевиків власного виробництва, хай вони навіть є витворами мистецтва. Певно, щось є в тому, щоб думати про свого читача, намагатися подарувати йому можливість спинитися, на мить забути про буденне, висловити за нього те, для чого в нього не вистачає слів. І тоді, крім художньої вартісності твору, можна буде говорити про людську. Якщо це вдається, можна ствержувати, що він зробив крок до того, щоб залишитися в серцях людей. Анатолій Рекубрацький – з тих поетів, яким не доводилося довго чекати на читацький відгук. Випадок, коли звичайна сільська жінка принесла в редакцію газети молозиво, прочитавши одноіменний вірш – не поодинокий. Можливо, це і є визнання поета - поетом. А що може бути для митця більш цінним?

Як і в кожного митця від Бога, який не зупиняється на досягнутому і постійно прагне до вдосконалення, цілком закономірним є те, що талант Анатолія Рекубрацького-митця розвивався гармонійно, маючи, по суті, два крила: 1) поезія, яка всім добре відома, і Рекубрацький увійшов у літературу таки як поет і 2) проза, до якої автор звертався упродовж усієї своєї творчості, працюючи журналістом, але під одним дахом зібрати і видати наважився зовсім недавно.

Розглянемо збірку прози „Боли мені, Українонько, боли...”. Уже сьогодні варто відзначити, що прозу Анатолія Рекубрацького не можна називати спробою поета звернутися до прози. Проза Анатолія Рекубрацького - знакове явище в сучасному літературному процесі.

Анатолію Рекубрацькому не треба вигадувати сюжети для своїх оповідань чи новел. Художній простір його прози густо населений персонажами - людьми, які оточують нас із вами. Вони оживають із творів разом з тими проблемами, які їм доводиться вирішувати на своєму життєвому шляху. І здається, що таких житейських історій ми знаємо безліч, але під пером майстра вони потрапляють ніби в обрамлення, ніби відшліфовуються. Яке оповідання не візьмеш („Останнє весілля”, „Самосуд”, „Не судилося...”, „Посадила...” та ін.) – це ніби реалістична картинка з природи. Причому автор не прагне прикрасити свої

героїв чи антигероїв. Він подає їх такими, якими вони є. Навіть якщо вони йому самому несимпатичні. Він не прагне виправдати той чи інший вчинок свого персонажа – нехай читач сам розсудить. Як, наприклад, в оповіданні „Самосуд” [2, 21]. Герой цього оповідання Митяй чинить самосуд над вбивцею свого сина, який не був справедливо засуджений за скоєний злочин. Але морального заспокоєння він не отримує. Натомість – спустошена душа, самотність, неможливість відкритися комусь іншому. Розв’язка – на розсуд читача.

Значний життєвий досвід А. Рекубрацького, його житейська народна мудрість від діда-прадіда, яскраві риси справжньої української ментальності прочитуються не тільки у віршах, але й у прозі, і з не меншою пристрасністю. Мала проза А. Рекубрацького – це ніби сповідь душі автора, який щиро переживав за долю роду і народу, ньєнки-України, її дочок і синів, на долю яких випало чимало негараздів.

Прозу А. Рекубрацького сміливо можна поставити поряд з малою прозою Григора Тютюнника. Вона така ж первісна, як земля, як незамулена криниця, як вічний кладезь народної мудрості. Як і в А. Рекубрацького, так і в Гр. Тютюнника, в центрі його оповідань – прості люди, життя яких є віддзеркаленням епохи, як у новелах „Оддавали Катрю...”, „Поминали Маркіяна”, „Три зозулі з поклоном...” та ін., які вже стали хрестоматійними.

Особливою рисою стилю обох прозаїків є використання психологічної деталі. Як світловий тон у живописі чи промінь софіта в театрі, так деталь-штрих у прозі здатна виокремити одну, але найяскравішу рису і наголосити на ній, звернути на неї увагу того, хто читає текст. За рахунок деталей, які одним штрихом розкривають зміст всього оповідання, А. Рекубрацький добивається лаконічності викладу і нерозтягнутості сюжету. Читачеві не треба розтлумачувати, чому саме так розвивається сюжет – про це він прочитає в підтексті. Підтекст – це, до речі, теж характерна ознака стилю автора. Використання психологічної чи характеротворчої деталі сприяє природності і невимушеності зображення характерів.

Майстерність А. Рекубрацького дозволяє читачеві не просто читати, бачити, але й чути мову, якою говорять персонажі. Новели й оповідання його написані живою народною мовою, що і дало авторові можливість використовувати найрізноманітніші шари лексики: професійні жаргонізми, росіянізми, діалектизми, просторічні слова. Слова з різних лексичних прошарків прозаїк вживає зі стилістичними настановами: з метою створення місцевого колориту, посилення експресії, характеристики персонажу тощо. У більшості оповідань спостерігаємо мовленнєві характеристики персонажів. Суто українською особливістю мовлення є вживання пошанної форми звертання на „Ви” до сторонніх людей старших за віком та до своїх батьків. Ця форма послідовно зберігається у всіх творах А. Рекубрацького.

Окремо варто було б зупинитися на повісті „Фейєрверк” [2, 318], яка вийшла свого часу окремим виданням і посіла гідне місце на полицях бібліотек. Це зразок сучасної української фантастико-пригодницької прози для дітей, традиції якої були свого часу закладені, зокрема В.Нестайком.

Не можна не згадати і про такий факт, що про феноменальність таланту А. Рекубрацького і поета, і прозаїка свідчить звернення до його творів народних майстрів різних жанрів, що створили свої інтерпретації цих творів, які у двотомнику розглядаються як єдине гармонійне ціле, доповнюючи одне одне.

На фоні сучасної української прози авторів постпостмодерністського спрямування проза А. Рекубрацького є справжньою, нефальшивою, живою і життєдайною, незасміченою нашаруваннями сучасної масової літератури. Анатолій Рекубрацький – це письменник, якому віриш, і не виникає жодного сумніву в його щирості – чи в поезії, чи то у прозі, чи то в численних його розповідях-мініатюрах, інколи гумористично-сатиричних, у яких постають відомі постаті літературно-мистецького бомонду.

Вірний син України, Анатолій Захарович Рекубрацький, рівно, твердо ступав по обраному ним життєвому шляху, зберігаючи любов до свого народу і пошану до його світочів. Людина полум’яного темпераменту, творчого шаленства, Анатолій Рекубрацький згорів дочасно, упав на півшляху, полишивши нам золоті розсипи своїх поезій, життєподібність та первісність своєї прози. Ці золоті розсипи є сонячною дорогою пам’яті поетові, який любив Україну, любив свій народ і поділяв його радості і скорботу. І справді, його чесне і щире слово несло людям правду про людину та світ, тому й тривожить душу, вчить любові до рідної землі й поваги до її історії, а ще людської гідності, порядності й відповідальності за все, що відбувається довкола.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рекубрацький А. Недогорить свіча по Україні. Твори, вибрані майстрами / А. Рекубрацький // Рекубрацький А.З. Твори в 2 т. – Запоріжжя: Дніпровський металург, 2004. – Т1. – 316 с.
2. Рекубрацький А. Боли мені, Вкраїнонько, боли... Твори, вибрані майстрами / А. Рекубрацький // Рекубрацький А.З. Твори в 2 т. – Запоріжжя: Дніпровський металург, 2004. – Т2. – 428 с.

НАРОДОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ РОМАНУ А. ЧАЙКОВСЬКОГО «САГАЙДАЧНИЙ»

Стасик М.В., к. філол.н., доцент

Запорізький національний університет

Стаття присвячена особливостям зображення народних традицій, обрядів у романі А.Чайковського «Сагайдачний». Автор статті доводить, що письменник описує їх з етнографічною точністю. Відображення народних традицій створює атмосферу повсякденного буття українського народу.
Ключові слова: автор, побут, традиція, обряд, сюжет.

Стасик Н.В. НАРОДОВЕДЧЕСКИЙ АСПЕКТ ИССЛЕДОВАНИЯ РОМАНА А.ЧАЙКОВСКОГО «САГАЙДАЧНЫЙ» / Запорожский национальный университет, Украина.

Статья посвящена особенностям изображения народных традиций, обычаев в романе А.Чайковського «Сагайдачний». Автор статьи доказывает, что писатель описывает их с этнографической точностью. Отображение народных традиций создает атмосферу повседневного бытия украинского народа.
Ключевые слова: автор, быт, традиция, обряд, сюжет.

Stasyk N.V. NARODOVEDCHESKY ASPECT OF THE STUDY OF THE NOVEL A. TCHAIKOVSKY "SAGAI DACHNIY" / Zaporizhzhya National University, Ukraine

This article is devoted to features images of folk traditions, rituals in the novel by A. Tchaikovsky "Sagaidachny". The author argues that the writer describes their ethnographic accuracy. Displaying folk traditions creates an atmosphere of everyday life of the Ukrainian people.

Keywords: author, life, tradition, ritual, story.

Андрій Якович Чайковський увійшов в українську літературу наприкінці XIX століття і працював на її ниві чотири десятиріччя. Його творчість була високо оцінена Іваном Франком, Михайлом Коцюбинським, Осипом Маковеєм. Наші уявлення про західноукраїнський літературний процес кінця XIX – початку XX століття будуть неповними без осмислення його творчості. Адже він збагатив українську літературу творами, в яких реалістично показав галицьку дійсність, створив картини побуту різних верств населення краю. Чайковський-адвокат написав цілий ряд оповідань та нарисів «з судової зали». Андрій Чайковський поповнив нашу літературу і творами про українську старовину, детально змальовуючи українську історію, звичаї і побут, традиції українців, їхні повсякденні справи.

Предметом зацікавлення нашої розвідки стали не історичні концепції, а особливості відображення доби. У романі «Сагайдачний» А.Чайковський постає не тільки як історик, а і як знавець народного життя. Якщо історичні події переломлюються у свідомості народу і втілюються в долях людей, то побут народу відтворюється з усією етнографічною ретельністю.

Послідовна розповідь про життя головних героїв допомагає відтворити в уяві читача селянську садибу (хату, стайню, хлів повітку, город, садок, леваду), побут міського населення, козацьке життя.

У романі "Сагайдачний" читач зустрічає художнє і в той же час етнографічно точне зображення похоронного і весільного обрядів, опис одягу селян, міщан та козаків, зброї, їжі, цехових звичаїв і т.д. Їх не можна просто перерахувати або механічно витягти з тексту роману. Вони зрощені з його художньою тканиною, невіддільні від життя героїв.

Правдивість деталей побутописання, етнографічна ретельність дозволяють автору «Сагайдачного» відтворити ті життєві обставини, в яких діють його народні характери. Саме в такій сукупності і створюється реалістично цільна, історично конкретна, емна з погляду художньої концепції картина дійсності.

Відомі нам записи весільного обряду надзвичайно ґрунтовні в описі найменших побутових деталей. Починалося весілля сватанням (світанки, змовини, брання рушників, рушники, згоди, слово), коли посла від молодого (старости, свати, сватачі, посланці) йшли до батьків обранки укладати попередню угоду про шлюб. Зі старостами до дівчини йшов парубок. Вівся традиційний діалог (із згадкою мисливця і куніці, купця і товару, біблійних персонажів). Саме такий обряд сватання детально описав Т.Г.Шевченко у драмі «Назар Стодоля». І все-таки етнографи лише реєструють ці деталі, копіюють факти життя українців. А.Чайковський прагне зобразити світ народного життя у всьому багатстві його почуттів, рухів, відтінків і фарб. Письменник не збивається на манівці етнографізму, він не механічно переносив факти дійсності в свої твори, а намагався їх типізувати. Обряд сватання митець відмовляється виписувати з тією послідовністю, з якою це зазвичай відбувається в дійсності. Але якщо вже письменник зображує у романі сватання, оглядини, змови, він точний у всіх деталях.

Як ми знаємо, сватання передбачало розмову старостів з батьками нареченої, обмін хлібом, перев'язування нареченого хусткою на знак згоди, а старостів – рушниками. Висловлення згоди

нареченої на одруження було обов'язковим елементом сватання на всій території України. Скромність дівчини стримувала її давати пряму відповідь. Подаємо уривок з роману А.Чайковського, де зображено цей обряд: «Сотник каже: – Не знаю, чи дівчина погодна, а коли так, то Боже благослови і поможи. Другий староста відчинив двері і прикликав Марусю. Вона пройшла і стала біля печі. Прийшов і Петро і став біля порога. – Що ж, Марусю? Годи ти за цього козака вийти заміж чи ні? Маруся, колупаючи пічку, каже: – Я погодна, коли б лише батько-мати віддали. – І що ж, батьку, і ти, паніматко, – питає старший староста, – чи віддасте, чи нехай ще підросте? – Благослови Боже в добрий час! – заговорили обоє. Старости повставали з лави і ладились відходити, та сотник їх задержав: – Підждіть, я гостинця дам. – Узав хліб зі стола, поцілував і передав старостам. – Та коли вже хлібом обмінялись, то слід нам і випити по чарці. Маруся була Петрові засватана» [2, 238 – 239].

При всій точності опису обряду сватання нареченої Чайковський не перевантажує його дрібними подробицями. Він дещо скупий на етнографічні деталі. Ті ж з них, що виявилися використаними, не просто реєструються, а рухають розповідь. Наприклад, піч – символ материнського начала; непорушності сім'ї; неперервності життя українського народу; батьківщини, рідної хати. В Україні існував справжній культ печі. І не тільки тому, що в ній варили їжу, пекли хліб, сушили збіжжя, на ній спали, лікували простуди тощо. Піч була глибоким символом рідного вогнища, неперервності роду. Чому засватана дівчина колупала піч? Нині вчені вважають, що вона виконувала символічний акт: під нігті потрапляли не просто глина, а часточки батьківського домашнього тепла, материнської любові, які дівчина хотіла взяти у дім нареченого. У деяких регіонах з цією ж метою наречена при переході в оселю молодого брала з собою жарини з печі. Якщо дівчина була згодна вийти заміж, то вона виходила і колупала піч. Таким жестом вона начебто просила у своїх предків благословення на сватання. Саме такий приклад ми знаходимо у творі [1, 93]. Як бачимо, письменника цікавлять передусім поведінка його героїв у цьому обряді і особливо стан, рух почуттів героїв.

Письменник проходить повз багатьох традиційних етапів українського весільного обряду (вечорниці, посиденьки, подушки, день перед вінцем). Деякі з них лише згадуються в романі, докладно зображено тільки сватання, заручини.

Використовує у творі автор народну символіку, яка доповнює образи. Наприклад, ми знаємо, що барвінок, поряд з іншими ранніми квітками /підсніжник, пролісок/, вважали провісником весни. Його глянцево-зелене тверде листя не гине ні влітку від спеки, ні зимою від холоду, морозу і снігу. Рослина стала символом радісної життєвої сили, вічності і була перенесена з лісу в сади біля людських жител. Її тулили до всього, що потребувало вічності, краси, життєстійкості: народженій дитині до свічки, щоб життя було довгим і щасливим; до свічок весільних, щоб любов наречених була нев'янучою; до весільного калача, щоб людські серця до молодят горнулися; до весільного гільця – як символ вічного усталеного буття. У романі Чайковський підкреслив інше символічне значення цієї рослини: «Марусю вмили молодіці, прибрали, мов до шлюбу, та нарядили в світлиці. На її гарній голові пишався дівочий вінок з зеленого барвінку. Маруся лежала, начеб сонна» [2, 302]. Барвінок на могилах знаменує невмирущу вічну пам'ять про покійних. Тому один із видів барвінку /барвінок малий/ українці називають могильником, або хрещатим барвінком [1, 12].

Сумну символіку мала і калина. Її часто висаджували на могилах неодружених дівчат та хлопців: «З весною загадали висипати могилу, обсадити барвінком, у головах посадити червону калину та поставити хрест» [2, 302]. Цвітом або кетягами калини обвивали домовину, вказуючи на зв'язок людини з потойбічним світом. Вважалося, що хоч там небога знайде свою долю і вічне життя. І все ж куц калини не був символом смерті. Навпаки, посаджена в головах калина символізувала продовження життя у рідні, народі, світлу пам'ять [1, 64].

Знаходимо у романі і приклад голосіння, поховального обряду, що супроводжується старовинними народними піснями-плачами речитативного характеру. Як відомо, голосять звичайно в хаті, часом над могилою та на поминках. У романі автор використав голосіння над вбитою Марусею: «Марусенько моя любо, от чого діждалась. Замість весільного віночка ти у своїй крові купаєшся. Бодай я був не дожив цього. Чи на те я тебе няньчив, лелівав, мов квітку в садочку, моя ягідко... Вже не почуємо твого щебетання, твого срібного голосочка. Боже, боже! За що ж така страшна кара? Бідний сотник, бідна мати, всі ми бідні без тебе будемо» [2, 301]. Автор дотримується традиції, для якої є характерним зіставлення образів і явищ людського життя з образами та явищами світу природи. Символи надають плачам яскравої поетичної образності.

Мова персонажів пересипана прислів'ями, приказками, що свідчить про глибоке знання автора твору усної народної творчості: «на других уповай, а своїми силами роби» [2, 93], «у світ за очі» [2, 107], «не знаючи броду, годі лізти у воду» [2, 168], «нагородив мені сім міхів полови» [2, 170] та ін.

Однією з функціонально значущих реалій у творах Чайковського є костюм, який, будучи одним із прийомів створення образу, вказує не тільки на характер героя, але і на його соціальне становище, національну приналежність, вік. «Народу і не злічиш: у полотняних свитках та в синіх шляхетських

капотах, в чоботах або постолах» [2, 22]. Поряд з національними, соціальними та історичними прикметами, костюм має локальну прикріпленість. Простежуючи комплекс предметів, з яких складався костюм того чи іншого персонажа, можна з точністю визначити, в якій місцевості відбувається дія. Якщо мова йде про зміну місця проживання, то будь-яка деталь костюма обов'язково видає ту місцевість, звідки приїхав герой / героїня: «Козак був кремезний... На ньому багатий оксамитовий кунтуш і сап'янові червоні чоботи» [2, 54].

Важливою особливістю творів Чайковського, що включають описи або згадки національного одягу, їжі, є факт їх шанування, про що найяскравіше свідчать такі рядки роману: «Я зараз скажу і назву такі прості страви, як борщ, галушки, вареники, каша, трохи м'яса, а потім овочі, мед, молоко» [2, 270]. На зауваження панів, що так їдять мужики на селі, Сагайдачний відповідає: «Так, і для того вони здорові, а їх діти розумні» [2, 270]. Описуючи їжу вельмож, головний герой іронічно зауважує: «Їдять стільки, що пів голодної чети поживилося би. Їдять погано, що у чоловіка у горлі пече, а в шлунку давить. П'ють здорово, а козаків називають п'яницями. Панство видає гроші, зібрані кривавим потом своїх підданців. Людська біда і горювання їм байдуже» [2, 259].

Через ставлення героїв до національного костюму, їжі, церкви письменник репрезентує важливу для нього тему національної гордості. Церква в ідеологічній концепції автора – єдина сила, здатна встановити соціальний і міжнаціональний мир: «Я хотів би, - говорить головний герой роману, - щоб наші православні пани не мавпували польських панів, цих зайдів з Речі Посполитої, а на вернулися до життя своїх славних предків з княжого періоду, коли то хліборобам жилося як горожанам, а не як рабам» [2, 276]. Ставлення Чайковського до православної церкви, її ідеалізація і абсолютизація, зумовлена обставинами релігійної ідеологічної боротьби між польським католицизмом і українською церквою у 20-х роках ХХ ст. Для автора роману надважливим є збереження своєї нації, а церква, на думку Чайковського, є тим оберегом: «Я не беруся говорити, яка віра краща: наша благочестива чи латинська, але я те знаю, що наша віра для нас найліпша, бо то церква українська, а латинська церква – то польська» [2, 324]. Як художник-реаліст, Чайковський переконливо доводить, що «релігійного фанатизму, як у католиків, православні українці ніколи не мали» [3, 18]. Письменник показує, що на Січі перебували і православні, і католики, і магометани, всі, кому були дорогі воля, свобода, лицарська честь.

Одним з художніх прийомів багатьох письменників є прикріплення найважливіших подій в житті героїв до найбільш значимих свят слов'янського календарного циклу і церковних свят. У творі А.Чайковського найбільш часто зустрічаються головні – Різдво, Великдень, Йордан, Миколи: «Ярмарок на зимного Миколи того року, як прийшли хлопці до Острога, заповідався величаво» [2, 70], або «Зараз по Йордані заповів Касян лови...» [2, 144]. Зображуючи особливості національного життя, письменник показує зв'язок язичницьких і християнських традицій, тому на тлі церковних свят в його творах часто прослідують народні прикмети, які були пов'язані з язичницькою спрямованістю того чи іншого свята, події: «Дрозд перехрестився тричі на церкву і поїхав на першому возі... Петро з Марком лежали горілиць і дивились на зорі. Вони перелічували падучі зорі та молилися потихеньку за померлі душі. Загально було відомо, що коли паде зоря, то якась душа розсталася з тілом» [2, 38]. За допомогою якої-небудь незначної деталі, використаної в той чи інший момент обряду, Чайковський показує і стосунки між героями, і функціональну значимість свята.

Не залишив поза увагою письменник і козацькі звичаї, адже дбав про точність історичного побуту. Швидкій адаптації новоприбулих до козацьких порядків та умов життя сприяла й заміна попереднього прізвища на нове – воно на український манер відображало якусь зовнішню прикмету людини чи внутрішню рису характеру: «Ти, небоже, неабиякий лучник, – каже отаман. – Такого ще тут не було, хіба покійний Байда, що про нього думу співають. – Сагайдачний, та й годі, - каже один козак до гурту. – Петре, – каже старий Жмайло, – ось вже тобі й імення приложили, вже тебе до смерті Сагайдачним звать будуть. Один козак сказав, та це зараз й прийметься в цілій Січі, мов полум'ям піде» [2, 201].

Одним із завершальних етапів визнання молодика козаком був обряд ініціації, який включав демонстрацію претендентом засвоєних козацьких звичаїв та навичок. До останніх належали не лише військовий вишкіл, а й перевірка сміливості, розважливості, дотепності, уміння готувати їжу й пекти хліб тощо: « - Чого тебе кошовий кликав? – питали Петра чубівці, як у курінь вернувся. – Та ось чого. Питав мене, чи можна кобилу по-латині іржати... <...> Петра відразу всі полюбили. Він був дотепний, до кожного приязний, штукар...» [2, 203].

Органічно вплетений у канву твору давній український звичай обрання кого-небудь за побратима, що особливо часто зустрічався серед козаків: «- Марку! Ми – побратими. Ще під кульчицькою церквою не раз визнавали собі, що один одного в ніякій пригоді не покине. Коли загинати, то обидва враз» [2, 107].

Отже, етнографічний матеріал став одним із важливих джерел у романі, хоча А.Чайковський уникає детального переказування цього явища і його народнопоетичної описовості. Звичаї, родинне життя, речі домашнього вжитку акумулюють у собі дух народу, його характер. Митець любить свій народ, свою землю. Він любить своїх героїв, болить душею за них, йому дорога самотність народу. Йому болить

втрачена воля і зневажені почуття національної гідності. Саме цим можна пояснити поглиблену увагу автора повістей до зображення традицій і звичаїв, духовних поривань. Автор стверджує віру в незнищенність українських традицій, українського менталітету. Він вірить у те, що прийде день, який відродить українську духовність, і люди будуть берегти «собори своїх душ».

Завершуючи наше дослідження, зазначимо, що пошук і дослідження з цього питання вестимуться надалі ще більш активно. Аналіз дослідниками народознавчих аспектів без сумніву позитивно впливає на підвищення ефективності та якості досліджень творів письменника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Потапенко О. та ін. Словник символів / За заг. ред. О.І.Потапенка, М.К.Дмитренка. – К.: Народознавство, 1997. – 156 с.
2. Чайковський А. Сагайдачний: історичний роман у трьох книгах/ Чайковський А. – К.: Варта, 1993. – 572 с.
3. Яременко В. Андрій Чайковський і його історичний роман «Сагайдачний» / Чайковський А. // Сагайдачний: історичний роман у трьох книгах. – К.: Варта, 1993. – С. 3 – 21.

УДК 821.111.09-17

РОЗВИТОК ВІРШОВАНОЇ САТИРИЧНОЇ ТРАДИЦІЇ НАПРИКІНЦІ XVI СТ. В АНГЛІЇ (НА ПРИКЛАДІ ТВОРІВ ДЖ. ГОЛЛА І ДЖ. МАРСТОНА)

Федоряка Л.Д., к.філол. н., старший викладач

Криворізький державний педагогічний університет

Авторка статті репрезентує сучасний стан вивченості такого літературознавчого феномену, як сатира, а також осмислює роль поетів-сатириків Дж. Голла і Дж. Марстона у розвитку віршованої критичної традиції пізнього Ренесансу.

Ключові слова: сатира, поезія, критика, суспільні вади, моральні дефекти.

Федоряка Л.Д. РАЗВИТИЕ ПОЭТИЧЕСКОЙ САТИРИЧЕСКОЙ ТРАДИЦИИ В КОНЦЕ XVI СТ. В АНГЛИИ (НА ПРИМЕРЕ СОЧИНЕНИЙ ДЖ. ХОЛЛА И ДЖ. МАРСТОНА) / Криворожский государственный педагогический университет, Украина

Автор статьи представляет современное состояние изучения такого литературоведческого феномена, как сатира, а также подает осмыслению роль поэтов-сатириков Дж. Холла и Дж. Марстона в развитии стихотворной критической традиции позднего Ренессанса.

Ключевые слова: сатира, поэзия, критика, социальные проблемы, моральные дефекты.

Fedoryaka L.D. THE DEVELOPMENT OF A POETICAL SATIRIC TRADITION AT THE END OF THE XVII. IN ENGLAND (ON THE EXAMPLE OF J. HALL'S AND J.MARSTON'S WORKS) / Krivoy Rog State Pedagogical University, Ukraine

The author of the article represents a modern state in studying of such a literary phenomenon as satire, and also she thinks over the role of J. Hall and J. Marston in structuring of critical poetry in verse, developed in the late Renaissance.

Key words: satire, poetry, critics, social sins, moral vices.

У світовому літературознавстві з кожним роком з'являється більше наукових розвідок, автори яких намагаються осмислити феномен літератури, що набула розквіту під час правління королеви Єлизавети – у другій половині XVIст. Друга половина XXст. й до сьогодні – саме той період часу, впродовж якого світова наукова скарбниця систематично поповнювалася фундаментальними працями зарубіжних учених про найвидатніших майстрів художнього слова - авторів елизаветинського роману Ф.Сідні, Дж.Гасконя, Е.Манді, памфлетистів Р.Гріна, Т.Деккера, драматургів В.Шекспіра та Бена Джонсона тощо.

Про таке унікальне явище, як *сатира*, що поряд із драматургією, прозою та сонетарієм Великого Барда, виникло, розвинулося й набуло розквіту в лоні елизаветинської літератури, також першими заговорили зарубіжні літературознавці. У сучасному ж українському науковому дискурсі до питань сатири торкалися виключно у випадках, принагідних до творчості певного автора. Тож метою даної статті, яка постає однією з перших у вітчизняному літературознавстві спроб осмислення сатири, є презентація найвідоміших дослідницьких розвідок, що стосуються даної проблеми, а також визначення специфіки

сатиричних імперативів у творах найяскравіших представників сатиричної традиції тогочася - Дж.Голла та Дж.Марстона. Завданнями даної мінірозвідки є виокремлення конститuentів сатиричного поля у творах згаданих авторів, а також встановлення внеску кожного з них у формування елізаветинської літературно-критичної думки. До важливих завдань даної статті відноситься також і намагання автора з'ясувати, *кого і чому можна назвати елізаветинським сатириком*.

Подібне завдання виявилось із першочергових і принципівих для дослідників англійської ренесансної сатири - встановлення точної кількості тих літераторів, до яких можна було б віднести цей маркер. Зокрема, вчений Р. Хельгерсон пропонує розділити весь загал тогочасних митців на три групи: аматори, професіонали та лауреати [1, с. 209], а його співвітчизник і однодумець Дж. Кортхелл уточнює, що “саме сатирики (Дж. Голл, Т. Лодж, Т. Неш та ін.) вишикувалися в тонку ширенгу між аматорами та лауреатами” [2, с. 156].

Висновки цих зарубіжних літературознавців отримані в руслі глибокого вивчення специфіки елізаветинської сатири, до якого, як уже говорилося, вони наблизилися у другій половині минулого сторіччя. Крім процитованих, з'явилось ще чимало фундаментальних праць. У 1952 р. виходить монографія американського вченого А. Кернана “Багатостраждальна муза: сатира англійського Ренесансу”, в якій автор також у першу чергу зробити максимально точним число тих письменників, яким властиві викривальні мотиви, та панорамно розглянути їхні твори. Називаючи сатиру елізаветинської доби “багатостраждальною музою”, А. Кернан має на увазі вельми незначні досягнення елізаветинських митців у порівнянні з сатириками попередніх (античності) та наступних – (XVII та XVIII ст.) літературних епох. Про сумніви Кернана стосовно естетичної вартості сатири пізнього Ренесансу свідчить його висновок про те, що “елізаветинський сатирик – дивак із зіпсованим характером” [3, с. 89], а також про те, що “жоден із тогочасних сатириків і гадки не мав, що ж насправді негаразд із його суспільством” [3, с. 86]. Автор монографії звертає значну увагу на засновників англійської сатири В. Ленгленда і Дж. Чосера, й наголошує, що саме їхній досвід був найбільше запозичений сатириками наступних поколінь. Серед ренесансних літераторів дослідник зупиняється на авторові Марпрелатівського циклу, поетах Дж. Голлові та Дж. Марстоніві.

У 1956 р. вийшла монографія англійського дослідника Дж. Петера “Звинувачення й сатира в ранній англійській літературі”. У даній роботі ключовою є думка про те, що весь масив сатиричної літератури (античну, середньовічну і ренесансну), можна вважати ранньою, оскільки в ній відбувається лише становлення жанрових форм та концептуального змісту. На першочергову увагу Дж. Петера заслуговують віршовані сатиричні твори, а також ті, що вийшли з-під пера учасників антитеатральної кампанії та Марпрелатівської суперечки, – їх дослідник вважає побудованими за формулою “звинувачення на звинувачення”. Автор монографії отожднює поняття “сатира” і “звинувачення”, вважаючи останнє своєрідним формальним провісником виникнення сатири, яка спочатку використовувала відверті скарги на адресу об'єкта, а вже потім і інші засоби втілення сатиричного пафосу. Велику увагу вчений приділяє вивченню джерел виникнення елізаветинської сатири. Він обстоює тезу про те, що сатирики пізнього Відродження повною мірою наслідували своїх античних попередників, втім, називає це наслідування “навдивовижу безсистемним” (“strangely haphazard”) [4, с. 117]. Цікаво, що Дж. Петер проводить водорозділ між сатириком-прозаїком і сатириком-поетом. На його переконання, прозаїк лише вказує потенційному читачеві на наявність вади, а поет ділиться з аудиторією моральними й соціальними причинами її появи.

У 1960 р. вийшла робота американського літературознавця Р.С. Еліота “Влада сатири: магічної, ритуальної, художньої”, в якій автор здійснює спробу зрозуміти внутрішню природу сатири, намагається запровадити її класифікацію. Він доходить висновку, що сатира може бути різною за характером вираження, а її вектор може бути спрямований на різноманітні об'єкти оточуючої дійсності. Р. Еліот піддає докладному аналізу життя пізньоренесансного соціуму, відстежуючи в ньому ґрунт для критики певних реалій, виявляє специфіку сміху, що звучить на ритуальних святах, осмислює його природу у практиці тогочасних літераторів – поетів Дж. Голла, Дж. Марстона, а також Т. Неша.

Монографія Р. Алдена “Розквіт формальної сатири в Англії під впливом класичної”, що вийшла з друку в 1962 р., присвячена виявленню структурних компонентів у сатиричних творах середньовічної та ренесансної літератури. Головною ідеєю цієї роботи є теза про те, що сатиричними можуть називатися лише твори, написані по принципу класичних (Ювенала і Горация). Формальною автор монографії називає ту сатиру, що виникла на античному ґрунті, має чітко окреслену структуру, і не пориває ідейно-тематичних зв'язків із греко-римською традицією. Червоною ниткою крізь аналізовану роботу проходить постулат про те, що середньовічна викривальна тенденція, на відміну від античної, орієнтована на засудження соціальних явищ через горнило їхнього критичного аналізу. Сатира Середніх віків, за словами Р. Алдена, “повністю неформальна, виросла не з класичної традиції, а з сучасного життя.... Адресат її – тип або група, а не індивідум. ...Її сатирик (суб'єкт) – невидимий мораліст, який наче приховується від читачів” [5, с. 24]. Саме тому дослідник стверджує, що розквіт сатири, що мала

формальні ознаки античної, відбуваються в елизаветинську добу, а до числа майстрів гострого слова цього періоду відносить Дж. Голла, Дж. Марстона, Бена Джонсона та Т. Неша.

Ініціативу досліджень під окресленим кутом зору підхопив англійський учений Дж. Хеаз-Стаббз, з-під пера якого у 1969 р. вийшла монографія “Віршована сатира”. Центром авторської уваги постали ті літератори, які застосовували віршовану форму для реалізації сатиричних інтенцій (В. Ленгленд, Дж. Голл, Дж. Марстон і т.д.). У 1972 р. американський дослідник Т. Дрент випустив книгу “Горацій: його творчість, життя та сатири”. У даній розвідці елизаветинська сатира розглядається крізь призму наслідування традицій римського сатирика Горація. Крім цього, у названій роботі пропонується вирішення деяких дискусійних теоретичних питань, що стосуються жанрової приналежності сатири та її семантичних вимірів. У 1986 році вийшло друком дослідження Р. Маккейба “Слизаветинська сатира та єпископська заборона 1599 р.” Автор монографії схильний назвати елизаветинськими сатиричними творами тільки ті, які піддалися тиску з боку архієпископа Р. Банкрофта у 1599 р., а це передусім поеми Дж. Голла, Дж. Марстона, та прозові твори Г. Гарві й Т. Неша.

Серед останніх робіт слід назвати декілька. У 2005 р. англійський дослідник В.Х.О. Смеатон виступив укладачем збірки “Англійська сатира”, в якій він панорамно розглядає найрепрезентативніші зразки світової англійської сатири, – починаючи з В. Ленгленда і Дж. Чосера, а закінчуючи представниками сатиричної традиції XIX ст. С.С. Калверлі, А.Х. Клу і т.д. Єлизаветинська сатира у цій праці представлена персоналіями Ф. Стаббза, Т. Неша, Б. Джонсона та ін. У цьому ж році вийшла друком монографія американського вченого В.Г. Херека “Рання сучасна сатира й накази єпископів 1599 р.: рукописи, копії та сценічні постанови”. У даній роботі автор з’ясовує жанрово-родову специфіку сатири, фокусуючись передусім на тих різножанрових сатиричних творах, що потрапили в немилість до Р. Банкрофта (Т. Неш та Г. Гарві, Дж. Голл, Дж. Марстон і т.д.), та на тих, що орієнтуються на римську традицію (Дж. Донн, Бен Джонсон).

Як бачимо, абсолютна більшість дослідників схиляється до думки про те, що сатириками можна назвати тих майстрів художнього слова, які висловлюють свої критичні погляди у подібних жанрах, орієнтуються на античні зразки, публічно виражають своє невдоволення з приводу злободенних суспільних негараздів та морально-етичних людських вад. Вочевидь, Дж. Голл та Дж. Марстон є саме тими поетами, які за своїми ідейно-політичними та етико-естетичними переконаннями, скептично-критичним світосприйняттям, прихильністю до одного й того є стилістичного оформлення. Тож далі спробуємо прослідкувати, як саме твори згаданих поетів постають на захист думки про те, що вони написані елизаветинськими сатириками.

Джозеф Голл (1574-1656), став популярним лондонським літератором, коли у 1598 р. вийшли з друку три його книги під загальною назвою “Кусочка сатири” (“Biting Satire”). Основною метою цих сатир була реформаційна, оскільки Голл мав намір не лише описати певні недоліки, але й запропонувати схему боротьби з ними. Інший твір Дж. Голла – латиномовна збірка “Virgidemiarum, Sex Libri” (що в перекладі означає “в’язка різок, якими сатирик наносить свої удари”) – являє собою два томи сатиричних творів митця, які вийшли з друку відповідно у 1597 р. і 1598 р. У першому томі, що має назву “Беззуба сатира” (“Toothless Satire”), Голл наслідує традиції Марціала і Горація, і вдається до лаконічної й обережної критики злободенних літературних нісенітниць. У другому томі, написаному в стилі Ювенала, Голл нищівно атакує поширені моральні вади, зокрема, сексуальну розбещеність, релігійне святенництво, надмірне захоплення астрологією та генеалогією, а також соціальну нерівність.

Подібно до інших сатириків (Дж. Паттенгема, Бена Джонсона та Дж. Марстона), Дж. Голл прагнув здійснити описові характеристики сатири. Йому належить доволі популярна в той час теза про “грубу” сатиру, яка повинна бути “недбалою й неотесаною”, має бути “подібною до дикобраза, який своїми колючими голками протикає кожен гріх, і раниць палаючі шоки та несамовиті очі того, хто її чує, або, читаючи, відчуває провину” [11, с. 652], а сатирик, відповідно, це той, хто має “демонструвати гострі зуби” [11, с. 652]. Головним завданням сатири Голл визначає встановлення й викриття вічних та злободенних моральних дефектів та суспільних реалій. З-поміж інших розмірковувань на тему сатири слід особливо виділити пропозицію поета розрізнити в ній “matter” (предмет) і “manner” (манеру) [12, с. 15], тобто Голл по суті підійшов до розуміння і виокремлення об’єкту сатири та засобу її творення.

Як і більшість тогочасних літераторів, Дж. Голл брав участь у дискусії на теми театру, і його ставлення до популярного виду мистецтва було відверто негативним. Його Дж. Голл висловлює шляхом порівняння тогочасних спектаклів із класичними. Віддаючи перевагу визначним творінням давнини, Голл обирає об’єктом сатири сучасні видовища (п’єси К. Марло). Сатирика обурює, зокрема, те, що “шум від цього театру відлунує навкруги, а натовпи народу шалено аплодують” [11, с. 655]. Перебуваючи в опозиції до шанувальників театрального мистецтва, Голл пояснює причини своєї негативної візії сценічних постанов. Однією з них є та, що “Муза продається й купується на мідяки якихось селян на різних помостах!” [11, с. 656]. Тож, вочевидь, сатирик вважає, що театр має бути привілейованою забаганкою лише шляхетних верств суспільства, а не тих, хто “викладає за спектакль останні пенси” [11, с. 656].

У одній із сатир Дж. Голл декларує свою позицію у питанні про перспективний розвиток тогочасної поетичної традиції. Про популярне в той час захоплення класичною поезією як прикладом для наслідування Голл відгукується досить несхвально. Експлікувати негативне ставлення поетові допомагають чимало промовистих епітетів зниженого тону. Рядки із “трагічної поезії” він називає “такими, що не мають рим”, ямб, яким писалися твори, іменує “непроханим”, прихильників його називає “безтурботними”, літераторів, які прагнули наслідувати Віргілія, – “зарозумілими імітаторами”, цитати з його творів – “недоробленими” та “безглуздо привабливими”. Крім цього, поет-сатирик засуджувально ставить до тематики сучасної поезії, тому закликає своїх колег по письменницькому цеху: “Прошу вас, поети, дотримуйтесь старих правил. Пишіть про те, що бажаєте, і не пишіть про те, що можете. ... Але нехай войовнича сатира не насмілиться зводити наклеп на вічні легенди вашої чистої Музи” [11, с. 655]. До числа інших об’єктів осміяння у “Кусючій сатирі” слід віднести зниження статусу університету та падіння загального рівня освіченості різних верств населення, судову систему, медицину, а також моральні риси представників різних професій (зокрема, священників, учителів, астрологів і т.ін.).

Сатиричне кредо Дж. Голла, який сам себе назвав “першим англійським сатириком” [11, с. 652], вочевидь, відзначалося поєднанням традиції і новаторства. Цей поет, якого А. Стейн називає “послідовником Ювенала” [6, с. 276], намагався дотримуватися класичних манер і нещадно висміювати недоліки у багатьох сферах життя англійського соціуму. П.А. Сміт називає Дж. Голла “англійським Сенекою” за “чистоту і зрозумілість стилю” [13, с. 1191]. Цей же дослідник характеризує поета як такого, якому “краще давалися коментарі, ніж диспути, характеристики й роздуми краще, ніж промови” [13, с. 1192]. Як і Дж. Марстон, Дж. Голл намагався сформувати власну сатиричну стилістику, спроможну висловити й інтенсифікувати свої жорсткі (“грубі”) наміри. Він широко впроваджував епітети, метафори, порівняння побутованого рівня, концентрацію матеріалу, асоціативні ряди, потужну риторичну аналогію тощо. Найбільш схвальний відгук про Дж. Голла-сатирика зроблений, вірогідно, сучасним дослідником Р. Маккейбом, на думку якого цей поет здійснив естетичний подвиг – “раніше за інших опублікував книги лаконічних сатир, які структурно нагадували твори Горація, Персія та Ювенала” [14, с. 219].

Колегою і водночас суперником Дж. Голла був *Джон Марстон*. Найвідомішими збірками його сатир були “Метаморфози образу Пігмаліона і деякі сатири” (*The Metamorphosis of Pigmalion’s Image and certaine satyres*”, 1598) та “Бич злодієві” (“*The Scourge of Villanie*”, 1598). У книгах цього письменника, якого називають “другим англійським сатириком” [6, с. 273] (після Дж. Голла – Л.Ф.) відчувався намір створити щось в дусі К. Марло, В. Шекспіра та Бена Джонсона.

У “Бичі злодієві” Дж. Марстон репрезентував декілька пунктів своєї сатиричної поетики. На його переконання, сатира має виступати своєрідною маскою її творця, а також бути “максимально непомітною, але цинічною й різкою, грубою й невдячною” [7, с. 658]. Така позиція, вірогідно, і підштовхнула Марстона до того, щоб вигадати собі друге ім’я, – “Бич...” був опублікований під псевдонімом “Кінсайдер”, який, на думку Б. Херека, став “оболонкою, що захистила автора від упізнавання й убезпечувала від контратак” [8, с. 180]. Провідним завданням своїх сатиричних творів Марстон визначив “не лише анатомію гріха, а й поштовх до його розуміння” [9, с. 18], тобто, крім вивчення природи і психологічних проявів певної вади, мета сатири – допомогти її осмислити й позбутися.

Питому вагу текстового простору “Бича злодієві” складає персональна сатира на адресу Дж. Голла¹. Дж. Марстон висміює свого сучасника за його міркування про перспективний розвиток Поезії та невпинне бажання називатися “першим англійським сатириком”.

Домінуючим об’єктом сатири Дж. Марстона-поета, як і драматурга, постає жіноча розбещеність. У восьмій сатирі “Бича...” він критикує цю ваду різними шляхами. В одному з текстових фрагментів автор використовує прийом порівняння тогочасних повій з класичними (Лаїс і Клеопатрою), в іншому фрагменті згаданої сатири гнівно відгукується про інтимну пристрасть, що виступає і в якості об’єкту сатири. Доволі оригінальним засобом висміювання є людське тіло, що характеризується за допомогою концентрованого використання прикметників різних емоційних реєстрів: “О, це вороже тіло, ... холодне, тяжке, смертельно нудне, ... що мріє повернутися до брудного тваринного й чуттєвого бажання; ... божественне, невидиме, безсмертне та святе, що сформувалось для того, аби у клієнта кров заграла” [7, с. 662].

¹. Детальніше про життя, творчість та стосунки Дж. Голла і Дж. Марстона див.: Sayler S.H. Hall’s Satire and the Harvey-Nashe Controversy / S.H. Sayler // *Studies in Philology*. – 1928. – №25 – P. 150-165; Stein A. Joseph Hall’s Imitation of Juvenal / A. Stein // *Modern Language Review*. – 1948. – №43. – P. 315-322; Jensen E. Hall and Marston: The Role of the Satirist / E. Jensen // *Satire Newsletter*. – 1967. – №4. – P. 78-83; Wolf J. Recent Studies in John Marston (1974-2001) / J. Wolf // *English Literary Renaissance*. – 1977. – №34 (1). – P. 125-154; Finkelperle R.J. Marston of the Middle Temple / R.J. Finkelperle. – Cambridge, MA: Harvard Univ. Press. – 1969. – P. 25-47; Shelburne St. Principled Satire: Decorum in J. Marston’s “The Metamorphoses of Pigmalion’s Image and Certain Satyres” / St. Shelburne // *Studies in Philology*. – 1989. – №86. – P. 198-218.

Треба зазначити, що часті апеляції Дж. Марстона до проблеми розбещеності англійської жінки у різножанрових творах не пройшли повз увагу дослідників, відгуки яких інколи мають вельми критичний характер. Приміром, сучасний дослідник А. Давенпорт говорить, що “Бич злодієві” відзначається “незрозумілими сексуальними перебільшеннями і надто частими повторами відверто низьких непристойностей без гарного гумору чи блискучого, захоплюючого літературного хуліганства” [10, с. 127]. Втім, у форматі даної статті всебічне викриття розбещеності варте уваги саме завдяки використанню автором доволі нетрадиційних прийомів (аналогій, асоціацій, а також мовностильової гри).

Поети Дж. Марстон і Дж. Голл зробили значний внесок у формування пізньоренесансної сатиричної поезиї. Їхні поетологічні ініціативи, репрезентовані у віршованих фрагментах, спрямовані на сатиричну інтерпретацію злободенних духовних та соціальних проблем, уподібнюються за рахунок експліцитності імперативів, ідентичності об’єктів критичного зображення та презентації шляхів викорінення різнохарактерних аномалій. Але Дж. Голл та Дж. Марстон різняться за розумінням сутності і адресатів сатири, і манерою реалізації сатиричного пафосу. Коли Дж. Голл обстоює тезу про викривальну функцію сатири, то Дж. Марстон більше схиляється до виховної. Коли Дж. Марстон висуває доволі різкі, відверті звинувачення, то Дж. Голл веде себе вельми стримано й обережно. Коли Дж. Марстон, професійний поет, в якості читачів сатири називає міську аудиторію, то аматор Дж. Голл (священик за професією), серед своїх реципієнтів бачить людей із класичними освітою та вихованням. Загалом, сатири Дж. Голла і Дж. Марстона яскраво свідчать про те, що віршована ренесансна сатира, спираючись на римську традицію, розробила власні багатоманітні механізми структурування сатиричного поля, які спроможні виявити й розвінчати різнопланові дефекти й колізії у форматі “людина-суспільство”. А обидва майстри гострого слова можуть повноправно вважатися видатними *єлизаветинськими сатириками*, оскільки їхня творчість виникла на перехресті традицій і новаторства, - у сатиричній поезиї авторів напрочуд органічно поєднуються бажання викривати пізньоренесансні різнобічні негаразди, беручи за приклад манеру авторитетних попередників Давнього Світу.

Сатира в віршах не призупиняє своїх обертів і після смерті королеви, після 1603 р. Навпаки, вона продовжує розвиватися у творах письменників наступних поколінь, орієнтуючись на досвід тієї критики, яка сягає своїм корінням саме в період пізнього Ренесансу. Так, поетична сатира першого десятиліття XVII ст. своїм натхненником взагалі може вважати вельми авторитетну і неординарну попередницю - єлизаветинську. До числа найвідоміших серед поетів цього часу слід віднести С. Роулндса, який виступив автором сатиричних епіграм, жартів, а також засуджувальних трактатів на моральні устої лондонців (“Пускання крові гумору з судин головного мозку” (1600) та “Весело, коли зустрічаються різні плітки” (1602). Традиції поетичного висміювання продовжив і Дж. Вівер, який у збірці сатир “Шмагання різками й батогами” (1613) у стилі Дж. Голла критикує найпоширеніші ваді своїх сучасників (зокрема, лицемірство пуритан). У збірці анонімних сатир “Свист часу” (1614) критиці піддаються розсіювачі релігійного розбрату, еретики, а також усі ті, хто у контексті запеклої боротьби не має поміркованої позиції. Втім, особливо загостреним у цій серії є засуджувальний сміх на адресу моральних якостей пуритан та особливо їхніх дружин, які зазвичай не підтримують своїх чоловіків у їхній справі, а, навпаки, компрометують і соромлять, і т.д.

У контексті вищевказаного цілком очевидними видаються і вектори майбутніх досліджень. Вони мають зосереджуватися на творчості інших літературних персоналій (зокрема, Т.Неша, Дж.Гасконя, Р.Гріна і т.д.), які у своїх творах часто висловлювали критичні зауваження з приводу суспільних і моральних дефектів, і завдяки цьому можуть бути прирахованими до плеяди єлизаветинських сатириків. Лише ретельний і комплексний підхід до проведення подальших “портретних” розвідок (на кшталт даної статті) надасть можливість відтворити чітку картину такого напрочуд оригінального й неповторного літературного явища як єлизаветинська сатира.

ЛІТЕРАТУРА

1. Helgerson R. Self-Crowned Laureates / R. Helgerson. – Berkeley: University of California Press, 1983. – 330 p.
2. Corthell R. Style and self in Donne’s Satires / R. Corthell // Texas Studies un Language and Literature. – 1982. – п №24 (2). – P. 155-184.
3. Kernan A. The Cankered Muse. Satire in the English Renaissance / A. Kernan. – New Haven: Yale University Press, 1959. – 261 p.
4. Peter J. Complaint and Satire in Early English Literature / J. Peter. – Oxford: Clarendon Press, 1956. – 323 p.
5. Alden R. M. The Rise of Formal Satire in England under Classical Influence / R.M. Alden. – Philadelphia: P.A. Archon Books, 1961. – 234 p.

6. Stein A. The Second English Satirist / A. Stein // *MLR*. – 1943. – XXXVIII. – P. 273-278.
7. Marston J. Scourge of Villany: [сатира] / J. Marston // *Renaissance England. Poetry and Prose from the Reformation to the Restoration* / [ed. by Lamson R., Smith H.] – N.Y-W.W.: Norton @ Co, 1956. – P. 658-663. – (Першотвір).
8. Herek B.Th. Early Modern Satire and the Bishop's Order of 1599: Manuscript, Print Stage / B.Th. Herek. – Maryland: University of Maryland, 2005. – 223 p.
9. Marston J. Satires: [сатири] / J. Marston // *The Poems of J. Marston* / [ed. by A. Davenport] – Liverpool: L. University Press, 1961. – 88 p. – (Першотвір).
10. Davenport A. The Quarell of the Satirist / A. Davenport // *Modern Language Review*. – 1942. – № 37. – P. 123-130.
11. Hall J. Biting Satire: [сатири] / J. Hall // *Renaissance England. Poetry and Prose from the Reformation to the Restoration* / [ed. by Lamson R., Smith H.] – N.Y: 1956. – P. 652-657. – (Першотвір).
12. Hall J. Satires: [сатири] / J. Hall // *The Poems of Joseph Hall, Bishop of Exeterant and Norwich* / [ed. by A. Davenport]. – Liverpool: Liverpool University Press, 1969. – 80 p. – (Першотвір).
13. Smith P.A. Hall, our English Seneca / P.A. Smith // *PMLA*. – 1948. – LXIII. – C. 1191-1204.
14. McKabe R. A Study in English Satire and Meditation / R. McKabe. – New York: Oxford University Press, 1982. – 430 p.

УДК 821.161.1

СВОЕОБРАЗИЕ ИСТОРИЗМА РУССКОГО ИСТОРИОСОФСКОГО СИМВОЛИСТСКОГО РОМАНА КОНЦА XIX — НАЧАЛА XX ВЕКА

Черников И.Н., к. филол. н., доцент

Каменец-Подольский национальный университет

Статья посвящена анализу особенностей историзма русского символистского историсофского романа конца XIX — начала XX века. Доказывается, что метаисторизм, историзм «высшего порядка», определяет своеобразие концепции мира и человека в историсофской романистике рубежа веков, что система историсофского романа сочетает мифологизм и историзм, объединяя идею преемственности и идею вечного повторения, обнаруживающего в течении временного потока некие константы.

Ключевые слова: русский символизм, историсофия, историзм, мифологизм.

Черников І.М. СВОЄРІДНІСТЬ ІСТОРИЗМУ РОСІЙСЬКОГО ІСТОРИОСОФСЬКОГО СИМВОЛІСТСЬКОГО РОМАНУ КІНЦЯ XIX — ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ / Кам'янець-Подільський національний університет, Україна

Статтю присвячено аналізу особливостей історизму російського символістського історисофського роману кінця XIX — початку XX століття. Доводиться, що метаісторизм, історизм «вищого ґатунку», визначає своєрідність концепції світу і людини у історисофській романистиці межі століть, що система історисофського роману сполучає мифологізм, та історизм, з'єднуючи ідею наступності і ідею вічного повторення, яке виявляє у перебігу часового потоку певні константи.

Ключові слова: російський символізм, історисофія, історизм, мифологізм.

Chernikov I.N. THE PECULIARITY OF THE END XIX-BEGINNING XX CENTURY RUSSIAN HISTORIOSOPHIC SYMBOLIST NOVEL'S HISTORISM / Kamenets-Podolsky national university, Ukraine

The article is dedicated to the analysis of the end XIX-beginning XX century Russian historiosophic Symbolist novel distinctive features. It is being proved that metahistorism, the 'highest level' of historism, defines the peculiarity of world and human conception in the historiosophic novels of the century border; that the historiosophic novel system combines mythologism with historism, uniting the idea of continuity and the idea of the eternal return, which reveals certain constants in the temporal flood.

Key words: Russian Symbolism, historiosophy, historism, mythologism.

В настоящее время феномен историзма в русской прозе изучен весьма детально на многих примерах, причем главным образом в сфере реалистической прозы. В данной статье предметом анализа станут особенности историзма русского символистского историсофского романа конца XIX — начала XX века, чему в современном литературоведении уделено значительно меньше целенаправленного внимания. Наиболее значимые работы по данной теме немногочисленны и касаются (как в монографии Н. Барковской «Поэтика символистского романа») либо символистского романа вообще, либо

историософского романа без временных и направленных ограничений (см. магистерскую диссертацию О. Лагашиной). Главная цель настоящей статьи — показать своеобразие историзма русского *символистского историософского романа конца XIX — начала XX века*, выявляя при этом его соотношение с мифологизмом.

Свое потрясение перед возможностью гибели европейской цивилизации Вл. Соловьев выразил в словах: «Историческая драма сыграна, и остался еще один эпилог, который, впрочем, как у Ибсена, может сам растянуться на пять актов. Но содержание их в существе дела заранее известно» [1, т.10, с.226]. Писателям-символистам было присуще большое духовное беспокойство, заставлявшее их обостренно чувствовать шаткость и обреченность старого мира, предчувствовать наступление мировых событий катастрофического характера; эти предчувствия конца истории они могли выразить только средствами модифицированного историко-символистского романа с его особым историзмом. Как замечает современный теоретик литературы, «история входит в литературный текст, как в человеческую память, фильтруясь через многоуровневые механизмы отбора, забывания и диалога» [2, с.29]. Историзм, термин достаточно размытый, а в его полном объеме — понятие многогранное, разностороннее и — меняющееся. Но одно в нем устойчиво и неколебимо: историзм связан с жизнью (и мышлением о жизни) самого человека. И потому в его определении в разные времена фигурируют те сферы человеческой жизни, которые в этот период становятся ведущими (мифологическая, религиозная, социально-политическая, научно-техническая, физико-математическая, биологическая, химическая и т.д.). И все они находят эстетическое обоснование как в науке о литературе, так и в художественном выражении, в самом искусстве слова.

До недавнего времени историзм был основным критерием ретроспективного жанра, что дало возможность современному исследователю сказать о «ненаучности» понятия «исторический роман», так как «вопрос об историзме этого жанра рассматривается в связи с его тематикой, но не с поэтикой» [3, с.45]. Вообще термин «историзм» несмотря на его принципиальность, обладает значительной вариативностью смыслового наполнения. Очевидно, можно использовать его в наиболее общем значении как вид мышления, упорядочивающий происходящие во времени события и выстраивающий их в единую линейную последовательность, которой присуща некая логика развития. В постклассической философии наблюдается радикальный разрыв с историзмом классического периода. Ее представители отказываются от рационалистического оптимизма, критикуют субстанциалистские схемы истории, утверждающие веру в необходимость прогресса и запрограммированное торжество гуманистических начал, универсальные утопии грядущего. Здесь в целом превалирует антинатуралистическая установка, рефлексивное осознание зависимости постижения истории от усилий субъекта и культурной ситуации эпохи.

По словам современной исследовательницы, «за повествованиями о прошлом, в которых доминирует авторская философско-историческая концепция закрепился термин историософский роман. В работах 1990-2000-х годов (этот термин. — И.Ч.) активно используется в качестве жанровой номинации <...>» [4]. Историософский символистский роман — самостоятельная идейно-эстетическая система, самостоятельный жанр. Как каждая система, он имеет слагаемые, представляющие собой элементы поэтики. Часть из них (архитектоника, сюжет, портрет героя, пейзаж как элемент композиции) входит в поэтику литературного вида, а соотносительность человека и истории, специфика типизации, действительность и факт, художественное время, эстетика концовки происходящего являются жанровыми признаками. Названные слагаемые системы историософского символистского романа связаны системными иерархическими отношениями, они взаимосвязаны и взаимообусловлены. Взаимопроникновение этих элементов обеспечивает целостность системы. Если рассматривать символистский историософский роман типологически, то это — одна из самостоятельных разновидностей романа.

О. Лагашина полагает, что «речь идет о новой жанровой разновидности исторического романа, о романе историософском, в котором все элементы подчинены иллюстрации субъективного авторского представления об истории, а последняя представляет собой основной предмет повествования» [5, с.18-19]. Подходить к историософскому роману, исходя из парадигмы исторического жанра XIX столетия, неверно, ибо историзм романов Д. Мережковского не тождествен историзму произведений В. Скотта или А. Пушкина, и корень проблемы вовсе не в пропорциях художественности и тенденциозности автора, а в кардинально разном понимании самого исторического процесса.

Появление жанра историософского романа — следствие интеллектуализации искусства в XX веке, упрочения позиций философского романа, формирования нового типа художественности. Историософский роман конца XIX — начала XX века может быть рассмотрен как форма выражения определенной религиозно-философской точки зрения на мир, как поиск новых философских обоснований бытия. Главным объектом изображения в историософском романе является история в ее философском осмыслении, определяющая как его форму, так и содержание. Историософские произведения толкуют историю с помощью априорно заданной схемы, обычно религиозно окрашенной.

Такой историзм (связанный с мистическим гегельянством Вл. Соловьева начала 1880-х гг. и его вариантом идеалов «синтеза») отзовется в историософии Д. Мережковского. В статьях сборника «Д.С. Мережковский. Мысль и слово» термин «историософский роман» трактуется неоднозначно — как вариации от «романа философии истории» до «романа о софийности».

Для уяснения отношения русских символистов к событиям, совершавшимся в реальной истории, необходимо иметь в виду одну важную особенность. Отношение это было и очень непосредственным, и очень опосредованным. При этом непосредственное отношение проявлялось в более опосредованной — теоретической — области (прежде всего в статьях); в более же непосредственной области (в ретроспективных романах) оно оказывалось более опосредованным, реализовалось через сложную символику образов, через сюжет, отчасти через историософскую концепцию.

Ретроспективные романы русских символистов сложились как произведения о реальных событиях, содержание которых раскрывается через призму жизни героев, созданных воображением автора. Исследователь И. Изотов остроумно, но вряд ли верно предлагает назвать их «полуисторическими» [см.: 6, с.36].

В ретроспективном символистском романе очень важны композиционные элементы, соответствующие началу и концу произведения. Так, оформление начальных эпизодов в подобных романах русских символистов отличается разнообразием. Иногда писатель немедленно вводит читателя в гущу событий произведения. Подчас романист предпочитает не воссоздавать основное противоречие эпохи, а начинать произведение с жанровой сцены, всеохватывающего рассказа об изображаемом времени, пейзажа.

Символисты, писавшие романы ретроспективного характера, создают с помощью системы образов картины действительности, обращая посредством художественного домысла подлинные факты в мир художественных картин; художественный домysel концентрирует историзм посредством художественной переделки документов, расширения их границ, их монтажа и художественной обработки (изменение последовательности в передаче подлинных событий и проч.). Как и в классических исторических романах, в художественно-исторической прозе символистов удаленные от нас эпохи осваиваются с помощью вымысла, который является «специфически писательским путем к правде» [7, с.86]; при этом «домysel усиливает звучание характера». В первом «слое» своих романов русские символисты, стремясь к исторической правде при создании персонажей и характера эпохи, обращались к документам, архивным материалам и источникам. Факты выстраивали как систему образов, так и сюжет «первого мира» в «двухмирном» пространстве: «Подчиненные художественному историзму, который требует воспроизведения глубинных явлений эпохи, художественный вымысел и художественный домysel, восполняя отсутствующие в реальной действительности конкретные жизненные факты или оттеняя, усиливая звучание существовавших, способствуют созданию художественной правды искусства» [8, с.140, 148]. Своеобразие концепции мира и человека в историософских романах определяется, прежде всего, принципом метаисторизма, возникшего в результате соединения символистского универсализма с вниманием к конкретной исторической действительности. Как резонно замечает Н. Барковская, «метаисторизм предполагает унифицирующий подход к историческим эпохам, когда исследователь находит между ними аналогии, сходства, ассоциативные связи, обнаруживающие в конкретном и локальном всемирноисторическое <...>, метаисторизм выявляет соответствия и преемственность разных культурных эпох: прошлое не отбрасывается, а преобразуется в настоящем и будущем» [9, с.11, 17]. Метаисторизм сводит многообразие исторических явлений (через выстраивание сверхобобщений и аналогий) к неким метафизическим силам и сущностям, осмысливая конкретную историю как метаисторию, миф об истории. Залогом метаисторизма в историософских романах выступает объективно существующее поверх времени единое пространство культуры, материализующее ее порывы духа.

Опора символистского историософского романа на документ свидетельствует о том, что история не сводится к игре, не «переписывается», не превращается в «повествовательный фокус», не становится апокрифической историей, творческим анахронизмом, фантазией на исторические темы. Этот ревизионистский шаг сделает уже постмодернистский исторический роман, который будет пересматривать содержание исторического протокола, по-новому интерпретируя его и часто демистифицируя традиционную версию исторического прошлого, пересматривая и, одновременно трансформируя, условности исторического повествования.

Если говорить о «внешней» оболочке историософского символистского романа, то она представляет собой совершенно конкретную, детально разработанную картину определенного исторического прошлого. Сторонники символизма не закрывали глаза ни на обыденное течение жизни, ни на исторические вехи, но под их пером все обращалось в «опорные пункты» для изучения мистических тайн жизни: «Для символистского романа <...> характерно возведение персонажей и ситуаций к некоторому мифологическому или культурному архетипу, который и указывает на их глубинную сущность» [10, с.247]. Уходя в историософских романах от мира реальной действительности, символисты вовсе не

порывали с ним, они просто очерчивали доступную им на данной стадии их развития сферу, в которой могли бы сказать свое слово (и сказать его по-своему) о приближающемся преображении.

Но символистский историософский роман не всегда опирается на конкретные (иконические) явления, в отдельных случаях он обходится без них: «Пространственные представления и отношения могут стать эффективным универсальным средством художественного изображения сложных, тонких и трудноуловимых чувственных и ментальных феноменов, раскрывающих общечеловеческий смысл бытия личности. Изображение замкнутого пространства может служить наглядным примером композиционных возможностей типологических образов для выявления духовной структуры героя» [11, с.20]. В этом случае мировидение автора выходит далеко за пределы политической плоскости бытия на совершенно иной уровень, заключая в себе диалектику исторического и вневременного. Так, Ф. Сологуб сознательно (и демонстративно) отвлекался от конкретного историзма, апеллируя к вечности, вневременным критериям искусства, мысли и жизни; перекодируя сюжеты и образы, идеи и концепции мировой культуры в мифологемы и философемы универсального порядка. Критика же увидела в романе «Мелкий бес», например, лишь «упростительство» и «преобладание чистой логики над историзмом» [12, с.165].

Историософский символистский роман подходит к изучению исторических событий с философских позиций. Вследствие этого становится понятной принципиальность философского историзма для историософского романа как жанра. Особый историзм историософского романа — метаисторизм, историзм «высшего порядка» — разрушал последовательность сюжета, отменял в отдельных случаях миметизм, единство персонажей, место, времени, действия. В строении художественного мира историософского произведения метаисторизм проявляется в телеологичности и обратимости времени. Слияние причины начальной и причины конечной дает возможность находить в сиюминутном вечное, «слышать шум Вечного в современном» [13, с.129]. Историософская концепция не отменяет факты реальной истории, но мифологизирует их, она складывается в результате слияния двух импульсов: правды исторического факта и авторской историософской мысли.

«Наконец, именно концепция мира как “искусствовоподобного” текста объясняет, по словам З. Минц, происхождение символистской идеи “жизнестроения” — идеи, в которой наивный утопизм сочетается с пафосом гармонической личности, с историзмом и с той “защитой культуры”, которая позже, в условиях XX века, выявит свою антифашистскую направленность» [10, с.102]. В поэтике символистского историософского романа действует один из «основных определяющих признаков» исторического романа — «композиционная функция подлинного исторического персонажа» [8, с.150]. Присутствие в историософском символистском романе в качестве персонажей подлинных исторических лиц и показ реального прошлого, организующего и развивающего сюжет, — один из его жанрообразующих признаков. Но это «внешний» жанрообразующий признак. Реальные исторические лица воспринимаются лишь как знаки современных художнику людей, а современная автору действительность понимается им и представляется как действительность историческая, как уже завершившая свою эволюцию конкретная эпоха. Символисты подчас выводили из характера исторического деятеля, его жизнеописания характер эпохи, ее особенности и противоречия.

Проза символистов сложилась как цикличное явление, произведений-«одиночек» не существует, все они — звенья большой цепи, смысл произведений-«звеньев» может быть понят до конца только при анализе всей «цепи»: «<...> в творчестве каждого писателя-символиста все произведения принципиально цикличны, так что и конец может сходиться с началом или получить продолжение в другой части того же произведения, которое, в свою очередь, может составлять звено цикла романов» [11, с.16]. В ставшем хрестоматийным высказывании Мережковского о принципах своей эстетики — «Это (произведения Мережковского. — И.Ч.) — звенья одной цепи, части одного целого. Не ряд книг, а одна, издаваемая только для удобства в нескольких частях. Одна — об одном» [14, т.1, с.V] — запечатлена главная особенность творчества писателя, заявка о некоем метажанре, восходящем к символистскому «гипертексту».

Процесс символизации на всех уровнях художественной системы символистского романа завершается в своей высшей стадии — мифотворчестве. Исследователь Д. Максимов, приходит к выводу, что «мифопоэтическое начало может быть более реальным, чем эмпирическое изображение» потому что в мифотворчестве «локальный историзм» соединяется <...> с историзмом больших временных протяженностей — макро-историзмом» [15, с.206, 219]. Если в реалистическом произведении сюжет переводит событие в нечто одномоментное и неповторимое, то в символистском «неомифологическом» историческом произведении преобладает инвариантное, вневременное, постоянно воспроизводимое. В отличие от реалистических произведений, где сюжет линейен, в историософском символистском романе миф структурируется пространственно. Построение символистского историософского романа обуславливалось соотношением героев второго плана и нескольких событий, известной исторической личности и грандиозного события, известного героя и ряда событий.

Принципиально важным для жанра историософского романа является вопрос о соотношении в нем историзма и мифологизма, объясняемого магистральным стремлением символистов к синтезу двух

ощущений времени [см.: 16, с.93-94]. Историсофский символизм по-иному ощущает «связь времен», выходя за границы эмпирического познания и подходя к причинно-следственным связям с позиций цикличности, «вечного повтора». Система историсофского романа не противопоставляет, а сочетает неразрывной связью мифологизм и историзм, исторические и мифологические элементы, объединяя идею преемственности и идею вечного повторения, обнаруживающего в течении временного потока некие константы.

Русские символисты, создатели историсофских романов, иногда чрезмерно увлекались пародийным выхолащиванием стилей, описаниями, передачей колорита места, воссозданием литературно-бытовой обстановки избранной эпохи, деталей и событий, созданием огромных декоративных картин, самодовлеющих по ценности и часто не служащих средством выявления характера исторического деятеля или события. Нельзя не согласиться с М. Гаспаровым, так охарактеризовавшим особенности восприятия действительности В. Брюсовым: «Выбор творческих приемов, в частности, принцип декоративного историзма, В. Я. Брюсов основывал на характерной для исторической философии начала XX века теории самозамкнутых цивилизаций. Поэтому в романах “Огненный ангел” (1907), “Алтарь Победы. Повесть IV века” (1911), повести “Рея Сильвия” (1914) автор подчеркивает экзотичность изображаемой эпохи, насыщая и перенасыщая свои произведения археологическими реалиями и лексическими латинизмами» [17, с.154].

В романах символистов объективная действительность и субъективный мир человека образуют два редко пересекающихся космоса. Личность в них не является или почти не является отражением истории, её развитие мало связано с общественной средой, поэтому герои почти не несут в своем облике черты определенного исторического времени: «<...> именно осмысление поэтом (Блоком. — И.Ч.) собственной биографии открывало ему путь к постижению как современной ему эпохи, так и смысла мира вообще <...>». Историсофские произведения подчас становились «мифологизированной автобиографией автора» [18, с.92]. И все-таки символисты, работавшие в жанре исторического романа, без сомнения вынуждены были размышлять над вопросами общественного развития, но ключ к их пониманию они искали не столько в объективном ходе самой истории, сколько в отвлеченных конструкциях теоретизирующего разума.

Анализ историсофских романов русских символистов показывает, что вряд ли можно по их поводу говорить об объективности художественного изображения. Об этом свидетельствуют прихотливая смена масок рассказчика, знаменитый «поток сознания», «внутренний монолог», эксперименты со словом, со временем, с меняющимися слоями реальности, карнавализация, реминисценции, персонажи-двойники, особая условность как важный структурообразующий фактор поэтики, знаки знаков, слабо выраженная сюжетность, ослабленные пространственно-временные связи текста.

Особое положение в символистском историсофском романе занимают обычные участники исторических событий, не безликие люди массы, а как раз определенные личности, пусть и малозначительные в масштабах истории, но вследствие этого полностью принадлежащие литературе: «<...> кирпичиком в структуре мировой политики является индивид, а потому он изначально вовлечен во все ее конфликты. Он осознает себя, с одной стороны, как малозначимую частицу и выступает как жертва неконтролируемых им сил; с другой, — он отбрасывает страшную тень, имеет противника в себе самом» [19, с.161]. Обстоятельства жизни не влияют фатальным и бесповоротным образом на формирование характеров и развитие событий в частной жизни героев; роль автора с его симпатиями и антипатиями в судьбах изображаемых им людей резко возрастает.

В символистском историсофском романе отдельная человеческая личность предстает как соединение повседневного и вечного, реального и идеального, времени и вечности. Для символистов человек находится на пересечении двух сильных течений времени: идущего из прошлого в будущее, и другого, идущего из будущего в прошлое. Настоящее занимает свое место как некое средостение, сквозь которое эти два временных потока проходят без усилий: «Прошлое страстно глядится в грядущее. / Нет настоящего. Жалкого — нет» [20, т.3, с.146]. Настоящее для символистов становится условной точкой пересечения мировых потоков времени, идущих из прошлого в будущее.

Глобальные перемены, духовные и социально-исторические, которыми означилось начало XX столетия, пропитывали русскую действительность сверху донизу, заставляя анализировать происходящее, индивидуальное, личностное с точки зрения наступившего века, всего мира, Космоса, бытия, напрягаться, чтобы осознать происходящее под углом универсальных начал существования. Для авторов символистских историсофских романов человек являлся носителем разных начал жизни, средоточием сфер исторического быта и бытия, самосознающим субъектом, универсальной вселенной.

Символисты исследовали не только контакты человека с обществом, государством, культурой; они обратились к универсальным связям человека с бытием: родовым, генетическим и трансцендентного характера, что помогло им открыть новые грани в художественном познании человека: «Символічне осягнення відображає складнішу і значущу для людського буття реальність, ніж ту, яка подана за

допомогою інтелектуального розщеплення. <...> Митець пов'язується з архетипною реальністю <...>, особистість досягає цілісності, єдності світу» [21, с.161-162].

Контраст между высоким и низким в символистском романе иногда трансформируется в единый мир земной пошлости, которая становится объектом романтической иронии. Романтическая ирония отвергает ценность и реальность и утверждает ничтожность и фантастичность того, что до этого изображалось как «высокое». Романтическая ирония имеет назначение нивелировать и высокое, и низкое, при этом появляются повторы, параллелизмы, изоморфизм. Понятие «романтической иронии» в философии символизма глубже, чем вариант комического. Она выступает и способом познания мира в его многообразии, и возможностью описать неоднозначность видимой реальности. Именно романтическая ирония дает возможность увидеть за внешним внутреннее.

Романтическая ирония, теснейшим образом связанная с романтической рефлексией, неизменно указывает на условность всякой устоявшейся, закостеневшей в своей определенности формы. Но кругом условности природа романтической иронии никоим образом не очерчивается, ибо сама возможность иронического опровержения всего устоявшегося и определенного проистекает из универсально-безусловного романтического представления о «творимой жизни», о жизни как неустанном творческом становлении.

По мысли символистов, личность не должна отъединяться от бытийного целого: в одухотворившейся личности раскрывается «сверхличное содержание, ее внутреннее „я“, вселенское по существу» [22, т.4, с.615]. Символисты полагают, что человеческая жизнь детерминирована противоречиями внешнего мира, поэтому личная воля особой роли не играет, все поступки предопределены свыше, отсюда бытие человека становится трагическим фарсом: «Есть только демоническая игра, забава рока с его марионетками» [23, т.11, с.148]. Герои исторических романов у символистов суть амбивалентные персонажи, концентрирующие в себе взаимоисключающие, контрастные качества, ипостаси единого целого.

Историософский роман русских символистов характеризуется распадом характера в момент «кризиса сознания», утратой устойчивого стержня личности, определенной системы мотивации поведения героя, чудовищным распылением души, художественным «атомизмом» (А. Белый). Действия героев распадаются на огромное количество микроскопических деталей, которые вызывают причудливую сеть разноречивых ассоциаций, создающих атмосферу образной туманности, мистической неясности и двусмысленности.

В представлении символистов, человек — не только продукт среды и обстоятельств, не только временной феномен, а еще и продукт Вечности. Характеры в «романе-мифе» представляют собой разновидности определенной цельной человеческой сущности, некоего «эвримена», «среднего человека», обладателя всеохватной подлинной психологии и одновременно места противоборства отвлеченных антиномий: «История мира лишь на его вершинах, а вернее, может быть, на патологических наростах, есть история гения и его творений; в основном же это история среднего человека» [24, т.2, с.466]. Иногда единый образ дробится путем наделяния основного героя (героев) сателлитом-двойником или целой системой двойников. Авторы символистского романа изымали человека из социальной среды, оставляли его наедине с «космосом», со стихийными силами, которые обретали символические обличья фатальных, неподвластных человеку начал.

Исследование своеобразия историзма русского символистского историософского романа конца XIX — начала XX века позволяет прийти к следующим выводам: 1) романы Д. Мережковского, В. Брюсова, Ф. Сологуба, А. Белого характеризуются историзмом «высшего порядка», метаисторизмом, который находит выражение на всех уровнях текста, от заглавия до трансформированных в соответствии с изначальной философской концепцией исторических фактов; 2) метаисторизм историософской романистики порубежного времени выразился в обнаружении устойчивого, неизменного, вневременного, мифологического в разных исторических эпохах, что повлекло за собой «выстраивание» такого пространства, которое преодолевает время.

ЛИТЕРАТУРА

1. Соловьев Вл. С. Собрание сочинений: [в 10 т.] — [изд. 2-е] / под ред. и с примеч. С. М. Соловьева и Э. Л. Радлова / Вл. С. Соловьев. — СПб. : Просвещение, 1911-1914. — Тт. 1-10.
2. Эткин А. Новый историзм, русская версия / А. Эткин // Новое литературное обозрение. — 2001. — № 47. — С. 7-41.
3. Тмарченко Н. Д. «Капитанская дочка» и судьбы исторического романа в России / Н. Д. Тмарченко // Известия РАН. Серия литературы и языка. — 1999. — Т. 58, № 2. — С. 44-53.

4. Дронова Т. И. Художественно-познавательные возможности и внутренние границы историософского романа / Т. И. Дронова // [режим доступа] : <http://conf.stavsu.ru/conf.asp?Reportid=520/>
5. Лагашина О. Историософский роман Д. Мережковского и М. Алданова : дисс. ... magister atrium / Олеся Лагашина. — Тарту, 2004. — 109 с.
6. Изотов И. Т. Проблемы советского исторического романа (в связи с развитием критики) [текст] : автореф. дисс. для получения научн. степени д-ра филол. наук / И. Т. Изотов. — М., 1972. — 39 с.
7. Ленобль Г. М. История и литература : сборник статей / Г. М. Ленобль. — М. : Советский писатель, 1960. — 388 с.
8. Александрова Л. П. Советский исторический роман: типология и поэтика / Л. П. Александрова. — Киев : Вища школа, 1987. — 160 с.
9. Барковская Н. В. Поэтика символистского романа / Н. В. Барковская. — Екатеринбург: Урал. гос. пед. ун-т, 1996. — 287 с.
10. Минц З. Г. Поэтика русского символизма / З. Г. Минц. — СПб. : Искусство — СПб, 2004. — 480 с.
11. Ильев С. П. Русский символистский роман: аспекты поэтики / С. П. Ильев. — Киев : Лыбидь, 1991. — 172 с.
12. Аничков Е. В. Литературные образы и мнения, 1903 г. : биография отдельного лица / Е. Аничков. — СПб. : Тип. Пороховщиковой, 1904. — 185 с.
13. Белый А. Письма А. Д. Бугаевой и М. К. Морозовой / А. Белый // Новое литературное обозрение. — 1994. — № 9. — С. 111-160.
14. Мережковский Д. С. Полное собрание сочинений: [в 24 т.] / Д. С. Мережковский. — М. : И. Д. Сытин, 1914. — Тт. 1-24.
15. Максимов Д. Е. Русские поэты начала века: очерки / Д. Е. Максимов. — Л. : Сов. писатель, 1986. — 408 с.
16. Минц З. Г. О некоторых «неомифологических» текстах в творчестве русских символистов / З. Г. Минц // Ученые записки Тартуского университета. — 1979. — Вып. 459. — С. 76-120.
17. Гаспаров М. Л. Поэтика «Серебряного века» / М. Л. Гаспаров // Русская поэзия Серебряного века, 1890-1917 : антология / отв. ред. И. В. Корецкая, М. Л. Гаспаров. — М.: Наука, 1993. — С. 5-44.
18. Аверин Б. В. Блок и Карлейль / Б. В. Аверин, Н. А. Дождикова // Александр Блок: исследования и материалы. — Л. : Наука, 1987. — С. 89-116.
19. Юнг К.-Г. Настоящее и будущее / К.-Г. Юнг // Аналитическая психология: прошлое и настоящее. — М. : Мартис, 1995. — С. 113-167.
20. Блок А. А. Собрание сочинений: [в 8 т.] / А. А. Блок — Л. : Гослитиздат, 1960-1963. — Тт. 1-8.
21. Зборовська Н. В. Психоаналіз і літературознавство: [посібник] / Н. В. Зборовська. — Київ : Академвидав, 2003. — 392 с.
22. Иванов Вяч. И. Собрание сочинений / под ред. Д. В. Иванова и О. Дешарт, с введ. и примеч. О. Дешарт / Вяч. И. Иванов. — Брюссель: Foyer Oriental Chrétien, 1971-1987. — Тт. 1-4.
23. Сологуб Ф. Собрание сочинений: [в 20 т.] / Ф. Сологуб. — СПб. : Сирин, 1913-1914. — Тт. 3, 5-7, 9, 11-20.
24. Музиль Р. Человек без свойств: [в 2 т.] / Р. Музиль. — М. : Художественная литература, 1984. — Тт. 1-2.

ПРОБЛЕМА ПАМ'ЯТІ ЖАНРУ В МІЖДИСЦИПЛІНАРНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

Щедрін І.Л., аспірант

Запорізький національний університет

У статті аналізується стан актуальної проблеми “пам'яті жанру” (термін Михайла Бахтіна) у сучасному літературознавстві, сутність та природа цієї концепції; доводиться та досліджується її зв'язок з філософськими, історичними, культурологічними концепціями колективної та культурної пам'яті у їхньому історичному розвитку. Пропонується методологія вивчення пам'яті жанру.

Ключові слова: колективна пам'ять, культурна пам'ять, жанр, пам'ять жанру, жанрова традиція.

Щедрин И.Л. ПРОБЛЕМА ПАМЯТИ ЖАНРА В МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОМ НАУЧНОМ ДИСКУРСЕ / Запорожский национальный университет, Украина

В статье анализируется состояние актуальной проблемы “памяти жанра” (термин Михаила Бахтина) в современном литературоведении, сущность и природа этой концепции; доказывается и прослеживается ее связь с философскими, историческими, культурологическими концепциями коллективной и культурной памяти в их историческом развитии. Предлагается методология изучения памяти жанра.

Ключевые слова: коллективная память, культурная память, жанр, память жанра, жанровая традиция.

Shchedrin I.L. THE PROBLEM OF GENRE MEMORY IN THE INTERDISCIPLINARY SCIENTIFIC DISCOURSE / Zaporizhzhya National University, Ukraine

The state of the actual issue of “genre memory” (M. Bakhtin's term) in the contemporary literary criticism, its essence and nature are analyzed in the article. Its connection with philosophical, historical, culturological conceptions of collective and cultural memory in their historical development is proved and retraced. The methodology for studying genre memory is suggested.

Key words: collective memory, cultural memory, genre, genre memory, genre tradition.

Після повного повернення спадку Михайла Бахтіна до пострадянського літературознавства в працях російських вчених актуалізувалася концепція пам'яті жанру. Вона використовується в історико-літературних, теоретико-літературних працях, у дослідженнях з проблематики “література і фольклор”. Проте словникового визначення цього терміну немає. Так само немає повного розуміння його історії, онтології та причин того, чому цей термін, що висунуто майже сторіччя тому, несподівано актуалізується. Наукова новизна даної статті полягає в спробі пояснити актуальність, наукове та онтологічне підґрунтя концепції пам'яті жанру у зв'язку з розвитком концепції культурної пам'яті в європейському та вітчизняному міжнауковому (філософському, історичному, філологічному, культурологічному) дискурсі; прослідкувати еволюцію сприйняття культурної пам'яті в науці; а також спробі запропонувати метод дослідження цього феномену, адекватний його природі.

Різноманіття філософських підходів та концепцій колективної пам'яті ускладнює їхню класифікацію, тому повний опис наукових уявлень про колективну пам'ять навряд чи є можливим, принаймні у форматі цієї статті. Тим не менш, дослідники збігаються у тому, що засновником концепції колективної пам'яті був французький соціолог дюркгеймівської школи та філософ Моріс Альбвак (1877-1945). У роботі “Les cadres sociaux de la mémoire” (1925) – “Соціальні рамки пам'яті” [1] - Альбвак активно долучає до теорії пам'яті висновки та термінологію психологічної науки, і, у руслі французької філософської думки того часу, наголошує на соціальності будь-якої пам'яті, на суспільній обумовленості її. Серед механізмів та складових частин процесу визначення суспільством поведінки та спогадів індивіда Альбвак називає вербальне реконструювання минулого (зрозуміло, що воно неможливе без наявного мовленнєвого механізму). Із еволюцією мовленнєвого та понятійного механізму (“мова” тут мається на увазі у найширшому сенсі – хоча сам Альбвак, здається, мав на увазі лише письмову та звукову мову, сучасні вчені додають до цього ще й мову зображень, символів, піктограм, що набирає силу у інформаційному середовищі сьогодення) імпліцитно еволюціонують і спогади. Друга складова – традиція, причому Альбвак аналізує перш за все сакральну традицію, яка зберігає колективну пам'ять у формі обряду, дійства та “особливого мовлення”. Третя складова – історія, яка зберігає минуле в об'єктивізованих формах. Четверта – це родинна пам'ять, тобто збереження важливих не стільки для суспільства у цілому, скільки для окремого осередку суспільства ті її самоідентифікації, повідомлень. Таким чином, філософія пам'яті Альбвака базується на матеріалістичному, науковому, соціальному ставленні до феноменів мислення. Праця Альбвака “Соціальні рамки пам'яті” стала значним поштовхом для штудій з соціальної пам'яті у 80-х роках ХХ століття, його вчення про колективну пам'ять стало підґрунтям багатьох нових концепцій – соціологів зацікавив потенціал ідей Альбвака щодо природи суспільної поведінки, зумовленої колективною пам'яттю, а культурологів – культурний аспект пам'яті суспільства.

Однак все ж таки найбільший вплив на філософську, історичну та культурологічну думку Європи серед праць Альббакса справила його більш пізня робота - “La mémoire collective” [2] – “Коллективна пам’ять” (1950, видана посмертно). За Альббаксом, колективна, або “групова” пам’ять та особиста є двома основними типами пам’яті, властивими індивіду; друга вписується у рамки його особистого буття та досвіду, впливає на його поведінку, а перша – безособовий доробок цілої групи. Ці форми пам’яті можуть народжувати протилежні поведінкові позиції. Індивідуальна пам’ять не є закритою: вона піддається перевірці чужим досвідом, але все ж таки не зливається із ним. Але є великий шар згадок, які належать не якійсь людині, а всій нації в цілому – це, власне і є соціальна пам’ять як різновид колективної.

Альббакс вказує, що соціальна пам’ять – це не лише дати в календарях та записи в підручниках історії; вона імпліцитно виявляє себе опосередковано, через процес батьківського виховання (батьків виховували їхні батьки, таким чином значущі для нації, та насамперед для роду, події акумулюються у пам’яті однієї фамільної послідовності індивідуальностей).

Загострив та подовжив аналіз концепції культурної пам’яті відомий французький філософ Поль Рікьор, насамперед у роботі “Пам’ять, історія, забуття” [3]. Проблема колективної пам’яті, як її ставить Поль Рікьор, “Із чим має справу історик – із пам’яттю окремих осіб чи колективів?”. Він аналізує погляди Моріса Альббакса та відзначає, що концепція колективної пам’яті відповідала потребам європейської філософської та соціальної думки середини століття. Отже, на думку Рікьора, виникнення концепції соціальної пам’яті – проекція на проблему пам’яті та культури полеміки між старою рефлексивною та новою, об’єктивною, традиціями філософії.

Одним з провідних дослідників феномена колективної пам’яті є американський вчений Патрік Хаттон. Його робота “Історія як мистецтво пам’яті” [4] (1992 рік написання, перекладена російською та видана у 2004 році) особливо цінна тим, що є результатом спостереження за розвитком проблематики “культурної пам’яті” під час її становлення та загострення та у тісному контакті з дослідниками. Хаттон зізнається, що вивчав пам’ять як мнемотехніку, як набір інструкцій і згадування, як традицію передачі знань з покоління у покоління, звертаючись задля цього до робіт дослідників фольклору та релігії. Вивчення історичної мнемоніки надихнуло Хаттона на ідею, що можна описати механізми індивідуальної та суспільної пам’яті єдиною концепцією. Дослідник побудував свою роботу таким чином, щоб відобразити проблему пам’яті та передачі інформації у історичній комунікації поколінь. Особливе місце у тезаурусі Хаттона посідає термін “мистецтво пам’яті”, або “мнемоніка”. Він вказує на роль цього напівзабутого мистецтва в дописьменних суспільствах та в Середньовіччі – роль, яка поступово зменшується через появу книгодруку та поширення знань у народі. Таким чином, монографія “Історія як мистецтво пам’яті” є однією з важливих спроб поєднання проблематики колективної пам’яті та проблеми фольклору як живої пам’яті народу.

Робота Хаттона надає повне уявлення про те, що проблема колективної пам’яті є міждисциплінарною: цю концепцію намагаються використати та дослідити психологи, історики, культурологи та філософи. Таким чином, синтез тез та антитез, що фігурують у цій складеній проблемі, іще попереду: повне розуміння феномена навряд чи можливе без повного розуміння матеріальної природи пам’яті. Тим не менш, вже зараз концепція колективної пам’яті багато в чому збігається із сучасною концепцією культури, що помітив Ян Асман.

Одним з найбільш продуктивних та значущих наслідувачів концепції колективної пам’яті Альббакса став німецький дослідник культури та історії Ян Асман (нар. 1838). Широкої відомості набула його фундаментальна праця, яку часто цитують сучасні дослідники культурної та соціальної пам’яті - “Культурна пам’ять. Письменство, пам’ять про минуле та політична ідентичність у високих культурах древності” [5].

У цій роботі Асман вводить термін “культура, що пам’ятає”. За Асманом, пам’ять культури – це виконання соціального обов’язку: група ставить сама до себе питання: “Чого ми не можемо забути?”. Таким чином, виявляється, що пам’яті передуює оцінка: лише те може зберегтися у аналах соціальної пам’яті, що вважається за цікаве, корисне, або сакральне.

Окрім того, на думку Асмана, пам’ять є ще й стрижнем, який складає общність: великі колективи людей поєднані спільністю їхніх колективних згадок, яка за деяких обставин може замінити навіть територіальну єдність (Асман наводить приклад народу Ізраїля). Культура, що пам’ятає, постійно звертається до минулого; теза Асмана полягає в тому, що минуле виникає саме тоді, коли до нього звертаються. Однак, щоб до минулого звернулися, воно повинне сприйматися саме як минуле, чому допомагають дві умови: по-перше, треба, щоб минуле зникло не до кінця, а полишило деякі свої свідчення у сучасності. По-друге, ці свідчення повинні характерним чином вирізнятися від сьогодення. Другу умову краще за все ілюструють мовні зміни.

Аналізуючи погляди Альббакса, Асман в цілому поділяє його кут зору на проблему колективної пам’яті, але не погоджується із його думкою, що суспільство є суб’єктом пам’яті та згадування. Таким суб’єктом

Асман вважає лише людину. “Індивідуальна пам’ять є агломератом, що виникає на основі долучення індивіда до многобічності групової пам’яті”, – помічає дослідник.

Асман вводить до теорії культурної пам’яті новий термін – так звані “фігури згадування”: це особи, місця або події, у яких великі колективи (найчастіше цілі нації) акумулюють деякі істини чи уявлення онтологічного, релігійного, соціального та іншого характеру. Асман виділяє дві форми колективної пам’яті: комунікативна та культурна. Комунікативна пам’ять – надбання окремої людини або колективу, інформація, яка пов’язує його за близьким минулим. Типовий випадок – пам’ять покоління. Комунікативна пам’ять мало формалізована, вона є усною традицією, що виникає в контексті міжособистісних взаємодій в повсякденному житті. Це – “жива пам’ять” індивідів (безпосередніх учасників і очевидців) і груп про безпосередньо пережите або те, що виникає в процесі міжпоколінного спілкування в повсякденному житті. Вона існує впродовж життя трьох-чотирьох поколінь. Культурна пам’ять розуміється як особлива символічна форма передачі і актуалізації культурних сенсів, що виходить за рамки досвіду окремих людей або груп, зберігається традицією, є формалізованою і ритуалізованою, вона виражається в меморіальних знаках різного роду – в пам’ятних місцях, датах, церемоніях, у письмових, образотворчих і монументальних пам’ятниках. Передаючись з покоління в покоління, культурна пам’ять утримує лише найбільш значиме минуле – міфічну історію, яка виконує орієнтуючу, нормативну і конститууючу функції. Культурна пам’ять фіксує окремі моменти минулого (саме тут виявляється передоцінка їхньої значущості), при цьому минуле згортається у символічні структури – вже описані нами фігури згадування. Асман також наголошує: кожний вид культурної пам’яті має своїх особливих носіїв, серед яких він називає передусім тих, для кого збереження пам’яті культури стає професією. Це положення Асмана різко суперечить концепції народного мистецтва (тобто, фольклору) як такого, що твориться зусиллями всього народу. Можна зробити висновок, що Асман або не вважав фольклор формою колективної пам’яті (а це абсурдно), або був прихильником елітарних теорій фольклору (яскравий приклад таких – “аристократична теорія походження билин”). Таким чином, роботи Асмана, мабуть, вперше переводять наукову полеміку щодо модної концепції “колективної пам’яті” у культурологічну площину, виголошуючи культуру основною формою збереження колективної пам’яті.

Приблизно у той самий час термін “культурна пам’ять” стає дискусійним у радянській науці. Пам’ять, історія та культура розглядаються як елементи однієї парадигми. Одним з перших серед вчених, що звернулися до неї, став академік Дмитро Ліхачов, літературознавець та культуролог, чий погляд на культуру як на “активну пам’ять людства” сформувалися, безумовно, під впливом робіт з проблематики культурної пам’яті. Під впливом робіт самого Дмитра Ліхачова [6] термін “культурна пам’ять” був введений вітчизняними дослідниками до культурологічної літературознавчої парадигми “традиція-історія-культура-пам’ять”. Схильний до міждисциплінарного осмислення культурологічної проблематики, Дмитро Ліхачов пов’язував “культуру як пам’ять” із екологією культури, переносючи, таким чином, у площину узагальнень щодо культури проблеми “людина-природа” та “чим є людина”. За Ліхачовим, пам’ять та культуру поєднує їхня функція – протистояти часові водночас у особистій та суспільно-історичній сферах життя.

Значущим внеском до розгляду культури як пам’яті стали також роботи видатного літературознавця, культуролога та семіолога Юрія Лотмана. “З точки зору семіотики, культура представляє собою колективний інтелект та колективну пам’ять” [7, арк. 200], – помічає Лотман у статті “Пам’ять у культурологічному висвітленні”, що сумує його погляди на культурну пам’ять. На думку Лотмана, простір культури може бути визначений як простір певної загальної пам’яті, тобто простір, в межах якого деякі загальні тексти можуть зберігатися і бути актуалізовані. При цьому їхня актуалізація здійснюється в межах певного смыслового інваріанту, що дозволяє говорити, що текст в контексті нової епохи зберігає, при всій варіантності тлумачень, ідентичність самому собі. Лотман вважає, що пам’ять культури не лише єдина, але і внутрішньо різноманітна. Це означає, що її єдність існує лише на певному рівні і передбачає наявність окремих “діалектів пам’яті”, відповідних внутрішній організації колективів, що складають світ даної культури. Наявність культурних субструктур із різним складом та обсягом пам’яті приводить до еліптичності текстів, що циркулюють у цих структурах, та виникненню “локальних семантик”. Двома різновидами культурної пам’яті Лотман вважає “інформативну” та “креативну”: до першої можна віднести механізми збереження підсумків певної пізнавальної діяльності, при цьому активним буде лише її підсумковий, найчастіше найближчий хронологічно, зріз: так відбувається, наприклад, у технічних науках. Прикладом творчої пам’яті Лотман називає пам’ять мистецтва, у якій активною є вся товща накопиченої інформації. “Культурна пам’ять як творчий механізм не лише панхронна, але протистоїть часу. Вона зберігає минуле як те, що перебуває”, – вважає Лотман разом із Ліхачовим [7, арк. 201]. У цілому, Лотман доходить висновку, що жанрова природа текстів, як вияв пам’яті культури, існує у постійній суперечності з текстоутворюючими механізмами мистецтва – таким чином, пам’ять є постійною складовою творчого процесу у мистецтві.

Термін “культурна пам’ять” та концепція “колективної пам’яті” привернули увагу історіософів та етнографів. Серед них слід назвати доктора історичних наук, дослідника етнографії та культурології Яна

Веніаміновича Чеснова. Чеснов, серед іншого, досліджує функціонування колективної пам'яті у фольклорі як формі народної (себто, селянської, традиційної) культури, показує зв'язок жанрових студій Володимира Проппа і Михайла Бахтіна із етнографічною концепцією “фрагментів-жанрів” [8, арк. 42-43]. Чесновим створюється парадигма “пам'ять-жанр-ритуал-звичай-обряд-традиція-менталітет”. Чеснов помічає, що междисциплінарний підхід Бахтіна дозволив дослідити практику та традицію як механізми збереження культурної пам'яті, принцип мислення самої народної культури та процесуальність як його основу [8, арк. 60].

Велике значення мають сучасні студії проблематики культурної та історичної пам'яті Лоріни Репіної (доктор історичних наук, професор). Деякі значущі висновки та підсумки її досліджень вона викладає у своїх замітках з історіографії [9]. Репіна вказує на дещо невизначене тлумачення “колективної пам'яті” у вітчизняній науці: “Поняття “історична пам'ять”, як і концепт “колективна пам'ять”, не лише у різних авторів, але і у одного і того ж автора в публікаціях різного часу і інколи навіть в одній і тій же роботі може використовуватись у значенні “загальний досвід, пережитий людьми спільно” (мова може йти і про пам'ять поколінь), і більш широко – як групова пам'ять” [9, арк. 11-12]. Репіна приділяє велику увагу ролі фольклору як носія історичної пам'яті. Вона вказує, що, усна традиція є живою там, де письменність не прийшла ще на зміну традиційній усній культурі. Саме з усних спогадів і усної традиції черпали більшість відомостей ті, хто зараз вважається першими істориками – Геродот і Фукидід, – помічає дослідниця. У цілому, Репіну понад усе цікавлять питання історії як міфу та історії як пам'яті, історії як знання та як вигадки. Вона доходить висновку, що зміст колективної пам'яті міняється відповідно до соціального контексту і практичних пріоритетів: для багатьох груп, як малих, так і великих, переупорядкування або зміна колективної пам'яті в процесі трансмісії означає постійний винахід минулого, яке б підходило для сьогодення, або, рівним чином, винахід сьогодення, яке б відповідало минулому. Таким чином, активна соціально-історично-культурна пам'ять є необхідним інструментом пізнання світу – і у той самий час його викривлення, бо вона легко підкорюється процесові міфологізації.

Також серед сучасних дослідників проблематики культурної пам'яті слід назвати Галіну Лебедєву [10]. Так, у дисертаційному дослідженні з проблем пам'яті та забуття у культурі людства вона спочатку впорядковує (йдучи передусім за Ріквором) та аналізує те, що філософії та психології відомо про пам'ять та забуття, а потім намагається поєднати цей науковий доробок з тим, що відомо про феномен культури, користуючись задля бажаного синтезу концепцією культурної пам'яті. Особистим внеском дослідниці є перенесення термінів “*memoria*” та “*ars memorativa*”, які від початку належали лише сфері індивідуальної пам'яті, у площину пам'яті культурної. Лебедєва виводить визначення: культурна пам'ять – це структура утримання минулого у теперішньому, яка направлена на конструювання соціокультурного простору й часу, та зміст якої визначається розбіжністю між пам'яттю та забуттям. Себто, протиріччя пам'яті та забуття людства народжує пливкий та живий механізм культури.

У 2003 році російський літературознавець, доктор філологічних наук Юрій Борєв видає словник “Естетика. Теорія літератури”, у якому тлумачить термін “пам'ять культури” як “художню традицію, кліше та матриці художнього мислення, жанри” [11, арк. 287], мабуть, одним з перших пов'язуючи літературні жанри безпосередньо з культурною пам'яттю.

Надалі концепції культурна пам'ять та пам'ять культури набули розробки у літературознавстві як інструментарій у дослідженні питань особистого стилю та художнього шляху митців. При цьому дехто з дослідників вважає, що ці терміни не є повністю еквівалентними. Так, російська дослідниця Ольга Свахіна, що проаналізувала функціонування культурної пам'яті у творчості Тургенєва [12], вважає, що “Семантика словосполучення пам'ять культури може визначатися як “пам'ять, що належить культурі” (тобто саме в цьому значенні міститься вказівка на те, що пам'ять є функцією культури). Семантика словосполучення культурна пам'ять є складнішою, оскільки окрім попереднього значення містить ще й оцінююче (в цьому випадку додане “культурна” стає якісним)” [12, арк. 10].

Свахіна відмічає, що в сучасному літературознавстві словосполучення пам'ять культури і культурна пам'ять, не дивлячись на досить часте використання, не придбали загальноприйнятого статусу термінів, не зафіксовані в словниках з літературознавства – в більшості досліджень вони існують як образні вирази. За її спостереженнями, спроби описати культурну пам'ять як літературознавчий термін поки не є системними та частими, хоча це словосполучення входить в один смисловий ряд з термінами, що характеризують генезис художньої творчості: спадкоємність, спадщина, традиція і новаторство, великий історичний час, – а також може визначатися ними, що дозволяє зробити вивід про необхідність визнання культурної пам'яті терміном сучасного літературознавства.

Свахіна вказує, що поняття культурної пам'яті інтегрує в своєму значенні семи близьких за значенням термінів літературознавства. Традиція – це опора на досвід попередніх епох, актуалізація культури минулого на користь сьогодення шляхом творчого наслідування художнього досвіду. Важливо відзначити, що такого роду спадкоємність передбачає і новаторство – творчий чинник традиції, відкриття нових доріг в художній творчості, що забезпечує культуротворчество, мобілізацію досвіду минулого на користь сьогодення, активна взаємодія “великого” і “малого” історичного часу. Процесуальність

культурної пам'яті підкреслює поняття великого історичного часу. Свахіна вказує, що цей термін був сформульований Михайлом Бахтіним по аналогії з “малим історичним часом”, в якому живе і творить художник. У цьому ключі “великий історичний час” є епохою “тривалого і складного процесу дозрівання” художнього твору в “могутньому перебігу культури (особливо низових, народних)” [цит. за 12, арк. 11]. Таким чином, Свахіна робить висновок, що в семантиці терміну культурна пам'ять органічно взаємозв'язані значення процесуальності, ознаки процесуальності (яким саме чином відбувається спадкоємство інформації в потоці часу) і предмету спадкоємства.

Як вважає Свахіна, культурна пам'ять пов'язує логічні структури психіки людини і естетичне відчуття. Таким чином, свідомість і підсвідомість художника об'єднуються в один творчий процес, “інструментарієм” якого є різні групи знаків, створюючих семіотичне поле культури, а також культурні універсалії, представлені архетипами, міфами і культурними концептами. Здійснити передачу інформації в рамках культурного дискурсу дозволяють різні види цитування. Культурну пам'ять, за Свахіною, можна трактувати як “матриці художнього мислення, що забезпечують позачасовий дискурс”.

Пам'ять зазвичай пов'язується із традицією та літературним жанром як носієм традиції. Сучасне розуміння жанру є висхідним з античного. Вчення про жанри - один з найбільш древніх розділів естетики і мистецтвознавства, висхідний ще до вчень Платона (“Держава”) і Арістотеля (“Поетика”) — так само як і вчення про пам'ять. Класичними теоріями жанру вважають теорії Г.В.Ф. Гегеля та Олександра Веселовського. Гегель поділяв поетичні роди літератури за принципом вираженого суб'єктивного (лірика) та субстанціонального (епос). За Гегелем, у ліриці зміст дається як суб'єктивне переживання поета, у епосі зміст викладається як певна об'єктивна дійсність, драма ж поєднує обидва способи: вона епічно-об'єктивна у ході дії то емоційно-суб'єктивна у висловлюванні дійових осіб.

Видатний російський вчений Олександр Веселовський був водночас дослідником міфології, фольклору та літератури. Він бачив літературні жанри у їхній відмінності як етапи або рівні еволюції художнього погляду автора на світ, залежного від реальних взаємовідносин особистості та суспільства. На першій стадії особистість є невіддільною від общини, на другій зароджуються процеси індивідуалізації, що виявляє себе у появі нових жанрів – давньогрецького та лицарського роману, античної та середньовічної лірики; потім особистість вже зовсім еманіпується від суспільства, що виявляється в новелі та ренесансному романі. У той самий час, еволюція фольклорних родів та жанрів (тобто у відриві від тенденції до індивідуально-авторського відокремлення, у традиційній селянській общині) відбувається дещо іншим шляхом: від ліро-епічної кантילени, через епічні пісні та цикли таких пісень, до повного народного епосу, а згодом – і до міфу, який за певних умов перетворюється на казку. Погляд Веселовського на історію фольклорних жанрів пов'язаний із концепціями пам'яті та забуття у народній свідомості.

Сучасний стан теорії жанру розкриває російський вчений Натан Тамарченко у колективній монографії “Теорія літератури” [15]. Він вказує, що у традиційних жанрах велика роль канону: сукупності законів та правил, що є нормою та взірцем для всіх наступних творів того ж жанру. Жанри нового часу, ті, що виникають та домінують у літературі кінця XVIII-XIX ст., є неканонічними, вони підривають усталену жанрову структуру, породжують непевність жанрового визначення. На думку Тамарченко, родова концепція Гегеля-Шеллінга не може бути перенесена до теорії жанру; однак продуктивним стало історичне та філософсько-естетичне дослідження жанрової природи творів, основи якого закладаються у XIX ст., а подальший розвиток та розквіт відбувається у XX ст., насамперед, у жанровій теорії Бахтіна. Тамарченко називає теорію Бахтіна синтезом всіх традицій теорії жанру, що існували до того, та відмічає, що існує можливість цілісного підходу до жанру.

Проте і сьогодні проблема жанру залишається актуальною та дискусійною. Деякі підсумки навколожанровій полеміці підбив знаний дослідник проблеми, російський літературознавець Олег Зирянов [16]. На його думку, аналіз існуючих підходів до проблеми жанрів дозволяє виділити дві принципово різні тенденції: естетичну і мистецтвознавчу. У основі естетичної лежить розуміння естетики як науки про найбільш загальні закони розвитку і функціонування мистецтва, тобто науки, що оперує моделями загального характеру, інваріантними по відношенню до окремих видів мистецтва і історичних етапів його розвитку. Для цього напряму характерна абсолютизація абстрактно-дедуктивного, “функціонально морфологічного” підходу до аналізу жанрів. Цей напрям Зирянов називає дедуктивним.

Друга тенденція - мистецтвознавча - представлена рядом фундаментальних досліджень, відправною теоретичною точкою яких є аналіз конкретно-історичного процесу розвитку окремих видів мистецтва, в основному - літератури. Представниками її Зирянов вважає Михайла Бахтіна, Р. Вагнера, Слезара Мелетинського, Володимира Проппа, Юрія Тинянова. Цей підхід, що видається Зирянову найбільш плідним, він називає індуктивним, та таким, що значною мірою має культурологічний характер.

Дослідник намагається виявити основні ідеї з приводу жанру, наявних в літературознавстві, та помічаю, що навіть при першому зверненні до вчення про літературні жанри виявляється, що воно є далеким від

досконалості. По-перше, він відмічає досить різкі розбіжності в значеннях самого слова “жанр”, причому розбіжності настільки значні, що одні під жанром розуміють рід, а інші - вид літератури, треті ж використовують всі три терміни як ті, що мають різні значення. Це, як вказує Зирянов, несумісно із статусом наукового терміну.

“Ключові поняття “рід”, “вигляд” і “жанр” через етимологію французького слова *genre*, що позначає одночасно і вигляд, і рід, термінологічно не стабільні; різні літературознавці трактують їх по-своєму, інколи діаметрально протилежно” (16, С. 14). По-друге, поділ літератури на роди виробляється не на єдиній підставі, тим самим не виконується одна з принципових вимог до будь-якої класифікації. По-третє, усередині кожного роду ділення на види підпорядковане не єдиному критерію, а кожного разу - новому, тобто не дотриманий найважливіший критерій класифікації - єдність підстави. “Принципи ділення на види в епосі визначаються головним чином характером зображення життєвого процесу, рівнем його складності.

І, нарешті, ще одним недоліком традиційного розуміння жанру є розпливчатість критерію для визначення жанру як такого: виявляється, що це - “єдність вмісту і форми при провідній ролі вмісту” [16, арк. 13]. Сама дана формула, як відмічає Зирянов, висхідна до гегелівської філософії, і у видозміненому (матеріалістичною) трактуванні активно використовувалася в марксистській естетиці. Як вказує автор, існує і зовсім інший підхід до жанрів, що розробляється в роботах Михайла Бахтіна і Юрія Тинянова, насичений безліччю культурологічних ідей, побудований на іншій методологічній основі і, на його погляд, адекватніший складності питання.

Вчення Бахтіна про жанри, викладене у роботах “Проблема мовних жанрів” [17], “Епос і роман” [18] та “Проблеми поетики Достоевського” [19] (де, власне, і з'являється термін “пам'ять жанру”) має велику своєрідність. У ньому можна виділити дві взаємозв'язані частини. Одна частина відноситься до зв'язку стилю і жанру (в основному у [17]), друга частина - власне вчення про жанр, у тісному взаємозв'язку з аналізом роману як особливого жанру і його історії (у [18] та особливо у [19]).

Бахтін зв'язав не лише жанр роману з особливим, романним словом, але і виникнення останнього - з найширшим соціокультурним контекстом. Вже на самому початку своєї наукової діяльності Бахтін вважав, що в центрі філософського аналізу мови повинно стати не що інше, як вислів, оскільки саме у формі одиничних конкретних висловів (усних і письмових) здійснюється використання мови в соціумі. Такі вислови відображають специфічні умови і цілі кожної області людської діяльності, в якій ми користуємося мовою, не лише своїм вмістом і мовним стилем, тобто відбором словарних, фразеологізмів і граматичних засобів, але перш за все своєю композиційною побудовою. Усі ці три моменти - тематичний вміст, стиль і композиційна побудова - нерозривно зв'язані у вислові і в рівній мірі визначаються специфікою даної сфери спілкування. Хоча кожен вислів індивідуальний, неповторно формою, проте існують відносно стійкі типи таких висловів, які Бахтін і назвав мовними жанрами. Первинні жанри - ці типи висловів, що стихійно склалися в повсякденному використанні мови, - різноманітні види побутового діалогу, побутова розповідь, лист, коротка військова команда і розгорнутий наказ і ін. Вторинні (складні) мовні жанри - романи, наукові дослідження різного роду, великі публіцистичні жанри і тому подібне - складаються в умовах складнішого (і по перевазі письмового), високорозвиненого культурного спілкування. У процесі свого формування вони вбирають в себе і переробляють первинні жанри, які, входивши в структуру вторинних, трансформуються і втрачають безпосереднє відношення до реальної дійсності.

Літературний жанр, на думку Бахтіна, по самій природі відображає найбільш стійке, “віковічні” тенденції розвитку літератури. У жанрі завжди зберігаються невмирущі елементи архаїки. Щоправда, ця архаїка зберігається в ній лише завдяки постійному її оновленню, так би мовити усучасненню. Жанр, за Бахтіним, завжди і той і не той, завжди старий і новий одночасно. Жанр відроджується на кожному новому етапі розвитку літератури і в кожному новому творі даного жанру. У цьому життя жанру. Тому і архаїка, що зберігається в жанрі, не мертва, а вічно жива, тобто здатна оновлюватися архаїка. Жанр живе справжнім, але завжди пам'ятає своє минуле, свій початок. Жанр - представник творчої пам'яті в процесі літературного розвитку. Саме тому жанр і здатний забезпечити єдність і безперервність такого розвитку. Концепція пам'яті жанру залишила слід у багатьох роботах Бахтіна (імпліцитно) як постійний фон його міркувань про історію літератури та культури, а оформлення свого здобула у роботі “Проблеми поетики Достоевського”. В цій роботі Бахтін вказує на те, що у творах Достоевського та багатьох інших письменників, працює пам'ять жанру меніпеї (узагальнення серйозно-гумористичного жанру на кшталт меніпової сатири). Сам термін “пам'ять жанру” став, таким чином, узагальненням його погляду на літературну творчість як протиріччя між традицією, даною у культурній пам'яті, та новаторством літератора як особистості. Об'єктивним джерелом виникнення цієї концепції стали поміждисциплінарні дослідження Бахтіна у сферах літератури, фольклору, культури та історії. Пам'ять, за Бахтіним, мають не всі жанри, а лише ті, що здатні на розуміюче оволодіння дійсністю, ті, що є формою художнього бачення довершеності світу. Таким чином, об'єктивна пам'ять жанру від початку домінує над суб'єктивною пам'яттю письменника - чи, принаймні, співпрацює із нею при створенні нового тексту. Сам жанр - це

представник культурно-історичної пам'яті в процесі всієї ідеологічної діяльності, а пам'ять жанру – узагальнення механізмів, що опираються видозміненню жанрової єдності – і у той самий час роблять можливою творчість у рамках жанру, зберігають досвід митців минулого у більш чи менш стиглих жанрових формах.

Концепція Бахтіна повністю виключає можливість розуміння “пам'яті жанру” як “жанрової традиції”. Вона існує не у межах одного жанру, а поміж ними. Пам'ять жанру таким чином стала об'єктом наукового аналізу та застосування. Так, Юрій Лотман, який у 80-х-90-х роках звернув велику увагу на проблематику пам'яті та забуття у культурі, неодноразово звертався до терміну Бахтіна (див. напр. [7]), вказуючи, серед іншого, на протидію плінності літературної традиції сталості пам'яті жанру. Саме пам'ять жанру, на думку Лотмана, робить тексти, у тому числі старовинні, зрозумілими зараз.

Синтезувавши погляди сучасної науки на концепт пам'яті жанру, можна сказати, що вона існує в літературних та фольклорних текстах на тому рівні, на якому можливо розглядати їх як жанрові єдності. Вивчення праць Бахтіна та особливостей застосування терміну “пам'ять жанру” у літературознавчому дискурсі. Пам'ять жанру є невід'ємним механізмом жанру, який забезпечує його спадковість, збереження канону та можливість творчої комунікації авторів та текстів у межах одного жанру, нехай і розтягнутого у часі. Протилежним жанровій пам'яті механізмом, таким чином, є жанрове новаторство, спричинене зміною естетичних потреб людства та/або автора, а також колективним забуттям творів певного жанру. Пам'ять жанру існує у вигляді формально-змістовної матриці, яка впливає на процес творення нового тексту, змушуючи автора зберігати при цьому певний канон.

З'ясувавши, що пам'ять жанру є формою існування культурної пам'яті людства, ми стикаємося з проблемою методології її вивчення. Праця Михайла Бахтіна, яка присвячена проблемі пам'яті жанру меніпше в творах Достоєвського, носить швидше концептуальний характер, і системної методології не дає. Очевидно також, що методологія наукового дослідження не може ігнорувати сучасних тенденцій інформатизації. Найімовірніше, розвиток кібернетики і інформатики лежить в одному руслі з переосмисленням феномену пам'яті — від концепції “пам'ять як цінність” до концепції “пам'ять як інформація”. Сучасні дослідники шукають методологічні ключі до феномену пам'яті, намагаючись представити її в максимально формалізованому вигляді.

Так, російська дослідниця Ганна Петрова [20], характеризуючи зв'язок фольклорного жанру частівки та постфольклорного інтернет-жанру садистського віршика, використовує термін “пам'ять жанру” та зближає його із “семантичним ореолом” - механізмом культурної пам'яті, виділеним та описаним російським літературознавцем, академіком Михайлом Гаспаровим. Петрова робить спробу формалізувати дослідження пам'яті жанру, виявити реальний коефіцієнт стабільності та забуття, виражений у реальних одиницях інформації. При цьому дослідниця демонструє не тільки тексто-текстову трансмісію жанрової інформації, а й графо-текстову: зображення та фотографії у їхньому специфічному впливі на збережену у фольклорі інформацію. За Петровою, у подібній трансмісії є три вектори: вербальний (пам'ять тексту), віртуальний (пам'ять жанру) та візуальний (пам'ять культури). Таким чином, за Петровою, інформація, значуща для жанрової єдності, передається з текстів у твори зображувального мистецтва та у зворотньому боці (помітимо, що це може стосуватися як інформації з традиційної для жанру тематики, так і сюжетики - але в жодному разі не поезики та ритміки). При цьому “віртуальний” за термінологією Петрової аспект (тобто власне збереження канону), як видається, насправді є синтетичним, і тому навряд чи може бути виділеним поруч із різновидами трансмісії.

Світлана Бурдіна, російська дослідниця творчості Анни Ахматової, задля розкриття механізмів генезису творів поета (зокрема, поеми “Реквієм”) вдається до опису функціонування пам'яті фольклорного жанру плачу у літературному творі [21]. Таким чином, вона робить обґрунтований попередніми дослідженнями крок з переносу проблематики пам'яті жанру у міжкультурний діалог літератури та фольклору. Бурдіна вказує, що сама жанрова форма має певну семантичну значущість; наслідування жанрової пам'яті відбувається не тільки через текст, але й через музику, ритм – тобто, те, що, не впливаючи на текст, завдає емоційну тональність. Таким чином, жанрова природа літературного твору, у випадку його наслідування фольклору, виявляється залежною від відношення автора до фольклорних першоджерел жанру: від того буде залежати коефіцієнт збереження значущої для жанрової ідентичності інформації. Головним методом опанування літературного та фольклорного матеріалу, який використовує Світлана Бурдіна у своїй статті, є дескриптивний (описовий).

Перекликаються з таким підходом дослідження російського соціолога Л.Я. Авер'янова [22], що звернув виняткову увагу на проблему соціальної пам'яті і тексту, як її носія. Авер'янов виходить з того, що текстом можна назвати лише зафіксоване. Цей підхід, хоч і суперечить сучасному розумінню варіативного фольклорного тексту, очевидно, також розкриває онтологію “тексту в пам'яті”. Сприймаючи текст як одиницю пам'яті людства, Авер'янов пропонує здійснювати інтуїтивний і тотальний аналіз текстів. Він дає цьому методу назву “контент-аналізу”. За словами Авер'янова, “контент-аналіз досить часто сприймається як метод аналізу вмісту тексту. Насправді він досліджує лише частотний розподіл ознаки, що вже володіє сенсом, що може додавати йому певну значущість”.

Автор не дає визначення слова “контент”. Зазвичай під контентом розуміють “наповнення інформаційного ресурсу” - вочевидь, цей термін відповідає безоцінковому сприйняттю тексту — просто як інформації, позбавленої аксіологічного значення.

За визначенням українського теоретика комунікації Георгія Почепцова, контент-аналіз — це “переведення вербальної інформації у більш об’єктивну невербальну форму” [23]. При цьому “всі дані статистики щодо вербального матеріалу використовуються для формулювання висновків про невербальні аспекти, наприклад, про ті або інші характеристики адресата і адресанта” [23].

При цьому дослідник вказує, що інтуїтивний аналіз не дає потрібної повноти, і явно віддає перевагу більш формальному “тотальному аналізу”. Видається, що такий підхід, новий у дослідженні пам’яті, спирається на реальні і перспективні можливості комп’ютерних технологій обробки тексту та може дати нові наукові результати. Проте механічне перенесення методу “контент-аналізу” на дослідження жанру неприпустиме, оскільки жанр має певні властивості цілого, не тотожними властивостям жодної його частини.

Вочевидь, реалізація механізмів жанрового канону повинна відбуватись у тих напрямках, які є найбільш значущими для відокремлення жанрів та висунення жанрових визначень. Такими напрямками можуть бути:

1. Тематика творів (за Михайлом Бахтіним).
2. Світосприйняття авторів, їхній спосіб побачити світ — також за Михайлом Бахтіним. Якщо прийняти постулат про історичну обумовленість авторської особистості, то ця ознака звужує жанрову єдність хронологічно, що не завжди є прийнятним: так, жанр байки існує вже понад два тисячоліття. Водночас, ця ознака закріплює жанр за певною цивілізацією — хоча, як ми знаємо, процес перетворення та оновлення античних жанрів продовжується постійно, та й сам Бахтін впевнено припускав наявність жанрової пам’яті античної меніпової сатири у творах Достоевського. Таким чином, цю ознаку слід вважати властивою не лише локально-історичним жанрам, але й універсальним.
3. Літературні прийоми (за Томашевським, який, виходячи з позицій формалізму, говорив про те, що “літературний жанр... є угрупованням прийомів”).
4. Сюжетика та композиція творів певного жанру.
5. Соціально-естетичне значення жанру (яке вміщує його аудиторію та відношення суспільства в цілому до жанру; наприклад, його класифікацію як низького або високого, селянського або лицарського).
6. Поетика: ритміка, лексика, фразеологія та інші поетичні особливості, що є типовими для переважної більшості творів жанру.
7. Непоетичні формальні характеристики тексту (наприклад, обсяг).
8. Жанрова дистрибуція (які жанри є генетично або тематично пов’язаними із досліджуваним, із якими відбувається найплідніший обмін матеріалом).
9. Позалітературна дистрибуція (які види мистецтва найчастіше синтезуються із творами жанру). Прикладом значення позалітературної дистрибуції є комікс, опера, рок-пісня та інші жанри, що не можуть розглядатися у відриві від їхньої нелітературної складової.
10. Авторське визначення творів (найчастіше воно є більш впливовим у суспільстві, ніж дослідження літературознавців, тому що супроводжує твір на всьому протязі його життя в культурі).

Таким чином, сучасний стан проблеми пам’яті жанру детермінований двома витоками. Перший - праці соціолога Моріса Альббакса, який запропонував термін “колективна пам’ять”. Незалежно від Альббакса, але у зв’язку з тими ж процесами у гаманітарних науках, літературознавець Михайло Бахтін висунув концепцію пам’яті жанру. У середині ХХ століття почалося зближення цих понять, причому концепція “пам’яті жанру” актуалізувалася і в європейській науці. Культурно-історичний підхід до літературного феномена жанру, властивий працям Михайла Бахтіна, був засвоєний і творчо опрацьований наступними радянськими дослідниками, що мислили в парадигмі сучасної європейської культурології. Естетико-літературознавчий підхід до культури і текстів за цей час поступово перетворився в естетико-аксіологічний (пам’ять як цінність у роботах Ліхачова і Ассмана) і естетико-аналітичний (Лотман), а останнім часом поступається місцем машинно-аналітичному (Авер’янов, Почепцов та ін.). На сучасному етапі розробки проблеми видається виправданим розглядати пам’ять жанру як різновид культурної пам’яті, онтологічно — як певну зафіксовану інформацію, при цьому не ігноруючи її аксіологічну складову.

ЛІТЕРАТУРА

1. Хальбвакс М. Социальные рамки памяти / Морис Хальбвакс ; пер. с фр. и вступительная статья С.Н. Зенкина. – М. : Новое издательство, 2007. – 348 с.
2. Halbwachs M. La mémoire collective [Электронный ресурс] : монография / Maurice Halbwachs. – Квебек, 2001. – Режим доступа до документа: http://classiques.uqac.ca/classiques/Halbwachs_maurice/memoire_collective/memoire_collective.pdf
3. Рикер П. Память, история, забвение / Поль Рикер ; пер. с фр. : И.И. Блауберг, И.С. Вдовина, О.И. Мачульская, Г.М. Тавризян. – М. : Издательство гуманитарной литературы, 2004. – 728 с.
4. Хаттон П.Х. История как искусство памяти / Патрик Х. Хаттон ; пер. Ю.В. Быстров. – СПб : Владимир Даль, 2003. – 424 с.
5. Ассман Я. Культурная память: письмо и память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности / Ян Ассман. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 368с.
6. Лихачев Д. С. Прошлое – будущему / Дмитрий Сергеевич Лихачев. – М. : Советская Россия, 1985. – 450 с.
7. Лотман Ю.М. Избранные статьи / Юрий Михайлович Лотман. – Таллинн, Александра, 1992. – Т. 1. – С. 200-202.
8. Чеснов Я.В. Лекции по исторической этнологии : учебное пособие / Ян Вениаминович Чеснов. – М. : Гардарики, 1998. – 400 с.
9. Репина Л.П. Культурная память и проблемы историописания (историографические заметки) / Лорина Петровна Репина. – М.: ГУ ВШЭ, 2003. – 44 с. – (Препринт / Гуманитарные исследования ИГИТИ ; WP6/2003/07).
10. Лебедева Г.В. Память и забвение как феномены культуры : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. философских наук : спец. 09.00.13 “Религиоведение, философская антропология, философия культуры” / Галина Викторовна Лебедева ; Уральский гос. пед. ун-т. – Екатеринбург, 2006. – 28 с.
11. Боров Ю. Эстетика Теория литературы. Энциклопедический словарь терминов / Юрий Боров. – М. : Издательство АСТ. – 2003. – 576 с.
12. Свахина О.В. Функции культурной памяти в повестях И.С. Тургенева 1850-1870-х годов : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филологических наук : спец. 10.01.01 “Русская литература” / Ольга Викторовна Свахина ; Уральский гос. ун-т им. А.М. Горького. – Екатеринбург, 2008. – 23 с.
13. Аристотель. Поэтика [Электронный ресурс] : трактат Аристотеля в исходном варианте и пер. на русский, английский, французский, арабский языки / Аристотель. – Режим доступа до документа: <http://nevmenandr.net/poetica/aristotle.php>
14. Хализев В.Е. Теория литературы : учебник / Валентин Евгеньевич Хализев. – 3-е изд, испр. и доп. – М. : Высш. шк., 2002. – 437 с.
15. Тамарченко Н.Д. Теория литературы : учеб. пособ. Т. 1. Теория художественного дискурса. Теоретическая поэтика / Натан Давидович Тамарченко, Валерий Игоревич Тюпа, Самсон Наумович Бройтман. – М. : Издательский центр “Академия”, 2004 г. – 512 с.
16. Зырянов О.В. Прологомены в феноменологическую теорию жанра / Олег Васильевич Зырянов // Жанрологический сборник. – Выпуск 1. – Елец : ЕГУ им. И.А. Бунина, 2004. – С.12-16.
17. Бахтин М.М. Проблема речевых жанров : собрание сочинений : в 7 т. / Михаил Михайлович Бахтин. – М. : Русские словари, 1997. – Т. 5 : Работы 1940-1960 гг. – 1997. – 730 с.
18. Бахтин М.М. Эпос и роман (О методологии исследования романа) [Электронный ресурс] / Михаил Михайлович Бахтин. – Режим доступа до документа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Literat/bahtin/epos_roman.php
19. Бахтин М.М. Проблемы творчества Достоевского : собрание сочинений : в 7 т. / Михаил Михайлович Бахтин. – М. : Русские словари, 1997. – Т. 2. – 2000. – 796 с.
20. Петрова А.А. Частушка и садистский стишок: память жанра. Вербальное, виртуальное, визуальное [Электронный ресурс] / Антропологический форум. – 2009. – № 11. – С. 408-424. – Режим доступа до документа: http://anthropologie.kunstkamera.ru/files/pdf/011/11_10_petrova.pdf
21. Бурдина С.В. Поэмы Анны Ахматовой : “Вечные образы” культуры и жанр / Светлана Викторовна Бурдина. – Пермь : Изд-во Перм. ун-та, 2002. – 310 с.
22. Аверьянов Л.И. Контент-анализ [Электронный ресурс] / Леонид Яковлевич Аверьянов. - 2007. - 286 с. – Режим доступа до документа: http://www.i-u.ru/biblio/archive/averjanov_kontent/

23. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации: учебник [Электронный ресурс] / Георгий Георгиевич Почепцов. – 2001. – 378 с. – Режим доступа до документу: http://yanko.lib.ru/books/betweenall/pochepcov-theory-of-com.htm#_Тoc522038338

УДК 821.161.2 – 1/ – 3.09 – 055.2

ТРИ ЛЮБОВІ ГЕТЬМАНА БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО: ІСТОРИЧНА ПРАВДА І ХУДОЖНІЙ ДОМИСЕЛ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЬОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ЖІНОЧИХ ОБРАЗІВ

Яценко О. О., здобувач

Запорізький національний університет

У статті проаналізовано літературно-художню інтерпретацію образів дружин Б. Хмельницького, з'ясовано відповідність історичній правді родинних стосунків гетьмана, зображених Ліною Костенко в історичному романі у віршах «Берестечко».

Ключові слова: художній домисел, історична правда, образ, портрет, характер, символ.

Яценко Е. А. ТРИ ЛЮБВИ ГЕТМАНА БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО: ИСТОРИЧЕСКАЯ ПРАВДА И ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ДОМЫСЕЛ ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ ЖЕНСКИХ ОБРАЗОВ / Запорожский национальный университет, Украина.

В статье проанализирована литературно-художественная интерпретация образов жен Б. Хмельницкого, выяснено соответствие исторической правде семейных отношений гетмана, изображенных Линой Костенко в историческом романе в стихах «Берестечко».

Ключевые слова: художественный домисел, историческая правда, образ, портрет, характер, символ.

Yacenko O. O. THREE LOVES OF THE HETMAN BOHDAN KHMELNITSKY: HISTORICAL TRUE AND ARTISTIC CONJECTURE OF THE LITERARY-ARTISTIC INTERPRETATION OF THE WOMAN CHARACTERS / Zaporizhzhya National University, Ukraine.

In the article is analyzed the literary-artistic interpretation of figures B. Khmelnytsky's wives, accordance is found out to the historical true of the domestic relations of hetman, represented by Lina Kostenko in the historical novel in poems "Berestechko".

Key words: artistic conjecture, historical true, portrait, image, character, symbol.

Період української історії, названий Козацькою добою, приховує багато таємниць, особливо відчутним є брак інформації про жіночі постаті цього часу.

У кожного козака була мати, сестра, кохана, наречена чи дружина з дітьми. Була домівка, яку він згадував у найважчу хвилину і в час спокою, але історія залишила нам лише імена славетних мужів, лицарів волі, а про їхніх обраниць невідомо майже нічого, або ж скупі факти їхньої біографії переплелися з такою кількістю домислів і легенд, що годі й розібрати, як воно було. О. Кривоший говорить про роль жіноцтва Козацької доби, як про «значущу сторінку багатогранного життя того часу, яка несправедливо залишилась поза увагою дослідників» [1, 33].

За плечима успішного чоловіка завжди стоїть сильна і дбайлива жінка, вона є джерелом його насаги, надає йому віри у власні сили. Стосунки в родинному колі неминуче накладають відбиток на діяльність людини. Тому великим прорахунком істориків і літераторів є нехтування такою важливою сторінкою біографії визначних людей, як їхні родинні взаємини.

Життя гетьмана Богдана Хмельницького привертало увагу багатьох істориків і письменників, але, цікавлячись його політичною діяльністю, перші – майже не приділяли уваги його особистому життю (маємо лише імена його трьох дружин, дітей, дати шлюбів і скупі відомості про його родинні взаємини), а другі – не гребували чутками й легендами, а часто й самостійно вигадували пікантні подробиці, які доповнюють трагічну історію стосунків гетьмана з Мотроною (Геленою) Чаплинською. Свідченням браку наукових досліджень про дружин Б. Хмельницького є зауваження доктора історичних наук Т. Орлової, яка, досліджуючи роль жіноцтва в національно-визвольній боротьбі, зазначила: «перспективною була б студія про жінок, близьких до Гетьмана та їх вплив на його діяльність. Особливо це стосується пані Гелени (Мотрони) та кривд, нанесених Данилом Чаплинським, а також ролі Ганни Золотаренко на останньому етапі життя Б. Хмельницького, коли вона часом вела за нього справи і підписувала деякі документи» [2, 113].

Актуальність статті мотивується відсутністю ґрунтовних праць, спрямованих на зіставлення історіографічних джерел із художнім вимислом роману «Берестечко» Ліни Костенко, відсутністю досліджень, у яких би проводились паралелі між художніми образами першої дружини, Гелени, Ганни і їхніми стосунками з гетьманом Б. Хмельницьким із біографічними даними історичних постатей Ганни Сомківни, Мотрони Чаплинської і Ганни Золотаренко.

На цю тему звертали увагу науковці В. Заруба, В. Марко, В. Панченко, В. Пришляк, О. Лілік, О. Пискун, О. Стадніченко, С. Калюшко. Але дослідники або аналізували роман «Берестечко» загалом, більшу увагу приділяючи політичному, психологічному і філософському аспектам, або переказували біографію Б. Хмельницького, з намаганням відтворити історичні факти з його життя. Образи дружин Хмельницького, незважаючи на ці розвідки, ще потребують детального вивчення і розгляду.

Предметом цього дослідження є специфіка художньої інтерпретації постатей Ганни Сомківни, Мотрони (Гелени) Чаплинської, Ганни Золотаренко, їхніх взаємин з Богданом Хмельницьким, з'ясування відповідності історичної правди й художнього доміслу в історичному романі у віршах Ліни Костенко «Берестечко».

Усі знають Богдана-Зиновія Хмельницького як визначного українського політичного й державного діяча, полководця, гетьмана України, засновника Української гетьманської держави, але не кожний зможе назвати імена жінок, які стали берегинями його родинного вогнища, коханням гетьмана і його болем. Між тим, жінки в долі Б. Хмельницького відіграли чи не вирішальну роль. А було їх троє. Перша – Ганна Сомківна – стала матір'ю його дітей, друга – Мотрона Чаплинська – стала його пристрасною, а третя – Ганна Золотаренко – стала гідною гетьманшею заснованої Б. Хмельницьким Української держави.

Першою дружиною майбутнього гетьмана була Ганна (Гафія) Сомківна – донька заможного переяславського купця, сестра майбутнього наказного гетьмана Якіма Сомка. За даними В. Кривошея, вона народилася в Переяславі згодом пізніше 1608 року [3, 67]. Після смерті батька Ганна росла під опікою свого брата Якіма, який приятелював з суботівським сотником, завдяки цій дружбі і відбулось знайомство майбутнього подружжя. Весілля відгуляли близько 1623 року [3, 67].

За свідченнями дослідників, Ганна була гарною і розсудливою дівчиною. Дбайлива і працююча господиня, лагідна і тиха дружина цілком присвятила себе родині. Ганна кохала свого чоловіка, пишалась ним, була вірною дружиною. За більш ніж двадцять років подружнього життя родина помітно збільшилась. За даними В. Кривошея, Хмельницькі мали 3–4 синів і 6–8 доньок, тобто 9–12 дітей [3, 68]. На жаль, відомі імена лише трьох синів і чотирьох дочок: Тимофій, Юрій, Григорій, Катерина, Степанида, Марія, Олена. Народження дітей підірвало слабе здоров'я Ганни. Погіршувався її стан і у зв'язку з постійними сварками чоловіка з Чигиринським підстаростою Чаплинським: *«Аж перша жінка і злягла, і вмерла, і тиху душу Богу віддала»* [4, 107]. Історики вважають, що Ганна Сомко померла між 1645–1647 роками, ближче до кінцевої дати (Я. Дашкевич, В. Кривошея).

Ганні вдалося створити родинний затишок у Суботіві, вона всі роки була невидимою опорою для свого чоловіка, доглядала дітей, поралась по господарству і була щаслива цим. Напевно, саме через таке «тихе» щастя цей шлюб Богдана Хмельницького став малоцікавим для художньої уяви письменників, у романі Ліни Костенко «Берестечко» про першу дружину гетьмана згадується лише раз, але й у цій єдиній згадці – *«тиха душа»* – епітет, використаний авторкою, відтворює і лагідний характер жінки, і притаманний їй спокій, яким вона доповнила бунтарський, войовничий норов чоловіка.

Можливо, Ганна Сомківна і не стала яскравою сторінкою в житті Богдана Хмельницького, але вона виконала найважливішу місію жінки – була дбайливою і люблячою матір'ю його дітей, вірною дружиною.

Коли Ганна почала важко хворіти, у поміч їй по господарству і для догляду за дітьми взяли дівчину-сироту з Чигирини – Мотрону, однак, є свідчення, що на хуторі Хмельницьких у цей час жила ще одна жінка – Ганна Золотаренко.

В. Кривошея, досліджуючи генеалогічні зв'язки козацької еліти України, натрапив на цікаві дані: «Під час гетьманування Сомка останньому допомагав брат Василь Титаренко, котрий водночас був братом мачухи Юрія Хмельницького. У разі достовірності цієї інформації: Гафія Сомко і Ганна Золотаренко – двоюрідні сестри» [3, 69]. В. Кривошея, роблячи такі висновки, посилається на дослідження Ю. Мицика, однак наголошує на необхідності додаткової перевірки цього твердження.

Якщо вважати ці дані достовірними, стає зрозумілою присутність Ганни Золотаренко, її допомога хворій сестрі, опікування племінниками. Очевидно, після смерті Ганни Сомківни, коли Богдан Хмельницький став жити з Мотроною як з дружиною, Ганна Золотаренко покинула хутір.

Точних даних про походження Мотрони Чаплинської немає. За однією з версій, Мотрона походила з православного шляхетського роду з Брацлавщини. М. Костомаров називає її «кумою» Б. Хмельницького.

Цей факт свідчить про те, що на момент хрещення дитини, Мотрона була православною, а коли виходила заміж за Д. Чаплинського, перейшла в католицьку віру, отримавши при хрещенні ім'я Гелена.

За іншою версією, припускають, що Гелена походила з польської шляхти і її дівоче прізвище було Коморовська герба Корчак. У деяких польських хроніках її називають «Геленою з Дикого поля». Вона рано стала сиротою. Дівчину приютив рід Хмельницьких з Чигирина, де вона допомагала по господарству недужій дружині Богдана Хмельницького, Ганні Сомківні. Після смерті останньої Мотрона залишалася нянькою при Богданових дітях, ставши його коханкою і незаконною дружиною. Перед вінчанням з Б. Хмельницьким перейшла в православну віру і отримала ім'я Мотрона. М. Костомаров називає Гелену «загадочною жінчиною», говорить, що вона «несомненно страстно любимая гетманом» [5, 344].

У 1647 році чигиринський підстароста Даніель Чаплинський, ворог Б. Хмельницьких і залицяльник Мотрони, коли не було Богдана, здійснив напад на його хутір у Суботові, забив на смерть його сина, і викрав Мотрону, з якою силоміць повінчався. У романі Ліни Костенко також підтверджується ця версія подій: «Вона йому належала з принуки./ Сама казала — силою взяли» [4, 108].

Спроби Б. Хмельницького вирішити конфлікт з допомогою суду були марними, його самого ув'язнили. Тоді за Б. Хмельницького, як свідчать історичні джерела, поручився старий чигиринський полковник С. Кричевський: «Лише приятель і кум Хмельницького, Станіслав-Михайло Кричевський, допоміг йому втекти з-під варті. З невеликим загonom козаків Хмельницький виїхав на Запорожжя» [6, 13]. Цьому сприяла сама дружина Чаплинського, красуня Гелена. Пізніше у своїх листах до Адама Кісіля гетьман писав: «Коли б не допомогла своєю участю й проханням Чаплинська, ця розсудлива невинних людей жалібниця-Есфір, то не знаю, що б сталося від ворожого наклепу Чаплинського з моєю головою далі» [6, 67]. Б. Хмельницький називає Гелену біблійним ім'ям Есфір (персидська цариця, яка, за легендою, врятувала своїм мужнім вчинком іудейський народ), що доводить, всупереч тому, що Гелена стала дружиною його ворога, він все одно зберіг до неї ніжні почуття. Про допомогу Гелени Б. Хмельницькому у в'язниці згадується і в романі «Берестечко»: «Уже чужа, Чаплинського жона, — / а потайки приходила до мене,/ приносила у кухлику вина» [4, 108]; «Як я крізь ґрати цілував ті руки,/ які мені той кухлик подали!..» [4, 108].

Зі спалахом *Хмельниччини* Д. Чаплинський покинув свою дружину 1648 року в Чигирині, і Мотрона вийшла заміж удруге за свого колишнього коханця Хмельницького: «*Ту жінку спершу викрали у мене,/ а потім я оружно відібрав*» [4, 115]. Повінчалися вони за православним обрядом того ж року: «*І може, це було переступом,/ і нас осудять в небесах, — / у храмі Божому, всечесному,/ нас обвінчав Іоасаф*» [4, 115]. Цей шлюб дійсно був «переступом», суперечив церковним канонам, адже Мотрона вже була вінчаною дружиною і її чоловік був живий, окрім того, за свідченням М. Костомарова, вона була кумою Б. Хмельницького. Осуд людей і церкви був зрозумілим, але гетьмана це не зупинило. У лютому 1649 року подружжя отримало офіційне визнання їхнього шлюбу в Києві від єрусалимського патріарха Паїсія. Задля цього Б. Хмельницький зробив щедрий дарунок патріархові – шестеро баских коней та тисячу злотих.

Усього три роки панувала в гетьманських покоях розкішна Гелена. Вбрана в найдорожчі оксамитові сукні, сяючи діамантами і перлинами, вона виконувала роль господині, набивала тютюном люльки знатним гостям, пригощала їх медом-горілкою.

Часто державні справи і безперервні воєнні дії кликали Б. Хмельницького до походу, і тоді Гелена в колі своїх прихильників як хотіла відводила душу. Старшинське оточення гетьмана неприязно ставилося до «ляшки», часто нарікало на неї самому Богданові. Та він палко кохав звабливу жінку й не помічав того, що бачили всі — як Гелена розтринькує гроші, знається з підозрілими шляхтичами.

М. Грушевський і М. Костомаров зазначають, що Богдан Хмельницький перед битвою під Берестечком виявив нестачу коштів у козацькій скарбниці. Спочатку вирішив, що їх узяв Тиміш, а коли з'ясувалось, що син про гроші нічого не знає, гетьман доручив йому розслідування цієї справи. У результаті Тиміш з'ясував, що гроші вкрала його мачуха Гелена і її коханець, управитель скарбниці, колишній годинникар зі Львова. Ходили чутки, що вона, намовлена єзуїтами, намагалася отруїти Богдана.

У романі Ліни Костенко образ Гелени є двояким. З одного боку – це вродлива, зваблива, кохана дружина гетьмана: «*Було у мене щастя полинове./ Красуня, пані, жінка, не дівча./ На неї задивлялися панове усього чигиринського ключа*» [4, 59]; «*...ВНАТУРИЛАСЬ, ВИКОБЄЦАЛА,/ ХМІЛЬНОЮ КРОВ'Ю НАЛИЛАСЬ./ Фортуна гонором хвицала, грудьми гріховно нап'ялась./ Ходила, наче королева*» [4, 66]; «*Хтось казав: та вона ж у тебе руда./ Ох як жар! Та й краси ж гордовитої./ Після неї кожа — як прісна вода/ після оковитої*» [4, 69]. Б. Хмельницький називає Гелену «щастям полиновим» — певно, пізнав він гіркий присмак полину ще в шлюбні з нею. Адже вона була полькою, любила веселі розваги, гучні гуляння, була такою молододою і, напевно, не завжди гетьман знаходив поруч з нею розраду. Чи змогла вона стати йому другом, соратницею, помічницею? Навряд. У творі простежується, що Гелена вабила Б. Хмельницького саме як коханка, її тілесні принади, її пристрасність зводили його з розуму:

«Шляхтянка пишна і лукава,/ щоб я достоту скаженів,/ тремкою цнотою лякала,/ то скаже: мій,/ то скаже: ні! В гарячці губ, в нестямі тіла,/ в шалу розчахнутих колін,/ які слова ти шепотіла/ шовковим голосом своїм!» [4, 66]; «А як мінилася в лиці,/ коли сорочка перкалева згорала в мене у руці!» [4, 66]; «Була як чад. В любові невтоленна./ Була як опік серця і чола./ Ото колись одна така Гелена / і до війни троянців довела» [4, 59]. Ліна Костенко натякає на версію польських істориків, які надають повстанню Б. Хмельницького характеру помсти за особисту образу, називають національно-визвольну боротьбу українського народу «війною за русу косу». На їхню думку, Гелена стала справжньою Єленою Троянською. Адже через цю надзвичайно вродливу жінку втратили розум два вороги – Богдан Хмельницький і чигиринський підстароста Даніель Чаплинський. Сварка двох чоловіків поклапа початок масштабному кровопролиттю й, зрештою, призвела до відділення України від Речі Посполитої. Українські історики відкидають факт особистої помсти як першопричину повстання, є свідчення, що підготовка до національно-визвольної війни почалась за декілька років до цього інциденту.

Б. Хмельницький намагається зрозуміти, знайти пояснення зраді Гелени: «Чи мож' тобі серце з нудоти сплюскло?/ Бо що ти знала? Шовки та люстро./ Та златолави, та води колонські./ Та різні мислі свої вавилонські» [4, 66]. Розмірковує, може варто було бути жорсткішим з дружиною: «БУЛО Б ТЕБЕ УЗЯТИ НА ЗАНУЗД./ Та я ж би вмер за твою сльозу./ А ти ж то, ласки моєї замість,/ таку ганебу, таку мерзу!» [4, 66]. У розпачі Б. Хмельницький звертається до вже покійної зрадливої Гелени, але і в цьому зверненні стільки ніжності: «ЧИ Ж Я НЕ ЛЮБИВ ТЕБЕ, МОЯ РІДНА?» [4, 65]; «Було б шануватись, моя замороко,/ хоч для годиться, про людське око» [4, 65]; «То що ж ти серце із мене вийняла?/ Ти ж мені душу всю запомийнила!» [4, 71].

Помітно, що в образі Богдана Хмельницького втілено феміністичні погляди Ліни Костенко. Розмірковуючи над зрадою Гелени, він намагається оцінити поведінку жінки за однаковими мірками з чоловіком, опинившись в подібній ситуації. Адже сам гетьман зізнається, що він «був женило, джигун,/ не послідній таки бабодур» [4, 69], тоді як «жінці варто лиш оступитись,/ то гріх від Бога і від людей./ Уже й гуляца, уже й повія,/ і поговор на неї, і сором» [4, 77]. Тому в роман органічно вплітаються християнські мотиви всепрощення гріхів: «Прости їй, Боже, невільний скором!» [4, 77].

Та все ж розумом гетьман усвідомлює моральний занепад дружини: «А в тебе ж вірності як у шелягу срібла» [4, 65]; «Хай не святенниця, недоторка,/ а так шалатися в глупу ніч! – / ти ж не якась там хльорка,/ самій гетьманшій не подоба-річ./ Ти ж мала бути хранителькою честі» [4, 65]. Вона його не просто зрадила, а зганьбила перед усім військом: «Я дбав про честь і дома, й на війні./ Отож воно й пило, насмішувате панство,/ бо знало, чим дошкулити мені» [4, 86]; «Вони сміялись на ганьбу мою» [4, 89]; «Я спопелів. Я вже не був собою./ Я тяжко пив і думав про одне./ Щоб так на глум, напередодні бою,/ перед козацтвом виставить мене!» [4, 86]; «Приниження — це те, від чого я вмираю» [4, 86]; «Принижений, покривджений на честі,/ я переможем бути вже не міг» [4, 77].

У хвилину гніву Б. Хмельницький називає дружину «перелюбницею», «лайдачкою», «ненависною мачухою своїх синів» [4, 65]. Тиміш переконує, що Гелена не варта любові батька, що вона – «шльоха», «душа блудодійська» [4, 63]. Під впливом гніву, ревності, болю і образи, які відчував Б. Хмельницький через подружню зраду, в його свідомості відбувається трансформація образу Гелени в кардинально відмінний – образ зеленої змії: «І зелена, зелена, зелена/ на воротях бовтається пані Гелена» [4, 63]; «Пані Гелена, зелена гадина» [4, 64]; «Оту гадюку, змію зелену!/ Мою Гелену...» [4, 65]; «Вона була як слід змії» [4, 75]; «Щоб так страждати через ту змію!» [4, 69]. «Гадюка – символ злоби, люті, підступності, лукавства, спокуси, знаряддя кари Божої» [7, 47]. Усі ці якості увібрала в себе Гелена – надзвичайно спокуслива, лукава і підступна, адже зрадила та ще й обікрала чоловіка разом зі своїм коханцем. Можливо, Б. Хмельницький дійсно вважав всю цю жахливу ситуацію карою Божою за його гріхи. За народним сонником, як присниться гадюка – чекай зради, підступності, небезпечного ворога або хвороби. На жаль, вона йому не наснилась, а прийшла в його життя, щоб стати небезпечним, до того ж неочікуваним ворогом, підступно зрадити, позбавивши підтримки у важкий для гетьмана час. Невипадково Гелену названо саме зеленою змією. Зелений колір, хоча й пов'язують переважно з позитивною семантикою, також символізує зраду, ревності, заздрість. У світовій літературі завдяки шекспірівській трагедії «Отело» ревності віддавна асоціюються із зеленим кольором: «То гад страшний з зеленими очима, Який глузує з власної поживи!» [12, 137]. Окрім того, зелений – це «символ депресії, інертності, байдужості і смерті» [7, 86]. Саме в такому стані зображено гетьмана на початку твору.

У М. Костомарова зазначено, що Б. Хмельницький, дізнавшись про зраду, «в порыве оскорбленного чувства и поруганной чести написал приказание покончить с обоими» [5, 344]. За романом «Берестечко» Б. Хмельницький не може пробачити собі, адже це з його наказу Тиміш так жорстоко розправився з мачухою. Він не може повірити, що сам звелів вбити дружину, а тепер жити не хоче без своєї Гелени: «Я ж хіба наказував, щоб аж так, на смерть?» [4, 64]; «Сину мій Тимоше, то ж був не наказ./ То ж була розпука, то ж був тільки шал» [4, 64]; «Я ж коли у гніві, то уже не я./ Це якби Виговський слухав моїх слів,/ скільки перевищано вже було б послів!» [4, 64]; «Нема Гелени. І нема мене...» [4, 105]. Ліна Костенко у своєму романі достовірно відтворила вдачу Б. Хмельницького. Історія зберегла свідчення про

запальну вдачу гетьмана. В. Пришляк у своїй розвідці наводить такі дані: «Якось Хмельницький в одній гарячій суперечці зі старшиною спересердя рубонув шаблею по руці черкаського полковника Яська Пархоменка. Потім тричі вклонився, просячи вибачення, і звелів пригостити усіх на знак примирення бочкою питного меду. У нестримній люті наказував прикувати то до гармати, то до підлоги генерального писаря Івана Виговського — за підозру, що той шпигує на користь Москви. Не милував і свого старшого сина Тимоша. Одного разу «наказав прив'язати його до гармати і міцно бити, поки той не поклявся йому, що буде добрим, статечним, і тільки потім наказав відкувати його» [8, 19]. Військовий час, важке життя, полон, жорстокі битви зробили гетьмана запальним, і син також вдався в батька.

У М. Костомарова знаходимо такі відомості про смерть другої дружини Б. Хмельницького: «Виновных раздели донага, связали вместе в таком виде, в каком они прелюбодействовали и повесили [Дневник Станислава Освецима. Киевская Старина, 1882, май, 270; Pamietniki Albrychta Stanislawax. Radziwila kanclerza, II, 437]. По известию одного современного дневника, Тимош вместе со своей мачехой повесил и мать ее [Starozytnosci historyczne polskie, I, 353]. В другом современном дневнике говорится, что жена Хмельницкого была казнена сама-семь, то есть с шестью другими лицами [Latoписец Jerlicza albo kroniczka z rekorismu, I, 120]. Малороссийский летописец, писавший уже позже, по преданию, которому сам не дает полной веры, говорит, что Тимофей повесил свою мачеху на воротах [Летопись Величко, I, 14]» [5, 344].

Очевидно, Ліна Костенко, відтворюючи епізод розправи над Геленою, використала сумнівні дані з літопису Самійла Величка. У романі «Берестечко» Б. Хмельницький, звертаючись подумки до сина, запитує: «Що ж ти зробив шибеницю з батьківських воріт?!» [4, 64]; «Чи тобі полегшало, ... що Гелена підбитою птицею/ побіч тебе на воротах повисла?!...» [4, 64]; «Там все мені страшно.../ Той рідний мені дім.../ Там шибениця брами» [4, 65]. Але М. Костомаров заперечує факт повішення Гелени на воротах, називає це легендою, яка не має історичного обґрунтування.

Не буде перебільшенням стверджувати, що Ліна Костенко, показавши незвичайне кохання героїв, подає власну, дещо відмінну від традиційної історичної, версію про причини поразки козацьких військ під Берестечком. Справа не лише в тому, що Іслам-Гірей зрадив і ув'язнив гетьмана. Змучений чорною тугою, полководець не міг ефективно проводити воєнну операцію: «Я був понижений і вбитий./ Я пив. Я мучився. Не спав./ Боявся посміху, як пастки./ Ось я такий і воював./ В мені було зерно поразки» [4, 75]. Так обезсилити гетьмана могла тільки смерть справжньої любові. М. Костомаров також вважає, що смерть дружини стала однією з причин поразки: «Когда Хмельницкому 10-го мая 1651 года доставили весть об этом, он впал в хандру. Можно себе только вообразить, что творилось тогда в душе этого человека. Вероятно, эта не затихающая долго тоска и была, может быть, одной из причин печального исхода войны» [5, 344].

При згадці про смерть Гелени Б. Хмельницькому починає вживатися зелений кінь, наче той, на якому втрапили його дружину: «Суд був короткий/... Мотуз на шию/... Кінь як рвоне у степи навманя/... Тіло гойднулося наче гуря/... ТА ЩОСЬ МЕНІ ЩОНОЧІ ЩОДНЯ/ ТОЙ КІНЬ ЛЕТИТЬ У СТЕПАХ НАВМАННЯ» [4, 64]; «А КІНЬ ЗЕЛЕНИЙ УЖЕ ХРИПИТЬ/ Така мені лучилася бредня — / допився до зеленого коня» [4, 65]; «...ПРИСНИЛОСЬ ПЕКЛО./ ДИМУ ЧОРНІ ПЕЛЕХИ./ Зелений кінь. Ворота. І петля» [4, 67]; «І КІНЬ ТОЙ МЧИТЬ./ ТОЙ САМИЙ КІНЬ ЗЕЛЕНИЙ/ І КІНЬ ТОЙ МЧИТЬ.../ КОЛИСЬ НАЗДОЖЕНЕ...» [4, 67]. Кінь є символом потойбічного світу, нестримних пристрастей та інстинктів. Образ зеленого коня, наче з того світу приносить гетьману гіркий спогад про Гелену, про його жагучу пристрасть до цієї жінки. Цікаво, що кінь є символом вірності і відданості, але зелена масть цього коня перевертлює цей образ в символ зради. Отже, у романі зелений кінь постає як символ «смерті, зради Гелени і одночасно як символ вини гетьмана, який відчуває свою провину» [9, 177].

Незважаючи на біль зради, ганьбу, якої дружина йому завдала, Б. Хмельницький намагається її захистити, прагне спокою для неї і її імені: «Я кохав не одну. А щасливий був тільки з нею./ Не чіпайте її. Вона мені в хмарах пливе» [4, 69].

Характеристика образу Гелени, подана в романі «Берестечко» Ліною Костенко, цілком відповідає історичним відомостям про постать Мотрони Чаплинської, за винятком епізоду смертної кари, де письменниця скористалась даними, що ґрунтуються на легендах.

В історичних хроніках зазначено: «К удивлению врагов Хмельницкий, в самом критическом положении, женился» [5, 387]. Цілком закономірним є те, що, коли гетьман став удруге вдівцем, його доля, як і доля племінників, були небайдужі Ганні Золотаренко, вона знову прийшла на допомогу, прийшла, щоб залишитись з Б. Хмельницьким до кінця на правах його третьої дружини.

Відомо, що народилася Ганна в Корсуні, у сім'ї міщанина, ймовірно ювеліра, Микифора Золотаренка. Мала двох братів, які були ніжинськими полковниками – Івана та Василя Золотаренків. З першим чоловіком, рідним братом матері Петра Дорошенка, Якимом Тарасенком, Ганна Золотаренко мала сина Кіндрата. Вдруге вийшла заміж за полковника Мартина Пилипенка (через це її козаки називали Пилипиною), народила сина Данила. Були сини Стефан, Осип [3, 69]. У серпні 1651 року вийшла заміж

за Богдана Хмельницького, з яким обвінчалась у Корсуні, у Свято-Іллінській церкві. На час свого третього шлюбу Ганні було років 45–48. Дітей від попередніх шлюбів усиновив Богдан Хмельницький, надалі всі вони носили його прізвище. Без сумніву, цей шлюб сприяв зміцненню його становища серед старожитнього козацтва [3, 69].

Ганна Золотаренко відрізнялась від Ганни Сомківни і від Мотрони Чаплинської стриманим, але владним характером, а перш за все тим, що вона брала участь у державних справах свого чоловіка. Завдяки їй Чигиринський двір Б. Хмельницького став справжньою державною столицею. Гучні застілля, які часто закінчувались бійками, були зведені до мінімуму. Замість традиційної горілки Ганна часто подавала гостям угорське вино, розлите у вишукані срібні келихи. При ній у гетьманській резиденції з'явився оркестр, біля палацу заклали сад, для розваги гостей завели звіринець. Як належало дружині монарха, Ганна Хмельницька мала свій двір, її штат складався із знатних жінок [6, 28]. Урочистішими стали прийоми іноземних дипломатів, на яких були присутні лише найвищі чиновники та члени їхніх родин. На таких прийомах Ганна підтримувала ділові розмови дотепними і розсудливими репліками, доречними зауваженнями. Вся козацька старшина й численні іноземні гості з великою пошаною ставилися до гетьманші. Завдяки таким якостям вплив Ганни на чоловіка був значно більшим, ніж двох його попередніх дружин. Він став спокійнішим, менш запальним, більш ввічливим.

Богдан Хмельницький повністю довіряв своїй розумній дружині, вона стала його соратницею. Є достатньо свідчень про те, що Ганна була «владною гетьманшею»: вона негласно завідувала гетьманською скарбницею, авторитарно керувала сімейними справами родини Хмельницьких і навіть – коли гетьман уже хворів – підписувала універсали [за 4, 217]. Зокрема, в історичних архівах збереглася згадка про універсал на маєтності Густинського монастиря, виданий 22 липня 1655 року з підписом – «Гетьманова Анна Богданова Хмельницька» з печаткою та родовим гербом «Абданк» [6, 28].

Про впливовість цієї освіченої жінки, визнання її авторитету на міжнародному рівні свідчить той факт, що королева Польщі Марія-Людвіга користувалася її посередництвом під час польсько-українських переговорів. Відомості про цей випадок наводить М. Костомаров: «Любовицкий вынул из кармана пакет и сказал: «Пан гетман! Ее величество, королева, написала письмо к госпоже супруге вашей вельможности». Он подал письмо и вместе с ним драгоценный камень, который королева Мария посылала в дар козачке. Хмельницкий прочитал, поднял к небу глаза и сказал: «Боже всемогущий! ... к моей Анне наиянейшая королева польская пишет письма и достаивает ее просить о заступничестве передо мной!» [5, 516]. Дослідники зауважують, що якби Ганна Золотаренко жила пізніше, скажімо в ХІХ столітті, її без перебільшень можна було б назвати міністром двору.

Ганна залишилась з Богданом Хмельницьким до останку, була його опорою, його помічницею, його розрадою. Після смерті гетьмана в 1657 році вірна йому дружина жила в маєтку, біля родової усипальниці — Суботівської Іллінської церкви. А в 1671 році Ганна стала черницею з ім'ям Анастасія Києво-Печерського жіночого монастиря, де і доживала свій вік. Дата її смерті невідома.

У романі Ліни Костенко надзвичайно символічною є поява Ганни в схованці гетьмана. Вона з'явилась йому крізь марення: «*ЗЕЛЕНИЙ КІНЬ/ СТРАШНИЙ ОГНЕДИХАТИЙ/ ПРОБИВ СТИНУ І ПЕРЕКИНУВ СНИ/ ...В ЗЕЛЕНІЙ ГРИВІ ЗОРІ МІДЯНІ/ І ЧОРНА ЖІНКА ВЕРХИ НА КОНІ*» [4, 159]. Цікаво, що символ коня пов'язує два образи – Гелени і Ганни. Він забирає в гетьмана другу дружину в потойбічний світ і верхи на ньому в сні Б. Хмельницькому ввижається його майбутня, третя дружина. У древніх слов'ян зелений кінь був символом смерті і воскресіння сонячного божества. Так і в житті Богдана: зелений кінь спочатку забрав кохану гетьмана, а потім, наче подарував йому іншу любов. У цій сцені зелений кінь ввижається гетьману востаннє, якщо до цього він асоціювався з Геленою і символізував смерть, зраду, провину, тепер його смислове навантаження інше, бо й він уже дещо відмінний. Кінь «огнедихатий», а вогонь – це символ очищення, звільнення, адже вогонь спалює все на своєму шляху. Таким чином, Ліна Костенко завуальовано натякає, що нарешті душа Богдана Хмельницького знайшла спокій, звільнилася від терзань і болю, пов'язаних з Геленою. Ще одна цікава деталь: цього разу в гриві коня «зорі мідяні», а зоря – символ кохання, доброї душі, нового щасливого життя. Астрологи і міфологи трактують зорю як символ світлого духу, що бореться проти сил п'їтьми [7, 80]. Зорі в романі «Берестечко» є провісницями майбутнього щастя гетьмана, це перші зорі надії, які є символом його майбутнього відродження і воскресіння.

Дивним видається, що майбутня любов Богдана Хмельницького з'являється йому у вигляді «чорної жінки»: «*А чорна жінка майнула мені manoю./ І вид її чорен, і одіж її чудна*» [4, 159]. Пояснення цьому приховано в універсалізмі смислових навантажень чорного кольору, адже в ньому змішані кольори всіх барв. Традиційно за чорним кольором закріплена негативна семантика – це колір ночі, темряви, смерті, гора, гріха, зла, скорботи, каяття, темних сил. Ганна – вдова полковника Пилипенка, приходиться до чоловіка, в якого вбито дружину, тому її одяг можна трактувати як траур. Важким ударом для Ганни була смерть її чоловіка, що принесла їй стільки страждань: «*Смутна/ ця чорна жінка, мовчазна і горда./ Либонь зазнала всіх поневірянь./ Така, мабуть, була княгиня Ольга,/ коли загинув князь у деревлян*»

[4, 161]; *«Не дивися на мене, що я чорна, горе обпало мене»* [4, 168]. Окрім того, вона приходиться гетьманом вночі на запрошення відьми – чорний колір відображає і зв'язок з нечистю, і таємницю ночі.

Психологи стверджують, що чорному надають перевагу спокійні, сильні люди, що володіють внутрішнім достоїнством. Цей психологічний опис доповнює портретну характеристику Ганни, коли Б. Хмельницький вперше її бачить, він неминуче порівнює її з Геленою: *«НЕ ПИШНА ПАНИ, НЕ ГЕЛЕНА, / не ружа хтива і п'янка, / печальна жінка, недоглянута, / примучена – але ж яка! Тонкої п'ясті гордого надбрів'я, / таких скорботних і шляхетних рис!»* [4, 160]. Хоча гетьман і відзначає, що в Ганни нема жагучої вроди, як у Гелени, вона його зачаровує своєю шляхетністю, гордою поставою, за якою він бачить і незламні моральні якості: *«Свята... Ця вірна навіть мертвою. / А та була невірна і мені живому!»* [4, 161]. Чорний колір, так само як і сонячний (білий та жовтий), традиційно вважався кольором сили і кольором еліти, звідси «чорний пояс» (відзнака Майстра) і Чорні запорожці (найкращі бійці). Це ще раз підкреслює шляхетність Ганни, її внутрішню силу і стійкість, високе соціальне становище, адже, будучи вдовою полковника, вона користувалася повагою серед козацької старшини. До того ж чорний – це колір землі, яка в українській традиції завжди вважалася святою і була сакральним оберегом, так і Ганна стає оберегом для гетьмана, його святинєю. На Сході чорний колір вважається символом добра, чистоти і досконалості, в Японії – означає радість. Ганна стала уособленням моральної чистоти, досконалості, добра і радості в житті Богдана Хмельницького.

Вважається, що існує зв'язок між чорним кольором і сексуальною привабливістю. У деяких африканських племенах жінки з дуже чорною шкірою цінуються як коханки. Любовна пристрасть асоціюється з таємницею в темряві, таким чином, чорний колір символізує щось сокровенне і пристрасно бажане. В арабів вираз «чорнота очей» означає кохану, а «чорнота серця» – кохання. Ганна подарувала гетьманові свою любов і відродила в ньому здатність кохати: *«Я повертаюсь, наче з небуття. / Мені без тебе так було погано. / Не вчора й позавчора. Все життя»* [4, 165]; *«Душа потроху стала одмерзати»* [4, 165]; *«Якби ж мені така любов раніше! / Буває ніч, щасливіша, ніж ця? / Твої вустонька найніжніші, / осолодо мого лиця...»* [4, 166].

Він ніжно називає її: *«Ганнусенько», «моя кохана», «доле моя», «росонько моєї спраги», «латочко щастя на моєму терновому полі», «ясочко»*. У поетичних порівняннях відкривається глибинність його почуттів: *«Ти прекрасна, / як мальва під вікном моєї матері»* [4, 168]; *«Вона ж як вечірній промінь, що впав уже / на руїну»* [4, 167]; *«КОЗАЦЬКА ЖІНКА З ГОРДИМИ ОЧИМА – / вона мов крила в мене за плечима! / Вона для мене у ці дні – / як моє серце у мені!»* [4, 181]. Гетьман мав трьох жінок, мав змогу порівняти і впевнено говорить: *«Ця жінка – це моя Доля!»* [4, 160].

Долею називають не першу і не останню, не одну з-поміж інших, а лише єдину. Ганна Золотаренко стала тією єдиною жінкою в житті гетьмана, змила і затьмарила сліди всіх попередніх, щоб залишитись з ним на самоті.

Ганна дала Б. Хмельницькому сили перебороти зраду, біль, втрату, ганьбу, поразку вірою в нього, адже, коли втрачаєш віру сам, необхідно, щоб хтось повірив у тебе: *«Ти виринаєш. / Душа з бідки як веслами гребе. / Ти видержиш, ти виплиєш»* [4, 161]. Влучно зауважує О. Лілік: *«У Ліни Костенко кохання виступає потужним рушієм людських сил, домінантою в спектрі духовних шукань особи в часи війни»* [9, 176]. Своїм коханням і вірою в гетьмана Ганна Золотаренко його зцілила: *«...ЦЯ ЖІНКА, ЩО ПРИЙШЛА В МОЄ ЖИТТЯ, / вона цілюща в дотику і слові. / Важкі осмути пізньої любові / вона знімає дотиком з чола. / Ця жінка, що в життя моє прийшла. / ...Вона думає, що я сплю, а я воскресаю»* [4, 167]. Жінка проявила себе і як помічниця гетьмана, завдяки їй брат сповістив полковників, де Б. Хмельницький, і військо почало збиратись.

За Л. Костенко, саме Ганна гідна честі бути першою українською гетьманшею, коли вона вживає це слово по відношенню до Гелени, то йдеться про гетьманшу як дружину гетьмана, а не як певний державний офіційний статус: *«У Суботів не треба. Там ВОНА. / Там тінь її. Там згадка найпоганіша. / То був мій дім. І то була жона. / А ця – у Чигирин, бо це уже гетьманіша!»* [4, 181]. О. Лілік вважає: *«Мотрона була полячкою, мала польський гонор і пиху, схильність до польських звичаїв і бажання розваг, через що її не любив український народ. Ганна ж постає як представниця давнього козацького роду Золотаренків, чоловік якої загинув на війні, вона уособлює собою національну гідність і гордість, втілює кращі національні риси. Саме її мав сприймати український народ і козацька старшина як свою гетьманшу»* [9, 176].

Ганна відродила в Богданові гетьмана, дала сили повірити в себе і в перемогу: *«А я живий. І знову прагну бою. / І перемоги»* [4, 170]; *«Ми переможемо»* [4, 182]. Гетьман впевнено дивиться в майбутнє, це знову гордий і мужній чоловік, сильна особистість, здатна вести за собою сотні, тисячі козаків, але всім цим він завдячує жінці – третій дружині, третій любові, але єдиній долі. Мріючи про спільне майбутнє, Б. Хмельницький говорить: *«Повінчаємося у Корсуні, / в місті слави моєї. Там / припадаю себе, колишнього. / І весілля справимо як слід. / Та й попросимо у Всевишнього / трохи щастя. І трохи літ»* [4, 174].

Ці мрії здійснились, у 1651 році Богдан Хмельницький і Ганна Золотаренко обвінчалась у Свято-Іллінській церкві міста Корсуня (на місці цієї церкви в 1995 році встановлено пам'ятний знак на честь їхнього вінчання). Доля подарувала їм не так вже й багато – 6 років подружнього життя, але хочеться вірити, що вони – люди, які зазнали стільки втрат і болю, – знайшовши одне одного, вміли цінувати кожну щасливу мить.

Образ Ганни, створений Ліною Костенко, достовірно відображує історичну постать Ганни Золотаренко. Однак, зважаючи на родинні зв'язки Ганни з першою дружиною Б. Хмельницького, художнім домислом Ліни Костенко є епізод, у якому Ганна розповідає, як вперше побачила гетьмана під час його триумфального в'їзду до Києва. Очевидно, що вони були знайомі значно раніше.

Літературні образи дружин гетьмана, подані в романі Ліни Костенко «Берестечко», довершені в художньому плані, з допомогою широкої палітри художніх засобів письменниці не лише подає яскраву портретну характеристику жінок, але й розкриває суть кожної з них. Зображуючи у творі постаті лише двох дружин – Гелени Чаплинської і Ганни Золотаренко, Ліна Костенко утверджує думку про вагомий вплив саме цих жінок на долю гетьмана. Відтворені події родинних перепитій Б. Хмельницького часом ґрунтуються на фольклорних джерелах, але характеристика образів дружин гетьмана відповідає історичним фактам. Письменницею підтримується думка про згубний вплив Гелени на життя Б. Хмельницького. Ліна Костенко вважає зраду дружини і її страту однією з вагомих причин поразки гетьмана під Берестечком. Образ Ганни Золотаренко є втіленням справжньої гетьманши, уособленням гідності, мудрості. Образи двох дружин зіставляються письменницею, для підкреслення їхньої кардинальної протилежності. Якщо Гелена асоціюється з моральним занепадом, то Ганна – з духовними цінностями, у цьому образі вбачається уособлення берегині роду, нації.

У сербській народній пісні співається: «Любов перша – чаша запашних квітів, любов друга – чаша червоного вина, любов третя – чаша чорної отрути» [10, 88]. В українському фольклорі знаходимо відповідну мудрість: «Перша жінка – від Бога, друга – від людей, а третя – від чорта» [11, 179]. От тільки в житті Б. Хмельницького друга любов на ім'я Мотрона Чаплинська була подібною до келиха терпкої отрути, а третя – стала, наче вино зі святого причастя, що очищає душу, дарує спокій і блаженство.

Нині в Чигиринському державному музеї Богдана Хмельницького зберігаються портрети трьох гетьманових дружин, написані народним художником України, лауреатом Національної Шевченківської премії Данилом Нарбутом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кривоший О. П. Жінка в суспільному житті України за Козацької доби / Олександр Петрович Кривоший // Українки в історії / [за заг. ред. В. Борисенко]. – К.: Либідь, 2006. – С. 33–43.
2. Орлова Т. В. Участь жіноцтва в українських національно-визвольних змаганнях: історіографічний нарис / Тетяна Володимирівна Орлова // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. – 2009. – Т. 115. – Вип. 102. – С. 112–116.
3. Кривошея В. В. Козацька еліта Гетьманщини / Володимир Володимирович Кривошея. – К.: ІПіЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2008. — 452 с.
4. Костенко Л. Берестечко: історичний роман / Ліна Костенко. – К.: Либідь, 2010. – 232 с.
5. Костомаров Н. И. Богдан Хмельницький: В 3 т. / Николай Иванович Костомаров. – К.: Радуга, 2004. – 664 с.
6. Полонська-Василенко Н. Д. Історія України: У 2 т. Т. 2: Від середини XVII століття до 1923 року / Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко. – [3-тє вид.] – К.: Либідь, 1995. – 608 с.
7. Словник символів / [О. І. Потапенко, М. К. Дмитренко, Г. І. Потапенко та ін.]; за ред. О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка. — К.: Ред. часопису «Народознавство», 1997. — 156 с.
8. Пришляк В. Богдана Хмельницького поховали через місяць після його смерті / Володимир Пришляк // Газета по-українськи. – 2007. – № 421. – С. 17–21.
9. Лілік О. О. «Воскреснуть і перемогти»: вивчення роману Ліни Костенко в школі / О. О. Лілік // Вісник Запорізького національного університету. Серія: Філологічні науки. – 2010. – № 2. – С. 172–181.
10. Назарук О. Роксоляна: історична повість / Осип Назарук. – Львів: Нова зоря, 1930. – 302 с.
11. Номис М. Українські прислів'я, приказки і таке інше / М. Номис. – К.: Либідь, 1993. – 236 с.
12. Шекспір В. Трагедії / Вільям Шекспір. – Харків: Фоліо, 2004. – 462 с.

РОЗДІЛ 2. МОВОЗНАВСТВО

УДК 811.161.1'06'373.611'373.231'

СЛОВООБРАЗОВАНИЕ СЛАВЯНСКИХ ЛИЧНЫХ ИМЁН: ГИПОКОРИСТИЧЕСКИЕ И ДЕМИНУТИВНЫЕ ФОРМЫ

Бабанина А.С., студент

Запорожский национальный университет

В статье рассмотрены особенности словообразования славянских личных имён и их производных; проанализированы структурные модели гипокористических и деминутивных форм.

Ключевые слова: личное имя; гипокористическое, деминутивное имя; словообразовательная модель; производная, производящая основа.

Бабаніна А.С. СЛОВОТВІР СЛОВ'ЯНСЬКИХ ОСОБОВИХ ІМЕН: ГІПОКОРИСТИЧНІ Й ДЕМІНУТИВНІ ФОРМИ / Запорізький національний університет, Україна.

У статті розглянуто особливості словотворення слов'янських особових імен і їхніх похідних; проаналізовано структурні моделі гіпокористичних і деминутивних форм.

Ключові слова: особове ім'я; гіпокористичне, деминутивне ім'я; словотворча модель; похідна, твірна основа.

Babanina A.S. WORD FORMATION OF THE SLAVIC PERSONAL NAMES: HYPOCORISTIC AND DIMINUTIVE FORMS / Zaporizhzhya national university, Ukraine.

The article looks into the main features of Slavic personal names word formation and their derivatives, it also analyses the structural models of hypocorismic and diminutive forms.

Key words: personal name; hypocorismic name, diminutive name; word formation model; derived, derivational word stem.

Оппозиция собственных и нарицательных имён русского языка сформировалась в глубокой древности. Лексико-грамматический разряд имён собственных продолжает пополняться новыми единицами, что обусловлено экстралингвистическими факторами. В ежедневном употреблении личные имена подвергаются различным изменениям, в результате чего в русском языке закрепились их производные формы.

Проблема словообразования и варьирования имён собственных находится в центре внимания ономастических исследований Н.В. Подольской, А.В. Суловой, А.В. Суперанской и др. Поднимают вопросы словообразования и словоизменения онимов, А.В. Сулова и А.В. Суперанская определяют их основные словообразовательные средства [1]; Н.В. Подольская, анализируя основы топонимов и славянских княжеских личных имён, рассматривает «типичные форманты», входящие в состав различных комбинаций [2]; производя классификацию антропонимов, А.В. Суперанская анализирует структуру личных имён наряду с другими онимами, представляет их основные модели, способы словообразования и варьирования [3].

Целью данного исследования является анализ словообразовательного потенциала личных имён славянского происхождения, состоящих в пассивном запасе. Первоначальный состав славянского антропонимикона в результате длительного функционирования закрепился в ономастической системе русского языка. Образцы славянских личных имён широко представлены в памятниках письменности – в летописях, грамотах, письмах, юридических документах. В настоящее время всё чаще встречаются личные славянские имена на территории Западной Украины. В Ивано-Франковской, Черновицкой, Волынской и др. областях частоупотребительны антропонимы типа *Мирослав(а)*, *Ростислав(а)*, *Ярослав(а)*, которые распространяются по всей стране, а также проникают в Россию и Беларусь.

По данным констатирующего эксперимента, проведённого в 2010 г. в Бердянском р-не Запорожской обл., из 1212 новорождённых 14 получили редкие славянские имена: *Мирослав(а)* (5), *Владислав(а)* (4), *Станислав(а)* (3), *Бронеслав* (1), *Радмила* (1).

Древние славянские имена обладают большой словообразовательной продуктивностью. В процессе функционирования на их базе выстраиваются цепочки и гнезда производных, разнообразных в структурном и стилистическом отношении.

Гнездо представляет собой совокупность всех деминутивных и гипокористических образований от заглавного (исходного) слова и состоит из заглавного слова и суффиксальных производных. В качестве заглавного слова выступают имена, являющиеся в настоящее время официальными, стилистически нейтральными, которые записываются в документ, удостоверяющий личность. Каждое гнездо включает определённое количество производных, которые размещены на его территории с учётом словообразовательных связей и отношений.

Словообразовательная парадигма – это совокупность производных одного производящего. Члены словообразовательной парадигмы расположены на одной ступени словообразования и являются равнопроизводными. Они имеют одну и ту же производящую основу, но разные суффиксы: *Ратя* (от *Ратислав*) – *Рат-ик*, *Рат-юш-а*, *Рат-ул-я*; *Зоря* (от *Зоряна*) – *Зор-ечк-а*, *Зор-юшк-а*, *Зор-юл-я*. Данные парадигмы построены от гипокористических имён – производных первой степени.

Анализируя частеречную принадлежность славянских антропонимов, важно отметить, что абсолютное их большинство относится к именам существительным [*Бронеслав(а)*, *Вышеслав(а)*, *Доброслава(а)* и т.п.], но некоторые личные имена сохранили признаки кратких форм прилагательных, подвергшихся субстантивации (*Бажен*, *Любим*, *Милен* и т.п.). Прослеживая закономерность в особенностях структуры данных имён, необходимо указать, что антропонимы-существительные образованы преимущественно способом основосложения слов мотивирующего их словосочетания, соединённых интерфиксами. В словосочетание раскрывается этимология антропонимов: *Благослав* – «благая слава», *Велимир* – «великий мир», *Доброслав* – «добрая слава» и т.п. Антропонимы, образованные от кратких форм имён прилагательных путём субстантивации, имеют простую основу с «прозрачной внутренней формой»: *Бажен* – «желанный», *Любим* – «любимый», *Милен* – «милый».

Важная особенность антропонимов славянского происхождения – способность образования от общей сложной основы парных мужских и женских имён флективным способом. Словообразовательная модель данных антропонимов представляет собой сложение основ и флексацию. При этом мужские имена получают нулевую флексию, имеющую грамматическое значение второго склонения единственного числа, а женские имена приобретают флексию первого склонения единственного числа: *Болеслав* и *Болеслава*, *Любомир* и *Любомира*, *Милан* и *Милана* и т.п.

Наименее разветвлённые словообразовательные гнезда образуют имена с простой основой. Например, в «Словаре русских личных имён» Тихонова А.Н., Бояриновой Л.З., Рыжовой А.Г. представлены два производных от имени *Бажен* – *Бажай* и *Бажан*, являющиеся диалектными вариантами [4], однако здесь не показаны гипокористические и деминутивные формы. Кроме того, от имени *Добрыня* – гипокористическая форма *Добра*, от неё – деминутивная *Доброчка1* (основа, мотивированная существительным + суффикс *-очк*). Омонимичная форма *Доброчка2* может быть также образована непосредственно от полной формы имени *Добрыня* (основа, мотивированная прилагательным + нулевой суффикс и суффикс *-очк*). От полных основ имён *Милан* и *Милен*, а также *Милана* и *Милена* образованы производные *Миланочка* и *Миленочка* (основа, мотивированная прилагательным + суффикс *-очк*). От усечённых основ этих имён *Мил-1* и *Мил-2* образованы гипокористические *Мила1* и *Мила2* и фонетические варианты *Миля1* и *Миля*.

В двухосновных антропонимах подвергается словообразовательным процессам не только полная форма имени, но и каждая основа в отдельности. Результатом этого стало появление омонимичных форм, образованных от одинаковых основ, входящих в состав различных антропонимов. Производящей базой могут служить как первая, так и вторая основы двухосновного антропонима, способом словообразования – усечение или усечение с аффиксацией. Так, гипокористическое имя *Слава* и его производные деминутивные *Славочка*, *Славушка*, *Славонька* и т.п. образованы от двухосновных личных имён *Благ-о-слав(а)*, *Брон-е-слав(а)*, *Все-слав(а)*, *Выш-е-слав(а)*, *Рад-и-слав(а)* и др. имён на *-слав(а)*; гипокористическое имя *Мира* и его производные деминутивные *Мируля*, *Мирушка*, *Мирочка* и т.п. образованы от двухосновных личных имён от *Мир-о-люб*, *Мир-о-слав(а)*, *Вел-и-мир(а)*, *Люб-о-мир(а)*, *Рад-о-мир(а)* и др. на *Мир-* или *-мир(а)*. Несмотря на то, что такие производные восходят к различным полным формам, они имеют общий план выражения и являются омонимами.

Анализируя словообразовательный потенциал антропонимов, необходимо отметить, что морфемное членение производящей базы не является определяющим фактором при образовании производных. Производящая основа может быть как симметричной, то есть включать в себя морфемы (морфы) в их границах, так и асимметричной, состоящей из произвольных фонетико-фонологических комплексов, взятых вне контекста морфемного членения, абстрагирующихся от него. Поэтому в пределах одного антропонима количества производящих основ, уникальных по форме, может быть различным, и от каждой из них образуются свои производные (ср. *Болеслав(а)*, *Бол(еслав/а)*, *(Боле)слав(а)*; *Доброслав(а)*; *Добр(ослав/а)*, *Доб(рослав/а)*, *(Добро)слав(а)*). Так, в имени *Станислав(а)* выделяются производящие основы *Станислав-*, *Стан-*, *Стас-* и *Слав-* (*Станислав(а)*, *Стан(ислав/а)*, *Стан(ни)с(лав/а)*, *(Стани)слав(а)*). От первой основы могут быть образованы *Станиславчик*, *Станиславушка*, *Станиславонька* и т.д.; от второй – *Станя*, *Станечка*, *Станюшка* и т.д.; от третьей – *Стася*, *Стасик* и

т.д.; от четвёртой – *Славик, Славуля, Славуня* и т.д. Эта особенность словообразования у антропонимов наблюдается значительно чаще, чем у других имён собственных.

Производные гипокористические имена образуются путём сокращения и усечения основ. Первый способ более характерен для двухосновных антропонимов (ср. *Броня* от *Бронеслав(а)*, *Добра* от *Доброслав(а)*, *Радим* от *Радимир*, *Яра* от *Ярополк* т.д.), второй – для одноосновных (ср. *Зара* от *Зорян(а)*, *Миля* от *Милен(а)*).

Наиболее продуктивным способом образования деминутивных форм антропонимов является суффиксация, в т.ч. в сочетании с усечением основы. По замечанию В.И. Литвиненко, «процесс усечения наиболее чётко проявляется при образовании уменьшительных форм личных имён. Часто при этом используются уменьшительно-ласкательные суффиксы, которые служат средством проявления речевой экспрессии. ... При их посредстве выражается ... вообще вся сложная гамма эмоций и субъективных оценок.» [5, 70] Для деминутивных имён это уменьшительно-ласкательные суффиксы: 1) *-очк(а)* (*Мирочка* от имён на *Мир-* или *-мир*); 2) *-ечк(а)* (*Станечка* от *Станислав(а)*); 3) *-оньк(а)* (*Любимонька* от имён на *Люб-* или *-люб*); 4) *-еньк(а)* (*Заренька* от *Зоряна*); 5) *-ушк(а)* (*Братушка* от *Братислав(а)*); 6) *-юшк(а)* (*Гостюшка* от *Гостомысл*); 7а) *-ушеньк(а)* (*Милушенька*); 7б) *-усеньк(а)* (*Добрусенька* от *Доброслав(а)*); 8а) *-юшеньк(а)* (*Полюшенька* от *Ярополк*); 8б) *-юсеньк(а)* (*Бронюсенька* от *Бронислав(а)*); 9) *-ул(я)* (*Мируля*); 10) *-улечк(а)* (*Драгулечка* от *Драгомир*); 11) *-юлечк(а)* (*Гостюлечка*); 12) *-ус(я)* (*Милуся*); 13) *-юс(я)* (*Полюся*); 14) *-ат(а)* (*Вышата* от *Вышеслав*); 15) *-ят(а)* (*Гостята*); 16) *-ёш(а)* (*Милёша*); 17) *-ик* (*Броник* от *Бронислав*); 18) *-чик* (*Любимчик*) и др.

Антропоним в процессе деривации, кроме этимологического, приобретает и новое словообразовательное значение, дополнительную семантическую окраску. Данное явление лежит в основе варьирования антропонима и способствует выполнению коммуникативно-прагматической функции. «Структурное разнообразие имён, их окраска и восприятие неодинаковы, если антропоним используют в сфере общения всего коллектива, определённой территории или в кругу одной или нескольких семей. Антропонимы передают прагматическую информацию о говорящем, его социальном статусе, отношении к собеседнику, его интенции и др.» [6, 41]

Итак, личные имена как единицы языковой системы подчиняются лингвистическим законам на всех её уровнях. Они принимают участие в словообразовательных процессах, где в качестве производящей базы может выступать как полная, так и усечённая форма. Антропонимы славянского происхождения обладают богатым словообразовательным потенциалом, несмотря на то, что в настоящее время большинство из них находится в пассивном запасе русской лексики. Участвуя в процессах словообразования, они выстраивают цепочки и гнёзда, в которых представлены различные деривационные модели. Среди способов словообразования наиболее продуктивными для антропонимов славянского происхождения являются морфологический (аффиксальный – сложение основ, суффиксация, безаффиксный – сложение и усечение основ, комбинированные способы) и морфолого-синтаксический (субстантивация), в результате чего появляются формы и варианты личных имён, различные по структуре, стилистической окраске и степени прагматического воздействия. Важной особенностью участия славянских личных имён в словообразовательных процессах является формирование омонимических парадигм в ономастической системе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Сулова А.В. О русских именах / А.В. Сулова, А.В. Суперанская. – СПб: Лениздат, 1991, – 218 с.
2. Подольская Н.В. Восточнославянские типовые топоосновы // Имя нарицательное и собственное: статьи / Н.В. Подольская. – М.: Наука, 1978. – С. 107 – 115.
3. Суперанская А.В. Структура имени собственного: Фонология и морфология / А.В. Суперанская. – М.: Наука, 1969, – 206 с.
4. Тихонов А.Н. Словарь русских личных имён / А.Н. Тихонов, Л.З. Бояринова, А.Г. Рыжова – М.: Школа-Прогресс, 1995 – 736с.
5. Литвиненко В.И. «Имя не безделица...»: Усечение в русских личных именах / В.И. Литвиненко // Русский язык и литература в средних учебных заведениях УССР. – 1988. – № 7. – С.70-71.
6. Дука Л.І. Проблема варіювання антропонімів у прагматичному аспекті / Л.І. Дука // Ономастика і апеллятиви: зб. наук. праць. – Вип.8. – Дніпропетровськ: ДДУ, 1999. – С. 40 – 45.

ЛІНГВОКОНЦЕПТУАЛЬНЕ ВИРІВНЮВАННЯ ТА ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ КОНЦЕПТІВ АНГЛОМОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ КРАЇН КАРИБСЬКОГО РЕГІОНУ

Беспала Л. В., аспірант

Запорізький національний університет

Статтю присвячено дослідженню процесів формування та особливостей вербалізації ключових концептів англомовної картини світу країн Карибського регіону. Розглядається процес лінгвоконцептуального вирівнювання як один із можливих шляхів формування ключових концептів культури в умовах перманентного етномовного контактування.

Ключові слова: мовна картина світу, лінгвокультурні концепти, ключові концепти культури.

Беспалая Л. В. ЛИНГВОКОНЦЕПТУАЛЬНОЕ ВЫРАВНИВАНИЕ И ФОРМИРОВАНИЕ КЛЮЧЕВЫХ КОНЦЕПТОВ АНГЛОЯЗЫЧНОЙ КАРТИНЫ МИРА СТРАН КАРИБСКОГО РЕГИОНА / Запорожский национальный университет, Украина.

Статья посвящена изучению процессов формирования и особенностей вербализации ключевых концептов англоязычной картины мира стран Карибского региона. Рассматривается процесс лингвоконцептуального выравнивания как один из возможных путей формирования ключевых концептов культуры в условиях перманентных этноязыковых контактов.

Ключевые слова: языковая картина мира, лингвокультурные концепты, ключевые концепты культуры.

Bespalaya L. V. CONCEPTUAL LEVELLING AND ITS ROLE IN THE PROCESS OF THE ENGLISH-SPEAKING CARIBBEAN WORLD VIEW FORMATION / Zaporizhzhya national university, Ukraine.

The article deals with the issue of formation and verbalization of the key concepts of the English-speaking Caribbean world view. The process of conceptual levelling is analyzed as a possible way of key concepts of culture formation in a permanent language contact situation.

Key words: language world view, key concepts of culture.

Останнім часом у центрі уваги лінгвістів перебувають корелятивні зв'язки між мовою, культурою та ментальністю. У зв'язку з цим активно вивчаються мовні картини світу, а також їхні структурні елементи – лінгвокультурні концепти. Розроблені теоретичні питання та методики аналізу концептів [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8]. Дослідженні фрагменти мовних картин світу різних етнічних спільнот [9; 10; 11; 12; 13].

Питання формування лінгвокультурних концептів в умовах перманентних етномовних контактів досі не отримало належного висвітлення.

Актуальність цієї розвідки зумовлена необхідністю вивчення впливу етномовних контактів на мовну картину світу. У зв'язку з цим важливим є порушення і вирішення питань про шляхи формування та засоби вербалізації ключових концептів мовної картини світу, становлення якої відбувається в умовах перманентного контактування лінгвокультур, зокрема, карибської англомовної картини світу.

Карибський регіон (КР) як ареал існування англійської мови виявляє особливу етнокультурну та мовну мозаїчність. Протягом декількох століть на цій території тривають контакти численних етномовних груп, що супроводжуються процесами мовного зсуву, формуванням нових, контактних форм комунікації, їхньою нативізацією (креолізацією) та подальшою декреолізацією. Англійська мова в КР обслуговує не окрему етнокультуру, а регіональну «креолізовану» культуру (*creolized culture* [14; 15]), формування якої відбувається шляхом взаємодії культурних спадщин різних етнічних груп, що контактують. Карибська англомовна картина світу, таким чином, відбиває культурний досвід не одного етносу, а надзвичайно гетерогенної лінгвокультурної спільноти. Можемо передбачити, що зазначені процеси визначили шляхи формування та засоби вербалізації ключових концептів англомовної картини світу країн КР.

Метою цієї розвідки є вивчення процесів формування ключових концептів карибської англомовної картини світу та особливостей їхньої вербалізації.

Об'єктом дослідження став концепт *ANANCYISM*, ключовий для культури однієї з найбільших країн КР – Ямайки.

Предметом дослідження є процес формування ключового концепту карибської англомовної картини світу *ANANCYISM*.

Матеріалом послуговували лексичні репрезентанти концепту (60 одиниць загалом), відібрані з авторитетних регіональних словників (DCEU; DJE), а також текстові фрагменти (1000 фрагментів) отримані з матеріалів електронних видань преси КР (JG; JO), художніх творів [16; 17] та Інтернет-форумів (PM).

Ключовими концептами культури ми вважаємо такі «зумовлені відповідною культурою ядерні одиниці картини світу, що мають екзистенціальну значущість як для окремо взятої мовної особистості, так і

лінгвокультурної спільноти в цілому» [18, с. 51] (тут і далі переклад наш – Л.Б.). До основних ознак ключових концептів відносимо значущість, тривалість існування, актуальність, одночасну універсальність та етнокультурну маркованість.

Ключовий статус концепту *ANANCYISM* було визначено за принципом ключових слів культури й верифіковано шляхом аналізу контекстів, що містять судження представників відповідної спільноти про власну культуру та ментальність (див. [19]).

Процедура дослідження концепту охоплює наступні етапи: (1) визначення ядерних конститuentів номінативного поля концепту, (2) аналіз етимологічного шару концепту, (3) аналіз актуального шару – (а) понятійної, (б) образної та (в) ціннісної складових концепту.

Визначення номінативного поля концепту *ANANCYISM* розпочиналося з пошуку ключового слова, що в свою чергу уможливило виявлення й інших його репрезентантів.

Ім'я концепту – одиниця *anancyism* – означає застосування хитрощів для досягнення власної мети: *anancyism* “use of trickery to achieve success; the gaining of one’s ends through cunning”. Лексема *anancyism* є дериватом від твірної основи іменника *anancy/ Anancy* “a person whose cunning or untrustworthiness is detected or revealed” (DCEU).

Одиниця *anancy* відповідає критеріям, за якими визначаються ключові слова культури, оскільки характеризується:

- словотвірною активністю (*anancyism, anancy-story, nancy*);
- наявністю в прецедентних текстах – народних казках (див. [16; 17]);
- загальноновживаністю в мовленні сучасних представників карибської англомовної спільноти, зокрема, поширеністю в пресі, наприклад, - “*Anancy alive and well*” (JG 24.07.2000), “*Anancy at Supreme Court?*” (JG 05.02.2006);
- частотністю в контекстах, які містять судження представників відповідної спільноти про власну культуру та ментальність, що сприяє актуалізації національного автостереотипу, наприклад, - “*Let’s be realistic, our culture follows the Anansi ideology which is mainly based on trickery*” (JG 28.04.2003); “*In our Brother Anancy culture, those who play by the rules get shafted*” (JG 03.08.2008).

Система лексичних репрезентантів концепту охоплює (а) ключове слово та його деривати (*anancy n, anancyism n, Br’er Nancy / Brother Anancy n, Anancy-story n*), (б) найближчі синоніми – *samfie n, ginal n* та похідні від них одиниці (*ginal adj, ginal v, ginalism n, samfie adj, samfie v, samfieism n*). Вербалізація концепту здійснюється за рахунок споконвічних одиниць англійської мови (*cunning, wits*) та запозичень (*anancy, samfie, kongkonga*), регіонально-маркованих засобів (*skanker, nastiness, trickified*) та одиниць загального фонду англійської мови (*trickery, trickster, cheating, con* тощо).

Аналіз етимологічного шару концепту *ANANCYISM* дозволив з’ясувати, що цей концепт сформувався в результаті поступового «вирівнювання» понятійних складових трьох окремих концептів, привнесених з різних лінгвокультур, які контактують у КР: *ANANCY, SAMFIE* та *GINAL*.

Одиниця *anancy* є запозиченням з африканських мов – тві *ananse* «павук». Відомо, що *Ananse (Anansi/ Ananzi* – форма імені варіюється) як зооморфний образ в африканських культурах має особливий статус, а саме є значущою міфологемою: павук *Ananse* вважався наділеним здатністю контактувати з духами предків й передвіщати долю [20]. *Ananse* – персонаж африканського фольклору, де є алегоричним образом кмітливої, хитрої людини [21].

До карибської англомовної культури запозичується не лише зоонім *anancy* у значенні «павук», але й відповідна міфологема, про що свідчать наступні цитати: “*In all the West Indian islands Ananzi is the name of spiders in general... The Negroes think that this spider is the Ananzi of their mythical stories, but that his superior cunning enables him to take any shape he pleases.*” (цит. за DJE, с. 10). Міфологема *ANANCY* була привнесена до КР разом з казками африканських народів (*Anancy stories*), що залучилися до процесу креолізації [21]: зазнали певних модифікацій у сюжеті та образах, отримали поширення в КР і стали важливим компонентом регіонального фольклору. Сьогодні *Anancy* сприймається мешканцями КР як значуща складова власної культури: “*And our folk hero Anancy ...*” (JG 04.01.2009); “*Anancy may be our favourite national hero...*” (JG 21.05.2010).

Таким чином, спостерігаємо явище запозичення не лише лексичної одиниці, а й лінгвокультурного концепту *ANANCY* разом з притаманними йому понятійними, образними та ціннісними ознаками.

Результати аналізу етимології та внутрішньої форми лексичного репрезентанта *samfie* показали, що він етимологічно пов’язаний з іншим африканським концептом, відмінним від *ANANCY*. Одиниця *samfie* має паралелі в декількох африканських мовах – тві *asĩmànyfó* “magician”, еве *samedzi* “magic sign” та інші (DJE; DCEU). Як бачимо, семантична структура етимонів містить компонент ‘magic’. Етимологічний шар

концепту *SAMFIE*, таким чином, містить ознаку 'магія', що виявилася актуальною і для концептуальної системи реципієнта: *samfai* "an *obeahman*, or other person professing magic powers" (DJE).

Магічні ритуали займали важливе місце в житті суспільства КР колоніального періоду. Лідери африканських культур мали значну владу в межах своєї етнічної групи. Така влада, очевидно, могла бути застосована в корисливих цілях. Саме цей факт, на нашу думку, призводить до модифікацій у структурі концепту *SAMFIE*, а саме до актуалізації ознак 'хитрість' та 'нечесність'.

Репрезентант *ginal* сформовано на споконвічній для англійської мови основі: одиниця *ginal* "a trickster" з'являється внаслідок іронічного переосмислення значення англ. *general* (DCEU). Мотивуючою ознакою для такої номінації стала 'винахідливість' – якість, якою серед колоністів, ймовірно, відрізнялися військові офіцери. Вихідним значенням одиниці *ginal* було «розумна людина», яке з часом переосмислене в «хитра людина»: "a clever person; hence especially a crafty, tricky person; a crook" (DJE).

Отже, одиниці *anancy*, *samfie* та *ginal* етимологічно співвідносяться з різними концептами африканських та англійської лінгвокультур (див. рис. 1. – I, II, III).

Аналіз актуального шару концепту *ANANCYISM*, що здійснювався на основі словникових дефініцій та контекстуального оточення його лексичних репрезентантів, надав змогу прослідкувати ознаки вирівнювання концептів *ANANCY*, *SAMFIE* та *GINAL*.

Семантична структура одиниці *anancy* охоплює 3 ЛСВ: (1) *anancy* "a large brown house spider, *Heteropoda venatoria*"; (2) *Anancy* "the cunning hero of a countless number of folk tales in which he is mythical spider in human form, usually outwitting opponents of superior strength, or barely escaping being caught, but always amusing in his greed and selfishness"; (3) *Anancy* "a person whose cunning or untrustworthiness is detected or revealed", а також *Br'er Nancy* (*Bredda Anancy*, *Bro Anancy/ Nancy*) [*Brother Anancy*] "a person who is not to be trusted; a wily character".

У ямайській англійській культурі *ANANCY* набув нового статусу, а саме перетворився на лінгвокультурний типаж. Лінгвокультурний типаж, на думку В. І. Карасика, є таким концептом культури, що репрезентує «типізовану особистість, представника певної етносоціальної групи, який розпізнається за специфічними характеристиками вербальної і невербальної поведінки та ціннісною орієнтацією, що виводиться» [22, с. 57]. Лінгвокультурний типаж характеризується: (1) хрестоматійністю, тобто впізнаваністю, (2) рекурентністю – частотністю використання й обговорення в текстах культури, (3) знаковістю – здатністю репрезентувати культуру [23, с. 83]. *ANANCY* відповідає вищезазначеним ознакам лінгвокультурного типуажу, адже є впізнаваним, рекурентним та знаковим концептом і корелює з таким представником суспільства, який запобігає до хитрощів та нечесних дій задля досягнення власної мети: "...*Thelwell doesn't have the best reputation, having been accused of being something of a conman, who is always seeking to use his head on strangers to manipulate them out of a few dollars. Some people ... started calling him Bredda Anancy...*" (JG 06.06.2010).

Стереотипізація ознак 'хитрість' та 'нечесність' в образі *Anancy* спрямовує й семантику похідних від *anancy* одиниць. Так, композит *Anancy-story* "a folk tale about Anancy" набуває значення "an absurd explanation; a silly or unbelievable story": "...*the claim that we are shipping tons of ganja to other territories for guns is one of the greatest Anancy stories since the cow jumped over the moon*" (JG 12.11.2007).

Одиниця *anancy* активно вживається в англійській мові КР в атрибутивній функції у значенні "tricky, deceitful, dishonest" й виявляє здатність сполучатися з низкою іменників: *anancy strategy/ pattern/ tactics/ game/ rules/ tradition/ qualities/ style/ society/ presidency*. *Anancy* – це певний критерій, за яким здійснюється оцінка поведінки людини, соціальної групи, політичної сили.

Репрезентант *anancyism* сполучається одиницями, що вказують на міру якості: "...*'anancyism' at its worst*" (JG 11.05.2009); "... *a good deal of Jamaican Anancyism ...*" (JO 14.03.2010), "...*elements of anancyism...*" (JG 12.06.2005). Таке явище як *anancyism* у культурі КР має різні ступені прояву й охоплює як дрібні проступки, так і масштабні корупційні схеми.

Одночасно з тим, *ANANCYISM* розуміється також як стратегія і тактика виживання: "*It is the kind of tale that celebrates Anancyism, as the weak and dispossessed are forced to use their wits (to hop) to get by*" (JG 26.05.2006). *ANANCYISM* – це надзвичайна винахідливість, вміння отримати зиск у будь-якій ситуації: "...*Jamaican Anancyism was in him as he indulged in what he deeply believed in and got paid for doing so*" (JO 14.03.2010).

Аналіз словникових дефініцій та контекстуального оточення репрезентанта *anancy* та його дериватів надав змогу визначити ядро понятійної складової сучасного концепту *ANANCYISM*, яке утворюють ознаки 'хитрість', 'нечесність', 'винахідливість'.

Розглянемо понятійні ознаки, що актуалізує одиниця *samfie* (варіанти – *samfai*, *samfy*) та її деривати: *samfie/ samfai adj*, *samfie/ samfai v*, *samfie-man v*, *samfieism/ samfysm v*.

У словнику DJE надані 3 ЛСВ іменника *samfie* (*samfai*): (1) “an *obeahman*, or other person professing magic powers”; (2) “one who tricks others by supposed magical powers; a confidence man”; (3) “the trick of a *samfai* man”.

ЛСВ (1) свідчить про те, що в англійській мові КР запозичення *samfie* зберігає значення свого етимона й співвідноситься з людиною, яка практикує магію. Похідні ЛСВ (2) та (3) вказують на те, що подальший розвиток концепту характеризується поступовим послабленням ознаки ‘магія’ та одночасним посиленням ознак ‘хитрощі’, ‘нечесність’.

Модифікації в понятійній структурі концепту *SAMFIE* дозволяє простежити й семантика дериватів його імені. У значенні відіменникового дієслова *samfai* з’являється сема ‘вдавана магія’: *samfai* v “to practice pretended witchcraft so as to trick people”. У значенні ж прикметника *samfie* сема ‘магія’ відсутня: *samfai* adj “dishonest, deceiving” (DJE).

Словникові дефініції іменника *samfie* та деривата *samfieism* n у словнику (DCEU), підтверджують той факт, що ознака ‘магія’ втрачає актуальність, а ядро відповідного концепту в сучасній англомовній культурі КР утворюють ознаки ‘хирість’ та ‘нечесність’: *samfie* n “a confidence trickster; a swindler”; *samfieism* n “trickery, ridiculous deception; dishonest dealing”.

Одиниця *samfie* n функціонує як ім’я лінгвокультурного типу (синонім – *samfie-man*), а також як назва соціального явища (синонім – *samfieism*).

Лінгвокультурний типаж *SAMFIE* – це нещира, корислива, хитра людина, що дбає виключно про власні інтереси: “They were once called *samfie* or con men... They are cunning and in the parlance of today, are “street-smart” extortionists” (JG 17.09.2000).

SAMFIE як соціальний феномен охоплює шахрайство, корупцію, фінансові махінації: “the old-time “*samfie*” that many a city slicker has practised on trusting country folk visiting the big city”; “... this new world order thing is a big *samfie* that will keep much of the world in perpetual poverty...” (JG 27.06.2000).

Іменник *samfie* сполучається переважно з такими якісними прикметниками, що вказують на масштабність та майстерність відповідного явища *massive/ big/ major / total/ perfect samfie*.

Прикметник *samfie* виявляє здатність сполучатися з назвами осіб – суб’єктів хитрощів (*samfie man/ politician/ artist/ benefactor*), а також з назвами процесів і явищ – об’єктів нечесних маніпуляцій (*samfie politics/ voting / budget/ effort / attempt / tactic / proposal*).

Дієслово *samfie* вживається на позначення обману, який здійснюється різними засобами: шляхом мовленнєвого впливу (“...all he needs to do is use his silvery tongue to try to *samfie* the people” (JG 21.03.2010)), застосування технічних засобів (“I do not understand the confidence that is being placed in electronic voting to prevent bogus elections ... Who are they trying to *samfie*?” (JG 01.11.2000)) тощо.

Лінгвокультурний концепт *SAMFIE*, таким чином, за своїм понятійним змістом наближається до *ANANCY*: понятійне ядро концепту сьогодні утворюють ознаки ‘хитрість’, ‘нечесність’, ‘майстерність’. Етимологічна ж ознака ‘магія’ переміщується від ядра до периферії понятійної складової концепту.

Розглянемо словникові дефініції одиниці *ginal* n (варіанти – *ginnal, jinal, jinnal*) та її дериватів: *ginal/ ginnal* adj, *ginal / ginnal* v, *outginnal* v, *ginalism/ ginnalism* n, *ginalship/ ginnalship* n.

Як свідчать словникові дефініції зазначених одиниць, ознака ‘хитрість’ концепту *GINAL* зазнає інтенсифікації, пор.: *ginal* n “a clever person; hence especially a crafty, tricky person; a crook” (DJE) та “a trickster, usually a man who is so cunning as to be dangerous” (DCEU).

Контекстуальне оточення одиниці *ginal* n вказує на той факт, що ця лексема також стає іменем лінгвокультурного типу – хитрої та кмітливої людини, схильної до нечесних дій: “Maas Fawni is the biggest *ginnal* in the district. He makes a living by *outwitting* people, but he is so smart, nobody can nab him”. Одиниця *ginal* n апелює до етнічного негативного автостереотипу ямайців: “Every society has its anti-hero ... Ours is the ‘*ginnal*’ – a skanker [a deceitful person] who steals from you while loafing so you end-up losing both ways. In more ways than one we have been playing ‘big *ginnal*’ and ‘little *ginnal*’ on each other ...” (JG 02.11.2003).

Лексичне значення прикметника *ginal* узгоджується з ядерністю таких понятійних ознак концепту як ‘розумність’, ‘хитрість’, ‘винахідливість’ та ‘нечесність’: *ginal* adj “able to find quick, smart solutions of a difficulty; cunning, devious” (DCEU).

Спостерігається утворення нових похідних від *ginal* n одиниць. У письмових джерелах нами були зафіксовані відіменникові дієслова *to gin(n)al* та *to outginnal*, відсутні в регіональних словниках (DJE; DCEU). Ці деривати синонімічні дієсловам *to trick* та *to outsmart* відповідно: “Men will ‘*ginnal*’ (trick) them and take away what they have” (JG 18.06.2000); “And that is where we have to *outginnal* them with honesty and with integrity” (JG 01.11.2011).

Назви абстрактних понять, які утворено від основи *ginal*, включають *gin(n)alism n* та *gin(n)alship n*. Обидві одиниці означають таку модель поведінки, що передбачає досягнення успіху в будь-який спосіб, включаючи дії, що не схвалюються суспільством: “*He said that in Jamaica the rampant philosophy ... could be called ‘ginalism’*. This meant, he added ‘*getting whatever you want by fair means if possible or foul means if necessary*” (цит. за DCEU, с. 255); “*he is successfully wearing these two hats on his one head. But to most Jamaicans this sounds like ginnalship*” (JG 21.05.2010).

Ginalism/ ginnalship розуміють також як тактику виживання: “*Ginnalship’ is something we perfected in slavery as a form of resistance and as a survival mechanism*. (JG 16.11.2003).

Понятійне ядро концепту *GINAL*, таким чином, утворюють ознаки ‘розумність’, ‘хитрість’, ‘винахідливість’, ‘нечесність’.

Отже, у карибській англійській культурі відбулося «вирівнювання» понятійних складових концептів *ANANCY*, *SAMFIE* та *GINAL*: сформоване спільне понятійне ядро, яке утворюють ознаки ‘хитрість’, ‘нечесність’, ‘кмітливість’, ‘винахідливість’, ‘майстерність’, ‘розумність’. Ознаки ж ‘надприродна істота’ та ‘магія’, що були ядерними для концептів *ANANCY* та *SAMFIE* відповідно, перемістилися до периферії понятійної складової концепту *ANANCYISM* (рис. 1. IV).

Аналіз образної складової концепту дозволив з’ясувати, що *ANANCYISM* осягається переважно через такі концептуальні метафори як *ART/ МИСТЕЦТВО*, *WAR/ ВІЙНА* та *GAME/ ГРА*.

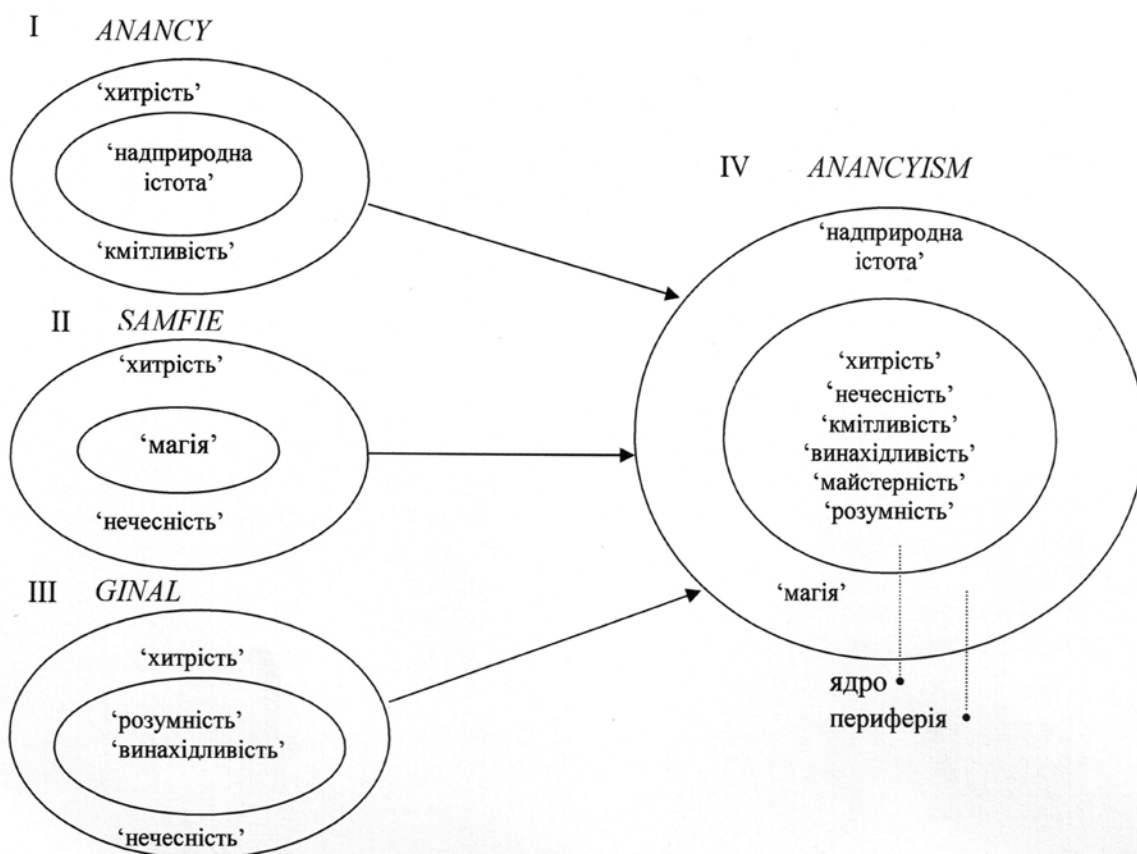

Рис. 1. Інтеграція понятійних складових концептів *ANANCY*, *SAMFIE* та *GINAL*

Концептуальна метафора *ANANCYISM* = *ART* ґрунтується на спільній ознаці референта та корелята ‘майстерність’. *ANANCYISM* осмислюється як вид мистецтва, театральна подія: *Jamaican ‘anancyism’ - the fine art of the cynic* (JG 21.11.2010); “*“anancyism” mean the art of playing a trick on someone for one’s personal gain*” (JC 01.02.2003); *candidates outwit and out-organise one another in a moving circus of anansism* (JG 05.03.2006). Відповідно, суб’єкти *ANANCYISM* – це митці та артисти: “*I’m talking about the new samfie artist ...*” (JG 20.07.2005). Таке мистецтво як *ANANCYISM* заслуговує на оплески та визнання: “*... a hero applauded for his ‘ginalship’*” (JG 22.05.2005).

Концептуальна метафора *ANANCYISM = WAR* основана на відповідностях між такими структурними компонентами референта та корелята як учасники, засоби та мета. Явище *ANANCYISM* осмислюється в термінах війни, таких як «стратегія», «тактика», «зброя», «воєнні дії», «супротив», «перемога».

У таких діях як *ANANCYISM*, як і у воєнних діях, передбачається застосування певних стратегій і тактик: “*Was that promise another samfie tactic?*” (JG 21.05.2010); “*Anansiism, I think, for most Jamaicans, is a strategy*” (PM 10.09.2009).

Засоби, до яких удаються учасники *ANANCYISM*, концептуалізуються як зброя: “...*'samfie' men armed with good intentions, alien ideologies and the pursuit of narrow, self-serving interests...*” (JG 28.02.2001); “...*those who wish for you to fail will try to bombard our minds with half-truths and political 'ginnalship'*” (JG 11.01.2010).

ANANCYISM осмислюється не лише як наступ, але також як опір, що доцільний у випадку, коли відкритий наступ є неможливим: “*Anancy is the personification of resistance: you won't win a head-on fight; better to resist through subterfuge*” (JG 19.10.2005).

Метафора *ANANCYISM = GAME* основана на таких спільних ознаках концептуального референта та корелята, як ‘наявність правил’, ‘елемент змагання’ та ‘винагорода’. Саме явище *ANANCYISM* осмислюється як гра (*Anancy game, samfie game*), що має власні правила (*anancy rules*) а її учасники – як гравці, які:

- залучають інших до власної гри – “*it [party] had been playing samfie games with us*” (JG 30.11.1999), “... *“ginnal” ... knows if he gets you talking, the game is on; you are in play*” (JO 16.04.2010);
- змагаються за винагороду – *Samfie Man Cup* (JG 06.01.2008);
- перемагають у грі супротивника – “...*Anancy has empowered West Indians to beat 'bucky massa' at his own game in almost every area of endeavour*” (JG 31.03.2001).

Результати аналізу образної складової свідчать на користь висунутої гіпотези про вирівнювання концептів *ANANCY*, *SAMFIE* та *GINAL*. Адже, як видно з вищенаведених прикладів, актуалізація кожної з виявлених концептуальних метафор може здійснюватися за рахунок будь-якого з ключових слів – *anancy*, *samfie* та *ginnal*.

Аналіз ціннісної складової концепту *ANANCYISM* дозволив виявити не лише спільні, але й диференційні ознаки ключових слів *anancy*, *samfie*, *ginnal*. З’ясовано, що концепт *ANANCYISM* отримує в ямайській англомовній культурі амбівалентну оцінку й здатен апелювати як до цінностей, так і до антицінностей.

Негативно-ціннісні ознаки концепту *ANANCYISM* актуалізуються за рахунок усіх ключових репрезентантів й підтримуються стійкістю асоціативних зв’язків з низкою антицінностей, зокрема, з такими як:

- *DISTRUST/* «недовіра» - “... *you cannot be trusted. You are behaving as a little ginnal*” (JG 23.03.2001);
- *LIE/* «неправда» - “*She said Clarke lied to the court ... lied throughout most of the trial. She described him as a despicable, dishonest 'ginnal'...*” (JG 05.08.2010);
- *VIOLENCE/* «насилля» - “*The promotion of anancyism, violence... are symptomatic of the lack of confidence that has defeated us*” (JG 25.07.2007);
- *CRIME /* «злочин» - “... *'samfie,' lawless society with a legacy of criminal behaviour in high places together*” (JG 11.07.2002).

Здатність же апелювати до позитивних цінностей вияв лише репрезентант *anancy* та його деривати. Концепт *ANANCYISM* нерідко інтерпретується як вміння застосувати свої розумові здібності для того, щоб знайти вихід зі складної ситуації, як стратегія виживання за рахунок власної кмітливості: “*Anansiism, it not merely treachery. It is use of the wit and imagination to overcome an obstacle or problem*” (PM 12.09.2009); “*In 'Anancy's Way', a young boy ... finds the strength to overcome bullies when he employs his brain rather than his brawn*” (JO 15.05.2006).

Здатність ключового слова *anancy* апелювати до позитивних цінностей обумовлена чинниками соціально-історичного та етнокультурного характеру. Зооморфний образ *Anancy*, що споконвічно представляє особливу цінність для мешканців КР африканського походження, уособлює перемогу розуму та винахідливості над фізичною силою, тому ще за колоніальних часів став своєрідним символом протесту проти експлуатації: “... *Anancy reminds us that slaves were not ignorant, weak, passive individuals who merely accepted their fate and did nothing to challenge it*” (JG 16.08.2009). Вважаємо, що такий феномен культури як *ANANCYISM* вплинув на формування ямайської національної ментальності, зокрема, ціннісних домінант поведінки. Так, неприйняття правлячої сили та прагнення «обійти систему» оцінюється ямайцями позитивно і на сучасному історичному етапі: “... *behave like Brer Anancy ... The fools who make laws in this country think that the citizens are all idiots. Let's show them that we are smarter than they and just get on with our lives*” (JG 30.12.2005).

Отже, результати аналізу дозволяють зробити наступні висновки. Формування ключового концепту карибської англомовної картини світу *ANANCYISM* відбувається шляхом лінгвоконцептуального

вирівнювання: поступового взаємного зближення трьох відмінних лінгвокультурних концептів – *ANACY*, *SAMFIE* та *GINAL*, привнесених різними лінгвокультурами – африканськими та британською. Лінгвоконцептуальне вирівнювання здійснюється через послаблення диференційних й посилення спільних понятійних ознак концептів та уніфікації шляхів їхнього образного осмислення.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у виявленні й вивченні інших ключових концептів англомовної картини світу країн Карибського регіону, у визначенні шляхів їхнього формування та особливостей вербалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / А. Вежбицкая ; пер. с англ. А. Д. Шмелева. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.
2. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. – 2-е изд., исправ. и доп. / Ю. С. Степанов. – М. : Школа «Языки русской культуры», 2001. – 990 с.
3. Попова З. Д. Очерки по когнитивной лингвистике / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж : Истоки, 2001. – 192 с.
4. Стернин И. А. Методика исследования структуры концепта / И. А. Стернин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики : научное издание / под. ред. И. А. Стернина. – Воронеж : Воронежский государственный ун-т, 2001. – С. 58 – 65.
5. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 480 с.
6. Воркачев С. Г. Вариативные и ассоциативные свойства телеономных концептов : монография / С. Г. Воркачев. – Волгоград : Парадигма, 2005. – 214 с.
7. Пименова М. В. Введение в концептуальные исследования : учебн. пособ. / М. В. Пименова, О. Н. Кондратьева. – Кемерово : Кузбассвузиздат, 2006. – 178 с.
8. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.
9. Шмелев А. Д. Русская языковая модель мира : материалы к словарю / А. Д. Шмелев. – М. : Языки славянской культуры, 2002. – 304 с.
10. Голубовская И. А. Этнические особенности языковых картин мира : монография / И. А. Голубовская. – К. : Издательско-полиграфический центр «Киевский университет», 2002. – 293 с.
11. Зализняк А. А. Ключевые идеи русской языковой картины мира / Анна А. Зализняк. И. Б. Левонтина, А. Д. Шмелев. – М. : Языки славянской культуры, 2005. – 524 с.
12. Томенчук М. В. Варіантно зумовлена концептуалізація дійсності у сучасній англійській мові : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.04 «Германські мови» / М. В. Томенчук – Чернівці, 2008. – 20 с.
13. Нідзельська Ю. М. Ключові концепти єврейської культури в сучасній англійській мові : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Ю. М. Нідзельська. – Харків, 2009. – 20 с.
14. Brathwaite E. K. Creolization in Jamaica / E. K. Brathwaite // The Post-Colonial studies Reader / V. Ashcroft, G. Griffiths, H. Tiffin. – New York : Routledge, 1995. – P. 202 – 205.
15. Chaudenson R. Creolization of language and Culture / R. Chaudenson; translated and revised by S. S. Mufwene, S. Pargman, S. Billings et al. – London : Routledge, 2001. – 360 p.
16. West Indian Folk-Tales / retold by P. Sherlock ; illustrated by J. Kiddel-Monroe. – London : Oxford University Press, 1966. – 151 p.
17. The Greenwood Library of American Tales : in 4 vol. / ed. by Thomas A. Green. – Westport ; London. – 1944 – Vol. 2 : The South, The Caribbean. – 2006. – 359 p.
18. Маслова В. А. Лингвокультурология : учебн. пособ. – 2-е изд., стереотип. / В. А. Маслова. – М. : Академия, 2004. – 208 с.
19. Беспала Л. В. Ключові концепти негомогенної культури та методика їх виявлення / Л. В. Беспала // Нова філологія. Збірник наукових праць. – Запоріжжя : ЗНУ, 2011. – № 45. – С. 11 – 15.

20. Deandrea P. Ananse / P. Deandrea // Africa and the Americas: culture, politics, and history : a multidisciplinary encyclopedia / ed. by R. M. Juang, N. Morrisette. – Santa Barbara : ABC Clío, 2008. – P. 100 – 103.
21. Souza P. Creolizing Anancy: Signifyin(g) Process in New World Spider tales / Pascal de Souza // A Pepper-Pot of Cultures: Aspects of Creolization in the Caribbean / ed. by G. Collier, U. Fleischmann. – Amsterdam ; New York : Rodopi, 2003. – P. 339 – 363.
22. Карасик В. И. Этноспецифические концепты / В. И. Карасик // Иная ментальность / В. И. Карасик, О. Г. Прохвачева, Я. В. Зубкова, Э. В. Грабарова. — М.: Гнозис, 2005. — 352 с.
23. Дмитриева О. А. Лингвокультурные типажи России и Франции XIX в. : монография / О. А. Дмитриева. – Волгоград : Изд-во ВГПУ «Перемена», 2007. – 307 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ І СЛОВНИКИ

(DCEU) Dictionary of Caribbean English Usage / ed. by R. Allsopp. – New York : Oxford University Press, 1996. – 699 p.

(DJE) Dictionary of Jamaican English.– 2nd ed. / ed. by F.G. Cassidy, R. B. Le Page. – Kingston : University of West Indies Press, 2002. – 509 p.

(JG) Jamaican Gleaner [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.jamaica-gleaner.com>

(JO) Jamaica Observer [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.jamaicaobserver.com>

(PM) Pamela Mordecai@ Jahworld: Writing, Caribbean writers, environmental sustainability, afrofuturism, the Black experience on this side of the Atlantic, the politics of preserving the planet [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://jahworld-pmordecai.blogspot.com/2009/09/anancyism-and-sluggish-systems.html>

УДК 811.111: 81'373.611

ВЗАЄМОДІЯ МОРФОЛОГІЧНИХ ТА СЕМАНТИЧНИХ СПОСОБІВ СЛОВОТВОРЕННЯ У СФЕРІ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Бондаренко О.М., ст. викладач, Сидоренко А.С., студент

Запорізький національний технічний університет

Стаття присвячена вивченню способів утворення неологізмів у сфері інформаційних технологій.

Основна увага приділяється взаємодії морфологічних та семантичних способів словотворення.

Ключові слова: неологізм, словотворення, семантика, афіксація, телескопія

Бондаренко Е.Н., Сидоренко А.С. ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ МОРФОЛОГИЧЕСКИХ И СЕМАНТИЧЕСКИХ СПОСОБОВ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ В СФЕРЕ КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ / Запорожский национальный технический университет, Украина

Статья посвящена изучению способов образования неологизмов в сфере информационных технологий. Основное внимание уделяется взаимодействию морфологических и семантических способов словообразования.

Ключевые слова: неологизм, словообразование, семантика, аффиксация, телескопия

Bondarenko O.M., Sydorenko A.S. INTERACTION OF MORPHOLOGICAL AND SEMANTIC WAYS OF WORD FORMATION IN THE SPHERE OF COMPUTER TECHNOLOGIES/ Zaprizhzhia national technical university, Ukraine.

The article deals with ways of neologisms' formation in the sphere of computer technologies. The main attention is drawn to interaction of morphological and semantic ways of word formation.

Key words: neologism, word formation, semantics, affixation, telescope.

Стрімкий розвиток неологізмів спостерігається в англійській мові декілька десятиріч. Створення нових слів пов'язано з впливом екстралінгвістичних факторів: бурхливим розвитком науки, засобів масової інформації, перетворенням англійської мови в мову міжнародного спілкування у сфері інформаційних технологій, бізнесу, політики. Велика кількість нових слів та необхідність їх наукового дослідження зумовили створення особливої галузі лексикології - неології.

Вагомий теоретичний і практичний внесок у неологію та розробку вище зазначених теоретичних питань зробили такі вчені, як В.Г. Гак, В.І. Заботкіна, А.Д. Швейцер, Н.З. Котелова, Ю.А. Зацний, Д.І. Квеселевич та інші.

Актуальність проблеми вивчення створення неологізмів в англійській мові полягає в тому, що створення нових слів здійснюється, перш за все, як відображення в мові потреб суспільства у висловленні нових понять, які постійно з'являються в результаті розвитку науки, техніки, культури, суспільних відносин [1, 35].

Треба зазначити, що на сучасному етапі розвитку неології актуальності набуває вивчення не лише словотворчих моделей, але й семантичної складової при утворенні нових слів, адже в нових словах певною мірою виникає відносна можливість прогнозувати семантику слова через його сигніфікат, тобто зумовленість значення нового слова через його форму.

Тому метою цієї роботи є вивчення сучасних тенденцій словотворення в комп'ютерній термінології англійської мови з урахуванням семантичного навантаження словотворчих елементів та переосмислення номінативних формацій на основі метафоризації на сучасному етапі розвитку англійської та української мов.

Комп'ютерна лексика поповнюється та видозмінюється найбільш динамічно у продовж останніх десятиріч у зв'язку з активним розвитком цієї сфери життя людини. Комп'ютерна термінологія стає все більш поширеною поміж абсолютно різних прошарків суспільства. Саме тому комп'ютерна лексика є найактивнішим пластом лексики в англійській мові, а отже виникає потреба у створенні нових номінацій. Утворення слів у мові можна уявити собі як взаємодію духовного прагнення позначити матеріал, що потрібен внутрішнім цілям комунікації. Результатом такого прагнення висловити нове поняття виступає нова номінація, або неологізм.

Вчені виокремили декілька видів неологізмів за джерелом виникнення. Так, серед груп неологізмів виокремлюють:

- лексичні (або морфологічні) неологізми - неологізми, що знов утворюються за вже існуючими в мові моделями;
- семантичні неологізми - нові лексико-семантичні варіанти слів, що утворені на основі вже існуючих лексичних одиниць, та які отримали нове значення, увійшовши в узус певної сфери комунікації;
- фонологічні неологізми - нові слова, що утворюються з окремих звуків або своєрідної конфігурації звуків;
- неологізми-запозичення;
- неологізми-кальки.

Переважає більшість нових одиниць створюється за допомогою словотворчих способів. Необхідно зазначити, що питома вага словотворчих засобів у словотворчому процесі не є однаковою. Так, лексичні неологізми, які утворюються завдяки моделям словоскладання, афіксації, телескопії та абревіації, складають найбільшу групу нових слів.

Інші способи, наприклад, кальки та лексико-семантичні номінації, утворюють нові слова в меншій кількості. Фонологічний спосіб є малопродуктивним та сьогодні майже не використовується, переходячи в розряд історичних способів словотворення.

Важливо зазначити, що неологізми отримують нове значення, виходячи зі способу створення. Якщо нове слово являє собою лексичний неологізм, то частіш за все значення похідного слова буде зумовлено семантикою словотворчих компонентів. Але якщо нове слово є семантичним неологізмом, то вирішуючи питання семантики такого слова, ми маємо справу з метафоричним переносом та розширенням (звуженням) семантики лексико-семантичного варіанту слова.

Словоскладання посідає перше місце серед засобів словотворення за продуктивністю. При словоскладанні два вже існуючі слова об'єднуються і дають нове значення. Взаємодія між компонентами у новому слові, створеному за такою моделлю, характеризується різноманітністю та складністю вмотивованості значення.

При розгляданні слів, утворених за допомогою словоскладання, нерідко виникають проблеми визначення їх належності до слів або словосполучень. Вважається, якщо атрибутивний зв'язок не в змозі оформити точно визначені відносини, тоді семантичне навантаження лягає на логіко-предметний зв'язок між компонентами. А отже, як справедливо зазначає О.Д. Мешков, у мові постійно формуються складні іменники, реальне значення яких не дорівнює тільки взаємодії змісту частин, а являє собою семантичний надлишок [2, 124]:

lion food - менеджер середньої ланки в компанії ІВМ (походить від жарту, де лев кожен день з'їдав по менеджеру, а цього ніхто не помічав);

angry fruit salad - поганий дизайн візуального інтерфейсу, в якому використовується занадто багато кольорів (термін походить від яскравих кольорів консервованого фруктового салату);

mouse elbow - «мишачий лікоть» (втома в ліктьовому суглобі, яка виникає після тривалої праці з мишею).

Такий спосіб словотворення не дає можливості спрогнозувати значення нових слів, конотація нових номінацій не є прозорою. А тому можна говорити про те, що структурно-семантичне значення новоутвореного слова не є сумою значень слів, що виступали основою для словотворення.

Також важливим та продуктивним є спосіб утворення нових слів засобами афіксації. Префіксальна та суфіксальна моделі відзначаються більшою семантичною визначеністю і в більшості випадків менш ідіоматичні, аніж моделі словоскладання [3, 35]. Специфіка значення афікса полягає в тому, що афікс може бути більш або менш конкретним за своїм значенням, але саме значення виступає як абстраговане узагальнення.

Афіксальні неологізми створюються за зразками, що існують в мовній системі, та з морфем, наявних у даній системі. Поряд з вже відомими афіксами високої активності набувають нові словотворчі елементи. При цьому дуже важливо зазначити, що афіксальні компоненти мають своє семантичне навантаження, що змінює та модифікує значення похідного слова. Також дуже часто семантика похідного слова концентрується саме в таких елементах, і заміна іншого компонента слова не ускладнює розуміння інновації в цілому.

Один з найпопулярніших нових суфіксів англійської мови - *friendly* зобов'язаний своїм виникненням неологізму *user-friendly* «зручний для користування аматором», та завдяки торговельній рекламі неологізм став широко розповсюдженим - *user-friendly*, *research-friendly* та інші.

У результаті такого словотворення елемент *friendly* значно розширив своє значення та почав функціонувати як афікс. Популярність цього неологізму сприяла виникненню антоніма *unfriendly* або *hostile*: *user-hostile*, *instrument-unfriendly* [3, 158].

Продуктивним елементом при утворенні іменників виступає словотворчий елемент *-proof* за допомогою якого створені неологізми типу *escape-proof*, *snoop-proof*, *wiretap-proof* та інші [4, 147]. Цей елемент надає значення «захищений від чогось», а семантичне значення похідного створює перший елемент слова.

fool-proof - захищений від невмілого застосування;

bullet-proof - «куленепробивний» (про програму або систему, які здатні обробляти будь-які виняткові ситуації);

failproof - безвідмовний; захищений від відмов.

Інший продуктивний елемент *-prone* виражає протилежне значення - «уразливий, підданий», за допомогою цього елемента створені такі інновації: *accident-prone*, *disease-prone*, *strike-prone*.

Ще один продуктивний словотворчий елемент *-speak* - «мова певної сфери діяльності, групи людей, місцевості»: *autospeak*, *ecospeak*, *techspeak*. Синонімом виступає елемент *-babble* - «незрозуміла мова, специфічний жаргон певної галузі, групи»: *ecobabble*, *technobabble* [4, 63].

Досить активним є словотворчий компонент, що входить до складу складних слів, це - суфіксальний елемент *-ware* зі значенням: «вид, тип програми» (від слова *software* залишилася частина *-ware*, що є найбільш впізнаваною з семантичної точки зору):

psychedelicware - «делікатесний», витончений програмний продукт; програма, наче калейдоскоп;

hijackware - програма, яка розміщує рекламу конкурента, коли з'являється сайт будь-якої компанії;

shelfware - «стограмне» забезпечення (непотрібне ПО, придбане за чийось примусом або за «особою» домовленістю).

Отже, як бачимо, при використанні афіксів та префіксів семантичне навантаження новоутворень значною мірою концентрується саме в словотворчих елементах. А тому для того, аби зробити якісний переклад, треба враховувати значення словотворчих елементів, які входять до складу новоутворених слів. У комп'ютерній термінології нові слова з'являються досить швидко, і не завжди можна знайти потрібне слово у словнику.

Після афіксальних та складних неологізмів значну групу інновацій складають аббревіатури та телескопні слова.

Досить поширеним засобом творення нових термінів в англійській мові є аббревіація. В аббревіатурах від службових показників не залишається ані сліду, повнозначні елементи змінюються до невпізнаності. Умовні скорочення найменування використовуються замість їхніх повних двійників задля економії засобів комунікації та особливих умов її здійснення. А тому можна казати, що аббревіація є одним із способів словотворення, що найбільш повно відповідає прагматичним настановам сучасності.

За способами утворення аббревіацій поділяють на прості, складні та ініціальні.

Прості аббревіатури утворюються шляхом відкидання кінцевого або початкового складів основи:

demo (від *demonstration*) - демонстраційна програма, демоверсія;

intro (від *introscreen*) - вступна, ознайомча версія програми.

Складні аббревіатури (складноскорочені слова) утворюються за допомогою аббревіації та основокладання:

altmode - зміна режиму клавіатури натисканням комбінації клавіш Alt-Shift;

comfile - файл з розширенням «.com».

Скорочення, що складаються з початкових букв слів та основ, або лише початкових букв слів, називаються ініціальними аббревіатурами:

Wi-Fi (від *wireless fidelity*) - стандарт Wi-Fi на безпроводний зв'язок;

AT (від *Advanced Technology*) - передова (прогресивна, найсучасніша) технологія.

Порядок слідування компонентів аббревіатур є значущим. Як знак аббревіатура знаходиться на межі між вмотивованістю та невмотивованістю, а тому семантика аббревіатури виходячи з її знакової форми не є очевидною.

Матеріали словників, преси також підтверджують думку про активізацію такого засобу як телескопне словотворення (злиття, зрощення), тобто нова одиниця будується з частин двох слів або одного повного та частини іншого слова, а отже мають місце водночас два процеси - скорочення та телескопія, при чому при скороченні слова залишається та частина, яка є більш відомою:

infrastructure (від складання слів *information infrastructure*) - інформаційна інфраструктура;

digicom (від складання слів *digital communication*) - цифровий зв'язок;

sysadmin (від *system administrator*) - системний адміністратор, адміністратор системи.

Таким чином, телескопні слова - це слова, які нагадують складні слова, але містять частину одного або двох слів. Аналіз новоутворень показує, що достатньо велику кількість неологізмів створено саме за допомогою цього способу. Появу численних телескопних номінацій можна пояснити виявом закону економії мовних засобів.

Отже, постійно утворюється багато морфологічних неологізмів, для яких використовуються ті ж самі словотворчі моделі, що використовувалися і раніше. А тому моделі залишаються у своїй більшості незмінними. При цьому для утворення нових слів морфологічними способами використовуються нові словотворчі елементи, які відповідають актуальним вимогам номінації у синхронії.

Поряд із морфологічними способами словотвору існує певна низка способів утворення семантичних неологізмів, до яких належать метафоризація, конверсія, термінологізація, перетермінологізація та детермінологізація [5, 66].

Ряд термінологічних неологізмів утворено шляхом метафоризації. Метафори-неологізми займають значне місце у формуванні лексико-семантичної системи англійської мови. З точки зору структурно-семантичних характеристик метафори-неологізми являють собою нові лексико-семантичні варіанти окремих лексем: *cookie*, *piggyback board*, *bread crumbs*, *snail mail*.

Також необхідно зазначити, що конверсія, тобто перетворення однієї частини мови в іншу без морфологічних змін, - досить поширене явище в сучасній англійській мові. Особливо продуктивною моделлю конверсії слід вважати перетворення іменників в дієслова. Усе частіше в цьому процесі беруть участь складні слова, навіть словосполучення, внаслідок чого утворюється все більше конверсійних дієслів від складних іменників та номінативних словосполучень:

to benchmark - атестувати (програми) (від *benchmark test* (n) - еталонний тест);

to bottom-line (v) - заповнювати кінцеву строку (тексту) (від *bottom line* (n) - нижня лінія);

to google (v) - шукати в Інтернеті інформацію за допомогою пошукової системи Google (від власної назви пошукової системи *Google*);

to piggyback (v) - розташовувати мікросхеми ярусами (від метафоризації словосполучення *piggy back* з подальшою конверсією інновації з іменника у дієслово).

Семантика конвертованого слова може бути прогнозована відповідно до семантики первинного слова, а отже значення похідного слова доволі вмотивоване.

Термінологізація становить собою спеціалізацію слів та їх використання у вузькоспеціальному значенні:

icon - від загального значення *ікона, символ* - в сферу комп'ютерних технологій зі значенням *іконка (невелике растрове символічне зображення)*;

menu - від загального значення *меню (список страв)* - в сферу комп'ютерних технологій зі значенням *меню (список команд або варіантів відповідей, що виводиться програмою на екран)*;

window - від загального значення *вікно (частина будівлі)* - в сферу комп'ютерних технологій зі значенням *вікно (певна прямокутна область на екрані дисплея, через яку здійснюється взаємодія з додатком або його частиною)*.

Сутність перетермінологізації полягає у зміні значення у зв'язку з міграцією слова з однієї терміносистеми в іншу:

broker - брокер, посередник (програмне забезпечення, що встановлює відповідність сервісних запитів клієнта серверним реалізаціям);

virus - вірус (фрагмент коду, який здатен при активації нелегально приєднуватися до інших програм, та викликати часто шкідливі дії, що порушують нормальне функціонування системи).

Ще один спосіб семантичного утворення неологізмів - детермінологізація, тобто перехід термінів в слова загального вжитку: *user-friendly*, *standalone* та інші.

Отже, на основі проведеного аналізу можна зробити висновок, що найбільш вмотивованого значення набувають нові номінації, утворені афіксальним способом. А тому можна казати, що семантичне навантаження слів, утворених за допомогою афіксації, певним чином спостерігається саме в афіксальних компонентах. Але це явище не можна розглядати як правило, а, скоріш, як тенденцію.

Словоскладання має не настільки прозоре значення, тобто сема похідного слова не є сумою компонентів, а зумовлена їх внутрішнім структурованим зв'язком.

Телескопія є також менш вмотивованою через те, що при утворенні нового слова опускаються певні частини компонентів, а з ними втрачається і частина їх семантики. При цьому мають місце водночас два процеси - скорочення та телескопія. Частіш за все при скороченні слова залишається та частина, яка є більш впізнаною.

Зміна значень у процесах термінологізації, перетермінологізації чи детермінологізації зумовлюється аналогічним переосмисленням номінацій на основі їх рис. Семантичне навантаження зумовлюється місцем первинної номінації - у загальнонавчній мові або на периферії мови.

Метафоризація як спосіб словотворення заснована на асоціативному переосмисленні та модифікації вихідного слова з наданням йому нових семантичних відтінків, тобто утворення нового лексико-семантичного варіанту. Певним чином метафоризація спирається на досить широкі фонові знання та високий інтелектуальний рівень реципієнта в цілому.

Конверсія певним чином виконує ту ж саму функцію, що і телескопія, - вона також є способом економії мовних засобів через перетворення однієї частини мови в іншу, при цьому семантичне значення похідного слова цілковито зумовлено вихідним словом.

Як бачимо, існує тісний зв'язок між морфологічними та семантичними способами утворення нових номінацій. Вони активно взаємодіють та доповнюють один одного, використовуючи велику кількість наявних словотворчих способів, таким чином створюючи номінації, що більш повно відповідають прагматичним цілям комунікації, і підтверджують системний характер мови.

Аналіз способів словотвору свідчить, що використання тих самих словотворчих елементів, що і раніше, зберігається, при цьому виникнення нових зумовлено виникненням нових понять у мові. Разом з тим, вже існуючі в мові одиниці набувають різноманітних семантичних відтінків залежно від способу утворення неологізмів.

Враховуючи швидкий розвиток сфери інформаційних технологій та пов'язану з цим появу нових номінацій, ми вважаємо, що лексичні та семантичні процеси, що відбуваються у мові, ще довго будуть потребувати уваги вчених. Одні способи словотворення втрачають свою актуальність, тоді як інші набувають більшого значення, дають похідні слова, які асимілюються в мові, а потім, за аналогією, на їх базі відбувається вторинна номінація. Саме ці процеси привертають нашу увагу, і будуть розглянуті у подальших роботах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Будагов Р. А. Что такое развитие и совершенствование языка / Будагов Р. А.- М.: Наука, 1977. - 264 с.

2. Мешков О. Д. Словообразование современного английского языка / Мешков О. Д. - М.: Наука, 1976. - 246с.
3. Зацний Ю.А., Пахомова Т.О. Мова і суспільство: збагачення словникового складу сучасної англійської мови: Навчальний посібник / Зацний Ю.А., Пахомова Т.О. – Запоріжжя: ЗДУ, 2001.- 243с.
4. Английские неологизмы / [Жлуктенко Ю.А., Березинский В.П., Борисенко И.И. и др.] - Київ.: Наук. думка, 1983. - 172 с.
5. Зацний Ю.А. Неологізми англійської мови 80-90 років ХХ століття / Зацний Ю.А. - Запоріжжя: РА «Тандем-У», 1997. -396 с.

УДК 811.161.2'271 : 070

ДВОМОВНІ ІНТЕРНЕТ-ЗМІ: ДО ПРОБЛЕМИ ЛІНГВАЛЬНОЇ ЯКОСТІ ПРОДУКОВАНИХ ТЕКСТІВ

Бондаренко Т. Г., к. філол. н., доцент

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

Статтю присвячено проблемі лінгвальної якості текстів, що продукують журналісти інтернет-ЗМІ. У роботі проаналізовано, зокрема, нормативні засади використання в медіадискурсі контрастивних граматичних конструкцій, компонентом яких є активні, пасивні, середньо-зворотні дієслова та безособові форми на -но, -то.

Ключові слова: інтернет-ЗМІ, білінгвізм, граматична норма, активні й пасивні конструкції, безособова форма на -но, -то.

Бондаренко Т. Г. ДВУЯЗЫЧНЫЕ ИНТЕРНЕТ-СМИ: К ПРОБЛЕМЕ ЛИНГВАЛЬНОГО КАЧЕСТВА ПРОДУЦИРУЕМЫХ ТЕКСТОВ / Черкасский национальный университет имени Богдана Хмельницкого, Украина.

Статья посвящена проблеме лингвального качества текстов, которые продуцируют журналисты интернет-СМИ. В работе проанализированы, в частности, нормативные принципы использования в медиадискурсе контрастивных грамматических конструкций, компонентом которых являются активные, пассивные, средне-возвратные глаголы и безличные формы на -но, -то.

Ключевые слова: интернет-СМИ, билингвизм, грамматическая норма, активные и пассивные конструкции, безличные формы на -но, -то.

Bondarenko T. G. INTERNET EDITIONS WHICH USE TWO LANGUAGES: TO THE PROBLEM OF THE LINGVAL QUALITIES OF PRODUCTED TEXTS / Cherkassy Bohdan Khmelnytskii national university, Ukraine.

The article is dedicated to the problem of lingval qualities of the texts, created by the web massmedia journalists. Legal principles of the usage in mediadiscourse of contrastive grammar constructions, with components of active, passive and opposite verbs and impersonal forms on -no, -to are analyzed.

Key words: web massmedia, usage of two languages, grammar rule, active and passive constructions, impersonal forms on -no, -to.

У сучасній медіасфері одну з ключових ролей відіграють інтернет-ЗМІ, що являють собою унікальне середовище, яке, поширюючи інтелектуальний продукт, засвідчує низку переваг, порівняно з традиційними виданнями: загальнодоступність, оперативність, швидка ротація повідомлень, незаангажованість, інтерактивний зв'язок тощо. Мережеві ЗМІ, на думку Л. Ю. Щипициної, варто аналізувати в трьох проекціях: візуальній, структурно-текстовій та мовній [12]. Останній аспект заслуговує на особливу увагу, оскільки інтернет як глобальна мережа має потужний потенціал у пропагуванні мови, підтриманні її літературного стандарту, здатен реалізувати культуроформувальну функцію, передавати фонові знання.

Попри таку функційну спроможність, сучасна мовна ситуація в електронному просторі України вкрай загрозлива, що підтверджують статистичні дані: 80 % українського сегменту інтернету – російськомовні; частка україномовних становить 14 %, 4 % веб-сайтів представляють інформацію двома мовами – українською та російською [11]. Через брак мовної політики, суспільні стереотипи українська мова нині є функційно обмеженою, що породжує процес декультурації, створює лінгвоетнічні бар'єри. Слушними вважаємо міркування Т. Возняка: «Вже сьогодні мова, відсутня в Інтернеті, – це мова, яка більше не існує у модерному світі. Люди, колишні чи потенційні носії цих мов, живуть і далі, однак, у світі іншої мови, у засадничо по-інакшому влаштованому, з іншим запахом та кольором мово-світі» [3].

Порушену в пропонованій розвідці проблему слід аналізувати, залучаючи широку дослідницьку палітру. Насамперед зазначимо, що сегмент українського медіаринку в Інтернеті, а також особливості формування стандартів мас-медійної роботи ґрунтовно проаналізовані в дослідженні М. В. Чабаненко [9], Л. Ю. Щипициної [12] та інших авторів. Проблеми лінгвальної якості медійної продукції, зокрема й інтернетного дискурсу, присвячено низку праць учених (М. В. Варич [1], С. Є. Доломан [5], С. Г. Чемеркін [10], О. Штурнак [11], М. Яцимірська [13]). На особливу увагу заслуговує спільний проект-дослідження телеканалу СТБ та Інституту української мови Національної академії наук України «PROMOVA, або Де ми помиляємося...», присвячений проблемам правильного українського мовлення. Нормативним підґрунтям аналізу мовної якості медійних текстів слугують праці К. Г. Городенської, Н. І. Кочукової, Г. М. Куцак [4], О. Курило [6].

Актуальність теми дослідження вмотивована посиленням інтересом медіалінгвістики до інтернет-комунікації як до функційно потужної системи. У білінгвальних реаліях України важливо застосовувати компаративний метод та на його основі вивчати точність передання лінгвоментальної специфіки української нації. Такий підхід сприятиме розв'язанню нагального мовного питання – поліпшення лінгвальної якості продуктованих інтернет-матеріалів.

Мета наукової розвідки полягає у вивченні мовної якості медійних текстів, у дослідженні граматичних помилок, у формулюванні нормативних рекомендацій, що вмотивовані динамічним характером мовної норми та мають практичну цінність.

Залежно від мовного формату, інтернет-видання поділяють на одномовні та багатомовні, до яких, зокрема, належать і двомовні ЗМІ. Об'єктом вивчення обрано двомовну інтернет-версію газети «Дзеркало тижня» (далі – ДТ) / «Зеркало недели» (нижче – ЗН), що пропонує одночасно два лінгвоформати (російською й українською мовами).

За ідеальних умов білінгвізм передбачає двомовність, тобто рівноцінне співіснування двох мов у межах однієї країни, зі збереженням лінгвоетнічних особливостей обох мовних систем. Унаслідок історичних суспільно-політичних подій, що призвели до змін у національно-мовній свідомості, журналісти українських видань усе ж більше вдаються до лінгвотворчості російською мовою. Варто визнати, що сучасні інтеграційні процеси зумовлюють перетворення Європи загалом та України зокрема в багатомовний простір, де всі мови повинні мати рівні права, зберігати національну самобутність. Тому нині існує гостра потреба в підвищенні мовної якості продуктованих текстів обома мовами, що, функціонуючи в одному інформаційному просторі, не можуть не зазнавати інтерферентного впливу.

Прагнучи досягнути комунікативно-інформаційної мети, журналіст як професійний комунікант послуговується комплексом мовних одиниць, що належать до різних рівнів мовної системи й марковані національними особливостями. Такі контрастивні одиниці властиві, зокрема, граматичному рівню мови, що можна дослідити шляхом зіставлення граматичного поля української та російської мов.

Грамматичний рівень української мови потребує відновлення нормативних традицій, зокрема в аспекті використання різнотипних пасивних й активних конструкцій. Основною ланкою в реалізації граматичних відношень між суб'єктом та об'єктом дії, що виражено в категорії стану, є дієслово. Значення дієслівного стану має виразну синтаксичну орієнтацію, оскільки пов'язане із семантикою дієслів і виявляється в його синтаксичних зв'язках з іншими словами. Порушення морфологічної норми фіксуємо в разі нерозмежування форм активного, пасивного, середньо-зворотного стану та форм дієслів, що перебувають поза станом. Так, ненормативне вживання дієслова *вибачати* в середньо-зворотному стані (див. речення *Я вибачаюся за некоректне запитання...*) зумовлює збіг суб'єкта дії й об'єкта: вибачатися перед самим собою, а контекст вимагає дії, спрямованої на інший об'єкт. Тому нормативними є конструкції: *я прошу вибачення, я перепрошую, вибачте мені* тощо. Натомість дієслово активного стану *нервувати* передбачає наявність об'єкта – *нервувати когось* (пор. дієслово *нервуватися* – самому).

Знижує якість текстів двомовних інтернет-ЗМІ й наявність трикомпонентних пасивних конструкцій: «дієслово недоконаного виду пасивного стану на *-ся* + іменник у формі орудного відмінка (на позначення суб'єкта дії) + іменник у формі називного відмінка (для називання об'єкта дії)». Така граматична будова характерна для російської мови, пор.: рос. «*Памятки уничтожаются руками самих украинцев!*» (ЗН) – анорматив українською «*Пам'ятки нищатья руками самих українців!*» (ДТ). Щодо використання в українській мові пасивних конструкцій думки фахівців не збігаються: одні дослідники вважають такі конструкції доцільними, нормативними, оскільки вони мають тривалу традицію свого використання; інші вчені стверджують, що пасивні конструкції не властиві українській мові, оскільки поширилися в деяких її стилях, зокрема в науковому й офіційно-діловому, під впливом аналогічних стилів російської мови.

На нашу думку, слухними є міркування відомого мовознавця О. Курило: «Українські дієслова-присудки на *-ся* мають у підметових фразах здебільшого значіння активне. І взагалі українські дієслова на *-ся* здебільшого активного, а не пасивного значіння. Ділитися, розпускатися це не значить бути діленому, розпущеному, а самому ділитися, розпускатися» [6, с. 87]. Науковий інтерес становлять відомості,

представлені у виданні «Українська мова. Енциклопедія» [7]. Автори довідкової статті зазначають, що серед нормативних власне зворотних дієслів варто виокремлювати кілька груп: 1) власне зворотні дієслова, які означають дію, що її виконує суб'єкт, який одночасно є й об'єктом дії (*голитися, умиватися*); 2) взаємно-зворотні, які вказують, що дію виконують кілька суб'єктів, кожен з яких одночасно є й об'єктом (*цілуватися, обніматися*); 3) загальнозворотні, що означають дію, зосереджену в самому суб'єкті (*веселитися, дивуватися*); 4) безоб'єктно-зворотні, які передають дію, що є постійною ознакою суб'єкта (*курка несеться*); 5) непрямо-зворотні, що виражають дію, яку виконує суб'єкт у власних інтересах (*запасатися, готуватися*).

З огляду на висловлене вище, науково обґрунтованим вважаємо підхід [4], згідно з яким у журналістських матеріалах потрібно замінювати пасивні конструкції органічними активними: «присудок, виражений дієсловами теперішнього часу у формі третьої особи однини або множини, + підмет, який називає активного суб'єкта дії, а також додаток, що вказує на об'єкт активної дії». Пор.: рос. «...уголовные дела используются властями для борьбы с политическими оппонентами...» (ЗН) – анорматив українською «...кримінальні справи використовуються владою для боротьби з політичними опонентами» (ДТ) – правильний варіант «...влада використовує кримінальні справи для боротьби з політичними опонентами». Саме останній формі вираження присудка (в активних конструкціях) слід надавати перевагу в інтернет-матеріалах, оскільки вони реанімують синтаксичні норми української літературної мови та дають змогу вітворити лінгвоетнічний колорит.

Нормативного переосмислення потребують і двокомпонентні пасивні конструкції: «дієслово недоконаного виду пасивного стану на -ся + іменник у формі називного відмінка (для називання об'єкта дії)». Зауважимо, що в структурі таких одиниць еліпсовано іменник у формі орудного відмінка (на позначення суб'єкта дії), напр.: «За словами керівника ТУКЗ, на угорців чинився тиск» (ДТ), «...рішення, безперечно, ухвалювалося між двома людьми» (ДТ). Для вираження дій, які точно не називають їхнього виконавця, в українській мові послуговуються або дієвідмінюваними формами активних дієслів (дійсного, умовного чи наказового способу) або безособовими конструкціями – дієслівними формами на -но, -то. Тому перше цитоване речення варто відредагувати в частині: «...на угорців чинили тиск». Контекст другого речення потребує, на нашу думку, іншого нормативного варіанта: «...рішення, безперечно, ухвалено між двома людьми».

Варто наголосити, що використання безособових конструкцій із дієслівними формами на -но, -то регулюють синтаксичні норми української мови, ретроспективний аналіз яких запропоновано в статті С. Харченко [8]. Так, згідно із сучасними нормативними засадами, форми на -но, -то не можуть поєднуватися з дієсловом минулого часу *було*, оскільки походять від дієприкметників пасивного часу та виражають завершену дію. У реченні «...до управління СБУ в Ужгороді було викликано близько двадцяти угорців» (ДТ) фіксуємо граматичну помилку, тому що поєднання форми на -но та додаткової конструкції зі значенням минулого часу породжує граматичну надлишковість (правильний варіант – «...до управління СБУ в Ужгороді викликано близько двадцяти угорців»).

Водночас слід зауважити, що в мовознавчій літературі немає єдиного погляду стосовно того, чи нормативною є конструкція «*буде + форма на -но, -то*». Проаналізувавши думки вчених, С. Харченко дійшла висновку, що така побудова містить внутрішню логічну суперечність, бо в одній синтаксичній конструкції поєднують різновекторні граматичні форми – минулий / майбутній [8].

Сутність другої нормативної засади полягає в тому, що дієслівні форми на -но, -то не можуть «вимагати біля себе залежного орудного відмінка з інструментальною функцією» [6, с. 52–54], натомість вони здатні керувати лише знахідним відмінком. Тому конструкції «*комітетом ухвалено рішення*», «*депутатами розглянуто законопроект*» та ін. потребують редагування, як-от: *комітет ухвалив рішення, депутати розглянули законопроект*. Отже, маємо змогу пересвідчитися, що дієслівні форми на -но, -то покликані робити акцент насамперед на завершеній дії, а не на її виконавцеві.

Підсумовуючи виклад, наголосимо, що медійники як комунікативні лідери повинні зважати на сучасні процеси реанімування лінгвоетнічної ідентичності українців, послуговуватися нормами, зокрема синтаксичними, української мови, застосовувати компаративний підхід до вибору мовних одиниць, зберігаючи національні риси. Перспективи дослідження вбачаємо в аналізі динаміки мовних норм та особливостей їх оперативного відображення в мові ЗМІ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Варич М. В. Двомовна преса в умовах білінгвізму в Україні: історія, практика, тенденції розвитку : автореф. дис. ... канд. наук : 27.00.04 / М. В. Варич ; Інститут журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – К., 2009. – 18 с.
2. Варич М. В. Основні тенденції взаємодії української та російської мов на сторінках української преси: взаємозбагачення чи руйнація мовного механізму? / М. В. Варич // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – Серия «Филология». – Том 19 (58). – 2006. – № 3.

3. Возняк Т. Глобалізація як виклик людству / Т. Возняк // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2000. – № 19. – Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua/n19texts/vozn-gl.htm>– 2004.
4. Городенська К. Г. Із найновіших рекомендацій щодо складних уживань в українській мові / К. Г. Городенська, Н. І. Кочукова, Г. М. Куцак. – Київ–Слов'янськ, 2006. – 83 с.
5. Доломан С. Є. Двомовна газета у дзеркалі перекладознавства / С. Є. Доломан. – Режим доступу : <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1512>.
6. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови / О. Курило. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. – 303 с.
7. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – К. : Укр. енциклопедія, 2000. – 752 с.
8. Харченко С. Речення з предикативними формами на -но, -то з погляду синтаксичної норми: ретроспективний аналіз дискусійних питань / С. Харченко // Мовознавчий вісник : зб. наук. пр. на пошану професора Катерини Городенської з нагоди її 60-річчя / МОН України. Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького ; відп. ред. Г. І. Мартинова. – Черкаси, 2009. – Вип. 8. – С. 268–276.
9. Чабаненко М. В. Інтернет-ЗМІ як складова частина системи засобів масової інформації України : монографія / М. В. Чабаненко. – Запоріжжя : ЗНУ, 2011. – 183 с.
10. Чемеркін С. Г. Українська мова в Інтернеті: позамовні та внутрішньо-структурні процеси / С. Г. Чемеркін. – К., 2009. – 240 с.
11. Штурнак О. Уваги до мовного питання в Інтернеті (на прикладі тематичних веб-сайтів в Укрнеті) / О. Штурнак // Вісник Львівського університету. Серія журналістики. – 2004. – № 25. – С. 128–132. – Режим доступу : <http://www.franko.lviv.ua/faculty/jur/vypusk6/end4.htm>.
12. Щипицина Л. Ю. К вопросу о комплексной характеристике сетевых СМИ / Л. Ю. Щипицина // Журналистика и медиаобразование в XXI веке : сб. науч. трудов Международ. науч.-практ. конф., 25–27 сентября 2006 г. – Белгород : Изд-во БелГУ, 2006. – С. 118–122.
13. Яцимірська М. Мова інтернет-видань: термінологія, персвазивність / М. Яцимірська. – Режим доступу : <http://www.mediakrytyka.info>.

УДК 372.8.811.1/8*24'233

РОЗВИТОК ІНШОМОВНИХ КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК УЧНІВ У ПРОЦЕСІ ЧИТАННЯ ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ

Галустова К.Г., аспірант

Запорізький національний університет

Стаття присвячена дослідженню питання залучення художніх текстів до курсу навчання іноземної мови. Аналізується процес протікання читання іноземною мовою, його вплив на збагачення мовного досвіду учнів, а також роль у формуванні мотивації у вивченні мови. Детально розглядається вплив читання на підвищення якості мовних знань та рівня володіння усним мовленням. Обґрунтовано доцільність застосування лінгвосемантичного аналізу художнього тексту як засобу свідомого оволодіння мовою, представлено його сутність та механізми впливу.

Ключові слова: читання, пасивна рецепція, активна рецепція, іношомовне висловлювання, лінгвосемантичний аналіз художнього тексту.

Галустова К.Г. РАЗВИТИЕ ИНОЯЗЫЧНЫХ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ УЧАЩИХСЯ В ПРОЦЕССЕ ЧТЕНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТОВ/ Запорожский национальный университет, Украина

Статья посвящена исследованию вопроса о привлечении художественных текстов в курс обучения иностранному языку. Анализируется процесс протекания чтения на иностранном языке, его влияние на обогащение языкового опыта учащегося, а также роль в формировании мотивации в изучении языка. Детально рассматривается влияние чтения на улучшение качества языковых знаний и уровня владения устной речью. Обоснована целесообразность применения лингвосемантического анализа художественного текста как средства сознательного овладения иностранным языком, представлена его сущность и механизмы воздействия.

Ключевые слова: чтение, пассивная рецепция, активная рецепция, иноязычное высказывание, лингвосемантический анализ художественного текста.

Galustova K.G. THE ADVANCE OF THE FOREIGN LANGUAGE COMMUNICATIVE SKILLS OF PUPILS BY READING LITERARY TEXTS/ Zaporizhzhya national university, Ukraine

The article deals with the investigation of the problem of integration of literary text into the school foreign language curriculum. The process of reading, the influence on the enrichment of the language experience of a pupil, the role in creating motivation in learning foreign language are analysed. The influence of reading on the advance of linguistic knowledge and the level of oral speech is specifically examined. The expediency of using national linguistic analysis of literary text as means of conscious mastering of a foreign language is substantiated, its essence and mechanisms of influence are presented.

Key words: reading, passive perception, active perception, foreign language utterance, notional linguistic analysis of literary text.

Читання як вид мовленнєвої діяльності забезпечує одну з форм мовленнєвого спілкування, якою учні повинні оволодіти під час навчання в школі. Практичні, освітні і виховні цілі курсу іноземної мови реалізуються особливо успішно в процесі навчання читання. Читання забезпечує реалізацію пізнавальної функції мови, оскільки пов'язано з текстами, що несуть певну інформацію, і спрямовано на її отримання. У вітчизняній та зарубіжній методиці читання іншомовних текстів досліджено не настільки докладно порівняно з читанням рідною мовою. Загалом, різні аспекти проблеми читання знаходили своє відображення у роботах таких лінгвістів, психолінгвістів й методистів, як З.І. Кличнікова [8], Г.В. Рогова [11], І.А. Зимня [5], Р.П. Мільруд [10], Т.М. Дрідзе [3], В.А. Бухбіндер [2], Ю.М. Лотман [8], А.Ф. Лосєв [7], Н.І. Жинкін [4], Т.К. Adeyanju [13], А. Urquhart [14], J.C. Alderson, J. Blunt [15] та ін. Однак, на сьогоднішній день все ще не існує систематичних досліджень з проблеми навчального потенціалу тексту, зокрема, художнього, для формування іншомовної комунікативної компетенції учнів. Метою даної статті є визначення ролі й місця читання художніх текстів в курсі навчання іноземної мови.

Зважаючи на відсутність безпосереднього мовного середовища, читання є одним з найважливіших напрямків оволодіння іноземною мовою. В умовах гуманізації навчального процесу та спрямованості на проходження учнями вторинної соціалізації особистості знайомство з літературою країн мови, яка вивчається, набуває особливого значення. Здійснюючи багатосторонній вплив на читача, тексти художніх творів є важливим засобом залучення учнів до специфіки мови й культури певної країни, осягнення загальнолюдських морально-естетичних цінностей. Читання забезпечує не тільки оволодіння іноземною мовою на певному етапі навчання, але й робить можливим її подальше використання, оскільки книга є чи не єдиним засобом закріплення і подальшого вдосконалення отриманих мовних знань та навичок.

Оскільки успішність будь-якого навчання багато в чому залежить від ставлення учня до даної діяльності, формування мотивації є одним з визначальних питань у викладанні іноземної мови. Серед факторів, що сприяють її виникненню, важливу роль відіграє інтерес як прояв пізнавальної потреби учня. Підтримування інтересу до іноземної мови в багатьох випадках забезпечується правильною організацією навчання читання. Уміло підібраний матеріал дозволяє значною мірою подолати розрив між інтелектуальними та мовними можливостями учнів. Вивчення читацьких інтересів свідчить, що практично для будь-якого рівня володіння мовою можна підібрати тексти, зміст яких є значущим для учнів. Змістовність тексту не тільки стимулює читання, але й пробуджує інтерес до мовного матеріалу, яким вона виражена. Потужним фактором стимулювання інтересу є ефективність роботи, оскільки прогрес у навчанні не тільки супроводжує інтерес, але часто є й причиною його виникнення.

Міцність засвоєння знань багато в чому зумовлюється роботою пам'яті. Процес закарбовування мовного матеріалу та збереження його в пам'яті заповнює більшу частину навчального часу, оскільки лише саме розуміння його семантики та норм використання не забезпечує можливості його практичного застосування. У різних методах навчання іноземної мови проблема запам'ятовування мовного матеріалу вирішується переважно шляхом застосування усних та письмових вправ з мізерним використанням планомірного читання. Між тим читання посилює роботу пам'яті, створюючи сприятливі умови для запам'ятовування та збереження мовного матеріалу. У процесі читання активуються всі основні види пам'яті: оперативна, короткотривала, довготривала. Осмислення та запам'ятовування змісту тексту пов'язано з дією словесно-логічної, образної та емоційної пам'яті (ступінь залучення останніх визначається характером змісту), сприйняття та осмислення зумовлюють зорова, моторна, слухова пам'яті, – опора на яких забезпечує більш глибоке засвоєння матеріалу. Роль пам'яті у збагаченні вокабуляру учнів полягає у тому, що при багаторазовому сприйнятті певних лексичних одиниць полегшується їх перехід з оперативної пам'яті до довготривалої. Важливим при цьому є врахування можливостей мимовільної пам'яті. Дослідження [16, 17] свідчать, що часта рецепція лексичних одиниць сприяє їх переходу до активного вокабуляру учня. Природою даного мнемічного процесу є те, що фізіологічний механізм, який запам'ятовує мову, є асоціативною комутацією нейронних ланцюжків [4, с. 71] завдяки закріпленню в асоціації продуктів процесів зіставлення, що багаторазово повторюються, шляхом переходу динамічних тимчасових зв'язків у замикальні [1, с. 58].

Фізіологія, вивчаючи механізми діяльності, розкриває поняття динамічного стереотипу, який дозволяє розподіляти стереотипічність автоматизованих операцій та динамізм орієнтувально-пізнавальних дій. На

лексичному рівні простежується функціонування словесного стереотипу як визначальної ланки в механізмі мовлення, яка «запускається з центру тільки по одному імпульсу. Вона відбирається з лексичного фонду як одне ціле, тобто аналізатор мовленнєвих дій засвоює слова в стереотипному складі елементів і динамічних індексів... Для повідомлення відбираються тільки слова, відбір звуків для слова відбувся в процесі виучування, тобто складання в компакту єдність словесного стереотипу» [цит. за 2, с. 90]. Методика, спираючись на положення про словесний стереотип, намагається вдосконалити прийоми навчання іншомовної лексики. Володіння нею повинно бути доведено до відповідного автоматизму, при якому слово одночасно актуалізується в цілісному складі і правильно поєднується з іншими словами за миттєвим імпульсом, що виходить з інтенціональної фази мовленнєвого вчинку. При рецептивному оволодінні словесний стереотип грає в реконструкції роль цілісного образу слова на основі звукових чи графічних символів, що відбірково сприймаються, які, з певних причин, фіксують на собі увагу реципієнта.

Вивчення процесів породження і сприйняття мовлення показало, що явища стереотипії охоплюють також фразовий рівень. Н.І. Жинкіним було висунуто припущення, розвинене та експериментально підтвержене І.М. Берманом, що сприйняття строю речень при читанні спирається на фразовий стереотип, який виникає на «блоці зіставлення» як цілісна структура уподібнення, що зазвичай не піддається регресивній перебудові. Якщо дія словесного стереотипу пов'язана з впізнанням або використанням лексичної одиниці у її повному складі як цільовідтворюваної в мовленні, то у випадку фразового стереотипу частіше за все відбувається не повне складне відтворювання чи прийняття закінчених фраз, а спершу з видачею або прийманням їх поєднаних схем, здатних упередметнюватися в різному лексичному змісті. Початок фрази дає імпульс до виклику на блок зіставлення найбільш імовірної схеми, яка часто зустрічається [2, с.91]. При порівнянні між собою словесного та фразового стереотипів наочно виявляються їх спільні та відмінні риси. Головним та загальним компонентом є роль стереотипу як рушійної ланки в розгортанні того чи іншого фрагмента мовленнєвої програми, який дає в результаті реалізацію лексичної одиниці чи фразового контуру в мовленнєвому ланцюгу. Різниця полягає у тому, що з підвищенням рівня стереотип стає гнучким: якщо на лексичному рівні реалізується одна з декількох словоформ, то на фразовому в межах поєднаної схеми можливе продукування численної кількості фраз. Будучи розумовою діяльністю, процес розуміння характеризується цілеспрямованістю, що забезпечує високий ступінь його активності та мотивованості як першочергових факторів процесів запам'ятовування. Таким чином, читання створює сприятливі умови для мимовільного засвоювання мовного матеріалу: з одного боку, має місце активна, мотивована діяльність, з іншого – відповідний мовний матеріал є об'єктом цієї діяльності.

Поруч з розширенням мовних знань учнів читання є засобом, який в найкоротші строки стрімко підвищує рівень володіння мовленням. Вихідним моментом при вивченні впливу читання на розвиток усного мовлення є опора на їх зв'язок, зумовлений зокрема спільністю психофізіологічних механізмів, що виявляється у феномені внутрішнього приговорювання. Робота організаційного апарату є важливим компонентом процесу читання мовчки. Дослідження прихованих реакцій мовленнєвих дій свідчать про те, що під час читання текстів як рідною, так і іноземною мовами відбуваються чималі мовленнєві збудження. При цьому відзначається, що перехід до нових дій, нехай і достатньо автоматизованих, викликає збільшення мовленнєвого збудження. Окрім цього, в процесі читання учні не лише мовчки проговорюють текст, а й чують себе, оскільки здійснюється взаємодія органів зору, слуху і мовлення. Слухові образи контролюють та закріплюють правильність мовленнєвих дій та їх відповідність зоровим образам. Читання здійснює позитивний вплив не лише на розвиток усного мовлення, але й на його збереження. Навіть за відсутності усного спілкування систематичне читання іноземною мовою забезпечує підтримання і вдосконалення якості навичок усного мовлення. Відновлення ж втрачених навичок відбувається при цьому легко та в невеликий проміжок часу.

Зазначений вище вплив читання на розширення мовних знань учнів та вдосконалення якості усного мовлення є власне специфікою даного виду мовленнєвої діяльності, тобто роль суб'єкта в даному процесі є пасивною. Активна діяльність з оволодіння мовним та мовленнєвим матеріалом художнього тексту полягає в побудові методичних моделей його опрацювання. Методично обґрунтована робота над читанням художнього тексту є ефективним засобом засвоєння мовного матеріалу. «Мова художньої літератури найбільш повно та яскраво втілює в собі найкращі якості літературної мови, її невичерпні життєві сили і творчі можливості, надзвичайне багатство образних засобів, гнучкість і точність у вираженні найтонкіших відтінків думки» [12, с. 28]. Лінгвосемантичний аналіз художнього тексту розкриває специфіку його мовної організації, сприяючи накопиченню в учнів позитивного мовного досвіду. Детально аналізуючи мовні одиниці за допомогою яких створено певний художній образ, розглядаючи їх семантику, поєднуваність, взаємозв'язок, учні тим самим проникають в авторську методику його створення і знаходять, відповідно, зразок для створення власного тексту. Говоріння, як мовленнєва продукція, передбачає оволодіння «не тільки засобами, але й зовнішнім усним способом формування та формулювання думки за допомогою мовних засобів, тобто зовнішнім усним мовленням» [5, с. 58]. При цьому учні часто відчують специфічну трудність, пов'язану із «здійсненням лише

окремих мовленнєвих дій, але не мовленнєвої діяльності, оскільки вони не мають перед собою справжнього предмета діяльності» [5, с. 57]. Подолання даної перешкоди полягає в здійсненні навчання смислового програмування іншомовного висловлювання. Вихідною ланкою даного процесу є художній текст, оскільки ситуація спілкування і мовленнєвий досвід продуцента диктують вибір вже відомого або свідомий пошук належного «зразка». «При цьому в мовленнєвій свідомості відправника повідомлення «зразок» починає виступати як матриця, яка визначає загальну схему тексту, його константи та перемінні, їх лексичну послідовність» [9, с. 51]. Використання художнього тексту в якості такого «зразка» передбачає цілеспрямовану роботу вчителя з виявлення структурно-семантичних особливостей тексту і навчання застосування даного зразка в мовленнєвій діяльності учнів.

Іншомовне висловлювання як кінцевий продукт навчання усного мовлення іноземною мовою розглядають з боку смислової інформації, яка складає його смисловий зміст (фабули), структури, відповідно до якої смисловий зміст організований (сюжету) та сукупності мовних засобів, на основі яких оформлюється текст висловлювання. Обмежені можливості іншомовної комунікації учнів підтверджують, що більш доступним та надійним джерелом інформації необхідної для оформлення в трьох зазначених складових висловлювання є художній текст. Виробка механізму породження усного висловлювання вимагає формування вміння побудови в рамках певної структури на базу тексту як мовленнєвого зразка. Наявність структури забезпечує когерентність висловлювання, а отже, його розуміння. Типовими результатами порушення мовних норм є «мовленнєві перешкоди», які ускладнюють розуміння, порушення ж текстових норм, зокрема, структури висловлювання призводить до виникнення комунікативних труднощів аж до відсутності взаєморозуміння. Текст висловлювання має будуватися за такою моделлю, що реципієнт при його декодуванні проходить ті ж смислові етапи, які проходить продуцент при кодуванні, іншими словами, текст повинен слідувати чітко визначеному плану [9, с. 29]. Згідно з даними психології, успішність навчання багато в чому залежить від ступеня введення в свідомість учнів матеріалу, що підлягає засвоєнню. В даному випадку таким матеріалом є структура тексту з її основними характеристиками: викладення матеріалу у визначеній послідовності, наявність внутрішньотекстових зв'язків. Структура тексту виявляється через повідомлення смислової інформації. Таким чином, смислова інформація та структура є основними компонентами тексту, за допомогою яких відбувається навчання іншомовному висловлюванню.

Зріле читання передбачає наявність в учня вміння здобувати інформацію повно й точно, що, в свою чергу, залежить від сформованості вміння читання з глибоким проникненням в смисловий зміст тексту. Недостатнє розуміння смислу не дозволяє застосовувати читання як засіб навчання. Нездатність учнів проводити бесіду за проблематикою тексту може пояснюватися не тільки їх недосконалим вмінням говорити, але й тим, що під час читання їм не робилося настановлення на осмислення проблем, які висвітлюються в тексті. Таке спрямування розумової діяльності дозволяє, завдяки підвищенню рівня мотивації та активізації мислення, цілеспрямовано глибоко досягнути коло питань, яке складає комунікативну настанову автора тексту та мовний матеріал його вираження, що у сукупності складає настанову для розвитку мовленнєвих вмінь. З фізіологічної точки зору читання з попереднім настановленням вчителя на досягнення смислового змісту тексту характеризується збільшенням мовленнєвого збудження у порівнянні з читанням без нього.

Враховуючи зазначене вище, текст як система мовленнєвого продукту носіїв іноземної мови має особливу цінність як навчально-методична одиниця. Методично правильно організована робота над художнім текстом сприяє відкриттю двох каналів засвоєння мовних знань та розвитку й вдосконалення мовленнєвих навичок: свідомого та мимовільного оволодіння навчальним потенціалом тексту.

Подальші дослідження з проблеми можуть бути здійснені в напрямку розробок моделей навчального курсу з іноземної мови з використанням можливостей читання художніх текстів задля підвищення рівня мовних знань та якості усного мовлення учнів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко Е.И. Механизмы умственной деятельности: Динамические временные связи / Бойко Е.И. – М. : Наука, 1976. – 170 с.
2. Бухбиндер В.А. Стереотипный характер текстовосприятия / Бухбиндер В.А., Бессонова И.В. // Проблемы текстуральной лингвистики. – К., 1983. – С. 89-98.
3. Дридзе Т.М. Проблемы чтения в свете информативно-целевого подхода к анализу текста // Проблемы социологии и психологии чтения / Т.М. Дридзе. – М., 1975. – С. 173-184.
4. Жинкин Н.И. Семиотические проблемы коммуникации животных и человека // Теоретические и экспериментальные исследования в области структурной и прикладной лингвистики / Н.И. Жинкин. – М., 1973. – С. 60-76.
5. Зимняя И.А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке / И.А. Зимняя. – М. : Просвещение, 1985. – 160 с.

6. Клычникова З.И. Психологические особенности обучения чтению на иностранном языке / З.И. Клычникова. - М. : Просвещение, 1973. – 233, [1] с.
7. Лосев А.Ф. Проблема символа и реалистическое искусство / Лосев А.Ф. – М. : Искусство, 1976. – 367 с.
8. Лотман Ю.М. Структура художественного текста / Ю.М. Лотман. – М. : Искусство, 1970. – 384 с.
9. Материалы V Всесоюзного симпозиума по психолингвистике и теории коммуникации. – М. : Наука, 1975. – 171 с.
10. Мильруд Р.П. Теоретические и практические проблемы обучения пониманию коммуникативного смысла иноязычного текста / Р.П. Мильруд, А.А. Гончаров // Иностранные языки в школе. – 2003. – № 1. – С. 12-18.
11. Рогова Г.В. Чтение как цель и средство обучения иностранному языку / Рогова Г.В. // Иностранные языки в школе. – 1977. – № 3. – С. 83-90.
12. Шанский Н.М. Лингвистический анализ художественного текста / Шанский Н.М. – Л. : Просвещение, 1990. – 415 с.
13. Adeyanju T.K. Teaching literature and human values in ESL: objectives and selection / T.K. Adeyanju // ELT Journal. – 1978. – № 32. – P. 133-137.
14. Alderson J.C. Reading in a foreign language / J.C. Alderson, A. Urquhart. – London : Longman, 1984. – 205 p.
15. Blunt J. Response to reading / J. Blunt // English in Education. – 1977. – № 11. – P. 32-41.

УДК 811.161.2'342'354:821.161.2 К – 13.08

ФОНЕТИКО-ПРАВОПИСНА СИСТЕМА «ЕНЕЇДИ» І.П. КОТЛЯРЕВСЬКОГО

Гриценко О. В., здобувач

Запорізький національний університет

У статті досліджується правописна система «Енеїди» І.П. Котляревського як одного з етапів розвитку правопису нової української літературної мови. Аналізуються фонетичні особливості української лексики твору та способи передачі її на письмі. Встановлюється природа фонетичних явищ у зв'язках з сучасною літературною мовою.

Ключові слова: мова, діалект, правопис, фонетика, фонетична реалізація, буква, звук, морфема, лексема.

Гриценко О. В. ФОНЕТИКО-ПРАВОПИСНАЯ СИСТЕМА «ЭНЕИДЫ» И.П. КОТЛЯРЕВСКОГО / Запорожский национальный университет, Украина.

В статье исследуется правописная система «Энеиды» И.П. Котляревского как одного из этапов развития правописания нового украинского литературного языка. Анализируются фонетические особенности украинской лексики произведения и способы передачи её на письме. Выясняется природа фонетических явлений в связях с современным литературным языком.

Ключевые слова: язык, диалект, правописание, фонетика, фонетическая реализация, буква, звук, морфема, слово.

Gricenko O.V. PHONETIC-SPELLING SYSTEM "AENEID" I.P. KOTLYAREVSKOGO / Zaporizhzhya national university, Ukraine

In this paper the spelling system of "Aeneid" IP Kotlyarevskogo as a step in the development of spell of the new Ukrainian literary language. Analyzes the phonetic features of Ukrainian language works and how to transfer it to the letter. We explain the nature of phonetic phenomena in relationship with the modern literary language.

Key words: language, dialect, spelling, phonetics, phonetic implementation, letter, sound, morpheme, word.

У сучасному мовознавстві І. П. Котляревського називають зачинателем української літературної мови, а його «Енеїду» – першим твором на народній основі. Справді, у цій трагедії автор послуговувався народною мовою (полтавським діалектом): його герої говорять не пишною книжною мовою, а простою, народною.

«Енеїда» стала об'єктом багатьох наукових праць: «Энеида» Котляревского и древнейший список её» П. Г. Житецького [3], «Нариси з історії української літературної мови першої половини XIX ст.»

Г.А. Левченка [6], «Найдавніший список «Енеїди» І. П. Котляревського й деякі думки ортогенезу цього твору» М. Марковського [7] і т.ін. Побіжно, як етап розвитку української літературної мови, творчість І. П. Котляревського (зокрема і «Енеїда») трапляється у роботах І. К. Білодіда («Курс історії української літературної мови») [5], І. Г. Матвіяса («Українська мова і її говори») [8], О. Г. Муромцевої («З історії української літературної мови: вибрані праці») [10], В.В. Німчука [11] та ін. Деякі з зазначених лінгвістів розглядають «Енеїду» з точки зору лексики (А. А. Москаленко [9], Г.А. Левченко [6], В.В. Німчук [11]), інші – звертають увагу на фонетичну систему (В.В. Німчук [11], І.І. Огієнко [12]), тобто досліджують якісь конкретні лінгвістичні аспекти твору. Фонетико-правописна система І. П. Котляревського, використана в «Енеїді», як один з етапів розвитку правопису української мови, – цікаве і актуальне питання в історичному мовознавстві.

Мета роботи – з'ясувати правописні та фонетичні особливості «Енеїди». Для досягнення поставленої мети необхідно виконати ряд завдань: проаналізувати фонетичні особливості української лексики твору та способи передачі її на письмі; встановити природу фонетичних явищ у зв'язках з сучасною літературною мовою і її говорами; розкрити закономірності правопису «Енеїди» І.П. Котляревського.

Для передачі українських слів Іван Петрович використовує звичний для нас алфавіт. Прочитати його твір сучасному читачеві буде нескладно, проте деякі буквенні позначки є відмінними, мають певні особливості у вживанні.

Загальноприйнятою традицією кінця XVIII – початку XIX століття є вживання *Ъ* в словах, що завершуються на твердий приголосний. Винятків з цього правила не знайдено в тексті «Енеїди»: *будь ласкавъ* [4; 1, 7], *винь* [4; 1, 8], *витривъ* [4; 1, 9], *всебъ* [4; 1, 8], *горлоризъ* [4; 1, 8], *здоровъ* [4; 1, 7], *мовъ* [4; 1, 9], *туть* [4; 1, 9].

Російська літера *Э* вживається лише на початку власних назв іменників і позначає звук [e]: *Эвріаль* [4; 5, 41], *Эней* [4; 1, 28], *Эоль* [4; 1, 9]. Проте у поодиноких випадках на її місці трапляється звична буква *Е*: *Ектелль* [4; 2, 16].

Звук [e] передається також літерою *Е*, але лише в позиції після приголосного: *буде* [4; 2, 21], *неотеса* [4; 2, 18], *передъ* [4; 2, 18]. Та ця ж буква вживається на позначення групи звуків [йе] – фактично прототип сучасної *Є*. У такий спосіб вона реалізується:

- на початку слова (*еретькъ* [4; 6, 88], *Ероха* [4; СЛ, 9], *естъ* [4; 6, 60]);
- після голосного (*не уважае* [4; 6, 67], *своей* [4; 6, 67], *Энеевыхъ* [4; 6, 61], *яруе* [4; 6, 63]);
- після *Ъ*, *Ь*, що позначають м'якість або твердість попереднього губного – на місці сучасного апострофа (*вытѣшь* [4; 3, 15], *зъеднатъ* [4; СЛ, 12], *побъемось* [4; 6, 71], *нѣ* [4; 6, 78]);
- після м'якого приголосного (*дульеты* [4; СЛ, 9], *залье* [4; 2, 22]).

Щодо передачі звука [и] автор цілком послідовно вживає літеру *Ы*, що відбиває тодішню правописну традицію: *бабыще* [4; 3, 11], *бы* [4; 3, 12], *вызыраю* [4; 3, 12], *колы* [4; 3, 12], *кыва* [4; 3, 11], *мы* [4; 3, 13], *пылненько* [4; 3, 12], *тры* [4; 2, 36]. Буква *Ы* трапляється на початку слова: *ынчи* [4; 1, 23] – це відображає фонетичну особливість української літературної мови, проте є винятком з правил, оскільки послідовно на цьому місці в «Енеїді» вживається літера *И* (*игралась* [4; 4, 43], *изслызла* [4; 4, 7], *индыкъ* [4; 2, 36]) і позначає звук [і].

Цікавим є вживання букви *И* на позначення звука [и], що трапляється у тексті твору. Таких лексем небагато і скоріше це винятки з правил вживання літери *Ы*, систематизований матеріал дає можливість зробити висновки, що таку фонетичну реалізацію ця літера отримує у випадках, коли вживається:

- після шиплячих [ж], [ч], [шч] (*живить* [4; 1, 10], *чимъ* [4; 1, 6], *зледацивъ* [4; 1, 27]), але поряд можна спостерігати літеру *Ы* (*мужыкъ* [4; 2, 16], *бачывъ* [4; 2, 16], *сказавшы* [4; 2, 17]);
- після губних [б], [п], [в], [м] (*убирайся* [4; 1, 9], *пичинокъ* [4; 5, 57], *квичать* [4; 3, 51], *мителку* [4; 1, 11] – але *бытыся* [4; 2, 18], *пылы* [4; 2, 19], *несамовытый* [4; 2, 16], *умытысь* [4; 2, 15]);
- після [р] (в корені -ри- – *задрижалы* [4; 1, 20], *ридвани* [4; 2, 39], *стримила* [4; 2, 40]; у значенні префікса при- – *приказавшы* [4; 2, 38], *принять* [4; 3, 71]; після приголосного [р] – *чотыри* [4; 4, 13]), але переважають слова з *Ы* (*закрычавъ* [4; 2, 17], *прыбираты* [4; 4, 24], *прыжжась* [4; 2, 28] і т.д.);
- після гортанних [г], [к]: (*гиди* [4; 3, 74], *гичъ* [4; 3, 62], *кибалку* [4; 1, 7], *кишени* [4; 1, 32]), та в переважній більшості на цьому місці з'являється *Ы* (*кыслыци* [4; 2, 19], *могылы* [4; 1, 25], *рукы* [4; 2, 18]);
- серед дібраного матеріалу літера *И* у значенні [и] трапляється також після проривних [д], [т]; свистячих [з], [ц], [с]; сонорних [л], [н]: *розійдйтся* [4; 4, 51], *братикъ* [4; 2, 32], *тименьци* [4; 4,

43] – *будуть* [4; 2, 17], *тыномъ* [4; 2, 17]; *зимою* [4; 1, 33], *Циней* [4; 5, 68], *сирівець* [4; 1, 19], – *зыркнешь* [4; 2, 31], *Сыцьлію* [4; 2, 37], *сылы* [4; 2, 21]; *издали* [4; 3, 30], *не бували* [4; 6, 70], *линаче* [4; 1, 32] – *колы* [4; 2, 21], *глузовалы* [4; 2, 24], *убраный* [4; 2, 15].

Можливо, такі лексеми більш правомірно називати помилками, але, на нашу думку, вони вже відображають властивості української народної мови з прагненням до ствердіння губних, шиплячих, гортанних та дрижачих.

Більш послідовно літера *И* реалізується у звуці [і] в різних значущих частинах слова: у префіксі (*зигнать* [4; 3, 8], *тив-слова* [4; 2, 40], *пидмосться* [4; 2, 35], *пидступыла* [4; 3, 11]), у корені (*видьмамъ* [4; 2, 34], *силлю* [4; 2, 35], *скільки* [4; 2, 34]), у суфіксі (*далеби-що* [4; 1, 8], *тоги* [4; 1, 10], *хотывъ* [4; 2, 42]), у флексії (*гребли* [4; 2, 34], *соби* [4; 2, 34], *Тарани* [4; 2, 35]). Цей же звук може передавати буква *І*, вживання якої зумовлено певною позицією. На місці *И* послідовно вживається *І* після приголосного перед *Й* (*гирчійшый* [4; 1, 6], *завзятійшый* [4; 1, 5], *покійный* [4; 1, 6]), після приголосного перед *Я, Ю, Є, Ї* (*діявольська* [4; 1, 33], *Пріямово* [4; 1, 6], *олію* [4; 1, 29], *Сыцьлію* [4; 2, 20], *халазію* [4; 1, 29], *всякіе* [4; 1, 22], *перебіець* [4; 2, 15], *повніи* [4; 2, 12]), на початку слова перед голосним або перед *Й* (*Йонъ* [4; 1, 12], *Іуль* [4; 6, 10]).

Сучасна літера *Ї* на позначення звуків [йі] передається декількома варіантами: *И* (*доброи* [4; 1, 33], *злыи* [4; 1, 33], *зь неи* [4; 1, 5], *ихъ* [4; 1, 10], *твоимы* [4; 1, 33], *тимы* [4; 1, 9], *Трои* [4; 1, 5]), *ѣ* (лише в одній лексемі *ѣи* [4; 1, 6]), *ЙИ* (*йїжака* [4; 1, 11], *йїи* [4; 1, 6]), *ЙИИ* (*зайидавъ* [4; 1, 12], *йисты* [4; 1, 15], *надоишло* [4; 2, 39], *розъйихався* [4; 3, 56], *пойихавъ* [4; 1, 8]), *ЙІ* (*свойи* [4; 5, 31]).

У сучасній українській літературній мові після губних приголосних, після твердого [р], після префікса, що завершується на приголосний звук перед *Я, Ю, Є, Ї* ставиться апостроф і у такому випадку зазначені голосні позначають два звуки. У тексті на цьому місці можемо побачити літери

- після губних в корені слова *Б* (*пьятъ* [3; 1, 11], *слывъянку* [3; 1, 19], *тимы* [3; 1, 9]) та *Ъ* (*вѣтеса* [3; 4, 66], *кавъяръ* [3; 4, 31], *напъявсъ* [3; 3, 21]), але якоїсь послідовності у їх вживанні виділити неможливо, оскільки в одному і тому слові можна побачити як *Б*, так і *Ъ* (*пьятамы* [4; 1, 5], *пъятою* [4; 6, 30], *пьяный* [4; 2, 16], *пьяный* [4; 6, 41], *увъявъ* [4; 6, 43], *увъявъ* [4; 6, 32]), якщо не звертати увагу на однокореневі утворення типу *пьяни* [4; 6, 41], *пьянюгы* [4; 3, 44], *звъязана* [4; 3, 32], *завъязала* [4; 1, 23];
- після префікса, що завершується на приголосний регулярно вживається *Ъ* (*зъеднать* [4; Сл, 12], *изъивъ* [4; 1, 22], *розъярывся* [4; 2, 23]), але у цій позиції можливе вживання *Б* (*розъярлысь* [4; 5, 70]);
- після [р] переважно спостерігаємо *Б* (*Бендерью* [4; 3, 6], *бурьяни* [4; 3, 38], *пирья* [4; 4, 37]).

У деяких словах взагалі не присутні літери *ъ* або *ь* на позначення твердості попереднього приголосного і подвійності ([йа], [йу] і т.д.) наступного голосного (*люблязно* [4; 6, 34], *одвизатись* [4; 6, 19]).

Правила вживання *-йо-* та *-ьо-* відповідають сучасним нормам і винятки відсутні, наприклад, на початку слова і складу (*його* [4; 1, 6], *йому* [4; 1, 14], *йоржи* [4; 2, 19], *Йонъ* [4; 3, 36] і *пайокъ* [4; 5, 47], *скуйовдыла* [4; 6, 69], *клейонкы* [4; 4, 26]) та в середині складу (*льохъ* [4; 1, 25], *всього* [4; 2, 7], *дьоготь* [4; 2, 29], *тръома* [4; 2, 39] і т.д.).

Подвоєння та подовження приголосних в іменниках на *-я* у позиції між двома голосними передається аналогічно до сучасних вимог: *похмилля* [4; 1, 8], *весилля* [4; 1, 8], *лахмиття* [4; 1, 30], *пуття* [4; 4, 8], *мальовання* [4; 4, 24]. Хоч поряд використані *попадя* [4; 3, 12], *судья* [4; 3, 54], *Ілья* [4; 4, 25], *покутя* [4; 4, 26]. В іменниках мішаної групи послідовно вживається кінцевий *-а* замість *-я*: *клочча* [4; 1, 37], *увичча* [4; 4, 62], *безчоловичча* [4; 4, 62], *збижжа* [4; 4, 60]. В орудному відмінку вказаних іменників подвоєння відсутнє – *силью* [4; 1, 7] поряд з *силлю* [4; 2, 35], *мытью* [4; 1, 9], *челядью* [4; 4, 67] поряд з *челяддю* [4; 5, 44], *ратью* [4; 4, 68]. Без подвоєння написані і особові форми від дієслова *лити*: *льются* [4; 1, 36], *пролю* [4; 4, 34], *льеишь* [4; 5, 55].

Дієслівні сполуки на *-ться* пишуться переважно без *Б* (*хочется* [4; 2, 27], *посылкуется* [4; 2, 32], *дадутся* [4; 3, 17], *творытся* [4; 2, 20], *прыйдется* [4; 2, 22], *водытся* [4; 3, 60]), хоча присутні слова *остаться* [4; 2, 28], *пидмостьться* [4; 2, 27], *заслужыться* [4; 2, 27], *прыжатыся* [4; 2, 28], *подывытыся* [4; 2, 20], *напытыся* [4; 6, 39]. Закономірність у вживанні вказаних сполук відсутня.

Частки (особливо модальні) частовживані в тексті «Енеїди». У їх правопісі присутня певна несистематичність:

- частки *бъ* (*бы*), *жъ* (*же*) як разом так і окремо: *колыбъ* [4; 4, 61], *якыбъ* [4; 4, 63], *мусылыбъ* [4; 5, 7], *хтобъ* [4; 5, 29] і *пиднявся бъ* [4; 5, 52], *купывъ бы* [4; 6, 15], *не обійшлося бъ* [4; 6, 64]; *щожъ* [4; 4, 37], *затежъ* [4; 4, 43], *колыжъ* [4; 4, 51], *глядьжъ* [4; 4, 59] разом з *намацавши жъ* [4; 5, 49], *для більшого жъ* [4; 5, 58], *нехай же* [4; 6, 57], *потиха жъ* [4; 5, 66];

- частки *аби-, де-, ни-, -сь, що-* замість того, щоб писатися разом, пишуться окремо (*ни хто* [4; 4, 52], *де колы* [4; 3, 42], *що день* [4; 6, 6]), разом (*никого* [4; 6, 40]), через дефіс (*де-яка* [4; 5, 14], *щосиль* [4; 5, 69], *абы-якъ* [4; 5, 57]);
- *-ось* пишеться на відміну від теперішнього правопису через дефіс: *якъ- ось* [4; 4, 8], *ажъ-ось* [4; 4, 9];
- частки *-бо, -но, -то, -таки* використані через дефіс, що відповідає сучасному правопису, (*яковото* [4; 4, 34], *така-то* [4; 4, 71]), але знаходимо одне слово *самы то* [4; 4, 42], написане окремо.

Цікавим є правопис прикметників, утворених від іменників власних назв за допомогою суфіксів *-ськ-, -зьк-, -цьк-*, які систематично пишуться з великої літери: *Кієськихъ* [4; 32], *Полтавськихъ* [4; 4, 32], *Олимпська* [4; 4, 33], *Запорожську* [4; 6, 7], *Гадяцькій* [4; 4, 55], *Нимецьку* [4; 3, 64]. Іменники на позначення певної національності так само подаються в тексті лише з великих літер (*Аврунци* [4; 4, 69], *Латынаже* [4; 4, 40], *Москаля* [4; 4, 46], *Рутульцєви* [4; 4, 69], *Троянець* [4; 4, 40]).

Правопис прислівників, прийменників дещо відмінний від норм сучасної граматики, виявлення якогось порядку не вдалося: *въ гору* [4; 4, 48], *въ мыгъ* [4; 4, 34], *геть-пречъ* [4; 4, 49], *до-куты* [4; 5, 30], *по молодецьку* [4; 4, 18], *по просту* [4; 4, 38], *по своєму* [4; 4, 36].

Іван Петрович застосовує фонетичний принцип правопису (тим самим принципом послуговується О. Павловський, який 1818 року видав «Грамматику»). Хоч І.П. Котляревський і не є новатором у цій галузі, проте його заслуга полягає в популяризації цього принципу.

Ознакою використання І.П. Котляревським народної мови є звук [дж] і [дз] у лексемах типу *бджолы* [4; 2, 25], *джерегели* [4; 3, 71], *джерело* [4; СЛ, 8], *гуджга* [4; 4, 44], *уджыгнувъ* [4; 6, 42] і *дзвинъ* [4; 2, 11], *ксьондзы* [4; 3, 42], *гудзыкамы* [4; 3, 54], *гедзалась* [4; 5, 60]. Але звук [дж] не виявляє себе у чергуванні з кореневим *-д-* (*выпровожаля* [4; 3, 66], *насажавшы* [4; 1, 6], *провожала* [4; 3, 52, 54], *снаряжалась* [4; 4, 53]). М'якість звука [ц] в кінці слова теж вказує на народне джерело мови «Енеїди», приклади яких наявні як в іменниках однини і множини (*ранець* [4; 1, 12], *танецъ* [4; 1, 12]; *пеминньця* [4; 2, 41], *тельцю* [4; 3, 13]; *вечерньци* [4; 3, 9], *молодыци* [4; 3, 8]), так і в прислівниках (*напростецъ* [4; 2, 38]). У свою чергу дотримання твердості кінцевих губних, шиплячих та [р]: *жывъ* [4; 3, 26], *церковъ* [4; 3, 42], *червъ* [4; 5, 73], *пивничъ* [4; 3, 71] та *хмаръ* [4; 2, 29], *пожаръ* [4; 2, 29], *выхоръ* [4; 2, 40], хоч і є винятки (*царъ* [4; 4, 14], *сподаръ* [4; 4, 23], *пекаръ* [4; 4, 64], *броваръ* [4; СЛ, 4]), які безперечно відображають особливості місцевого говіркового мовлення, що й сьогодні можна спостерігати в полтавських говорах [[1, карта №130], [2]], але написання лексем типу *теперь* [4; 1, 6] – *теперь* [4; 1, 35], *гирьшь* [4; 1, 6] – *гирше* [4; 3, 21], *кровъ* [4; 4, 34] – *кровь* [4; 5, 52] вважаємо механічною помилкою.

Вживання суфіксальної *-в-* замість *-л-* в дієсловах у творі є послідовним (*захотивъ* [4; 1, 23], *потерявъсь* [4; 2, 9]) і свідчить знову-таки на користь україномовного походження як і заміна кореневої *-л-* на *-в-* у іменних частинах мови (*довго* [4; 2, 34], *ковбаса* [4; 2, 8], *пивничъ* [4; 3, 71], *шовковый* [4; 1, 22] і т.д.).

Випадне *-е-* як типова ознака української мови також наявна у творі (*костри* [4; 1, 37], *старцямя* [4; 2, 10], *слици* [4; 2, 14], *мни* [4; 6, 10]) і є закономірним явищем.

Про народне походження мови «Енеїди» можна також навести й такі приклади послідовного вживання *-ри-, -ли-* в корені (*кривавой* [4; 5, 5], *кывавъ* [4; 3, 46], *крычы* [4; 3, 64]); одзвінчення кінцевих приголосних (*мабудъ* [4; 1, 26]). Протетичний приголосний трапляється нерегулярно, проте відчувається тяжіння до такого вживання: *вивця* [4; 5, 54], *викна* [4; 3, 62], *гостренька* [4; 3, 72], *калавура* [4; 3, 27] на противагу *на усъ* [4; 1, 31], *огонь* [4; 1, 37], *уста* [4; 3, 11] і т.д.

До діалектних особливостей також відносимо заміну [х] на [хв] (*охвоты* [4; 3, 17], *хвыстка* [4; 3, 72]), [хв] на [ф] (*фирткы* [4; 4, 27]) та навпаки [ф] на [хв] (*манихвестъ* [4; 4, 54]). Цікавими з точки зору діалектології є також дієслівні утворення з суфіксом *-ова-* замість *-ува-*: *дяковать* [4; 5, 45], *лютовавъ* [4; 5, 30], *совавсь* [4; 5, 67], *ростолковавъ* [4; 5, 38] і відповідно похідні від них утворення (*бисноватымъ* [4; 6, 29], *будовання* [4; СЛ, 4], *льцарьковатый* [4; 5, 46], *ушановання* [4; 6, 6]),

Окремо треба зупинитись на фонетичних процесах, які наявні у творі. Чергування давньоруських *о, е з і* в префіксах та коренях є показником наближення мови «Енеїди» до народної:

- *со-* на *зи-* (*зигнать* [4; 3, 8], *зизнавъ* [4; 4, 49], *зимкне* [4; 1, 30]);
- *под-* на *пид-* (*пиднесла* [4; 2, 27], *пидпаль* [4; 1, 37], *пидъ* [4; 1, 37]);
- *от-* на *вид-* (*видкиль* [4; 3, 53], *видпустытъ* [4; 3, 75], *видсиль* [4; 3, 38], *видтиль* [4; 2, 39]);
- в корені (*визокъ* [4; 1, 28], *викна* [4; 2, 14], *запичка* [4; 1, 37], *постиль* [4; 1, 37], *поригъ* [4; 1, 34], *хвистъ* [4; 1, 30]),

паралельно вживаються Іваном Петровичем форми *Бигъ* [4; 6, 19] – *богъ* [4; 6, 20] та *въ помичъ* [4; 6, 23] – *въ помочь* [4; 6, 23], *одтявъ* [4; 5, 75] – *видтявъ* [4; 6, 12]. Це чергування не є послідовним. Зокрема воно відсутнє у наступних позиціях:

- *од-* (*одвага* [4; 2, 6], *одгадала* [4; 1, 31], *одиславъ* [4; 1, 30], *одкупъ* [4; 3, 51], *одперъ* [4; 2, 9]);
- *до-* (*дождальсь* [4; 2, 39], *дойшла* [4; 4, 44], *достальсь* [4; 4, 30]);
- *-овъ-* (*пырижковъ* [4; 2, 27]);
- *-ость-* (*жвавость* [4; 6, 87], *труслывость* [4; 6, 75], *хытрость* [4; 6, 75]);
- в корені (*война* [4; 3, 27], *локоть* [4; 2, 18], *ногти* [4; 1, 34], *посли* [4; 1, 31], *походъ* [4; 1, 29], *розни* [4; 3, 52], *скороходъ* [4; 3, 55]).

Якоїсь чіткої закономірності у чергуванні голосних *о*, *е* вивести не вдалося, проте однозначно можна говорити, що їх наявність є даниною тодішній книжній правописній традиції.

Чергування кореневих приголосних відбувається у такі способи:

- *к – ч – ц:* *боляци* [4; 1, 247], *кулачки* [4; 2, 22], *науку* [4; 2, 18], *собачу* [4; 1, 34];
- *г – ж – з:* *брази* [4; 1, 29], *небоже* [4; 2, 37], *небози* [4; 1, 34], *порози* [4; 1, 34], *тяжко* [4; 3, 21], *услужлива* [4; 3, 16], але *запорожськыхъ* [4; 4, 18];
- *х – ш – с:* *бреше* [4; 3, 16], *душа* [4; 3, 33], *пазуси* [4; 1, 31];
- *ст, ск – щ:* *гуцу* [4; 3, 20], *затрищало* [4; 3, 21], *прощайся* [4; 3, 24], *хрещений* [4; 2, 41];
- *т – ч, ц:* *багацько* [4; 3, 29], *одвичало* [4; 3, 32], *охоча* [4; 5, 17], *хотябъ* [4; 3, 14], але *хоть* [4; 3, 18] поряд з *хочъ* [4; 3, 34].

Як висновок зазначимо, що чергування приголосних є більш систематичним явищем, винятки трапляються лише в певних окремих лексемах.

Спрощення приголосних відбувається непослідовно: *одсрочу* [4; 2, 10], *пакосный* [4; 1, 32], *пысне* [4; 6, 17], *сонце* [4; 1, 11], *триснувъ* [4; 5, 73], та *не радостну* [4; 4, 47], *честни* [4; 3, 47], *щастльву* [4; 2, 37]; є навіть такі приклади, як *для празныка* [4; 5, 10] – *праздныка* [4; 5, 15], *серцю* [4; 1, 6] – *зь серця* [4; 1, 32]. Явище повноголосся реалізується у таких словах як *голодрабцивъ* [4; 1, 14], *золотой* [4; 5, 27], *молодци* [4; 1, 21], *соромъ* [4; 2, 16], але поряд з ними бачимо і *прахъ* [4; 5, 73], *храбри* [4; 5, 41]. Це, на наш погляд, пояснюється функціонуванням двох видів мов (книжної і розмовної). На користь цієї думки свідчать однокореневі лексеми, які реалізуються в двох варіантах: *врагъ* [4; 1, 16] – *врагы* [4; 5, 40] – *ворожу* [4; 3, 13] – *ворогивъ* [4; 5, 29]; *въ гласъ* [4; 6, 70] – *голосомъ* [4; 3, 20]; *предъ* [4; 1, 12] – *передъ* [4; 1, 28]; *чрезъ* [4; 5, 7] – *черезъ* [4; 1, 28].

Цікавими в епопеї є асиміляційні процеси, наприклад, *боляци* [4; 1, 24], *озьде* [4; 1, 17] і т.д. Отже, фонетичні уподібнення відбуваються:

- за м'якістю (*реминыямы* [4; 13, 27], *Трояньци* [4; 2, 6], *царьській* [4; 1, 37], але *хрысьянську* [4; 2, 34], *Шльонському* [4; 2, 35]);
- за способом творення:
 - 1) кінцевого префіксального приголосного: *здавався* [4; 2, 35], *зломывсь* [4; 2, 31] – *сложенный* [4; 1, 37], *спустылась* [4; 2, 26], *схотивъ* [4; 2, 9]; *розвела* [4; 1, 37], *роздигся* [4; 2, 13], *роздяглась* [4; 1, 38], *розжсвилось* [4; 2, 29], *розкрычався* [4; 2, 14], *розмахала* [4; 1, 37], *розсердывся* [4; 2, 24] – *росказать* [4; 1, 34], *роскачаль* [4; 2, 17], *ропустышь* [4; 1, 31], *росходылась* [4; 2, 22];
 - 2) попереднього прийменника: *зь застолу* [4; 2, 12], *зь лыха* [4; 2, 27], *зь нудьгы* [4; 2, 13], *зь пиввидерка* [4; 2, 23], *зь розумомъ* [4; 2, 9], *зь страху* [4; 2, 6] – *съ дороги* [4; 2, 9], *съ запичка* [4; 1, 37], *съ кути* [4; 2, 11], *съ пидъ* [4; 2, 13], *съ своимъ* [4; 2, 5], *съ торгу* [4; 1, 34], *съ хмелю* [4; 2, 13], *съ царыцей* [4; 1, 36], *съ часныкомъ* [4; 2, 9].

Говорити про якусь систему у вживанні *с-* або *з-* не доводиться, оскільки бачимо їх паралельність.

Дисиміляція наявна у лексемах *прудко* [4; 1, 26], *пшенишни* [4; 2, 19], *сердешный* [4; 2, 24], *худко* [4; 1, 26], *швыдче* [4; 1, 28], *ынчій* [4; 2, 15].

І. П. Котляревський став батьком нової української літератури, але не нової української літературної мови [12, 231 – 232]. Що стосується його правопису, то він, за словами І. Огієнка, «продовжував тільки старі традиції наші, але вже захмарені громадянкою Петра І» [12, 232]. Але «Енеїда» поставила на порядок денний тогочасного мовознавства наскрізне питання функціонування та розвитку, боротьби історико-етимологічного і фонетичного правопису.

На нашу думку, висновки можуть бути такими:

Перший літературний твір українською народною мовою розкриває ті непрості умови історичної ситуації функціонування, творення, подальшого розвитку української літературної мови та її фонетико-правописної системи.

«Енеїда» І.П. Котляревського засвідчила «нормативну» строкатість передачі на письмі української народної лексики, яка часто-густо орієнтована на місцевий полтавський діалект, а не фонетико-граматичні явища української загальнонародної мови.

Правопис Івана Петровича Котляревського за своєю природою наближений до фонетичного, а мова твору має народну основу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Атлас української мови. Т. 1. Полісся, Середня Наддніпрянина і суміжні землі. – Карта № 130.
2. Ващенко В.С. Полтавські говори / В.С. Ващенко. – Харків: ХДУ, 1957. – 540 с.
3. Житецький П. Г. «Энеида» Котляревского и древнейший список её / П. Г. Житецкий. – К.: Изд-во «Киевской Старины», 1900. – 130 с.
4. Котляревский И. П. Вергилиева Энеида, на малороссийский язык переложенная И. Котляревским / И. П. Котляревский. – Изд. факсимильное. – Харків, 1842.
5. Курс історії української літературної мови. Т.1 / Дожовтневий період / [за ред. І. К. Білодіда]. – К.: АН УРСР, 1958. – 592 с.
6. Левченко Г. А. Нариси з історії української літературної мови першої половини XIX ст. / Г. А. Левченко. – К.: Радянська школа, 1946. – 152 с.
7. Марковський М. Найдавніший список «Енеїди» І. П. Котляревського й деякі думки орогенезу цього твору. З додатками / М. Марковський. – К.: КУАН, 1927. – 180 с.
8. Матвіяс І.Г. Українська мова і її говори: монографія / АН УРСР Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні / [відп. ред. П.Ю. Гриценко] / І.Г. Матвіяс. – К.: Наукова думка, 1990. – 168 с.
9. Москаленко А.А. Українська лексика першої половини XIX ст.: Конспект лекцій ізх спецкурсу) / А.А. Москаленко. – Одеса: Державний університет ім. І.І. Мечникова, 1969. – 92 с.
10. Муромцева О.Г. З історії української літературної мови: вибрані праці / [І. Муромцев (упоряд.)] / О.Г. Муромцева. – Харків, 2008. – 229 с.
11. Німчук В. В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови / В. В. Німчук. – К.: Наукова думка, 1992. – 416 с.
12. Огієнко І.І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови [упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М.С. Тимошик] / І.І. Огієнко. – К.: Либідь, 1995. – 296 с.

УДК 811.111(94):811.72

ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНЕЗИ АВТОХТОННОЇ ЛЕКСИКИ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ КАНАДСЬКОГО, АВСТРАЛІЙСЬКОГО І НОВОЗЕЛАНДСЬКОГО ВАРІАНТІВ)

Домніч О.В., к. філол. н., ст. викладач

Запорізький національний університет

Стаття присвячена деяким типологічним аспектам мовного контактування двох різнокультурних етносів та їх мов – англійської, з одного боку, та чисельних мов тубільних соціумів, які населяють території Канади, Австралії та Нової Зеландії, з іншого. Розроблено детальну характеристику мовних контактів між англомовним та тубільними етносами на даних територіях; виявлено кореляцію між особливостями контактних ситуацій та процесом запозичення автохтонної лексики у варіанти англійської мови.

Ключові слова: мовні контакти, лексичні запозичення, аборигенні запозичення, автохтонний етнос, контактна ситуація

Домнич О. В. ИССЛЕДОВАНИЕ ГЕНЕЗИСА АВТОХТОННОЙ ЛЕКСИКИ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ (на материале канадского, австралийского и новозеландского вариантов) / Запорожский национальный университет, Украина

Статья посвящена отдельным типологическим аспектам языкового контактирования двух разнокультурных этносов и их языков – английского, с одной стороны, и многочисленных языков туземных социумов, которые населяют территории Канады, Австралии и Новой Зеландии, с другой. Разработана детальная характеристика языковых контактов между англоязычным и туземными этносами на данных территориях; определена корреляция между особенностями контактных ситуаций и процессом заимствования автохтонной лексики в варианты английского языка.

Ключевые слова: языковые контакты, лексические заимствования, аборигенные заимствования, автохтонный этнос, контактная ситуация

Domnich O. V. RESEARCH OF AUTOCHTHONOUS LEXIS GENESIS IN ENGLISH (on the material of Canadian English, Australian English and New Zealand English) / Zaporizhzhya national university, Ukraine

This paper studies some typological aspects of language contacts between two differently-cultured ethnic groups and their languages – the English language and numerous indigenous languages of ethnic groups who inhabit the territories of Canada, Australia and New Zealand. Correlation between the peculiarities of contact conditions and the process of autochthonous loans in Canadian English, Australian English and New Zealand English has been determined.

Key words: language contacts, loans, Aboriginal loans, autochthonous ethnic group, contact condition

Напрямки розвитку мови визначаються багатьма чинниками, серед яких мовні контакти є одним із найпомітніших і значущих. Тому закономірно, що процеси, явища і тенденції, зумовлені контактами культур і мов, приваблюють дослідників, які працюють у різних парадигмах лінгвістики [1-8]. Сучасні дослідження, що оформились у відносно самостійний напрямок контактної лінгвістики (лінгвістичної контактології), спираються на ідеї та методологію попередників, перш за все Урієля Вайнрайха, дослідників у галузі ареальної лінгвістики - М. Дж. Бартолі, Е. Косеріу, А. Мейє, А. Пікте, І. Шмідта і Г. Шухардта, і діалектології - А. Доза, В. М. Жирмунського, Б. А. Ларіна, О. А. Потебні, А. Ф. Шафонського.

Досліджуючи контактні ситуації на території Канади, Австралії та Нової Зеландії, варто відзначити, що сформувалися вони при переселенні англомовної спільноти на ці території і зумовили поповнення словникового складу англійської мови запозиченнями з мов корінного етносу, який населяє території Канади, Австралії та Нової Зеландії.

Проведене дослідження довело, що в історії контактів етносу, який був інтродуційований, та автохтонного етносу на всіх досліджених територіях відповідно виявлено наявність декількох періодів: ініціального (період торговельних і ділових контактів), імміграційного (період інтенсивного притоку європейців), колоніального (період завоювання територій і витіснення аборигенних мов). Крім того, у Новій Зеландії є суттєві засади для виділення постколоніального періоду (період відновлення прав корінного населення і відродження аборигенної мови).

Основні параметри, релевантні для контактних ситуацій між англо-саксонським і корінними етносами на території Канади, Австралії і Нової Зеландії, охоплюють немовні, лінгвальні і соціолінгвістичні аспекти. До немовного аспекту відносяться часовий, територіальний, демографічний параметри; до лінгвального – кількість контактуючих мов; до соціолінгвістичного – співвідношення за кількістю носіїв мови (мажоритарні, міноритарні, рівновагом), за статусом мов (домінуючі, субординатні і еквівалентні), за об'ємом виконуваних функцій (переважаючі, доповнюючі, збалансовані), за напрямком запозичення (прямі й опосередковані / інтермедіарні). Наочно дані теоретичні передумови представлено в таблиці 1.

Незважаючи на значні відмінності в природничо-географічних, історичних і соціальних умовах, мовні контакти в цілому характеризуються загальними рисами за більшістю немовних та лінгвальних параметрів.

Особливості контактних ситуацій визначили їх результат у сфері розвитку англійської мови – запозичення лексики з мов корінного населення. Особливо активно цей процес відбувався в ініціальному періоді, однак у наступні періоди значний обсяг запозичень було втрачено повністю або він не зберіг своєї актуальності для англомовного узусу.

Спираючись на результати попередніх досліджень [9-16], ми ідемо своїм оригінальним шляхом. Оригінальність і, відповідно, новизна запропонованого підходу полягає в розгляді лексичного запозичення як укоріненого в особливостях конкретних контактних ситуацій довгострокового процесу, на початку якого відбувається обмін лексичним матеріалом між контактуючими мовами, а на наступних етапах – асиміляція або відторгнення запозичених лексичних одиниць і, нарешті, включення асимільованих одиниць до слівників загальних тлумачних словників.

Таблиця 1. Параметри мовних контактів, які є релевантними для контактних ситуацій за участю англійської та автохтонних мов у Канаді, Австралії і Новій Зеландії, і види контактів

Параметри, які визначають мовні контакти	Види контактів
Немовні	
Часовий	<ul style="list-style-type: none"> • Спорадичні • Перманентні
Територіальний	<ul style="list-style-type: none"> • Дистальні • Проксимальні (інтра регіональні) • Маргинальні
Демографічний	<ul style="list-style-type: none"> • Індивідуальні • Групові • Етнічні
Лінгвальні	
Лінгвальний <ul style="list-style-type: none"> • кількісний 	<ul style="list-style-type: none"> • Двомовні • Багатомовні
Соціолінгвістичний <ul style="list-style-type: none"> • кількісний • статусний 	<ul style="list-style-type: none"> • Мажоритарні • Міноритарні • Рівновагомі • Домінуючі • Субординатні • Еквівалентні
Функціональний	<ul style="list-style-type: none"> • Переважаючі • Доповнюючі • Збалансовані
Трансферний	<ul style="list-style-type: none"> • Прямі • Опосередковані (інтермедіарні)

Так, виходячи з того, що мета дослідження полягає у виявленні кореляції між особливостями контактних ситуацій та процесом запозичення, об'єктом дослідження обрано не один, а три національні варіанти англійської мови – канадський (КА), австралійський (АВА) та новозеландський (НЗА), генеза яких проходила за відмінних обставин.

На основі розглянутих теоретичних положень контактної лінгвістики [17-20] ми розробили детальну характеристику контактних ситуацій між англомовним та тубільними етносами в Канаді, Австралії і Новій Зеландії (див. таблицю 1). Далі за результатами кропіткого етимологічного, морфологічного і семантичного аналізу аборигенних запозичень та напрямків їх асиміляції [21-25] зробили теоретично валідний висновок саме про наявність нелінійної кореляції між особливостями контактних ситуацій і процесами та результатами лексичного запозичення з мов корінного населення.

На завершенні дослідження здійснили ретельний аналіз стану лексикографічного опису аборигенних запозичень у канадській, австралійській та новозеландській лексикографії як показника рівня асиміляції аборигенних запозичень в англійській мові. Той факт, що запозичення з мов тубільного населення набули статусу невід'ємної складової лексичної системи англійської мови, виявляється в тому, що вони є обов'язковим компонентом загальних тлумачних і спеціальних словників, які описують КА, АВА і НЗА. У рамках практичної лексикографії накопичено значний досвід їх опису, однак теоретичні принципи лексикографування аборигенних запозичень не розроблені. А саме, відсутні критерії відбору автохтонних запозичень й у великій кількості словників на периферії інтересів упорядників знаходиться історико-культурна складова запозичень, що значно збіднює словники в даному аспекті.

Необхідність виконання такого комплексного дослідження, і, відповідно, його актуальність, впливає з логіки розвитку лінгвістичної науки у XXI столітті, яка полягає у відмові від вузькопрофільних студій і вимагає розгляду мовних явищ у контексті розвитку мовних спільнот, з урахуванням широкого кола позамовних подій і чинників. Крім того, актуальність дослідження зумовлюється тією роллю, яку запозичення відігравали в історії англійської мови та її варіантів [26], а також важливістю подальшого удосконалення словникової практики і розвитку лексикографічної теорії.

Застосування адекватної методики дослідження до великого обсягу матеріалу (3663 автохтонні лексеми), ретельно відібраного із широкого кола джерел (19 словників і 8 словникових довідників), дозволило отримати обґрунтовані результати і зробити теоретично і практично значущі висновки.

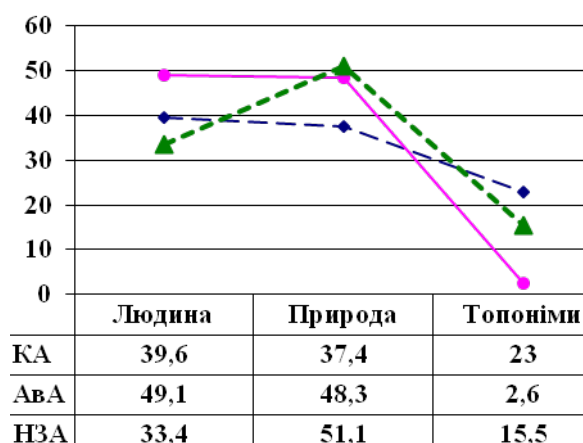
Зробивши комплексний всебічний аналіз автохтонної запозиченої лексики у варіантах англійської мови (канадського, австралійського і новозеландського варіантів), доводимо, що в контактних ситуаціях, які мали місце при переселенні англомовної спільноти на територію Канади, Австралії і Нової Зеландії, попри всі відмінності етнографічного, соціального, а також лінгвального характеру, процес запозичення і його результати зумовлюються, переважно, нагальними потребами адаптації до нового середовища на ранніх етапах контактування. Саме тому більша частина запозичень із широкого кола мов має номінативний характер, і сферами їх максимальної концентрації є лексико-тематичні групи «Людина», «Природа», «Топонімічні об'єкти» [21-25].

Запозичення з генетично неспоріднених і типологічно відмінних мов асимілюються англійською мовою і стають активною частиною її словникового складу, що знаходить прояв у словотворчих і семантичних процесах і відображається в лексикографічній практиці [27-35].

Стосовно лексикографічного напрямку питання зазначимо, що ми не тільки зробили ґрунтовний аналіз з точки зору стану опису аборигенних запозичень, а й, спираючись на літературні і практичні спостереження, визначились із недоліками сучасного стану і наголошуємо на необхідності врахування історико-культурної складової лексичного значення цього шару лексики при укладанні словників регіональних варіантів.

Отримані результати щодо загальних і специфічних обставин контактів між англійською та тубільними мовами в Канаді, Австралії і Новій Зеландії та напрямків їх впливу на процес і результати лексичного запозичення, спостереження над міжваріантним «обміном» аборигенними запозиченнями, який свідчить про високий рівень їх асиміляції в англійській мові, встановлено принципи опису аборигенних запозичень у словниках різних типів, розроблено положення перекладного словника запозичень, у якому експліковано їх культурно-історичну своєрідність. Переконливості та доказовості висновкам додає й ретельний кількісний аналіз аборигенних запозичень, результати якого подані на графіку 1.

Співвідношення ЛТГ запозичень

Графік 1. Відсоткове співвідношення аборигенних запозичень у лексико-тематичні групи (ЛТГ) ЛЮДИНА, ПРИРОДА, ТОПОНІМИ в канадському (КА), австралійському (АВА) і новозеландському (НЗА) варіантах англійської мови

Перспективи подальшої розробки дослідження полягають у застосуванні розробленої методики до матеріалу інших варіантів англійської мови. Плідними можуть стати розвідки в галузі лінгвістичної лексикографії, створеної на матеріалі американського та південноафриканського варіантів англійської мови. Цікаво дослідити й енциклопедичні словники, які можуть надати матеріал для словників лінгвістичних.

ЛІТЕРАТУРА

1. Thomason S. G. Language contact: an introduction / S.G. Thomason – Washington, D.C.: Georgetown University Press, 2001. – 324 p.
2. Thomason S. G. Language contact, creolization and genetic linguistics / S.G. Thomason and T. Kaufman. - Berkeley: University of California Press, 1988. – xi, 411 p.
3. Knight A. South Australian Aboriginal Words Surviving in Australian English / Anne Knight / A. Knight // Lexicographical and Linguistic Studies: essays in honour of G.W. Turner / Ed. by T.L. Burton & J. Burton. - Woodbridge, Suffolk: Boydell & Brewer, 1988. – P. 151–162.

4. Mufwene S.S. Language evolution: contact, competition and change / S.S. Mufwene. - London; New York: Continuum, 2008. - xiv, 354 p.
5. Mufwene S.S. The ecology of language evolution / S.S. Mufwene. - Cambridge, UK; New York: Cambridge University Press, 2001. - xviii, 255 p.
6. Language contact and contact languages / Ed. by P. Siemund and N. Kintana. - Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 2008. - x, 358 p.
7. Language contact in the history of English. / Ed. by D. Kastovsky, A. Mettinger. - 2nd ed. - Frankfurt am Main: Peter Lang, 2003. - 410 p.
8. Language contact: theoretical and empirical studies / Ed. by E.H. Jahr. - Berlin: Mouton de Gruyter, 1992. - 234 p.
9. Avis W.S. The English Language in Canada / Current trends in linguistics / Ed. by T.A. Sebeok. - Linguistics in North America, pt. - Vol.10. - Hague: Mouton de Gruyter, 1973. - P. 217-236.
10. Baker S. J. The Australian language; an examination of the English language and English speech as usual in Australia, from convict days to the present, with special reference to the growth of indigenous idiom and its use by Australian writers / S.J. Baker. - 2nd ed. - Sydney: Currawong, 1966. - 517 p.
11. Contact languages: a wider perspective / Ed. by S.G. Thomason. - Amsterdam, Philadelphia, Pa.: John Benjamins, 1997. - xi. - 506 p.
12. Cultures in contact / Ed. by B. Engler and L. Michalcak // Papers from the 2005 conference of the Swiss association of University teachers of English in Basel, Switzerland. Series: swiss papers in English language and literature. University of Neuchatel, 23 May 2003. - Tübingen: Gunter Narr, 2007. - 210 p.
13. Dixon R.M.W. The wise and color languages / R.M.W. Dixon. - Oklahoma: University of Oklahoma Press, 1999. - 314 p.
14. Ramson W.S. Aboriginal words in early Australian English / W.S. Ramson // Southerly. - 1964. - № 24. - P. 50-60.
15. Ramson W.S. English Transported: Essays on Australian English / W.S. Ramson. - Canberra: Australian National University Press, 1970. - xxi, 243 p.
16. Ramson W.S. The Currency of Aboriginal Words in Australian English / W.S. Ramson. - Sydney: Australian Language Research Centre, Occasional Paper 3. - 1964. - 15 p.
17. Домніч О.В. Аспекти теорії типології мовних контактів / О.В. Домніч // Вісник ЗДУ. Сер. Філологічні науки. - 2002. - №1. - С. 26-32.
18. Домніч О.В. Контакти англійської мови з автохтонними мовами на території Канади / О.В. Домніч // Мова і культура: XI Міжнародна конференція, 24-28 червня, 2002 р. - К.: Видавничий дім Д.Бураго, 2002. - Вип. 5. - Том 3: Національні мови і культури в їх специфіці та взаємодії. - С. 122-128.
19. Домніч О.В. Контакти англійської мови та мови маорі в Новій Зеландії / О.В. Домніч // Нова філологія. - 2003. - № 2 (17). - 2003. - С. 153-160.
20. Домніч О.В. Типологія мовних контактів на території Австралії / О.В. Домніч // Вісник ЗНУ. Сер. Філологічні науки. - 2005. - №1. - С. 51-55.
21. Домніч О.В. Аборигенізм в лексичній системі австралійського варіанта англійської мови / О.В. Домніч // Проблеми сучасної світової літератури та лінгвістики: 9-та Всеукраїнська філологічна конф., 31 травня - 1 червня 2002 р.: тези докл. - Черкаси: ЧДТУ, 2002. - С. 84-85.
22. Домніч О.В. До питання про специфіку автохтонних запозичень в австралійському варіанті англійської мови / О.В. Домніч // Мова і культура: XII Міжнародна конференція, 23-27 червня, 2003 р. - К.: Видавничий дім Д. Бураго, 2003. - Вип. 6. - Том 5/2: Національні мови і культури в їх специфіці та взаємодії. - С. 128-136.
23. Домніч О.В. Некоторые особенности автохтонной лексики в современном новозеландском варианте английского языка / О.В. Домніч // Коммуникативные стратегии: Международная научная конф., 28-29 мая 2003 г. : материалы докл. - В 2 ч. - Ч. 1. - Минск: МГЛУ, 2003. - С. 40-44.
24. Домніч О.В. Особливості формування національного варіанта англійської мови в Новій Зеландії / О.В. Домніч // Функционирование русского и украинского языков в эпоху глобализации: X Международная конф. по функциональной лингвистике, 29 сентября - 4 октября 2003 г.: сб. научных докладов. - Ялта, 2003. - С. 103 - 104.
25. Домніч О.В. Семантичні особливості автохтонних запозичень у лексичній системі АВА / О.В. Домніч // Культура народів Причорномор'я. - 2002. - № 32. - С. 41-45.

26. Lutz A. When did English begin? / A. Lutz // Sounds, words, texts and change. Selected papers from 11 ICEHL, Santiago de Compostela, 7–11 September 2000. - Vol. 2 / Ed. by T. Fanego, B. Méndez-Naya and E. Seoane. - Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 2002. - P. 145–171.
27. A Dictionary of Australian and New Zealand words and terms / The New Zealand Contemporary Dictionary / General editor J. B. Forman. - Whitcome & Tombs Ltd., 1968. - P. 2-22.
28. A Dictionary of Canadianisms on Historical Principles / Ed. by W.S. Avis a.o. – Toronto: Macmillan of Canada, 1967. - 927 p.
29. A Dictionary of Maori Words in New Zealand English / ed. by John Macalister. - Oxford: OUP, 2005. - 190 p.
30. Gage Canadian Dictionary / Ed. by W.S. Avis, P.D. Drysdale. – Toronto; Ontario: J. Wiley and Sons Canada, 1996. - 1718 p.
31. The Australian Concise Oxford Dictionary. – 3rd edition / Ed. by Bruce Moore. - Oxford: Oxford University Press, 2000. - 1616 p.
32. The Australian National Dictionary: A Dictionary of Australianisms on Historical Principles / Ed. by W. S. Ramson. - Oxford: Oxford University Press, 1988. - 814 p.
33. The Canadian Oxford Dictionary. – 2nd edition / Ed. by Katherine Barber. - Ontario: OUP, 2001. - 1710 p.
34. The Dictionary of New Zealand English: a dictionary of New Zealandisms on Historical Principles / Ed. by H. W. Orsman. - Auckland; New York: Oxford University Press, 1997. - xvi. - 965 p.
35. Skybina V.I., Domnich O.V. Borrowings into Native Varieties of English: A Dictionary & Thesaurus / V.I. Skybina, O.V. Domnich. - Zaporizhzhya: Zaporizhzhya National University, 2009. - 190 p.

УДК 811.161.1'367.32'373.74'42

ПРЕДЛОЖЕНИЕ-ВЫСКАЗЫВАНИЕ, МЕЖФРАЗОВОЕ ЕДИНСТВО И ФРАГМЕНТ КАК ЕДИНИЦЫ ТЕКСТА

Иваненко В.К., д. пед. н., профессор

Запорожский национальный университет

Настоящая статья посвящена важнейшим единицам текста: предложению-высказыванию, межфразовому единству и фрагменту.

Ключевые слова: предложение-высказывание, межфразовое единство, фрагмент, зачин, основная часть, концовка.

Иваненко В.К. РЕЧЕННЯ-ВИСЛОВЛЮВАННЯ, МІЖФРАЗОВА ЄДНІСТЬ І ФРАГМЕНТ ЯК ОДИНИЦІ ТЕКСТУ / Запорізький національний університет, Україна

Ця стаття присвячена найважливішим одиницям тексту: реченню-вислову, міжфразовій єдності і фрагменту.

Ключові слова: речення-висловлювання, міжфразова єдність, фрагмент, зачин, основна частина, кінцівка.

Ivanenko V.K. SENTENCE-STATEMENT, INTERPHRASAL UNITY AND FRAGMENT AS THE UNIT OF THE TEXT / Zaporizhzhya national university, Ukraine

This article is devoted to the important units of the text: sentence-statement, interphrasal unity and fragment.

Key words: sentence-statement, interphrasal unity, fragment, introduction, fundamental part, ending.

О целесообразности включения понятия межфразовое единство в действующие программы по русскому языку не только для вузов, но и средней школы мы говорили на конференции по педагогической инноватике [4, с. 179-185]. Межфразовое единство как одна из единиц текста может занимать в учебном процессе такое же место, как и предложение.

В приводимых ниже размышлениях мы, акцентируя внимание на понятии текст, оцениваем и такие единицы, как предложение-высказывание, межфразовое единство, фрагмент, намечаем пути активизации названных единиц в речи обучаемых. Кстати, современная лингвистика, уважаемые читатели, отмечает: “Человек при общении пользуется как отдельным предложением, так и текстом” [2, с. 337]. Осмысливая понятие предложение-высказывание, отмечаем, что среди них могут быть построения с чужой речью, сложные предложения различной структуры, простые предложения, отличающиеся многообразием форм. Осознание межфразового единства – путь к тому, чтобы в нем находить несколько предложений,

связывающихся не только по смыслу, но и грамматически, а в целом представляющих, кроме зачина, еще и основную часть, а также концовку – компоненты межфразового единства.

Известно, что интерес к тексту проявился у лингвистов в двадцатые годы прошлого века, а усилился в пятидесятые в связи с изучением языка в функциональном аспекте. Что же такое текст? Сошлемся на монографию Н.С.Валгиной “Теория текста”, изданную в 2003 году [1]. По констатации автора названной книги, текст представляет вербальное информационное единство, являющееся и многогранным, и многоаспектным. Конкретизируя это, Н.С.Валгина утверждает, что текст – это целостное и коммуникативное речевое произведение, а включает в себе речемыслительную деятельность его создателя, автора, что рассчитывается на восприятие читателем, слушателем. Следовательно, текст, кроме результата деятельности автора, представляет и материал для деятельности читателя, слушателя. Двухнаправленность текста обуславливает множество проблем при стремлении охарактеризовать его. Вот поэтому Н.С.Валгина справедливо замечает: “В теории текста еще много нерешенных проблем” [1, с. 5]. И все же текст – это информационное единство, включающее несколько предложений-высказываний, целостное и связанное коммуникативное произведение, творческий акт автора, вызванный определенной целью, материал для восприятия читателем, для интерпретации его.

Вот дневниковая запись Л.Толстого, имеющая только три предложения, но они представляют межфразовое единство, имеющее как зачин, так и основную часть, а также концовку: “Слово – дело великое. Великое потому, что им можно соединить людей, словом можно и разъединить их, словом служить любви, словом же можно служить вражде и ненависти. Остерегайся слов, разъединяющих людей” [6, с. 285]. Представленная ниже интерпретация ведет к обогащению синтаксического строя представленной писателем метатемы: и прямой речью, и обращением, и вводным словом, и обособленным определением, обстоятельством, дополнением: “Слово - дело великое”, - заметил Л.Толстой. Он, уважаемые собеседники, говорит, что словом можно не только соединить людей, но и разъединить их. Слово, по мнению писателя, может служить как вражде, так и ненависти. Следуя советам талантливого художника, надо овладевать умением пользоваться хорошим словом. Кроме указанного, необходимо остерегаться слов, разъединяющих людей.

Приводим еще один пример интерпретации, направленной как на создание межфразового единства, так и включение в него разнообразных синтаксических структур, пример интерпретации, зовущей к речи живой, богатой, выразительной.

Прекрасная мысль теряет свою цену, если дурно выражена, а если повторяется, то наводит скуку (Вольтер). – Вольтер – французский философ, известный мыслитель. Он утверждает: “Прекрасная мысль теряет свою цену, если дурно выражена”. Философ говорит, что мысль, повторяемая много раз, наводит скуку. По мнению мыслителя, надо избегать не только дурной формы выражения, но и неоправданных повторений. Заметим: разумному выражению мыслей, кроме грамматики, учит еще и стилистика. Уважаемые собеседники, человек, используя богатую синонимичку языка, избегает тем самым неоправданных повторений одних и тех же слов и их форм, однообразия в построении предложений. Таковы пути к речи живой, разумной, богатой, выразительной.

Несколько межфразовых единств, связывающихся между собой и по смыслу, и грамматически, образуют фрагмент. Таково, например, описание украинской ночи у Н.В.Гоголя, что представлено одним абзацем [3, с. 114]. Оценивая его, выделяем в этом абзаце три метатемы, три частные темы, раскрываемые тремя межфразовыми единствами. Ночной небосклон – одна из частных тем. Кроме этого, за ней следует ночной ландшафт, а затем дремлющее село.

Воспроизводим в качестве примера описание небесного свода, где первые три предложения – зачин, последующие четыре – основная часть, а последние два – эмоциональная концовка:

“Знаете ли вы украинскую ночь? О, вы не знаете украинской ночи! Всмотритесь в нее. С середины неба глядит месяц. Необъятный небесный свод раздался, раздвинулся еще необъятнее. Горит и дышит он. Земля вся в серебряном свете, и чудный воздух и прохладно-душен, и полон неги, и движет океан благоуханий. Божественная ночь! Очаровательная ночь!”

Как межфразовые единства, так и фрагменты находим в очерке К.Паустовского “Родник в мелколесье” [5, с. 228-235]. Ознакомившись с этим повествованием, выделяем в нем восемь межфразовых единств, объединяемых во два фрагмента. Кроме фрагмента о поэтичности русских слов, называем фрагмент о роднике, уважаемые читатели. Кстати, в первом фрагменте четыре межфразовых единства: **поэтичность русских слов, очаровательность цвета аквамарины, отношение поэтических слов к природе, хорошие слова и названия**. Заметим, что второй фрагмент – это тоже четыре межфразовых единства, а именно: **прелести мелколесья, окна-колодца в нем, признания лесника об интересе к словам, рассуждение лесного обходчика о родстве русских слов**. Выслушав рассуждение лесника, писатель обобщает: “Простые эти слова открыли мне глубочайшие корни русского языка”. Таковы восемь межфразовых единств в очерке “Родник в мелколесье”, таковы два фрагмента в повествовании.

Подводя итог сказанному, отметим, что в современных теориях обучения языкам все больше утверждается три направления, которые укрепляются под влиянием идей Л.В.Щербы, советского филолога с мировым именем [7]. Называя первое, скажем об освоении теории языка, об овладении его системой, его нормами. Второе направление – это обучение речевой деятельности: слушанию и говорению, чтению и письму, думанью и переводу с одного языка на другой. Кроме указанных двух направлений, все больше заботы проявляется еще и формированию продукта речи, речевому произведению, что может быть представлено не только различной структурой предложений, но и межфразовым единством, фрагментом.

ЛИТЕРАТУРА

1. Валгина Н.С. Теория текста: Учебное пособие. – М.: Логос, 2003. – 280 с.
2. Всеволодова М.В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса: Фрагмент прикладной (педагогической) модели языка: Учебник. – М.: Издательство МГУ, 2000. – 502 с.
3. Гоголь Н.В. Собрание сочинений в 8 томах. Том 1. – М.: Правда, 1981. – 382 с.
4. Иваненко В.К. Иваненко С.В. Инновации в обучении целесообразной речи // Актуальные проблемы педагогической инновации. Материалы международной научно-практической конференции. Под редакцией В.П.Делия. 22 – 23 апреля 2009г. – Балашиха, 2009. – 372 с.
5. Паустовский К.Г. Собрание сочинений: В 9-ти т. Том 3. – М.: Худож. лит., 1980. – 687 с.
6. Русские писатели о языке. Хрестоматия. Под общей редакцией А.М.Докусова. – Л.: Учпедгиз, 1954. – 460 с.
7. Памяти академика Л.В.Щербы (1880-1944). Сборник статей. – Л.: 1991. – 322 с.

УДК 211'373.614'373.611'37-115

ФОНОМОРФОЛОГІЧНІ ПОВТОРИ ЯК ІКОНІЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ТИПОЛОГІЧНОЇ ДОМІНАНТИ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКОЇ МОВИ-ОСНОВИ

Козлова Т. О., к. філол. н., доцент

Запорізький національний університет

У статті розглянуто кореневі фонеморфологічні повтори в індоєвропейській мові-основі. Досліджено шляхи формування, структуру та семантику етимонів, особливості їх семантичної рефлексії. Висувається гіпотеза зв'язку між типологічною домінантою і.е. мови-основи та іконічною природою варіативності і.е. кореня.

Ключові слова: індоєвропейська мова-основа, фонеморфологічний повтор/ редуплікація, іконічність, типологічна домінанта.

Козлова Т.О. ФОНОМОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ПОВТОРЫ КАК ИКОНИЧЕСКАЯ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ ТИПОЛОГИЧЕСКОЙ ДОМИНАНТЫ ИНДОЕВРОПЕЙСКОГО ЯЗЫКА-ОСНОВЫ / Запорожский национальный университет, Украина

В статье рассматриваются фонеморфологические повторы корня в индоевропейском языке-основе. Исследуются пути формирования, структура и семантика этимонов, особенности их семантической рефлексии. Выдвигается научное предположение о связи между типологической доминантой языка-основы и иконической природой вариативности корня.

Ключевые слова: индоевропейский язык-основа, фонеморфологический повтор / редуплікація, иконичность, типологическая доминанта.

Kozlova T.O. REDUPLICATION AS AN ICONIC REPRESENTATION OF TYPOLOGICAL DOMINANT IN PROTO-INDO-EUROPEAN / Zaporizhzhya national university, Ukraine

The article deals with reduplicated root variants in Proto-Indo-European, their formation, structure, meaning and semantic reflexes. It is argued that iconicity of root variants is determined by the typological dominant of Proto-Indo-European.

Key words: Proto-Indo-European, reduplication, iconicity, typological dominant.

ВСТУПНІ ЗАУВАЖЕННЯ

Фонеморфологічний повтор (редуплікація) – повне або часткове подвоєння кореневої морфеми, афікса, цілого слова – явище, характерне для лінгвальних систем незалежно від історичної епохи їх функціонування, генетичних зв'язків, типологічних особливостей. Аналіз структури й семантики

редуплікованих одиниць у різних мовах світу [1; 2], включаючи контактні - піджини й креоли [3; 4], здійснено переважно на матеріалі сучасних мов. У меншій мірі вивчено явище редуплікації в стародавніх мовах, реконструйованій індоєвропейській мові-основі [5, 102; 6]). Дискусійними залишаються питання про подвоєння префікса, джерела походження редуплікованих форм перфекта в різних індоєвропейських мовах [7; 8].

Останнім часом увагу науковців привертають когнітивний [9; 10] та семіотичний [11] аспекти формування фonomорфологічних повторів, що свідчить про зростаючу **актуальність** дослідження особливостей знакоутворення, ролі й співвідношення іконічності та конвенціональності, зображальності та довільності в процесах пізнання, фіксації результатів знань та уявлень про світ засобами “головного організатора семіотичного континууму культури” – природної мови [12, 125].

Мета статті - аналіз структурно-семантичних особливостей редуплікованих і.е. коренів, їх природної вмотивованості, встановлення зв'язку між типологічною домінантою і.е. мови-основи та кореневими повторами.

Об'єкт дослідження: редупліковані корені індоєвропейської мови-основи.

Предмет аналізу: структурно-семантичні особливості фonomорфологічних повторів у і.е. мові-основі та їх вплив на подальший розвиток корневих рефлексів.

Матеріалом дослідження є 48 реконструйованих і.е. етимонів та їх рефлекси в мовах індоєвропейської сім'ї. **Джерела** ілюстративного матеріалу: етимологічні, історичні, тлумачні та двомовні словники (див. перелік умовних скорочень).

Процедура дослідження передбачає такі етапи.

(1) Методом суцільної вибірки із загального обсягу 2000 і.е. коренів було укладено корпус одиниць для аналізу за такими критеріями: наявність реконструйованої редуплікованої форми; активність рефлексії кореня (розгалужені ізоглоси), дериваційна (словотворча та семантична) продуктивність продовжень. Одиниці, в структурі яких редуплікація зумовлена дією фонетичних процесів (мутацій), не узгоджується із закономірностями фонетичних змін або викликає сумніви, до уваги не бралися. Наприклад, і.е. **bhabhā* “біб” швидше утворилося не в результаті подвоєння від і.е. **bha-*, а як дериват від кореня і.е. **bheig^w* “світити, сяяти” > (1) **bhoig^w-o-* > д.гр. *φοῖβος* “1. чистий, світлий; 2. сяючий”, *φοῖβος ὁ* “Феб, ‘Світосяйний’ (епітет Аполлона)”, а також *φοῖβάζω* “проорокувати, віщувати” [ДГРС, 1740], *ἀ-φοῖβαντος* (культ.) “тріховний ” [ДГРС, 276]. Імовірно рефлекси із значенням ‘біб’ утворилися в результаті семантичної деривації опосередковано через проміжне значення ‘пророцтво; провіщаючий багатство’ > ‘те, що отримують на користь; щось корисне, важливе; нажива, достаток’ > ‘біб’ або ‘очищений’ > ‘добрий, корисний’ > ‘біб’: **bhak^{wā}* > д. гр. *φῆκός ὁ* [ДГРС, 1712], алб. *bathe* “*Vicia faba*, сочевиця, рослина з великими, плоскими бобами зеленого кольору, що використовуються для харчування”. Пор. сполучення значень, наприклад, у д.гр. *χρέος τό* “майно, здобуток; пророцтво, порада” [ДГРС, 1783], а також англ. *phacoemulsification* [Gr. *phakos* ‘lentil’ + *emulsification* ‘be brought to light’] “видалення катаракти” [АНІД, 1023, 1586].

(2) За допомогою методики безпосередніх складників було проаналізовано будову редуплікованих і.е. коренів, визначено алгоритм їх формування.

(3) У результаті кількісних підрахунків було отримано емпіричні дані про частоти початкових звуків у редуплікації і.е. коренів, що дало змогу з'ясувати участь фонем у формуванні повторів у залежності від позиції звука в корені, його фонетичного та функціонального значення.

(4) З метою встановлення загальної семантичної ознаки для і.е. коренів з фonomорфологічними повторами використовувались результати статистичного аналізу, отримані В. В. Левицьким [13, 111 - 112]. Виходячи з цих даних, було визначено міцні фонетико-семантичні зв'язки, релевантні для початкових звуків, що подвоюються.

ФОНОМОРФОЛОГІЧНІ ПОВТОРИ В МОВАХ СВІТУ

Різноманітні за формою та функціями редуплікації зустрічаються в типологічно відмінних, генетично неспоріднених мовах, але ступінь їх продуктивності варіюється. Так, у карибських (індіанських) мовах, що за морфологічною ознакою належать до аглютинативних, редуплікації використовують (переважно для вираження повторюваності та тривалості дії) набагато активніше, ніж, наприклад, у флективних мовах слов'янської групи.

У порівнянні з полінезійськими мовами, де фonomорфологічні повтори поряд із основокладанням виступають головним словотворчим засобом, редуплікації в англійській мові є малопродуктивними. Хоча як в англійській, так і в більшості полінезійських мов граматична система вирізняється аналітизмом.

У генетично споріднених мовах – англійській та африканс – продуктивність фонеморфологічних повторів також різна [див. 1; 14].

За етимологією редульовані одиниці співвідносяться як із споконвічною частиною лексичного складу, так і запозиченою. Так, новозеландський варіант англійської мови значно поповнився редульованими, запозиченими із полінезійської мови маорі. Це – переважно назви автохтонних рослин, тварин, риби, комах, реалій життя маорі (*huahua* [Ma. ‘birds captured for food, game...Applied particularly to game preserved in its own fat’] “birds preserved in their own fat” [DNZE, 363], *maomao* [Ma.] “a richly coloured reef-fish” [DNZE, 469], *rengarenga* [Ma.] “a herb having drooping leaves” [DNZE, 667], *waewaekaka* [Ma.] “a tangle fern” [DNZE, 883], *whauwhaupaku* [Ma.] “a small forest tree, a five-finger” [DNZE, 907] тощо).

Одиниця ж *murmur* увійшла в англійську мову з латини опосередковано через французьку в кінці середньоанглійського періоду (*murmur* < д. фр. *murmure* < *murmurer* “буркотіти; гарчати; видавати приглушений звук” < лат. *murmurare* < *murmur* “буркотіння; гарчання; приглушений звук” [NOAD, 1124]) і бере початок від і.е. етимону **mormor-*, *murmur-* “буркотіти, гарчати” [IEW, 478 – 479], який утворює групі ізоглоси:

- індійську - д.інд. *marmara-* “шелестіння”, *murmura-* “тріск вогню”, *murmurā* “назва річки”;
- вірменську - *mrmmram*, *mrmmrim* “буркотіти, дзюрчати, шелестіти”;
- грецьку - д.гр. *μормύρω* (**μормύρω*) “клекотати, шуміти” (*ποταμὸς ἄφρω μормύρων* “річка, яка шумно піниться”, *μормύω, ὄρος ἢ* “опудало, страховище” [ДГРС, 1110];
- італійську - лат. *murmuro*, *āvī*, *ātum*, *āre* “1. буркотіти, шепотіти про себе; 2. ремствувати, буркотіти; 3. дзижчати, шуміти; 4. тріскотіти; 5. бурчати, мурчати”, *murmur*, *uris* “1. говір, бурмотіння, гудіння, дзижчання; 2. гарчання, рев; рокіт, гомін; виття, свист; грохот, гул” [ЛРС, 500];
- германську - д.в.н. *murmurōn*, *murmuloōn*, н. *murmeln*, с.в.н., н. *murren* (скорочення від д.ск. *murra*); д.а. *murc(n)ian* wv/t2 “скаржитися, жалітися; ремствувати; горювати, вбиватися”, *murcnere* m (-es/-as) “той, хто жаліється”, *murcung* f (-e/-a) “нарікання, журба” [ОЕМЕ]; норв. діал. *marma* “гомін (моря)”;
- балто-слов’янську- лит. *murmlėnti*, *murmėnti* “мимрити”, *murmėi*, *marmėi* “буркотіти; дзижчати, гуркотіти; бурчати”; *marmalaĩ* “різке гальмування (звук)” (можливо також *marvā*, *mervā* “овід”); ц.сл. **mr̃mrati* “буркотіти”;
- (можливо) албанську - *mërmërij* “буркотіти”.

Редульовані утворюються на будь-якому етапі розвитку мови. Наприклад: д.а. (діал. англів) форма перфекту окремих дієслів VII класу - **be[beta]aunt-* > *beoft/on*: *beatan* sv/t 7 “бити, ударяти, поранити”, **lelaik-* > *leolc/on*: *lācan* sv/t 7 “стрибати, скакати; літати; грати (на музичному інструменті); боротися, змагатися”, **lelot-* > *leort/on*: *lātan* sv/t 7 “дозволити залишитися; залишати” [ОЕМЕ]; (1960-і роки) а. *go-go* (< *go*) “надмірно рухливий” (*the go-go bravado of the 1980s* [NOAD, 728]).

Слід додати, що утворення фонеморфологічних повторів певною мірою залежить від ступеня зрілості мовної системи: протягом перших п’ятдесяти років розвитку піджина Bislama редульовані не була продуктивною [4, 87].

За функціональним призначенням редульовані є засобом варіювання лексичного значення й експлікує:

- інтенсивність (д.гр. *палаї* > 1. *палапалапáξ*, *палапалапалапалапалапалаї* “вигук для виявлення жалоби”; 2. *палапалапáξ* “вигук для виявлення радісного здивування” [ДГРС, 1233]; лат. *mutmut* “слабкий звук”, *mutmut facere non audēre* “не сміти пискнути” [ЛРС, 501]);
- аугментатив (полінезійська мова раротонга *tupu* “рости” > *tutupu* “буйно рости”);
- демінутив (мова яунде групи банту *nda* “будинок” > *ondenda* “будиночок”) [15, 408];
- різноманітність (англоосновний піджин Bislama *difren kastom* “інша традиція” > *dif-difren kastom* “багато різних традицій, звичаїв”);
- багаторазовість, повторюваність (піджин Fa d’Ambu *nda* “іти пішки” > *nda-nda* “прогулюватися, проходжуватися”);
- взаємність (піджин Bislama *faetem* “бити кулаком” > *faet-faetem* “бити кулаками один одного, битися навулачки”);
- взаємне значення (піджин Fa d’Ambu *dosy* “два” > *do-dosy* “обидва”);
- розподіл (піджин Bislama *saket* “кидати” > *sak-saket* “розкидати повсюди” [4, 87]);

- множинність (австралійська мова дьербал *yibi* “жінка” – *yibi-d'aran* “дві жінки” – *yibi-yibi* “три або більше жінки” [16, 17]).

Фономорфологічні повтори можуть виражати граматичне значення і бути показником множини (Bislama *longfala* “довга планка” > *long-longfala* “довгі планки” [4, 87]) або двоїни іменників (шошонська мова юто-ацтекської сім’ї, америндської макросім’ї - *rapi* “старший брат; старший чоловік; двоюрідний брат, старший за віком” > множина *rapiammũ, rapinũmũ* > двоїна *rapparinan[g]ku/ rapiangku* [17, 245]), дієслівних форм перфекта, презенса, аориста, виступати показником частиномовної приналежності (австралійська мова племені Pitta Pitta ім. *ɲaru* “вода” > прикм. *ɲaru-ɲaru* “мокрый”, ім. *mayi* “бруд” > прикм. *mayi-mayi* “брудний”, ім. *maka* “вогонь” > прикм. *maka-maka* “гарячий” [16, 17]).

За своєю структурою редуплікації поділяються на повні та часткові, зі зміною голосної та без зміни; первинні (америндська мова Tohono O’odham *gogs* “собака” > *go-gogs* “декілька собак в одному місці”) та вторинні (*go-g-gogs* “декілька собак у різних місцях” [17, 249]).

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕДУПЛІКОВАНИХ КОРЕНІВ В І.Є. ПРАМОВІ

Імовірно, редуплікація та альтернація належать до найбільш архаїчних засобів словотвору і пов’язані із особливою роллю імітативної техніки кодування знань та уявлень про світ (див. про значущість звуконаслідування в стародавніх мовах [18]).

Аналіз і.є. коренів показав, що в плані продуктивності редуплікація значно поступається чергуванню, оскільки повтори становлять приблизно лише 2, 4 % від загальної кількості реконструйованих і.є. коренів. Можливо, це пов’язано з тим, що редуплікація в і.є. системі знаходилася в стадії початкового розвитку, тоді як механізм альтернатив був уже сформованим (про первинність альтернатив див. [7; 19]). При найбільш типовій структурі кореня CVC моделі редуплікації були різноманітними, серед них:

- (а) повні (**tu* > **tutu* “щебетання птахів” [IEW, 1097]);
 (б) повні, доповнені метатезою (**am(m)a* [IEW, 35 – 36] > **māṁā, *mamā* [IEW, 694] “мама”);
 (в) часткові (*pōl-* “торкатися” > **pal-p-* [IEIE, 1611]).

Повна редуплікація, напевно, утворювалася, якщо повторювана частина за своєю структурою збігалася з повним складом, межа якого відповідала межі морфеми і сприймалася як просте непохідне слово. Такими могли бути вигуки та звукоімітації на зразок **kuku* “крик зозулі” [IEW, 627], **ko ko*, “сокоріння курки, півня” [IEW, 611], **lal(l)a-* “гавкання, завивання”, **ha ha!* “звуки, якими передається голосний сміх” [IEW, 497] тощо.

Повною редуплікацією представлені і дитячі слова - **dhē-^l* > *dhē-dh(ē)-* “дідусь та бабуся” [IEW, 235], **kakka-* “to defecate” [IEW, 521]. Фонетична структура тієї частини, що повторюється, була двокомпонентною – CV, а кінцевий голосний виконував складотворну функцію [20, 89], що і уможлиблювало редуплікацію повної частини, тобто цілого складу.

Поряд з повторами $C_1V_1 > C_1V_1C_1V_1$ в і.є. коренях реконструйовано і повтори за зразком $V_1C_1 > V_1C_1V_1C_1$, наприклад, **orop* “вигук” [IEW, 325]. Припустимо, що при редуплікації двокомпонентної частини VC, де приголосний/ сонорний¹ не є складотворним і тому відходить до наступного складу, складова межа може зміщуватися, збігаючись з морфемною (Рис. 1).

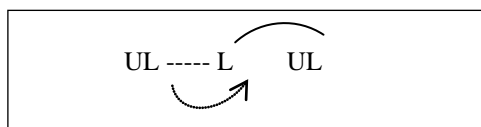

Рис. 1. Схема формування редуплікації $V_1C_1V_1C_1$: і.є. **ul-* > **ulul-* “вити, завивати”

Ще одним структурним різновидом редуплікації в і.є. прамові були повні повтори з метатезою, на які в різних контекстах звертали увагу О. М. Трубочов [21, 23] та В. В. Левицький [13, 210] - **appa* [IEW, 52] > **rap(p)a* [IEW, 789; IEIE, 1608] “батько”, **atta* “батько, мати” [IEW, 71] > **ata-* “тато” [IEW, 1056]. Можливо, редуплікації $C_1V_1C_1V_1$ є варіантами або дериватами коренів зі структурою $V_1C_1C_1V_1$, де подовжений приголосний C_1C_1 є архаїчним виразником експресивності [див. 22, 154]. Маркером експресивності визнають і скорочений голосний на початку і.є. кореня: пор. і.є. **āta* (> слов’янськ. *отсьь*) vs **tāta* (> польськ. *tata*, чеськ. *tāta*, через аблаут *tett, teta, tetka* [див. 21, 24], також **āta* > санскр. *attā* “мати, старша сестра” [IEW, 71]. Отже, метатеза в зазначених термінах спорідненості могла виникнути внаслідок експресивізації.

До того ж нескладотворний звук між двома складотворними переходив до наступного складу, що також, цілком можливо, спричинювало метатези (Рис. 2).

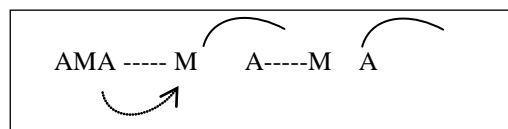

Рис. 2. Схема формування редуплікації з метатезою: **am(m)a* > **māmā*, “мама”

Привертає увагу той факт, що рефлексі редуплікованих термінів спорідненості – з метатезою та без неї – формують розгалужені спільні та диференційовані ізоглоси. Результати аналізу семантичної філіації рефлексів дозволяють виявити здатність позиційної перестановки в структурі коренів слугувати засобом лексико-семантичної диференціації.

Систематизація значень основних рефлексів зазначених коренів показала, що похідні від і.е. етимонів утворюють асиметричну конфігурацію, що складається з зон семантичної інтеграції та диференціації. Наприклад, інтегральну зону історико-етимологічного гнізда від коренів і.е. **ā́ios, atta* “мати, батько” та **tata-, tḗia-* “тато” становить лінія ‘старший чоловік, батько, дідусь, предок, прашур’. Зона диференціації окреслюється різноспрямованим розвитком рефлексів - і.е. **ā́tta* > ‘дитячий; характерна для дитини поведінка’; ‘старша жінка, мати, сестра, бабуся’; ‘рід, благородне походження’; **tata-* > ‘тітка; стара незаміжня жінка, відьма’; ‘жіночі груди, соски’; ‘малий за розміром; молодий’; ‘батько; син; милий, дорогий’. У такий спосіб асиметрія відносно спільного центру відбиває два ракурси спорідненості - з позиції дорослого та з позиції дитини.

I. VC(C)V (і.е. **ā́tta*) ‘дорослий/ предок → дитина/ нащадок’;

II. C₁V₁C₁V₁ (і.е. **tata-*) ‘дитина/ нащадок → дорослий/ предок’.

Подібна філіація рефлексів є характерною і для інших корелятивів - **appa* “батько” VS **pap(p)a* “тато; їжа”, **am(m)a, amī* “мати” VS **māmā, *mammā* “мама”, а також **an⁻¹* “предок (жіночої або чоловічої статі)” VS **nana, nena* “мама”. Очевидно, транспозиції корелюють з протилежним ракурсом концептуалізації спорідненості, хоча остаточно встановити чинники утворення метатези навряд чи можливо.

Отже, повтор цілої частини і.е. кореня наближається до словоскладання, яке було продуктивним засобом словотворення в індоєвропейській правові [20, 187 – 190; 23, 278].

Якщо ж термінальна частина кореня утворювалася комбінацією [голосний + приголосний] або [голосний + сонорний], то приголосний/ сонорний були нескладотворними і переходили до наступного складу. Тому часткові редуплікації, де повторення зазнав лише перший елемент, наближаються до афіксації: **pet-* “рухатися швидко; летіти” > **pi-pt-* [IEIE, 1610], **pōl-* “торкатися; відчувати; тремтіти” > **pal-p-* [IEIE, 1611], **gel⁻³* “холодний” > **gla-g-* [IEW, 366], **keu⁻²* “згинати, згибати” > **ka-ku-d-* [IEW, 588-592] **ker⁻¹* “хриплий крик” > **kerk-* [IEW, 567-571], **ger-* “збирати/ся” > **gre-g-* [IEW, 383 – 385; IEIE, 1593], **k^wel⁻¹* > “повертати/ся; колесо, шия” > **k^wek^wlo-* “колесо” [IEW, 639 – 640] тощо.

Те, що редуплікація (повна й часткова) залежить від структурних особливостей вихідної одиниці та від діючих у мові правил складотворення, підтверджується і даними сучасних мов, генетично неспоріднених з індоєвропейськими. Наприклад, у китайсько-тибетських мовах [24, 361]: якщо ядерною частиною структури є композит або двоскладове (disyllabic) слово, утворюються лише часткові повтори. Цей факт підтверджує вірогідність наших висновків стосовно механізму формування редуплікації в і.е. мові-основі й свідчить про існування правил утворення редуплікованих структур, що діють у мовних системах віддалених географічно, генетично і хронологічно.

Неповна редуплікація, де голосний і.е. кореня може зберігатися, а може і змінюватися, базується на повторі приголосного C₁ в ініціальній частині кореня (*dhē-* “покласти” > **dhi-dhə-, (s)mer-* “пам’ятати” > **me-mor-*) або на повторі першого та другого приголосних і.е. кореня - C₁C₂ (*der-* “розщеплювати” > *der-dru-*). Як бачимо, при частковій редуплікації обов’язковим виявляється повторення консонантної ініціали вихідної форми і.е. кореня, особливо коли вона представлена зімкненим. Найбільшу продуктивність зімкнених (Табл. 1), з незначною перевагою гуттуральних та дентальних над лабіальними, можна пояснити передусім високим показником частоти відповідних початкових приголосних, зокрема, *k-* (≈ 11, 6 %²) та *bh-* (≈ 6, 9 %) порівняно, наприклад, з сонорними *m-* (≈ 5, 9 %) і *n-* (≈ 1, 8 %) або голосними *a-* (≈ 4, 9 %) та *o-* (≈ 1, 2 %). В той же час редуплікація зі щільним звуком *s-*, частота якого в ініціалі і.е. кореня найвища (≈ 17,1 %), не є поширеною. Відтак, участь приголосного зумовлюється його

фонетичним та функціональним значенням, яке, на нашу думку, певним чином узгоджується з основним семіотичним правилом редуплікації “формальне прирошення → прирошення змісту”.

Таблиця 1 – Редуплікація і.е. кореня: емпірично простежувані частоти початкових звуків

звук на початку і.е. кореня	приголосний				сонорний	голосний
	зімкнений			щілинний		
	лабіальн.	дентальн.	гуттур.			
кіль-ть редупл. і.е. коренів	17 %	23 %	25 %	8 %	17 %	10 %
	65 %			8 %	17%	10 %

Було з'ясовано, які фонетико-семантичні зв'язки, релевантні для початкових звуків, що редуплікуються, є міцними (за допомогою підрахунків В. В. Левицького [13, 111 - 113] (Рис. 3). Це дозволило встановити, що одиниці з формальною ознакою ‘повтор’ тяжіють до семантичних ліній ‘випромінювання, розповсюдження’ та ‘з'єднання, тяжіння’. Отже, семантична ознака ‘замкненість дії або процесу на актанті’ є загальною для і.е. коренів, що зазнають редуплікації.

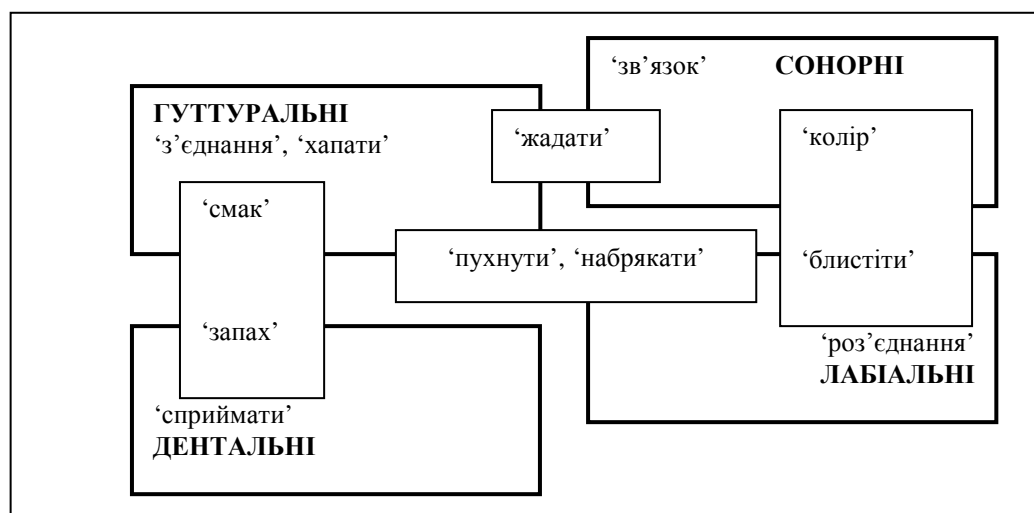

Рисунок 3. Міцні фонетико-семантичні зв'язки, релевантні для приголосних/ сонорних у фonomорфологічних повторах в і.е. мові-основі

Подвоєння спостерігаємо в коренях, значення яких співвідносяться з доступними для наочно-чуттєвого сприйняття денотатами - об'єктами, ознаками, діями, процесами, що зазнають інтенсифікації: ‘твердий’ → ‘дуже твердий’ (*kar- “твердий”), ‘колір’ → інтенсивний колір’ (*bher- “яскраво коричневий”), ‘звук’ → ‘гомін, гучний повторюваний звук’ (*ghel- “кричати, кликати”), ‘рух’ → ‘інтенсивний, повторюваний рух’ (*pet- “швидко рухатися, летіти”, *pō- “пити”, *pōl- “відчувати, тремтіти”), ‘цілість’ → ‘дроблення, розщеплення’ (*der- “розщеплювати”), ‘кількість’ → ‘двоїна, збільшення кількості, множинність’ (*dwo- “два”), ‘дія’ → ‘завершена, тривала, повторювана, регулярна дія’ (*dō- “давати”, *dek- “брати, приймати”) тощо.

Ці спостереження дозволяють нам висунути гіпотезу про здатність редуплікованих форм виступати в ролі показників (експонентів) найважливішої, з точки зору континентної типології, характеристики мов активного типу, до якого відносять і реконструйовану систему і.е. мови-основи [див. 25]. Структурні компоненти мов активного типу не орієнтовані на передачу суб'єктно-об'єктних відносин. А отже, розповсюдження дії за межі активного актанту (екстровеція) та замкненість дії на актанті (інтравеція) мають іконічну форму вираження. Нагадаймо, що суб'єкт виявляється “внутрішнім по відношенню до процесу”, і його участь у цьому процесі не обов'язкова, оскільки він (суб'єкт) - одночасно “і центр, і учасник процесу; він здійснює щось таке, що відбувається в ньому самому ... він знаходиться всередині процесу, агентом якого він виступає” [26, 188 – 189].

У результаті аналізу реконструйованих значень і.е. редуплікацій нами були виділені такі групи коренів:

(1) слова дитячої мови (21 % - тут і далі від загальної кількості аналізованих редуплікацій), що охоплюють терміни спорідненості - *am⁻², *mē-, *am(m)a, *amī⁻³ “мати” [IEW, 35 – 36] > *mā³ > *māīā,

**mammā* “мама” [IEW, 694], **appa* “батько” [IEW, 52] > **pap(p)a* [IEW, 789], **papa* “тато” [IEIE, 1608], **ātos* > **atta* (< **ḷatta*) “батько, мати” [IEW, 71] > **tata-*, **tēṭā-* “тато” [IEW, 1058], **dhē-*¹ > *dhē-dh(ē)-* “дідусь та бабуся” [IEW, 235], **nana*, **nena* “мати тощо” [IEW, 754] тощо;

(2) звуконаслідування, які в переважній більшості є імітацією звуків птахів (25 %) - **epop*, **opor* “вигук” [IEW, 325], **gha gha*, **ghe ghe*, **ghi ghi* “видавати звуки ‘га-га’ (про гусей)” [IEW, 352], див. також приклади вище;

(3) метамовні терміни, експресиви (8 %) - **baba-* (**bal-bal-*, **bar-bar*) “незрозуміле мовлення” [IEW, 91-92, 95], **der-*² > **der-der-* (**dr̥dor-*, **dor-d-*, **dr̥-d-*) “булькотіти, базікати” [IEW, 203-204], **ha ha!* “(вигук) звуки, якими передається голосний сміх” [IEW, 497];

(4) одиниці, що позначають “обертання, колоподібний рух; колесо”, “згинання” (6 %) - **k^wel-*¹ > **k^w(e)-k^wl-o* “крутити/ся” [IEIE, 1600], **k^wok^wlo-* “колесо” [IEW, 639 – 640]); **keu-*² (**keuḷ-*) “згинати” > **ka-ku-d-* [IEW, 588-592];

(5) корені із значенням “швидкий рух, тремтіння; щось таке, що швидко рухається” (10 %) - **bal-* > **balbal-* “танцювати, трясти” [IEW, 93], **uḷ-*¹³ > **uḷ-uḷ-* (**uḷ-uḷ-*, **uḷi-uḷ-*, **uḷi-uḷ-*, **uḷā-uḷ-*) “білка” [IEW, 1166];

(6) корені, значення яких містять сему ‘сильне емоційне або фізичне напруження, що супроводжується тремтінням’ (2 %) - **mormo(ro)-* “страх, жак” [IEW, 749];

(7) корені, значення яких містять сему ‘твердий’ (6 %) - **gel(ə)-*³ “холодний” > **gla-g-* [PS: 366], **deru-* “твердий, міцний, стійкий” > **der-drew-(on)-* [IEIE, 1590];

(8) позначення яскравого кольору або того, що має яскравий колір (2 %) - **bher-*² “яскраво коричневий” > **bhibhru-*, **bhebhru-* “коричнева тварина” [IEIE, 1587];

(9) позначення кількості з двох або більше одиниць (4 %) - **dwo-* “два” > **dwi-du-mo-* [IEIE, 1592], **ger-* “збирати/ся” > **gre-g-* (< **greḷg-*) [IEW, 383 – 385; IEIE, 1593];

(10) позначення елементарних дій (16 %) - **dō-* “давати” > **di- dō-* [IEIE, 1591], **dek-* “брати, приймати” > **di-dk-ske-* [IEIE, 1589], **der-* “розщеплювати, знімати шкірку” > **de-dr-u-* [IEIE, 1590], **pō(i)-* “пити” > **pi-pə-o-* > **pi-bo-* > **bi-bo-* [IEIE, 1611], **sed-* “сидіти/ сідати” > **si-zd-* [IEIE, 1613], **segh-* “тримати” > **si-sgh-* [IEIE, 1613], **stā-* “стояти/ стати” > **si-st(ə)-* [IEIE, 1617], “зневоднення, витікання” - **sek-*¹ “витікати, висихати (про воду)” > **si-sk-us* “сухий” [IEW, 894-895] тощо.

Як бачимо з аналізу матеріалу, 1 група представлена найменуваннями предка. Рефлекси цих коренів реалізують семантичну лінію ‘зв’язки породження’, де предок виступає джерелом дії, яка не розповсюджується за межі самого актанту. Предок – це попередник, від якого походить рід; а продовжувач роду – нащадок, спадкоємець; той, хто пов’язаний зі своїми предками і з часом сам перетворюється на предка. У такий спосіб рід продовжує самого себе. Наведемо окремі приклади.

- семантична лінія ‘батьки > дитина, дитячий’: і.е. **atta* “батько, мати” [IEW, 71] > д.гр. *ἀτάλος* “дитячий; ніжний” [ДГРС, 256], гр. *ἄταλος* “слабкий (про дитину)” [НГРС, 154], д.гр. *ἀτάλλω I* “стрибати, гратися, басувати” [ДГРС, 256];
- семантична лінія ‘предок > жінка похилого віку, бабуся’: і.е. **am(m)a*, **amī* “mother” [IEW, 36] > д.ісл. *amma* “grandmother”, лат. *anus*, *ūs* “стара жінка; стара, баба” [ЛРС, 64];
- семантична лінія ‘предок > рід > високий соціальний статус; вельможа, аристократ, особа благородного походження’: і.е. **ātos*, **atta* “батько, мати” [IEW, 71] > д.в.н. *atto* “предок”; д.а. *ædelu* “благородне походження”, д.сакс. *fader-ōdīl* “майно, спадщина”;
- семантична лінія ‘мати, батько > божество’: і.е. **akkā* “мати” [IEW, 23] > д.інд. *akkā* “мати”, лат. *Acca Lārentia* “Акка Ларентія, молочна мати Ромула і Рема” [ЛРС, 17]; і.е. **pap(p)a* “тато; їжа” [IEW, 789] > д.гр. (*Ζεῦς*) *Παπαῖος* “Папай, ім’я головного бога у скіфів” [ДГРС, 1233].

Групи 2 і 3 представлені фонетично вмотивованими одиницями й охоплюють імітації звуків, які видають люди і тварини. Сукупно ці групи переважають над групами семантично вмотивованих одиниць 4 – 9 (54 % vs 30 %), що свідчить про значущість іконічності для процесів знакоутворення на архаїчних стадіях лінгвокогнітивної еволюції. Частина семантично вмотивованих одиниць становлять кінетичні повтори, в основу яких покладено відчуття та розуміння людиною динаміки і статички - явищ, що змінюються в часі, руху тіл у просторі, напрямку, швидкості.

Група 10 охоплює позначення елементарних дій та рухів, де редуковані форми є основами аориста, презенту або перфекта. В усіх зазначених групах семантична рефлексія і.е. етимонів відбувається в

напрямку інтенсифікації відоб'єктної ознаки ('дуже яскравий', 'дуже твердий', 'дуже швидкий' тощо) або повторюваності, регулярності дії.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи короткий аналіз і розгляд редуплікованих одиниць в і.е. промові, хочемо наголосити, що (1) фонеморфологічні повтори і.е. кореня використовуються як максимально економний засіб мовного кодування природного стану речей.

(2) При редуплікації економія засобів вираження досягається за рахунок використання одного і того ж матеріалу в модифікованому вигляді (повний або частковий повтор етимону).

(3) Редуплікація відповідає семіотичному правилу іконічного знаку 'більше форми - більше змісту' (Рис. 4).

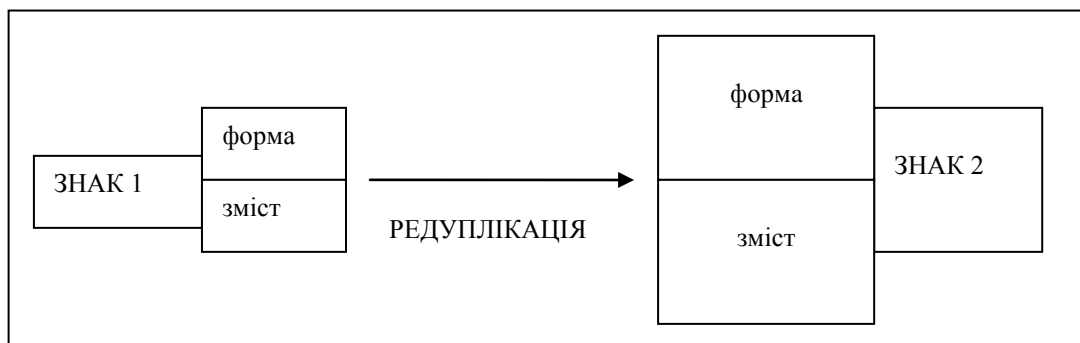

Рис. 4. Іконічний характер редуплікації

(4) Повтори кореневої морфеми в і.е. мові-основі і значення, які вони експлікують, узгоджуються з домінантою мови активного типу, іконічною репрезентацією протиставлення процесу/ явища, що іде від суб'єкта і розвивається назовні, і процесу/ явища, що розвивається у самому суб'єкті.

Рефлексія редуплікованих етимонів у різних мовах індоєвропейської сім'ї демонструє поступове віддалення від первинної єдності форми і змісту, від реальної картини світу в бік наростаючої довільності й символізації.

Подальше дослідження буде спрямоване на вивчення загального та специфічного в розвитку продовжень і.е. етимонів у різних стародавніх та сучасних мовах індоєвропейської сім'ї, визначення ролі когнітивної мотивації у виборі пріоритетних і фонових засобів кодування в процесі перетворення активного типу мови в номінативний.

Примітки:

¹ Ми поділяємо думку А. Мейс, який запропонував розмежовувати голосні, сонорні та приголосні і вважав і.е. сонанти особливою категорією фонем, яку не можна поєднувати ані з приголосними, ані з голосними. О. Н. Савченко [20, 90] займає іншу позицію по відношенню до і.е. сонорних і наполягає, що голосні сонанти r , l , m , n були позиційними варіантами приголосних r , l , m , n , а ζ та $\dot{\zeta}$ - голосними, які у комбінації з іншими голосними утворювали дифтонги. Якщо ж взяти до уваги акустичні та функціональні характеристики голосних, сонантів та приголосних, то розмежування, запропоноване А. Мейс, доцільне. Голосні складаються з чистого голосу і є складотворними. Приголосні складаються з шуму та голосу або тільки шуму і не утворюють вершину складу. Сонорні ж можна вважати перехідною групою між і.е. голосними та приголосними, оскільки вони функціонували і як голосні, і як приголосні.

² Відсотки підраховано за частотами початкових голосних та приголосних і.е. коренів в основних та додаткових семантичних класах 1 – 39, отриманих В. В. Левицьким [13, 101 - 102].

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ДГРС - Дворецкий И. Х. Древнегреческо-русский словарь; Т. I–II (ок. 70000 слов) / И. Х. Дворецкий. – Москва : Гос. изд-во нац. и иностр. словарей, 1958. – 1904 с.

НГРС - Хориков И. П. Новогреческо-русский словарь (ок. 67000 слов) / И. П. Хориков, М. Г. Малев. – [под ред. П. Пердикиса, Т. Пападопулоса]. - М. : Изд-во "Русский язык", 1980. – 856 с.

ЛРС - Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь (ок. 67000 слов) / И. Х. Дворецкий. – [11-е изд., стереотип.] – М. : Рус. яз. – Медиа, 2008. – 843, [5] с.

- AHID - American Heritage Illustrated Dictionary. – [3d ed.]. - Boston, NY : Houghton Mifflin Co, 1993. – 1630 p.
- DNZE – The Dictionary of New Zealand English/ A Dictionary of New Zealandisms on Historical Principles. – [ed. by H. W. Orsman]. - Auckland : Oxford University Press, 1997. – 965 p.
- NOAD – The New Oxford American Dictionary. - [ed. by Elizabeth J. Jewell, Frank Abate]. – Oxford, N.Y. : Oxford University Press, 2001. – 023 p.
- OEME – Old English Made Easy [електронний ресурс]. Режим доступу:
<http://home.comcast.net/~modean52/oeme-dictionaries.htm>
- IEW – Indo-European Etymological Dictionary- Indogermanisches. Etymologisches Wörterbuch (J. Pokorny, 1959). A Proto-Indo-European language lexicon, and Etymological Dictionary of Early Indo-European languages [електронний ресурс] – [scanned and recognized by George Starostin]. - Moscow. - 1104 p. Режим доступу: <http://dnghu.org/indoeuropean.html>
- IEIE – Watkins C. Indo-European and the Indo-Europeans/ Calvert Watkins // American Heritage Illustrated Dictionary. – [3d ed.]. - Boston, NY : Houghton Mifflin Co, 1993. – P. 1573 – 1625.

ЛІТЕРАТУРА

1. Studies on Reduplication. Empirical Approaches to Language Typology [ed. by Bernhard Hurch]. - Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 2005. - # 28. – 640 p.
2. Moravcsik E. Reduplicative Constructions / Edith Moravcsik // Universals of Human Language. – [ed. by Joseph H. Greenberg]. – Vol. 3. Word Structure. – Stanford: Stanford University Press, 1978. – P. 297 – 334.
3. Meyerhoff M. Reduplication in Bislama: An overview of phonological and semantic factors / Miriam Meyerhoff // Twice as Meaningful: Morphological Reduplication in Pidgins and Creoles [ed. by Silvia Kouwenberg]. – Battlebridge, UK, 2003. – P. 231-238.
4. Crowley T. Pidgin and Creole Morphology / Terry Crowley // The Handbook of Pidgin and Creole Studies. – [ed. by Silvia Kouwenberg & John Victor Singles]. – Chichester : Wiley-Blackwell, 2008. – P. 74 – 97.
5. Маковский М. М. Лингвистическая генетика : Проблемы онтогенеза слова в индоевропейских языках / Марк Михайлович Маковский. – [изд. 2-е, испр. и доп.]. – М. : Изд-во ЛКИ, 2007. – 208 с.
6. Козлова Т. О. Редуплікація і.е. кореня та її вплив на семантичну рефлексію етимону/ Т. О. Козлова // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка: Філологічні науки. – Вип. 22. - Т. 1. – Чернівці : Книги – XXI, 2010. - С. 200 – 204.
7. Drinka B. The development of the perfect in Indo-European: Stratigraphic evidence of prehistoric areal influence / Bridget Drinka // Language Contacts in Prehistory [ed. by Andersen Henning]. – Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2003. - P. 77–105.
8. Adamczyk E. Reduplication and the Old English strong verbs class VII (1) / Elzbieta Adamczyk // Studia Posnaniensia: international review of English Studies. – 2002. - # August, 6. – Warsaw: Adam Mickiewicz University Press. – Vol. 38. – P. 23 – 34.
9. Ghomeshi J. Contrastive Focus Reduplication in English (The Salad-Salad Paper) / J. Ghomeshi, R. Jackendoff // Natural Language & Linguistic Theory. – Amsterdam : Kluwer Academic Publishers, 2004. - # 22. – P. 307–357
10. Huyssteen G. B. van. Motivating the Composition of Afrikaans Reduplications: A Cognitive Grammar Analysis [електронний ресурс] / Gerhard B. van Huyssteen. – Режим доступу: http://www.puk.ac.za/opencms/export/PUK/html/fakulteite/lettere/ctext/Van_Huyssteen2004b.pdf
11. Conradie C. J. The Iconicity of Afrikaans Reduplication / C. Jac Conradie // From sign to signing. Iconicity in Language and Literature 3 [ed. by Wolfgang G. Miller and Olga Fischer]. – Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2003. - P. 203 – 224.
12. Мечковская Н. Б. Семиотика : Язык. Природа. Культура : Курс лекций : учеб. пособие для студ. филол., лингв. и переводовед. фак. высш. учеб. заведений / Нина Борисовна Мечковская. – М. : Издательский центр «Академия», 2004. – 432 с.
13. Левицкий В. В. Семантические и фонетические связи в лексике индоевропейского праязыка. Опыт квантитативного анализа этимологического словаря / Виктор Васильевич Левицкий.- Черновцы : Рута, 2008. – 232 с.
14. Botha R. P. Form and meaning in word formation. A study of Afrikaans reduplication // Rudolf P. Botha. – Cambridge : Cambridge University Press, 2006. – 200 p.

15. Виноградов В. А. Редупликация // В. А. Виноградов // Языкознание. Большой энциклопедический словарь. – [гл. ред. В. Н. Ярцева; 2-е изд-е]. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – С. 408.
16. Dixon R. M. W. The Handbook of Australian Languages/ Robert M. W. Dixon, Barry J. Blake. – Vol. 1. – Amsterdam : John Benjamins B. V., 1979. – 392 p.
17. Hill J. H. Marked and Unmarked Plural Nouns in Uto-Aztecan / Jane H. Hill, Kenneth C. Hill // Uto-Aztecan: Structural, Temporal, and Geographic perspectives: Papers in Memory of Wice R. Miller by the Friends of Uto-Aztecan. – [ed. by Eugene H. Casad & Thomas L. Willet-Hermosilo, Son.]. – Sonora : Universidad de Sonora, 2000. – P. 241 – 276.
18. Газов-Гинзберг А. М. Был ли язык изобразителен в своих истоках? (Свидетельство прасемитского запаса корней) / А. М. Газов-Гинзберг. – М. : Наука, 1965. – 183 с.
19. Carstairs-McCarthy A. The evolutionary origin of morphology / Andrew Carstairs-McCarthy // Language Origins. Perspectives on Evolution (Studies on the Evolution of Language [ed. by Maggie Tallerman]. – Oxford : Oxford University Press, 2005 - P. 166 – 184.
20. Савченко А. Н. Сравнительная грамматика индоевропейских языков / Алексей Нилович Савченко. – М.: Высшая школа, 1974. – 410 с.
21. Трубачев О. Н. История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя / Олег Николаевич Трубачев. – М. : Изд-во АН СССР, 1959. – 211 с.
22. Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков / Антуан Мейе. – [пер. с фр.; под ред. Р. Шор ; по 7-му изд. перер. и доп.] – М.; Л. : Гос. соц.-эконом. изд-во, 1938. – 510 с.
23. Андреев Н. Д. Ранне-индоевропейский праязык / Николай Дмитриевич Андреев. – Ленинград : Наука, 1986. – 327 с.
24. Aikhenvald A. Y. Classifiers: A Typology of Noun categorization devices / Alexandra Y. Aikhenvald. – Oxford : Oxford University Press, 2003. – 535 p. (Oxford Studies in Typology and Linguistic Theory).
25. Климов Г. А. Типология языков активного строя / Георгий Андреевич Климов; [отв. ред. Г. В. Колшанский; изд-е 2-е]. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 320 с. (Из лингвистического наследия Г. А. Климова).
26. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Эмиль Бенвенист; [пер. с фр. / общ. ред. Ю. С. Степанова]. – М. : Прогресс, 1974. – 447 с.

УДК 81'371

КОЛОРИСТИЧНИЙ ПРОСТІР В АНТРОПОНОМЕНАХ РІЗНОСИСТЕМНИХ МОВ (НА МАТЕРІАЛІ НАЗВ ШКІРИ АБО ЧАСТИН ТІЛА ЛЮДИНИ)

Кощєєва Н. О., аспірант

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті досліджено українські, англійські та китайські антропоніми з кольорним компонентом, на назви яких вплинули кольорові номени шкіри людини, що репрезентують код культур у мовній свідомості людей. Також виділено декілька груп, де розглянута соматична лексика з кольоровим кодом і проаналізовано, як базові кольоропозначення співвідносяться з конкретними частинами тіла.

Ключові слова: антропонімен, асоціативні лакуни, идеографічне поле, соматизм, кольоропозначення.

Кощєєва Н. А. ЦВЕТОВОЕ ПРОСТРАНСТВО В АНТРОПОНОМЕНАХ ЯЗЫКОВ РАЗНЫХ СИСТЕМ (НА МАТЕРИАЛЕ НАЗВАНИЙ КОЖИ ИЛИ ЧАСТЕЙ ТЕЛА ЧЕЛОВЕКА) / Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко, Украина.

В статье исследованы украинские, английские и китайские антропонимы с цветовым компонентом, на названия которых повлияли цветовые номены кожи человека, которые представляют код культур в языковом сознании людей. Также выделено несколько групп, где рассмотрена соматическая лексика с цветовым кодом и проанализировано, как базовые цветообозначения соотносятся с конкретными частями тела.

Ключевые слова: антропонимен, ассоциативные лакуны, идеографическое поле, соматизм, цветообозначение.

Koshcheyeva N. O. THE COLOUR FIELD IN THE ANTHROPO-NAMING UNITS OF THE LANGUAGES OF DIFFERENT SYSTEMS (BASED ON THE TITLES OF THE SKIN OR THE PARTS OF THE MAN'S BODY) / Luhansk National University names after Taras Shevchenko, Ukraine

In the article the Ukrainian, English and Chinese anthropo-naming units with the colour component are analysed. Their titles were influenced by the colour names of the man's skin, that present the code of cultures in the linguistic consciousness of people. Several groups that include the somatic vocabulary with the colour code are sorted out and the interrelation between the basic colour names and the particular parts of the body is analysed.

Key words: anthropo-naming unit, associative lacunas, ideographic field, soma, colour name.

Багато антропологів поділяли людство на раси, але головним при цьому розподілі вважались і постійні складники (пігментація шкіри, ширина носа, форма голови), і ознаки, які можуть довільно змінюватись (географічне положення). Починаючи з XIX – XX століття в межах людських рас проводилась класифікація кольоропозначень шкіри людини. Ж. Кюв'є та П. Топінар у 1800 – 1805 р.р. поділяли людство за кольором шкіри на три раси. Основними кольорами для своїх класифікацій вони вважали *білий, жовтий та чорний*. І. Ф. Блуменбах запропонував поділяти людство на п'ять рас: *білу*, або європеїдну; *жовту*, або монголоїдну; *чорну*, або ефіопську; *червону*, або американську; *коричневу*, або малайську. Т. Гекслі поділяв людей на *світлошкірих* (європеїди, монголоїди) та *темношкірих* (негроїди, австралоїди), що свідчить про розподіл людей не за кольоровим, а за світовим принципом. К. Ліннеєм було виділено чотири раси: африканську (люди мають *чорний* колір шкіри), азійську (*жовтошкіри*), американську (*червоношкіри*) і європейську (*білошкіри*) [1; 2, 27-28].

Т. М. Гайдукова при проведенні класифікації шкіри людини за світовою ознакою зауважила, що: „Люди різних рас, а також предствники всередині кожної раси можуть вважатись темношкірими або світлошкірими лише відносно один одного, тому базовим мірилом при визначенні світлості шкіри треба вважати порівняння” [2, 41]. Так, шкіра представників білої раси видається світлою, якщо порівнювати також жовтошкірих та чорношкірих людей, але окремих людей чорної раси вважатимуть світлими відносно більш темних негрів цієї ж раси, про що свідчить вираз „світлошкірий негр” [2, 41].

Завдяки історико-культурним екстралінгвістичним чинникам, а також природним особливостям життя етнокультурних спільнот, національне світосприйняття вербалізує досвід концептуалізації кольорового простору певними лексичними формами з національним забарвленням, завдяки яким формується національна лінгвокольорова картина світу. Своєрідність концептуалізації кольорового простору різними культурами висвітлена в працях, які торкаються соматизмів та фразеологізмів. Це роботи Т. М. Гайдукової, Н. М. Дяченко, І. О. Тараби, Н. Філіпової, М. А. Шевчук-Черногородової та інших лінгвістів [2; 3; 4; 5; 6].

Метою нашого дослідження є аналіз українських, англійських та китайських антропономенів з кольірним компонентом, які входять до складу найменувань шкіри або частин тіла людини, і визначити, як кольорові знаки впливають на мовну семантику антропономенів, основою яких слугують також соматизми.

Про існування етнічних кольорових та лінгвокольорових картин світу вчені дійшли після вивчення особливостей кольорового бачення світу людей, які належать до різних етносів. Виявилось, що багато явищ культури охоплюють кольорові конотації, зокрема, можна їх побачити на прикладах антропономенів-кологративів.

Асоціативні поля кольоропозначень частин тіла людини виявляють семантичну насиченість кольору в українській, англійській та китайській культурі, а також дозволяють визначити міжмовні асоціативні лакуни та універсалії.

За зауваженням Марка Шагала, „Існують кольори, які належать певним країнам та певним людям” [2, 26]. Безперечно, кольорові назви осіб належать до суспільно значимої лексики, тому різними аспектами її функціонування цікавляться і мовознавці, і пересічні мовці. Згідно вчення про людські раси, людей поділяють за кольором шкіри, волосся та очей на декілька груп. Головною ознакою для розмежування людей за цією ознакою слугує колір [1; 2].

В українській мові расова класифікація представлена на прикладах чотирьох кольорів – „білий”, „жовтий”, „чорний”, „червоний”:

білий, мн. білі – світлошкірі люди [7.1, 181]; **жовта раса** – не біла раса, монголоїдна раса [7.2, 540]; **жовтолиций** – який має жовтий колір шкіри обличчя [7.2, 541]; **чорнолиций, чорновидий, (розм.) чорнопикий** – який має темне або смугляве обличчя [7.11, 357-360]; **червоношкірий** – який має червонуватий колір шкіри (*перев.* про американських індіанців) [7.11, 299].

В англійській мові у це тематичне поле входять ті ж кольори, більш вживаними є „білий” та „чорний”:

white „білий”, „білі” – 1) людина блідошкірої раси [8, 51]; 2) група людей зі світлою шкірою, особливо європейського походження [9, 1645]; **white** (*принизл.*) „білий бідняк” – збіднілий член нижчого класу

європейського походження, особливо у південних США [9, 1116]; **poor white** (*принизл.*) „бідний білий” – член класу бідних білошкірих людей у здебільшого чорній громаді [8, 51]; **white slave** (*застар.*) „біла раба” – жінка примушена хитрощами чи приневолена займатися проституцією у іноземній країні [9, 1646]; **white trash** (*амер., неоф.*) „біла погань” – білі бідні та неосвічені люди, самий нижчий клас білих людей [8, 56]; **poor white trash** (*амер. принизл.*) „біла погань” – бідні білі люди, особливо ті, які живуть у південних штатах Америки [9, 1646]; **whitey** (*неоф. принизл.*) „білесенький” – біла людина (термін вживається темношкірими людьми) [9, 1646]; **white flight** (*амер.*) „білий політ” – велика кількість людей середнього класу, які залишають район (зазвичай тому, що мають побоювання, що чорні родини прибувають, щоб там жити [8, 54]; **WASP** „білий англо-саксонський протестант” (*досл. оса*) – член групи, яку багато людей вважають найбільш привілейованою та впливовою у американському суспільстві; американець, чия родина була спочатку з північної Європи, особливо вважалась членом класу, який має контролюючий вплив або владу над суспільством [8, 58]; **yellow** (*образл.*) „жовтий” – той, у кого світло-коричнева шкіра та колір обличчя (як у східних азійських народів) [8, 61]; **yellow** (*образл.*) – жовтий, з жовтуватою або оливковою шкірою (про китайців та японців) [9, 1672]; **black** „чорний” – член темношкірих людей, особливо африканського або австралійського походження [9, 140]; **blackmoor** (*застар.*) „чорний мавр” – чорний африканець або дуже темношкіра людина [9, 140]; **blackbird** (*істор.*) „чорний дрізд” – чорний або полінезійський полонений на невільницькому кораблі [9, 140]; **black Muslim** „чорний мусульманин” – член нації ісламу; чорна ісламська секта, яка захищає окрему чорну націю [9, 142]; **blackguard** – 1) негідник, мерзотник [8, 10]; 2) (*досл.*) чорний охоронець (позначає тіло службовця) [9, 141]; **red** (*застар., образл.*) – червоні, люди з червоним кольором шкіри [9, 1203]; **red Indian** „червоний індієць” – індієць північної Америки зі шкірою червоноуватого або мідного кольору [8, 41]; **red man** „червона людина” – індієць північної Америки [9, 1205]; **redskin** „червоношкірий” – північноамериканський індіанець [8, 45].

Китайська мова окрім зазначених кольорів „білий”, „жовтий”, „чорний”, „червоний”, має „коричневий”:

白人 (白人) [báirén] – 1) проста людина; посполитий (без чинів та звань); 2) людина білої раси [10.2, 601]; 黃種 (黄种) [huángzhǒng] – жовта (монголоїдна) раса [10.4, 756]; 黃種人 (黄种人) [huángzhǒngrén] – люди жовтої раси [10.4, 756]; 黎 (黎) [lí] – 1) чорна людина, чорноволосий (про китайця); народ, маси [10.3, 821]; 黑種人 (黑种人) [hēizhǒngrén] – люди (людина) чорної раси; негроїд [10.4, 906]; 紅種 (红种) [hóngzhǒng] – червона раса; червоношкірий [10.2, 65]; 紅種人 (红种人) [hóngzhǒngrén] – червоношкірий, індієць [10.2, 65]; 赤種 (赤种) [chìzhǒng] – червоношкірі, індійці [10.4, 836]; 棕色種 (棕色种) [zōngsèzhǒng] – малайська, (*букв.*) смуглява раса [10.4, 791]; 棕種 (棕种) [zōng zhǒng] – люди з темним (коричневим) кольором шкіри (напр. малайці) [10.4, 791].

Як бачимо, специфіка цих кольоропозначень полягає в тому, що для досягнення певного ефекту під час характеристики людини денотативний компонент лексичного значення займає важливішу роль, ніж емоційно-оцінювальний. Це пояснюємо номінативною функцією колоративів, які входять у склад таких антропономів.

Для характеристики осіб у зазначених мовах використані базові кольоропозначення у переносному значенні, співвідносні з конкретними частинами тіла, як-от: шкіра людини, ніс, очі, руки, ноги, шия, живіт, обличчя і т. п. Зазначені іменники є стійкими показниками, їх називають соматизмами, тобто назвами частин людського тіла. Аналогія, основою якої є важлива концептосфера нашої свідомості, у цьому випадку проводиться з кольорами для номінації осіб [1].

У наукових працях виявлено, що у досліджуваних мовах функціонує чимало фразеологічних одиниць, з допомогою яких можна схарактеризувати людину за психологічними, емоційними ознаками та діяльністю людини. До складу цих мовних одиниць входять колоративи. Згідно до класифікації М. О. Шевчук-Черногородової, де розглядалось ідеографічне поле „Людина” на прикладах стійких сполучень з компонентом кольоропозначення, висловлювання антропологічного напрямку об’єднують у групи, що позначають індивідуально-психологічні риси, психічні процеси та різні сфери діяльності людини. Ми погоджуємось з цією класифікацією, але вважаємо необхідним доповнити групу „Психічні процеси” також „Емоційними процесами” людини.

ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ РИСИ ЛЮДИНИ. У цю групу входять антропономени-колоративи (АК), які вказують на соціальний стан та походження, вікові особливості, розумові здібності, фізичний стан, риси характеру та зовнішність людини:

УКРАЇНСЬКІ АК: чорна кістка (*заст.*) – люди недворянського походження [7.11, 354]; жовторотий (жовтороте пташеня) – молода, неосвідчена, без життєвого досвіду людина [7.2, 541; 7.3, 379]; свігла голова – розумна голова [7.9, 91]; темний розум – здатність мислити, характерна для неосвідченої або

розумово обмеженої людини [7.8, 840]; **ходити з темними очима** – бути неосвідченим [7.5, 672]; **червоновидий, червонолиций, червономордий, червонопикий** (*розм.*) – який має червоне обличчя [7.11, 298-299]; **червонощокий** – який має рожеві, червоні щоки [7.11, 300];

АНГЛІЙСЬКІ АК: **Blackfoot** „чорна стопа” – член місцевих американських людей, які проживають головним чином у Монтані (США), Альберті та Саскачевані (Канада), які були відомими за їх коней [8, 14]; **blue-eyed boy** „синьоокий хлопець” (*брит. неоф., принизл.*) – улюбленець [8, 19]; **Blue Nose** „синій ніс” – прізвисько мешканця Приморських провінцій Канади, особливо Нової Шотландії та м. Нью-Брансуїка [8, 21]; **greenhorn** „зелений ріг” (*неоф.*) – недосвідчена людина, зазвичай чоловік, якого легко можна обдурити [8, 29]; **red-neck** „червона шия” (*неоф. принизл.*) – людина, яка живе у сільській місцевості, особливо та, яка не має вищої освіти, бідна та має тверді нерозумні погляди [8, 45]; **redshank** „червононогий” – мешканець північно-західної (гірської) Шотландії; горянин (так називають, щоб висміяти його босі ноги) [8, 45]; **yellow-belly** „жовтий живіт” (*неоф.*) – боягуз [9, 1672];

КИТАЙСЬКІ АК: **紅顏 (红颜)** [hóngyán] – червоне обличчя; червонощокий (*обр.* про красуню, красеня) [10.2, 68]; **齒白唇紅 (齿白唇红)** [chǐbáichúnghóng] – білі зуби та кармінові губи, (*обр.* про красуню) кров з молоком, про красуню [10.2, 373]; **白臉面 (白脸面)** [báiliǎnmiàn] – білолиций, білошкірий (ознака краси) [10.2, 602]; **小白 (小白)** [xiǎo-bái] білолиций (прегарний) юнак, гарний хлопець [10.4, 773]; **丹唇 (丹唇)** [dān-chún] – (*обр.*) червоні губи – молода людина, у молодому віці [10.3, 343]; **朱顏 (朱颜)** [zhū-yán] – червонощокий, (*обр.*) красуня, приваблива жінка [10.3, 757]; **黃口 (黄口)** [huángkǒu] – жовторотий, (*обр.*) дитина [10.4, 756]; **黃口孺子 (黄口孺子)** [huángkǒu-rúzi] – жовторотий юнак, шмаркач, молокосос [10.4, 756]; **黃口小兒 (黄口小儿)** [huángkǒu-xiǎoér] – жовторотий юнак, шмаркач, молокосос [10.4, 756]; **碧眼兒 (碧眼儿)** [bìyǎnér] – (*застар.*) зеленоокий, (*обр.*) європеєць, білий [10.2, 427]; **赤子 (赤子)** [chìzi] – новонароджений [10.4, 837]; **白公 (白公)** [báigōng] – альбінос [10.2, 602].

ПСИХІЧНІ ТА ЕМОЦІЙНІ ПРОЦЕСИ:

УКРАЇНСЬКІ АК: **чорноротий** (*розм.*) – який злісно лається, поширює наклепи тощо; зла, лайлива людина [7.11, 360];

АНГЛІЙСЬКІ АК: **bluenose** „синій ніс” (*неоф.*) – самовдоволена або пуританська особа [9, 150]; **brown-nose (brown-noser)** „коричневий ніс” – людина, яка поводить у грубо улесливий спосіб [9, 178]; **red-faced** – червонолиций, збентежений, присоромлений [9, 1204];

КИТАЙСЬКІ АК: **紅眼 (红眼)** [hóngyǎn] – червоні (заздрісні) очі; заздрісний, ненажерливий, жадібний [10.2, 67]; **紅臉[兒] (红脸[儿])** [hóngliǎn] – червоне (засоромлене) обличчя; зніяковілий (присоромлений) вигляд; з червоним обличчям, червоношкірий [10.2, 67].

ДІЯЛЬНІСТЬ ЛЮДИНИ:

УКРАЇНСЬКІ АК: **білоручка** – той, хто цурається фізичної, чорної роботи [7.1, 184]; **золоті руки, золота рука** – кмітливий у ремеслах [7.3, 681];

АНГЛІЙСЬКІ АК: **blackleg** „чорна нога” (*брит. принизл.*) – 1. той, хто продовжує працювати, коли товариші по роботі оголошують страйк; штрейкбрехер [9, 141]; **Blackfoot** (мн. **Blackfeet**) – індієць племені „чорноногих”, член конфедерації північної американсько-індіанської нації північно-західних рівнин [9, 141]; **green-fingered** „з зеленими пальцями” – той, хто володіє майстерністю у садівництві [8, 29]; **red-handed** „з червоними руками” – 1) із закривавленими руками; 2) спійманий на місці злочину [8, 44]; **red-neck** „червона шия” – сільський білий мешканець півдня (у США), політично консервативний, расистський та релігійний фундаменталіст (вірять у правдивість Біблії та виступає проти теорії еволюції) [8, 45]; **red-necks** „червоні шиї” – ці фразеологічні одиниці є американськими стереотипами. Їх уявляють за кермом пікапів, вони мають та використовують гвинтівки, схильні до сексістських та расистських позицій, п'ють пиво [8, 45];

КИТАЙСЬКІ АК: **白足 (白足)** [báizú; bóuzú] – білоногі, буддійські монахи [10.2, 601]; **赤脚 (赤脚)** [chìjiǎo] – 1) „червоні ноги”, босі ноги, босоногі; 2) (*обр.*) служанка, рабня [10.4, 836]; **赤脚醫生 (赤脚医生)** [chìjiǎoyīshēng] – босоногий лікар, (*досл.*) лікар з червоними ногами; похапки підготовлений із селян під час „культурної революції” [10.4, 836].

До групи основних колористичних термінів на позначення шкіри або частин тіла людини увійшли найменування двох ахроматичних кольорів (*чорний, білий*) та двох спільних для всіх зазначених мов хроматичних (*червоний, жовтий*) і додатково *коричневий* та *зелений* кольори для китайської та англійської мов, та *синій* для англійської мови.

Отже, аналіз українських, англійських та китайських антропономенів-колоративів із колористичним та соматичними компонентами дає можливість створити модель наївної кольорової будови людини, відображену в етносвідомості певного народу. Подібні лексеми сприяють актуальності змісту та надають яскравої образності, стилістичної різноманітності та народності будь-якому тексту, а завдяки кольорам під час семантичної діяльності в різних етносах відбувається об'єднання різних планів реальності в єдине ціле.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеева Т. И. Антропология: Учебно-методический комплекс [Электронный ресурс] / Т. И. Алексеева, Д. В. Богатенков, С. В. Дробышевский. – 2004. – (разработано для ИДО РУДН). – Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/289973/>
2. Гайдукова Т. М. Цветообозначения человека и частей его тела (на материале современного немецкого языка): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Гайдукова Тамара Михайловна. – Нижний Новгород, 2008. – 238 с. + приложение.
3. Дяченко Н. М. Проблеми вивчення соматизмів / Н. М. Дяченко // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2004. – № 14. – С. 216–219.
4. Тараба І. О. Соматичний код німецьких фразеологізмів (на прикладі соматизму “Die Hand”) / І. О. Тараба // Вісник Житомирського державного університету. – 2009. – № 49. – С. 212–217.
5. Філіппова Н. Метафора в термінології (на матеріалі соматизмів в англомовній суднобудівній термінології) / Ніна Філіппова // Збірник наукових праць: „Проблеми української термінології”. – 2010. – С. 85–87.
6. Шевчук-Черногородова М. А. Лингвокультурологическая специфика устойчивых сочетаний с компонентами цветообозначения в русском, английском и французском языках: дис. ... канд. филол. наук : 10.02.15 / Шевчук-Черногородова Мария Алексеевна. – Донецк, 2011. – 276 с.
7. Словник української мови : в 11 т. / [зав. редакцією М. Л. Мандрика]. – К. : Наукова думка, 1970 – 1980, Т. 1 – 11.
8. Артемова А. Английский язык. “Colour” Phrases. Цвет в английских идиомах: [учебное пособие] / А. Артемова, О. Леонович, Г. Томахин. – М.: АСТ: Восток – Запад, 2008. – 63, [1] с.
9. Concise Oxford English dictionary / [edited by Catherine Soanes, Angus Stevenson]. – 11-th edition. – Oxford university press, 2009. – 1706 p.
10. Большой китайско-русский словарь : в 4 томах / [сост. И. М. Ошанин и др.]. – М. : Наука, 1983 – 1984, Т. 1 – 4.

УДК 811.111(71)282.2373276

СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕГІОНАЛІЗМІВ СХІДНОГО АРЕАЛУ КАНАДСЬКОГО ВАРІАНТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Люшинська Г.В., викладач

Запорізький національний університет

Стаття присвячена опису семантичних особливостей регіональної лексики східного ареалу канадського варіанта англійської мови, які виникають під впливом екстралінгвістичних та соціолінгвістичних факторів. Основна увага приділяється семантичному опису регіональних іменників канадського варіанта англійської мови з елементами аналізу ареальних характеристик лексико-семантичних варіантів виділених одиниць, що дозволяє визначити їхнє місце, статус, діапазон парадигматичних зв'язків у національній лексико-семантичній системі англо-канадського варіанта.

Ключові слова: національний варіант мови, мовна варіативність, національні варіанти англійської мови, франко-канадська інтерференція, діалекти, регіоналізм, стандартна / нестандартна англійська мова, норма, варіант норми, національна самоідентифікація

Люшинская А.В. СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РЕГИОНАЛИЗМОВ ВОСТОЧНОГО АРЕАЛА КАНАДСКОГО ВАРИАНТА АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА / Запорожский национальный университет, Украина.

Статья посвящена описанию семантических особенностей региональной лексики восточного ареала канадского варианта английского языка, которые возникают в результате влияния экстралингвистических и социолингвистических факторов. Основное внимание уделяется семантическому описанию региональных имён существительных канадского варианта английского языка с элементами анализа ареальных характеристик лексико-семантических вариантов данных единиц, что позволяет определить их место, статус, диапазон их парадигматических связей в национальной лексико-семантической системе англо-канадского варианта.

Ключевые слова: национальный вариант языка, языковая вариативность, национальные варианты английского языка, франко-канадская интерференция, диалекты, регионализм, стандартный / нестандартный английский язык, норма, вариант нормы, национальная самоидентификация

Lyushinska A.V. THE SPECIFIC FEATURES OF THE CANADIAN ENGLISH EASTERN AREAL'S REGIONAL LEXICAL UNITS' SEMANTICS / Zaporizhzhya national university, Ukraine.

The article is dedicated to the problem of the regional peculiarities of the Canadian variety of the English language. The purpose of the article is the Eastern areal's regional Anglo-Canadian nouns' semantic analysis with the elements of the areal characteristics' study of the lexical semantic variants of these units. The regional Anglo-Canadian nouns' status, their level and their paradigmatic links with the national lexical semantic system of the Canadian variety of the English language are defined.

Key words: Englishes, language variation, national variety, franco-canadian interference, dialects, regionalism, standard / non standard English, norm, national identity

Проблема вивчення національних варіантів полінаціональних мов залишається однією з важливіших у сучасному мовознавстві. В останні десятиріччя вона привертала увагу багатьох вітчизняних та іноземних лінгвістів. Питанням вивчення мовних ситуацій у країнах розповсюдження національно негомогенних мов, взаємовідношення стандарту з іншими формами існування мови, стандартних та субстандартних мовних характеристик різних рівнів у синхронії та діяхронії присвячені праці А.Д. Швейцера, Р. Грегга, Н.І. Філічевої, А.І. Домашнєва, Г.В. Степанова, М.А. Бородіної, О.А. Реферовської, Ю.А. Жлуктенка, М. Оркіна, Дж. Чемберса, Р. МакКоннелла та інших.

Однак проблема дослідження національної варіативності не є досконало вивченою, оскільки вітчизняною традицією у вивченні відмінних характеристик національних варіантів є, здебільшого, дослідження лише стандартних форм національних варіантів, зіставлення мовних характеристик різних рівнів національного варіанта з аналогічними явищами „метропольного стандарту” [1; 2; 3]. І хоч іноземні лінгвісти приділяють більшу увагу регіональним, низовим формам мови, соціолектним та суто діалектним мовним характеристикам [4; 5; 6; 7], усе ж більш вивченою залишається стратифікація саме літературного стандарту, зокрема в англістиці, ніж низові страти національних мов варіантів національно-негомогенних мов.

Актуальність дослідження обумовлена необхідністю визначення семантичних властивостей англо-канадського вокабулярія на сучасному етапі, що дозволяє інвентаризувати та вивчати власні національні ресурси формування стандартної лексики сучасної англійської мови в Канаді.

У сучасних дослідженнях англійської мови Канади вивчаються, головним чином, територіальні, соціальні, гендерні та вікові особливості фонетики і фонології (вимова варіантів фонем, яка є британською або американською нормою, а також британською або регіональною). У той же час подібні дослідження в галузі граматики та особливо лексики не набули належного висвітлення, отже, є нечисленними та мають описовий характер, зокрема й лексики окремих регіонів Канади.

Стаття присвячена опису корпусу регіональної лексики східного ареалу канадського варіанта англійської мови, доповненого описом семантичних характеристик лексики, вивченню діапазону розповсюдження та уживаності регіональних лексичних одиниць, зумовленого їх ареальними відмінностями.

Об'єктом дослідження є регіональні іменники східного ареалу канадського варіанта англійської мови, віднесені до чотирьох лексико-семантичних груп (далі ЛСГ): 1. Позначення людей; 2. Позначення рослин та тварин; 3. Позначення їжі та напоїв; 4. Позначення транспортних засобів. У межах даних ЛСГ лексичні одиниці, які описуються, виділяються за ареальним параметром як східні. У межах ареалу виділяються тематичні ряди, зіставляються згідно зі своїми значеннями та складом одиниць, які є членами даних рядів.

Предметом дослідження були особливості семантики регіоналізмів східного ареалу, які виникають під впливом екстралінгвістичних та соціолінгвістичних факторів.

Метою даної роботи був семантичний опис регіональних іменників східного лексичного ареалу канадської англійської мови з елементами аналізу ареальних характеристик лексико-семантичних варіантів (далі ЛСВ) виділених одиниць, який дозволив визначити їх місце, статус, діапазон їх парадигматичних зв'язків у національній лексико-семантичній системі англо-канадського варіанта.

Задля поставленої мети було виявлено специфіку форм існування англо-канадського варіанта, у порівнянні з американським та іншими варіантами, та встановлено особливу роль низового, регіолектного рівня англо-канадської мови в формуванні національного мовного стандарту; визначено тенденції розвитку національного мовного стандарту в Канаді в умовах взаємодії регіональних узусів з узусом метрополії Онтаріо та тривалого домінування британського національного варіанта, а також американського впливу; досліджено особливості формування ареальної структури регіональної лексики, а також іншомовний вплив на канадську англійську мову, обумовлений соціально-історичними і міграційними процесами; здійснено класифікацію регіональних іменників за тематичним та ареальним принципами; виявлено семантичні параметри та характеристики даних одиниць.

У результаті дослідження було виявлено, що структура систем функціонування національних варіантів єдиної національно-негомогенної мови є неоднаковою внаслідок різного характеру відношень між стандартом і низовими формами існування мови.

Англо-канадський варіант характеризується динамічною, нестійкою системою свого функціонування, оскільки в Канаді до теперішнього часу зберігаються суперечності між тенденцією збереження позицій британського мовного стандарту, стихійним американським мовним впливом і пошуком власної національної мовної ідентифікації, яка виявляється в прагненні розкрити і кодифікувати дивергентні характеристики, властиві власне літературній мові англо-канадців.

Задля здійснення ефективної мовної політики Канада має стійке об'єктивне історичне підґрунтя. Англо-канадська мова володіє потужними ресурсами регіоналізмів, які знаходяться в складних парадигматичних стосунках із лексикою національного стандарту, розвиваючись при цьому в напрямку включення в даний національний стандарт та інтенсивного збагачення загальноканадського лексичного фонду.

Оскільки в сучасному канадському суспільстві сильною, якщо не абсолютно домінуючою, є тенденція пошуку національної специфіки, розвитку національної самоідентифікації, загроза субституції молодого національного стандарту якимось із екзонормативних – британським або американським – не є великою.

Проте формальна можливість цього існує, оскільки багато канадців у метропольній провінції Онтаріо все ще вивчають англійську мову згідно з британськими посібниками і лексикографічними джерелами, а в регіонах, особливо у Квебеці і на Заході країни, — з американських примірників. Динаміка розвитку англо-канадського стандарту мала періодичний уклін то в британський, то в американський бік. На сучасному етапі система цінностей канадців стрімко змінюється в бік укріплення всього національного, своєрідного, у тому числі і мови. Теза про гомогенність канадської англійської мови нівелюється в сучасній канадській лінгвістиці положенням про її ареальний розподіл. У сучасній англійській мові Канади виділяються східний, західний та північний ареали.

Дослідження найбільш активного в семантичному плані шару регіональної лексики – іменників, які позначають поняття повсякденного життя та навколишнього світу людини в різних ареалах англо-канадського варіанта, свідчить про залежність семантичних параметрів лексичних одиниць від їх функціонально-територіальних характеристик.

Так, діалектні за походженням одиниці східного ареалу зазвичай однозначні та функціонально ізольовані, як, наприклад, у тематичному ряді позначення професій ЛСГ позначення людей відмічаються однозначні слова, функціонально обмежені однією провінцією.

Позначення людей (ЛСГ № 1). Тематичні ряди позначення людей східного ареалу Канади:

1. *Професії, заняття*: **saltie** – 1) океанське судно (В.О.); 2) матрос на океанському кораблі (В.О.); **flunkey** ‘помічник на рибальському судні’ (П.П.); **vice-admiral** ‘капітан риболовного судна’ (Ньюф., істор.); **admiral first** ‘капітан, який прибув до промислу першим’; **vice-admiral second** ‘капітан, який прибув другим’; **rear admiral third** ‘...прибув на промисел третім’ (Ньюф., істор.); **fishing admiral** ‘капітан риболовного судна, який першим повернувся з промислу’ (Ньюф., істор.); **habitant** ‘франкоканадський селянин, фермер’ (К); **winterer** ‘рибалка, який зимує на промислах’ (Ньюф., істор.); **seasonal fisherman** – ‘рибалка, який приїжджає на промисел у період навігації’ (Ньюф., істор.); **engagé** ‘робітники хутряної компанії’ (К).

Таблиця 1 – Семантичний розвиток значень слів **deputy** та **planter**

<p>Deputy:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Член законодавчого зібрання (К); 2. Адвокат (К).
--

Planter:

1. Спекулянт їжею і помешканням у рибальському поселенні (Ньюф., Л.);
2. Дрібний торгівець (Ньюф., Л.);
3. Ділець, торгівець, який робить знижки рибалкам в обмін на улов (Ньюф., Л.).

2. Національності, мешканці областей, провінцій Канади: **Quebecois** ‘франко-канадець Квебеку’ (К., О.); **huskimaw** ‘ескімос’ (Ньюф.); **loyalist** ‘рояліст, американський поселенець часів американської революції 1776 р. на сході Канади, лояльний до Британської сторони’ (О., К., П.П., істор.); **pre-loyalist** ‘американський поселенець у східних провінціях Канади в період до американської революції’ (П.П., істор.); **post-loyalist**, **late(r) loyalist** ‘американський поселенець на сході Канади в період після американської революції’ (О., К., П.П., істор.); **outporter**, **bayman** ‘мешканець рибальського поселення’ (Ньюф.); **bluenose** ‘мешканець Нової Шотландії, Нью-Брансуїка’ (П.П.).

3. Позначення суб’єктів політичного життя: **Bleu**, **Blue** ‘квебекський консерватор’ (К.), **Rouge**, **red** ‘член ліберальної партії Квебеку’ (К.), **Independantiste** ‘квебекський сепаратист’ (К.), **telegrapher** ‘вдруге голосуючий на виборах’ (К., сл.).

4. Позначення людей за їх поведінкою, станом: **jowler** ‘вдачливий капітан тюленепромислового судна’ (Ньюф.); **jinker** ‘невдаха’ (Ньюф.); **wharf rat** ‘нікчема’ (П.П., діал.); **semiquibber** ‘ідіот’ (Н.Ш.); **blow** ‘хвалько, бовтун’ (П.П., діал.); **christer** ‘скандальна людина’ (Н.Ш.), **gimp** ‘калька’ (Н.Ш.); **sook** ‘плаксива людина’ (Н.Ш.).

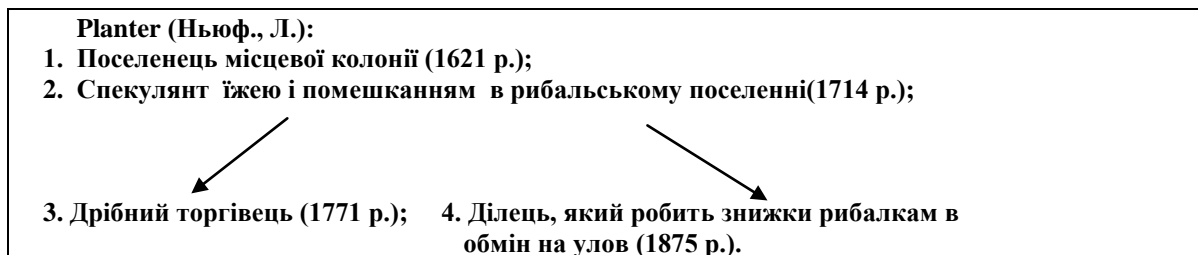
Серед іменників, позначаючих професії, заняття в англо-канадській мові східного ареалу виявляється як однозначна, так і багатозначна лексика.

У цьому тематичному ряді відмічаються однозначні слова, функціонально обмежені однією провінцією: **vice-admiral**, **habitant** (К.), **engage** (К., істор.). Більша частина даних слів – історизми, які не отримали подальшого семантичного розвитку.

Багатозначна лексика в даному тематичному ряді відрізняється семантичною і територіальною (регіональною) різноплановістю. Так, виявляються лексичні одиниці, у яких як основний варіант, так і похідні ЛСВ, є регіонально однорідними (функціонують у межах одного регіону або провінції).

Оскільки такі одиниці не розвивають загальноканадських ЛСВ і не мають загальноканадських синонімів, вони характеризуються як стандартні одиниці регіолектного рівня:

Таблиця 2 – ЛСВ регіональної одиниці **planter**

Номінативно-похідні ЛСВ даного слова формувалися на основі обсягу базового значення. ЛСВ 2 відрізняється від ЛСВ 1 семами ‘торгівець’, ‘нечесний’; ЛСВ 3 втрачає по відношенню до базового ЛСВ 2 сему ‘нечесний’, а ЛСВ 4 набуває по відношенню до ЛСВ 2 сему ‘нечесно вимагаючий улов в обмін на знижки’. Таким чином, на етапі розвитку ЛСВ 1 → ЛСВ 2 спостерігається спеціалізація значення, на етапі ЛСВ 2 → ЛСВ 3 – генералізація, ЛСВ 2 → ЛСВ 4 – спеціалізація. Не виходить за межі регіонального рівня бісемічний іменник **deputy**, ЛСВ якого, об’єднанні метафорично за схожістю функції, вживаються виключно на території Квебеку згідно з позначками у словнику: ‘член законодавчої асамблеї, адвокат’.

У полісемантичного іменника **saltie** – 1. ‘океанське судно’ (В.О.) → 2. ‘матрос на океанському судні’ (В.О.) – спостерігається метонімічний зв’язок локального типу (‘місце → об’єкт’) між регіональними і похідними ЛСВ. Згідно з позначками в лексикографічному джерелі дані слова функціонують у регіоні Великих Озер.

Серед позначень національностей, політиків, мешканців областей, провінцій відмічаються однозначні ізолювані слова (функціональний діапазон у межах однієї провінції): **outporter**, **bayman** ‘мешканець рибальського поселення’ (Ньюф.). Дані слова – абсолютні синоніми. Однак однозначна регіональна одиниця може змінювати своє територіальне функціонування: **Bleu**, **Blue** ‘квебекський консерватор’, **Red Rouge** ‘квебекський ліберал’, однак словник фіксує їх уживання і поза межами Квебеку – в Онтаріо і

Манітобі. Аналогічно змінювались одиниці, які виникли на сході Канади, але пізніше стали відомі на інших територіях: **Loyalist, pre-loyalist, post-loyalist / Late(r) Loyalist, Quebecois, Quebecker**.

У тематичному ряді позначення людей за їх поведінкою, станом спостерігаються лише однозначні стандартні і діалектні лексичні одиниці, територіально обмежені однією провінцією або суміжними територіями, як, наприклад, регіолектна лексика Ньюфаундленда. Ізольованість даного регіолекту відображається в семантиці однозначних регіональних одиниць – **jowler, jinker**. Відмічаємо також однозначні слова територіального узусу Нової Шотландії – **flutterbug, sook, gimp** та Нью-Бранзуїка – **wharf rat, blow**.

Позначення людей у східному ареалі канадської англійської мови взаємодіють із загальнонаціональною лексико-семантичною системою за допомогою переносних і номінативно-похідних ЛСВ у відношеннях синонімії між однозначними регіональними одиницями.

Таким чином, ЛСГ №1 позначення людей має стійкість тематичних рядів, її найбільша семантична різноманітність номінацій виявляється в східному ареалі. Включення регіональних одиниць у загальнонаціональну лексико-семантичну систему здійснюється тут, як правило, через загальноканадський ЛСВ багатозначних слів.

Позначення тварин і рослин (ЛСГ № 2). Тематичні ряди ЛСГ № 2 східного ареалу Канади:

1. *Риба і морські тварини*: **gaspereau** ‘різновид оселедця’ (П.П.); **kiack** ‘різновид оселедця на Східному узбережжі і Великих Озерах’ (Н.Ш.); **caplin** ‘різновид атлантичної тріски’ (П.П.); **frost fish** ‘дрібна атлантична тріска’ (П.П.); **togue** ‘північно-американський оселедець’ (П.П.); **fat, whitecoat, whiteback, beater, bedlamer** ‘тюлень з білою шкірою’ (Ньюф.).

2. *Дерева, куці*: **Indian pear**: 1. Плід дикої північно-американської груші → 2. Кущ дикої американської груші (С.); **shadbush** ‘кущ дикої груші’ (П.П.); **bakeapple, baked apple** (А.П.): 1. Низькоросла болотна рослина (1775 р.) → 2. Ягода низькорослої болотної рослини (1778 р.).

Лексичні одиниці в тематичному ряді (1) ‘риба і морські тварини’ не мають семантичної різноманітності і не виходять за межі східного ареалу. Однозначні позначення різних видів оселедця – **gaspereau, kiack, togue** є регіональними гіпонімами загальноанглійського слова **herring** ‘оселедець’. Подібні відношення спостерігаються між загальноанглійською одиницею **cool** ‘тріска’ та її регіональними синонімами східного ареалу – **caplin, frost fish**. Синонімічний ряд ньюфаундлендських регіоналізмів **fat, whitecoat, whiteback, beater, bedlamer** також має семантичні особливості. **Fat** – багатозначне слово і позначає поняття ‘тюлень з білою шкірою’ в переносному значенні: **fat** (Ньюф.) – 1. Січковий міхур тюленя (1850 р.) → 2. Шкіра тюленя з січковим міхуром (1925 р.) → 3. Тюлень з білою шкірою (1928 р.).

Значення тварини (ЛСВ 3) утворено по типу ‘частина → ціле’ від ЛСВ 2, який, у свою чергу, сформувався на основі такого ж типу перенесення значення від ЛСВ 1. **Whitecoat** – ‘біла шкіра’ і **Whiteback** – ‘біла спина’ – синоніми того ж самого типу перенесення значення, що і слово **fat**.

Бісемічна лексична одиниця **Indian pear** ‘плід дикої груші’ (1822 р.) функціонує на сході країни. Її ЛСВ 2 – результат перенесення значення за типом ‘ціле → частина’ від ЛСВ 1. Обидва ці ЛСВ одиниці **Indian pear** мають загальноканадські синоніми – **serviceberry, pear, poire**, отже включаються в загальнонаціональну лексико-семантичну систему через семантичні відношення з загальноканадськими синонімами.

Таким чином, відмічається більша кількість бісемічних і полісемічних слів, ніж моносемічних. У цілому, лексика даної ЛСГ є парадигматично активною, що відображається в її активній взаємодії із загальнонаціональними лексичними одиницями. Синонімічні відношення різних типів (внутрішньорегіолектні, міжрегіолектні, регіолектно-національні) повною мірою представлені в ЛСГ № 2 позначень тварин і рослин. Так, у східному ареалі відмічаються синонімічні відношення як з регіональними, так і з загальноканадськими лексичними одиницями.

Позначення їжі і напоїв (ЛСГ № 3). Тематичні ряди ЛСГ № 3 східного ареалу Канади:

1. *Їжа*: **grunt** (П.П.), **fungy** (Н.Ш.) – ‘пиріг або пудинг з чорницею’; **frying-pan bread** – ‘хлібець, спечений на сиропі’ (П.П.); **sheet of cake** – ‘плоский хлібець’ (Н.Ш., діалект.); **horse beans** – ‘бобові великого розміру’ (Н.Ш., діал.);

2. *Спиртні напої*: **caribou, loup-garou, whisky-wine** – ‘коктейль зі спирту та червоного вина’ (К.); **whisky-blanc** – ‘питний етиловий спирт’ (К.); **screech** (Ньюф.) – 1. Міцний дешевий спиртний напій; 2. Міцний темний ром; 3. Коктейль із різних сортів рому; **jakey, tutti-frutti** – ‘імбірний фруктовий алкогольний напій’ (П.П., діал.); **tiger sweat** – ‘вид самогону, популярного серед лісорубів’ (Н.Ш., діал.); **Lunenburg champagne** – ‘ром’ (Н.Ш., діал.).

ЛСГ № 3 позначень їжі та напоїв на сході Канади включає лише два тематичні ряди, які містять помітну кількість однозначних та ізольованих діалектних лексичних одиниць. Тематичний ряд позначень їжі

включає, в основному, назви народних страв різних регіонів сходу Канади. Більша частина такої лексики – однозначні діалектні слова, які не мають ані загальноканадських, ані стандартних регіолектних синонімів. Територіально вони є лише новошотландськими діалектними лексичними одиницями. У даному тематичному ряді знаходимо синонімічну пару, однозначні члени якої пов'язані внутрішньорегіональною синонімією: **grunt** (П.П.) – **fungy** (Н.Ш.) – ‘пиріг або пудинг з чорницею’.

Однозначний стандартний регіоналізм **frying-pan bread** ‘хлібець, спечений на сиропі’ має діалектний синонім новошотландського регіону **sheet of cake** (Н.Ш., діалект.). У загальноканадській лексиці існують синоніми до цих слів: **baking-powder bannock**, **trail biscuit**, **galette** (загальноканад.). Згідно з датуванням їх появи в мові за словником, очевидним є той факт, що центральним компонентом синонімічного ряду є **baking-powder bannock** (1913 р.), оскільки інші загальноканадські одиниці в даному ряді виникли пізніше і мають деякі обмежені семантичні і функціональні ознаки (**trail biscuit** (1959), **bush bread** (1950 р.)). Слово **galette**, хоч і не містить у словнику обмежувальних маркерів, має позначку французького запозичення та використання здебільшого у франко-канадському або близько франко-канадському середовищі.

У тематичному ряді ‘спиртні напої’ однозначні ізольовані одиниці представлені діалектизмами або лише Нової Шотландії (згідно зі словниковими територіальними маркерами), або обох Приморських Провінцій – Нової Шотландії і Нью-Брансуїка. **Jakey** і **tutti-frutti** є внутрішньорегіональними діалектними повними синонімами.

Бісемічний іменник **screech**, який має початкове значення ‘дешевий міцний спиртний напій’ (1945 р.) розвиває в результаті спеціалізації похідне значення ‘міцний темний ром’ (1957 р.), а потім – ЛСВ 3 ‘коктейль із суміші різних сортів рому’ (1958 р.) (за типом перенесення значення ‘частина→ціле’).

У даній ЛСГ №3 східного ареалу відмічається також синонімічний ряд, до складу якого входять багатозначні слова. Так, квебекські одиниці **loup-garou** і **caribou** в метафоричному значенні ‘коктейль зі спирту і червоного вина’ являють собою переосмислення на базі асоціації за схожістю основних ЛСВ з ЛСГ №2 ‘позначення тварин і рослин’: **loup-garou** – 1. Перевертень (К., 1901 р.); 2. Коктейль зі спирту і червоного вина (К., 1959 р.); **caribou** – 1. Північний олень (1665 р.); 2. Коктейль зі спирту і червоного вина (К., сл., 1952 р.). Обидва ці слова в переносному значенні пов'язані синонімічними відношеннями з первісним позначенням даного поняття – **whisky-wine** (К., 1899 р.), та виконують додаткову характеризуючу функцію по відношенню до даного початкового поняття.

Таким чином, однозначні ізольовані одиниці є властивими діалектизмам східного ареалу. Стандартні регіолектні одиниці східного ареалу зазвичай бісемічні або однозначні, але парадигматично активні, тому що вони мають багаточисленні синонімічні відношення.

Позначення транспортних засобів (ЛСГ №4). Тематичні ряди ЛСГ №4 східного ареалу Канади:

1. *Водний транспорт:* **punt** ‘весельний човен із кілем’ (Ньюф.); **Cape Island boat / cape-islander** (розм.) ‘човен для озера та річок’ (П.П.); **canoe** ‘маленький весельний човен’ (Ньюф.); **saltie** ‘океанське судно’ (В.О., сл.); **wheel** ‘маленький моторний човен’ (Н.Ш., діал.); **trapboat** ‘човен для перевезення невода’ (Ньюф.);

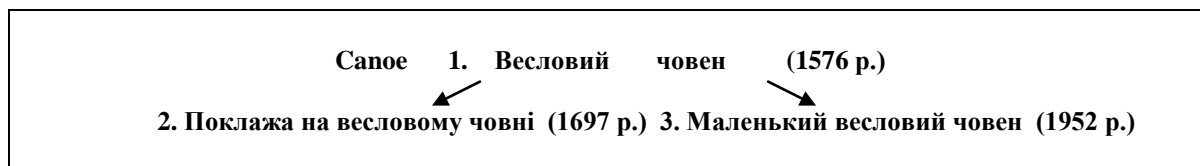
2. *Сухопутний транспорт:* **pung** ‘низькі сани з розкладними сидіннями’ (П.П.); **sloven** ‘невелика вантажна повозка’ (А.П., діал.).

Нечисельні позначення транспортних засобів у східному ареалі англо-канадської мови представлені в основному номінаціями водних транспортних засобів. Ці регіоналізми відносяться до тих провінцій, у яких традиційно основним заняттям є рибальство, мореплавання, судобудівництво. Певна частина лексичних одиниць у даному тематичному ряді являє собою однозначні, ізольовані номінації місцевих реалій, тобто видів транспортних засобів, розповсюджених на будь-якій одній території: **punt** (Ньюф.), **wheel** (Н.Ш., діал.), **trapboat** (Ньюф.).

Синонімічна пара **Cape Island boat, cape-islander**, елементи якої відносяться до регіолекту Приморських Провінцій, представлена однозначними словами з вузьким діатопічним діапазоном. Оскільки, згідно з словниковими позначками, між даними синонімами існує стильова відмінність (**Cape Island boat** – нейтральне слово, **cape-islander** – розмовна одиниця), відношення між ними являють собою стилістичну синонімію.

Регіолектна одиниця **saltie** (В.О.) розвиває, окрім основного сленгового значення ‘океанське судно’, також сленговий метонімічний ЛСВ на основі переносу локального типу ‘територія - людина’: 1. Океанське судно → 2. Матрос на океанському судні (сл.). Дана регіолектна бісемічна одиниця є ізольованою від загальнонаціональної лексико-семантичної парадигми.

Регіолектне значення слова **canoe** ‘маленький весловий човен’ (Ньюф.) є одним із ЛСВ у семантичній структурі полісемантичного слова:

Таблиця 3 – Семантична структура полісемантичного слова **canoe**

Регіолектне значення (ЛСВ 3) утворено в результаті спеціалізації загальноканадського ЛСВ 1. ЛСВ 2 є також загальнонаціональним, отже **canoe** є елементом загальноканадської лексико-семантичної системи. Канадський ЛСВ ‘маленький весловий човен’ (ЛСВ 3) розширює діатопічний діапазон і в значенні ‘маленький спортивний весловий човен’, ‘canoe’ стає одиницею загальноанглійського вокабуляря і інтернаціоналізмом [9; 10].

Позначення сухопутного транспорту представлені на сході Канади ізольованим індіанізмом **pung** ‘низькі сани з розкладним сидінням’ і однозначним діалектизмом **sloven** ‘невелика вантажна повозка’. Дані одиниці не демонструють тісних зв’язків із загальноанглійською лексико-семантичною системою.

Регіонально-національна синонімія, за якої загальноканадське слово (домінанта) має ряд місцевих специфічних відповідностей, є проявом закону синонімічної атракції в національній лексико-семантичній системі канадської англійської мови, коли якась значуща реалія отримує найменування у всіх ЛСГ як національного вокабуляря, так і в лексиці територіальних узусів. Такий тип синонімії є особливо характерним для ЛСГ позначення тварин і рослин та спостерігається у східному ареалі.

Національна лексико-семантична система сучасної англійської мови в Канаді динамічно розвивається в умовах досить активної взаємодії регіональної лексики із загальнонаціональною, до того ж остання, як правило, сама є результатом функціонально-територіального розвитку регіоналізмів.

Роль регіональних одиниць у формуванні національної стандартної лексико-семантичної системи безпосередньо залежить від їх парадигматичної активності, яка зумовлена номінативною актуальністю даного шару лексики, законом синонімічної атракції, згідно з яким найбільш важливі реалії життя канадців отримують більшу кількість позначень, схильних до регіональної варіативності.

Лексика регіонального походження, як і загальнонаціональна в цілому, формувалася і досі формується в Канаді в умовах історичного і сучасного мультилінгвізму, використовуючи як власні ресурси, так і запозичення з французької, німецької, американської, аборигенних та інших мов. Отже, відображення різноманітних культур, світоглядів, картин світу найяскравіше зберігається і відбивається саме на регіональному рівні мови. Лексика регіонального походження не тільки являє собою суттєву дивергентну ознаку низового рівня функціональної парадигми канадського варіанта англійської мови, регіоналізми розширюють базові ресурси розвитку національного вокабуляря, зміцнюючи самотутню нормативну основу канадського варіанта літературної англійської мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Степанов Г.В. Объективные и субъективные критерии определения понятия "вариант языка" / Г.В. Степанов // Типология сходств и различий близкородственных языков. – Кишинев: Изд-во Штиинца, 1975. – С. 22-32.
2. Чередниченко А.И. Метафорические вопросы языкового варьирования / А.И. Чередниченко // Грамматические и лексические аспекты регионального варьирования полинациональных языков. – К. : Изд-во КГПИИЯ, 1988. – С. 6-12.
3. Жлуктенко Ю.А. Теория национальных вариантов языка / Ю.А. Жлуктенко // Варианты полинациональных литературных языков. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 5-19.
4. Haugen E. Dialect, Language, Nation // American Anthropologist. – 1966. – N 68. – P. 922-935.
5. Avis W.S. Canadian English in its North American Context // Essays and Articles by W.S. Avis. – Kingston: Military College of Canada, 1978. – P. 35-49.
6. Görlach M. Varieties of English Around the World // Englishes. Studies in Varieties of English 1984-88. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamin Publishers, 1990. – 212 p.
7. McConnell R.E. Our Own Voice: Canadian English and How It Came To Be. – Toronto: Gage, 1978. – 276p.
8. A Dictionary of Canadianisms on Historical Principles / Ed. by W.S. Avis et al. – Toronto: Gage, 1967. – 927 p.
9. Compact Dictionary of Canadian English / Ed. by Th.P. Paikeday. – Toronto: Holt, Rinehart and Winston, 1976. – 844 p.
10. The Canadian Intermediate Dictionary. – Toronto: Gage, 1979. – 1957 p.

СИНТАКСИЧЕСКАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ АНАЛИТИЧЕСКИХ ЗАГАДОК-ИСТОРИЙ

Мамедова А.И., к.филол.н., доцент, Шапочка М.А., студент

Запорожский национальный университет

В статье рассматриваются структура и синтаксическая организация немецких аналитических загадок-историй.

Ключевые слова: синтаксические структуры, текст загадки, подсказка, текст отгадки.

Мамедова А.И., Шапочка М.О. СИНТАКСИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ АНАЛІТИЧНИХ ЗАГАДОК-ІСТОРИЙ / Запорізький національний університет, Україна

У статті розглядається структура та синтаксична організація німецьких аналітичних загадок-історій.

Ключові слова: синтаксичні структури, текст загадки, підказка, текст відгадки.

Mamedowa A.I., Shapochka M.A. THE SYNTACTIC ORGANIZATION OF ANALYTICAL RIDDLES-HISTORIES / Zaporizhzhya National University, Ukraine

In article the structure and the syntactic organisation of analytical riddles-histories are considered.

Key words: syntactic structures, the riddle text, the help, the answer text.

Языковые единицы, находящиеся в центре внимания современной лингвистики часто рассматриваются с синкретической точки зрения, т.е. речь идет о комплексном подходе к их изучению. Они рассматриваются в номинативном и коммуникативном аспектах [1, с. 245; 2, с. 10]. Особое внимание концентрируется в последнее время на простых синтаксических конструкциях с их составными частями, а также на сложных предложениях, их моделированию и существованию в разных дискурсах [3, с. 102; 4, с. 30].

Несмотря на то, что синтаксис и синтаксические единицы являются достаточно исследованной темой в работах современных лингвистов, синтаксическим структурам малых фольклорных форм практически не уделялось внимания. Именно этот факт и обуславливает актуальность данной статьи. Ее объектом выступают аналитические загадки-истории, а предметом – их синтаксическая организация.

Аналитические загадки-истории (в дальнейшем АЗИ), как и обычные традиционные загадки, относятся к малым фольклорным формам. В отличие от них АЗИ представляют собой небольшие по объему истории-рассказы, часто криминального, мистического или бытового характера. Отличительной особенностью данного фольклорного жанра является не только их вариативность при наличии авторства, но и название и троичная структурированность. Каждая аналитическая загадка-история включает в себя не только сам текст загадки, но и несколько подсказок, которые помогают решить поставленную задачу и текст разгадки: „**Tränen zu Lottogewinn**“

Als er von seinem Lottegewinn erfuhr, weinte er. Warum?

a/ Er weinte vor der frohen Botschaft;

b/ Er war ganz normal gestimmt, also weder traurig noch überglücklich

{*Er schnitt gerade Zwiebeln, als er im Radio von seinem Glück erfuhr*}.

Приведенная выше загадка, имеет заголовок: „Tränen zu Lottogewinn“, который изначально частично определяет тематику, которая будет затрагиваться в данной загадке. Сам текст (Als er von seinem Lottegewinn erfuhr, weinte er. Warum?) задает условие самой загадки и главный вопрос, на который предстоит ответить. Наличие подсказок (a/ Er weinte vor der frohen Botschaft; b/ Er war ganz normal gestimmt, also weder traurig noch überglücklich) помогает найти правильный ответ. Присутствие традиционного ответа не исключает возможности наличия собственного.

Синтаксическая организация данного вида загадок может быть рассмотрена только в комплексе, а именно, отдельно может быть рассмотрена синтаксическая структура самого текста загадок, их подсказок и их ответов. Наиболее простой представляется нам синтаксическая структура подсказок АЗИ. Все они представлены исключительно микротекстами, состоящими из простых распространенных предложений или паратаксиста (85%): „**Messermord**“ Jose ersticht seine Geliebte und ist völlig überrascht, als sie verblutet. Warum? a/ Jemand hatte das Messer ausgewechselt; b/ Jose hat schon oft auf seine Geliebte eingestochen, doch war bislang nie etwas passiert {*In der Oper wird gerade Carmen gegeben. Bestandteil der Handlung ist es, dass der Held Jose seine Geliebte Carmen ersticht. Das geschieht normalerweise mit einem sogenannten Theaterdolch. Diesmal hatte aber ein Bösewicht den Dolch vertaucht, um sich an der Opernsängerin zu rächen. Jose hat also unwissentlich einen richtigen Dolch in der Hand und er ersticht ohne Absicht Carmen*}. При этом союзная и бессоюзная связь распределяется в паратаксисте в текстах подсказок, практически, поровну:

- паратакис с союзной связью: „**Einsperurmaßnahme**“ Ben sperrt sich auf dem Klo ein, obwohl er gar keinen Drang verspürt. Warum? (a/ Ben muss zwar nicht, aber er muss es doch tun; b/ Kurz zuvor hatte Ben ein Treppchen bestiegen) {Ben muss zur Doppingkontrolle Urin lassen};

- паратакис с бессоюзной связью: „**Kaviar mit Folgen**“ Erna und Fred gingen so richtig schön essen mit Kerzenlicht. Kaviar und Krimsekt. Später wurde ihnen fürchterlich schlecht. Warum? (a/ Das Essen war völlig in Ordnung; sie aßen auch nicht zu viel; b/ Das Restaurant ändert ständig seinen Ort) {Es war ein Schiffsrestaurant und die beiden wurden seekrank}.

В более редким случаях подсказки представлены гипотаксисом, что составляет не более 15% от общего количества структур: „**Ausbrecher gestellt**“ Der Ausbruch gelingt nicht. Die Verfolger holen den Mann rasch ein. Obwohl sie ihn erkennen, nehmen sie ihn nicht fest, sondern passieren ihn einfach. Warum? (a/ Der Verfolger ist sauer, dass die Verfolger nicht bei ihm bleiben; b/ Alle haben ein gemeinsames Ziel) {Bei einem Radrennen haben die anderen Radfahrer den Ausbrecher eingeholt und hinter sich gelassen}. Спектр задействованных придаточных предложений скуден. Его репрезентантами выступают: дополнительные придаточные предложения (см. выше), темпоральные, условные, атрибутивные: „**Killerheim**“ Der zukünftige Killer wurde schon von seinen Eltern verlassen. Er wuchs bei Pflegeeltern auf, zeigte sich aber höchst undankbar, denn er brachte die leiblichen Kinder seiner Pflegeeltern um. Wie heißt der Killer? (a/ Seine Eltern brachten ihn zu den Pflegeeltern, die ihn gar nicht haben wollten; b/ die leiblichen Kinder der Pflegeeltern brachte der Killer um, indem er sie buchstäblich hinausschmiss) {Der Killer ist ein Kuckuck, der üblicherweise den Nachwuchs seiner „Pflegeeltern“ tötet, um selbst mehr Futter zu bekommen}.

Такое распределение синтаксических структур определяется ролью подсказок при решении загадок. Подсказка должна быть достаточно коротка, поскольку она должна содержать в себе ответ, но при этом определенный намек на правильный ответ в ней должен присутствовать. Этим, на наш взгляд, и определяется превалирование простых структур в подсказках в АЗИ.

Более широкий спектр синтаксических структур презентируют непосредственно сами тексты загадок. Они представляют собой, в основном, минитексты, которые состоят из целого комплекса синтаксических структур. В основном, все минитексты подразделяются на три основные группы:

а/ минитексты, состоящие преимущественно из простых предложений (54%): „**Dumm gelaufen**“ Jemand schiebt einen Stein vor ein Hotel, zahlt 40000 Euro und geht weiter. Wo liegt das Hotel? (a/ In welcher Stadt das Hotel liegt, wissen wir nicht, aber wir kennen den Namen der Straße, in der es liegt; b/ das Hotel hat ein rotes Dach und ist sehr klein) {Das Hotel liegt in der Schlossallee von Monopoly};

б/ минитексты, включающие в себя простые предложения и паратакис (31%): „**Luft weg**“ Jemand kriegt keine Luft mehr. Viele Leute stehen tatenlos herum, alle freuen sich! Warum? (a/ Alle sind festlich angezogen; b/ Es ist Wasser im Spiel) {Ein Baby wird getauft, und zwar auf traditionelle Weise, nach der der ganze Körper unter Wasser getaucht wird};

в/ минитексты, состоящие из простых предложений и гипотаксиса (10%): „**Ausbrecher gestellt**“ Der Ausbruch gelingt nicht. Die Verfolger holen den Mann rasch ein. Obwohl sie ihn erkennen, nehmen sie ihn nicht fest, sondern passieren ihn einfach. Warum? (a/ Der Verfolger ist sauer, dass die Verfolger nicht bei ihm bleiben; b/ Alle haben ein gemeinsames Ziel) {Bei einem Radrennen haben die anderen Radfahrer den Ausbrecher eingeholt und hinter sich gelassen};

г/ минитексты, включающие в себя простые предложения, пара- и гипотаксис (5%): „**Tödliches Wiedersehen**“ Zwei Männer stehen an der gleichen Stelle. Nun startet der eine genau nach Osten, der andere nach Westen. Als sie sich wiedersehen, fallen beide tot um. Warum? (a/ Sie hatten einen Streit und haben sich gegenseitig umgebracht; b/ Schon nach wenigen Schritten sehen sie sich wieder) {Die beiden erschießen sich gegenseitig bei einem Duell}. Набор придаточных предложений повторяет по своей структуре предложения, представленные в текстах подсказок, а именно репрезентантами гипотаксиса выступают дополнительные, темпоральные и условные.

Синтаксическая структура текстов АЗИ не исчерпывается только выше названными структурами. Достаточно часто гипотаксис и паратакис образуют синтаксические комплексы:

с инфинитивными оборотами: „**Die Reise nach Mekka**“ Die Kaaba in Mekka, das Heiligtum des Islams, ist nur für Moslems zugänglich. Um sich dort einzuschleichen, verkleidete sich ein westlicher Reporter wie ein Araber, stieg in den Bus nach Mekka und tat so, als läse er eifrig Koran. Trotz seiner perfekten Verkleidung erkannte sein Sitznachbar den Betrug. Warum? (a/ Der Sitznachbar konnte zwar nicht die Augen des Reporters sehen, wohl aber, wie er in Koran blätterte; b/ Arabische Bücher sind generell anders aufgebaut als unsere Bücher) {Arabische Schrift wird von rechts nach links gelesen. Der Reporter hatte aber nicht bedacht, dass arabische Bücher folgerichtig von links nach rechts umgeblättert werden. Dadurch hat er sich verraten};

с аппозицией: „**Der perfekte Mord**“ Rustelli, der beste Seiltänzer der Welt, führt im Zirkus wieder mal eines seiner atemberaubenden Kunststücke auf. Jetzt hat er sich sogar die Augen verbunden und trippelt auf dem Seil.

Das Publikum sitzt mit offenem Mund – plötzlich ein Schrei, die Zuschauer erheben, Rustelli ist vom Seil gefallen und liegt tot am Boden. Was ist passiert? (a/ Rustelli hat eine falsche Information bekommen; b/ Jemand hat zu früh aufgehört) {*Ein Trapezartist springt in dem Moment los, in dem die Musik aufhört, um von einem anderen Artisten aufgefangen zu werden. Durch das zu frühe Ende des Trommelwirbels kommt das gesamte Timing der Nummer durcheinander, ein Artist stirbt*};

с прямой речью: „**Wache mit Lache**“ Zwei Soldaten schieben Wache. Ihr Auftrag ist es, eine Straße zu bewachen. Einer der beiden Wachen sieht nach Westen, der andere nach Osten. Plötzlich sagt der eine: „Du lächelst ja!“ Woher konnte er das wissen? (a/ Beide waren nur ein paar Schritte voneinander entfernt. Sie hatten keinen Spiegel oder ähnliches; b/ Wie erkennen Sie eigentlich, dass Ihr Gegenüber lächelt?) {*Die beiden stehen nicht Rücken an Rücken, sondern so, dass sie sich ins Gesicht sehen können, wie wenn sie miteinander sprechen würden*}.

Самой богатой по своей синтаксической структуре являются тексты отгадок. Они демонстрируют те же самые группы, что и предыдущие части аналитических загадок-историй: Тексты, состоящие из простых предложений; из простых предложений и паратаксиса, из простых предложений и гипотаксиса, из простых предложений, пара- и гипотаксиса. Однако, мы оставляем за собой право продемонстрировать те, синтаксические комбинации, которые не были заявлены ни в подсказках, ни в самих текстах АЗИ.

Так, в отличие от предыдущих групп текст отгадки может состоять только из одного простого предложения (10%) : „**Übergabe ist nicht gescheitert**“ Petra wartet auf etwas. Als sie es endlich erhält, gibt sie es so schnell sie kann an Paula weiter. Warum? (a/ Es handelt sich um einen Stock; b/ Petra läuft von Übergabe zur Übergabe) {*Petra ist Staffelläuferin*}. Следует также отметить, что определенная часть текстов отгадок (48%) представляют собой минитексты достаточного большого объема, по сравнению с объемом текстов и подсказок АЗИ: „**Die Leiche im Schnee**“ Eine nackte Leiche liegt im Schnee, ein abgebrochenes Streichholz in der Hand. Warum? (a/ Als die Person das Streichholz in die Hand nahm, wusste sie, dass sie sterben musste; b/ Bevor sie starb, befand sich die Person in der Luft) {*Zwei Ballonfahrer überquerten Grönland. Vor dem Ziel ging der Brennstoffvorrat zur Neige, der Ballon verlor Höhe. Nachdem sie allen Ballast über Bord geworfen hatten, und auch das Abwerfen der Kleidung nicht half, blieb nur ein letzter Ausweg: Einer der beiden musste aus dem Ballon springen. Sie zogen Streichhölzer. Derjenige, der das kürzere zog, sprang*}.

Текст приведенной загадки представляет собой минитекст достаточного большого объема. Его синтаксическая структура охватывает весь спектр синтаксических связей:

- простые предложения: Zwei Ballonfahrer überquerten Grönland,
- паратаксис: Vor dem Ziel ging der Brennstoffvorrat zur Neige, der Ballon verlor Höhe.,
- синтаксический комплекс (простое предложение и гипотаксис): Nachdem sie allen Ballast über Bord geworfen hatten, und auch das Abwerfen der Kleidung nicht half, blieb nur ein letzter Ausweg: Einer der beiden musste aus dem Ballon springen. Sie zogen Streichhölzer.,
- гипотаксис: Derjenige, der das kürzere zog, sprang.

Приведенные выше выкладки не дают полной картины синтаксической структуры аналитических загадок-историй, т.к. материалом для исследований послужили только 150 текстов подобных загадок, что несомненно открывает дальнейшие перспективы в исследовании этих представителей малого фольклорного жанра. Однако, следует отметить, что синтаксическая структура всех трех частей этих загадок во многом идентична. При этом, наиболее обширно представлены синтаксические структуры именно в отгадках, что, скорее всего объясняется тем, что в отгадке сконцентрирована основная информация, объясняющая не только загадку, но и называющая непосредственно ответ (отгадку).

ЛИТЕРАТУРА

1. Корбозерова Н.М. Передумови для змін у мові та мовленні / Н.М. Корбозерова // Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук. праць. – 2003. – С. 244-250.
2. Приходько А.М. Складносурядне речення в сучасній німецькій мові / Приходько А.М. – Запоріжжя: ЗДУ, 2002. – 292 с.
3. Тестелец Я.Г. Введение в общий синтаксис / Тестелец Я.Г. – М.: Российский государственный гуманитарный университет, 2001. – 800 с.
4. Meibauer J. Pragmatik: Eine Einführung / Jörg Meibauer. – Tübingen: Starffenburg-Verl. B. NarrGmbH, 2001. – 208 s.
5. CUS. Was ist hier passiert? – Eichborn A5G, Frankfurt am Main; 2002. – 126 S.

ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ РУССКОЙ РЕЧИ В СОВРЕМЕННОМ УКРАИНСКОМ ТЕЛЕЭФИРЕ (НА МАТЕРИАЛЕ СИТКОМА «РЕАЛЬНЫЕ ПАЦАНЫ»)

Мацегора И.Л., к.филол.н., доцент

Запорожский национальный университет

В статье рассматривается устная русская разговорная речь в украинском телеэфире на материале конкретного телепродукта. Анализируются фонетические и морфологические особенности данного явления. Спрогнозирована дальнейшая перспектива работы в данном направлении.

Ключевые слова: литературная норма, диалектная речь, безударный вокализм, стяженная форма, синтаксическая конструкция

Мацегора І.Л. ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ РОСІЙСЬКОГО МОВЛЕННЯ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ТЕЛЕЕФІРІ (НА МАТЕРІАЛІ СІТКОМА «РЕАЛЬНІ ХЛЮПЦІ») / Запорізький національний університет, Україна

У статті розглядається російське усне розмовне мовлення в українському телеєфірі на матеріалі конкретного продукту. Аналізуються фонетичні та морфологічні особливості цього явища.

Спрогнозована подальша перспектива роботи в цьому напрямку.

Ключові слова: літературна норма, діалектне мовлення, ненаголошений вокалізм, стягнена форма, синтаксична конструкція.

Matscegora I.L. PARTICULARITIES TO REALIZATION RUSSIAN SPEECH IN MODERN UKRAINIAN TELEEFIRE (ON MATERIAL OF SITKOM «РЕАЛЬНЫЕ ПАЦАНЫ»)/ Zaporizhzhya national university, Ukraine

Spoken russian colloquial speech is considered In article in ukrainian teleethire on material concrete telecast. They Are Analysed phonetic and morphological particularities given phenomenas. Sprognoziovana the most further prospect of the work in given direction.

Key words: literary rate, dialectal speech, unaccented vocalism, amassed form, syntax design

Состояние современного русского языка в конце XX ст., изменения, которые в нем активно происходят, нуждаются во внимательном изучении и освещении с целью выработки оценок и рекомендаций с позиций объективности и исторической целесообразности. Динамика языкового развития столь ощутима, что не оставляет равнодушных ни в кругу лингвистической общественности, ни в среде журналистов и публицистов, ни среди обычных граждан, которые профессионально не связаны с изучением языка.

В последние два десятилетия появился ряд лингвистических работ, посвящённых изучению состояния русского языка в к. XX–нач. XXI столетия и происходящих в нём изменений. Авторы этих работ исследуют новшества в лексике русского языка, например: [1; 3; 5], в семантике, словообразовании, грамматике [4; 5; 6; 11], в стилистических характеристиках слова и в соотношении функциональных стилей и речевых жанров [2; 8], в стереотипах речевого поведения [7]. В этих работах отмечаются социальные причины происходящих изменений. Как следствие этих процессов происходит, по мнению Б.Ю. Нормана, «смягчение литературной нормы» [10, с. 67], допущение в литературный речевой оборот таких средств, которые до недавнего времени считались принадлежностью некодифицированных подсистем русского национального языка. Массовое вхождение в литературно-речевой обиход инноваций вызывает необходимость оценки этих элементов как с позиций нормы, так и в отношении социальной маркированности.

Целью данного исследования является рассмотрение и анализ некоторых фактов, характерных для русской речи современного периода. В качестве объекта наблюдения была выбрана разговорная речь в украинском телеэфире (телеканал ТЕТ) и продукт производства российской компании «Голд амедиа групп» ситком «Реальные пацаны». Кратко об объекте наблюдения. По сюжету ситкома (городской комедии) в рамках социальной программы по поддержке трудной молодёжи, за Коляном (это главный герой сериала), который получил два года условно, все время ходит оператор, который снимает его жизнь как какое-нибудь реалити-шоу. Колян очень простой, добрый и безотказный, из-за чего часто попадает в различные ситуации. Раньше он был, что называется «дворовым пацаном», теперь пытается быть цивилизованным членом общества. Встречается с девушкой из своего двора, Машкой, но влюблён в другую – Леру, дочку богатого папы. Богатая внутренняя жизнь и терзания Коляна составляют стержень сюжета «Пацанов». Местом действия выступает город Пермь Российской Федерации, с присущим этому краю специфическим говором, который является своеобразным стилистическим приёмом персонификации главных героев и выступает предметом нашего анализа.

Анализ речевых особенностей проводился с учётом региональной специфики представленного в ситкоме действия (Вологодско-Вятская группа говоров [7, с.24]), а также сопоставления с ближайшим областным словарём, выявленных в ходе наблюдения фактов [11].

Наблюдения над речью «Реальных пацанов» показывают, что в украинском телеэфире налицо элементы диалектной речи Вологодско-Вятской группы среднерусских говоров с типичными и полутипичными чертами данной языковой среды. Особенности представлены на всех уровнях и классифицированы нами следующим образом:

Фонетические. Здесь можно наблюдать самый обширный спектр вариаций: как от особенностей темпа речи и интонации, так и в области безударного вокализма, который распознается без помощи специальных экспериментальных исследований (особенности гласного первого предударного слога). Например, (употребление приводится в транскрипции)

- ✓ [Э...эээ я ни пьн'ала?? Этá чё за мьчалкá?] (Машка увидела Коляна на природе с его новой девушкой Лерой в момент, когда он намазывал ей спину солнцезащитным кремом);
- ✓ [Йá не пьн'ала? Ты че отстрьн'áиш'с'ъ ть áт м'ин'ъ?] (Валя, подруга Машки своему парню Эдику, который демонстративно отвергает её ухаживания)
- ✓ [Ты смáтри кыкáйь!! Вч'ира с мьим Кол'кай б'ьр'ьм'эньйь, с'ьодн'а с этим – НЕ б'ьр'ьм'эньйь! Свьэлта!!] (мать Коляна узнала о ложной беременности Машки и её походе с врачом-гинекологом)
- ✓ [Ну че с'ьд'им.. Ч'ьи ган'йáьм?]
- ✓ Арменка, ты не [ду:мьй], я не [зьби:лá], у меня для тебя тоже есть [пьдарьч'ьк] (мать Коляна своему сожителю о подарке на годовщину)
- ✓ Ну ты [пьсмьтр'и] [скьт'инь] какая, и где я ему деньжищи то найду на равноценный [пьдарáк] (мать Коляна о стоимости подарка сожителя на годовщину)

Данные примеры свидетельствуют о наличии их оформления по типу интонационной конструкции (далее ИК) -6, где тон, в отличие от ИК-3, оформляющей вопрос в литературном языке, в постцентровой части остаётся высоким. Кроме того, присутствуют и особенности ритмической структуры слова, где идёт резкое переменение ударного и безударного слогов, предопределяющих также и особенности безударного вокализма в 1-ом слоге. Для данной местности характерно оканье как типичная примета (по данным областных словарей [11]), однако в чистом виде в анализируемых речевых образцах оно отсутствует. Наблюдаются следующие произносительные особенности, которые свидетельствуют о полной редукции первого предударного слога в отличие от орфоэпических норм русского литературного языка, например: [ч'ии гьнайэм] – лит. ЧАИ ГОНЯЕМ – иканье (как исключение); [пьрмал'нь] – лит. НОРМАЛЬНО; [мьчалкь] – лит. МОЧАЛКА; [пьдарач'эк] – лит. ПОДАРОЧЕК; [пьсмьтр'и] – лит. ПОСМОТРИ; [скьт'инь] - лит. СКОТИНА.

Заметим, что такие речевые «недочеты» в ситкоме представлены в основном в речи женской половины персонажей, которые имеют соответствующий социальный статус и культурно-образовательный уровень (Машка – работает около аптеки таблеткой-засывалой; мать Коляна – повар в столовой местного Дворца культуры, Валя – не имеет образования и перебивается от увольнения к увольнению работой в уличных торговых точках). Им противопоставлены персонажи, чья речь с точки зрения норм литературного русского языка, не грешит подобными отклонениями. Это Лера – студентка престижного факультета Пермского государственного университета, некоторые Лерины ухажёры, участковый Ознобихин, а также ряд эпизодических героев, речевой контраст с которыми вполне очевиден.

Морфологические. В анализируемом фрагменте выявлены такие особенности, как употребление аналитического сочетания частиц **так то**, союза **как** и частицы **бы**

- ✓ **Так то**, это ко мне, мама (девушки лёгкого поведения в гостях у Коляна);
- ✓ **Так то** мы подруги! (Машка в ответ на замечание Эдика о выдаче его тайных любовных утех Вале)
- ✓ **Так то** я живу здесь (реплика Вали на собеседовании в фирме, где её принимают по чужому резюме выпускника МГУ им. Ломоносова, который владеет двумя иностранными языками в совершенстве)
- ✓ Привет, **так то** (форма традиционного приветствия)
- ✓ Ну как **так то**, а? (реакция Коляна на увольнение из салона)
- ✓ А я вообще своё отмотал, **как бы** чист перед законом (реплика друга Коляна, освободившегося из тюрьмы, клиентке, зашедшей пополнить счёт мобильного телефона и устроившей скандал по поводу невежливого обращения с ней).

Среди типичных морфологических особенностей также можно отметить употребление форм имён прилагательных женского рода типа **тупайаа**, **какайаа**, которые по своим фонетическим чертам

напоминают стяжённые формы имён прилагательных, а также типичное функционирование формы местоимения **че** вместо **что**, например: *Да ты че? Ну и че теперь, с крыши упасть?*

Лексика ситкома нами не анализировалась в силу характера её специфичности. Тут представлены слова, имеющие как разговорный характер, так и относящиеся к просторечным, грубопросторечным и бранным. Данный аспект, на наш взгляд, заслуживает отдельного исследовательского внимания.

Проанализированный речевой фрагмент позволяет предположить, что перед нами вариант местного диалекта среднерусских говоров, «олитературенный» [10, с.120] на всех уровнях, кроме фонетического. Это подтверждает тот факт, что даже в таких консервативных формах, как территориальные говоры, тоже происходят очевидные изменения.

Дальнейшая перспектива подобных лингвистических изысканий представляется весьма актуальной как в практике исследования русской разговорной речи в её диалектном варьировании, как на территории Украины, так и примыкающих к ней пограничных областей Российской Федерации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ермакова О.П. Новые тенденции в лексической семантике русского языка конца XX века / Ольга Ермакова // Russistik. – 2000. – № 1-2. – С. 104-105.
2. Ермакова О.П. Семантические процессы / О.П. Ермакова // Русский язык конца XX столетия (1985—1995). – М.: Дрофа, 1996. – 230 с.
3. Ермакова О.П. Активные процессы в лексической семантике русского языка конца XX века / О.П. Ермакова // Sprach wandelinder Slavia, TeilII. – Frankfurt am Main, 2000. – С.12-28.
4. Земская Е.А. Речевой портрет эмигрантки первой волны (к вопросу об объяснительной силе естественной морфологии) / Е.А. Земская [отв. ред. Л. П. Крысин] // Русский язык сегодня /– М.: Феникс, 2000. – С.25-38.
5. Земская Е.А. Язык русского зарубежья: два полюса / Елена Земская. – М.: Флинта «Наука», 2004. – 126 с.
6. Земская Е.А. Общие языковые процессы и индивидуальные речевые портреты / Е.А. Земская // Язык русского зарубежья. – М.: Вена, 2001. – С.10 –18.
7. Колесов В.В. Русская диалектология: учеб. пособ. для вузов / 2-е изд., испр. – М.: Дрофа, 2006. – 267 с.
8. Костомаров В.Г. Языковой вкус эпохи: Из наблюдений над речевой практикой масс-медиа / Владимир Костомаров. – М.: Наука, 1994. – 230 с.
9. Крысин Л.П. Русское слово, своё и чужое / Леонид Крысин. – М.: Феникс, 2004. – 196 с.
10. Норман Б.Ю. Язык знакомый незнакомец / Борис Норман. – М.: Флинта «Наука», 2001. – 180 с.
11. Словарь русских говоров среднего Урала: учеб. пособ.: в 4 т. / [гл.ред. А.К. Матвеев]. – Свердловск: Темплан, 1981 – 120 с.

УДК 811.112.2'367.335.2'366

ДЕТЕРМІНАЦІЯ ТА ДЕТЕРМІНАНТИ У ВІТЧИЗНЯНІЙ І ЗАРУБІЖНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Олексієнко А.В., викладач

Запорізький державний медичний університет

У статті розглянуто явище детермінації на предмет її ролі та статусу у вітчизняній та зарубіжній лінгвістиці, виявлено спільні та відмінні риси в тлумаченні цього поняття, а також розглянуто її як явище трансрівневого порядку.

Ключові слова: детермінація, детермінант, артикль, поширення речення, псевдопідрядні речення.

Алексеенко А.В. ДЕТЕРМИНАЦИЯ И ДЕТЕРМИНАНТЫ В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ И ЗАРУБЕЖНОЙ ЛИНГВИСТИКЕ / Запорожский государственный медицинский университет, Украина.

В статье рассмотрено явление детерминации на предмет ее роли и статуса в отечественной и зарубежной лингвистике, выявлены общие и отличные черты в толковании этого понятия, а также рассмотрено ее как явление трансуровневого порядка.

Ключевые слова: детерминация, детерминант, артикль, распространение предложения, псевдопридаточное предложение.

Alekseenko A.V. DETERMINATION AND DETERMINANTS IN DOMESTIC AND FOREIGN LINGUISTICS / Zaporozhje State Medical University, Ukraine.

The article considers the phenomenon "determination concerning its role and status in domestic and foreign linguistics, there are revealed common and different features in interpretation of this concept, and also examined it as the phenomenon of translevel order.

Key words: determination, determinant, article, expansion of the sentence, quasi-subordinate clause.

Об'єктом наукової рефлексії цієї статті є феномен "детермінація", предметом – визначення детермінації та детермінантів у вітчизняній і зарубіжній лінгвістиці, а метою – з'ясування природи детермінації та визначення спільних і відмінних рис тлумачення цього поняття у лінгвістиці.

Термін "детермінація" було введено в науковий обіг на початку ХХ ст. німецьким зоологом Карлом Гайдером [БСЭ 1972, с. 395], який використовував його для визначення властивостей дорослого організму через властивості його ембріональної стадії. У лінгвістиці поняття детермінації початково пов'язувалося з семантикою артикля в мовах, у яких такий феномен наявний. Однак сьогодні це поняття екстраполюється на широкую сферу понять і явищ, які виражаються цілим комплексом мовних засобів.

Явище детермінації розглядається сьогодні в різних аспектах і на різних рівнях, що породжує певні розбіжності в його розумінні та тлумаченні. У той час, як зарубіжні лінгвісти акцентують увагу на таких категоріях, як артикль та займенник, що містять детермінативні властивості [Eisenberg 1994; Engel 1991; Zifonun 1997], вітчизняні лінгвісти розглядають детермінацію крізь призму синтаксичної структури речення [Загнітко 2001; Левицький 2005; Шведова 1982].

1. У роботах зарубіжних лінгвістів зазначається, що **на морфологічному рівні** основними носіями детермінації є артикль і займенник. Відомо, що обидва вони корелюють з іменником, який вони характеризують. Незаперечною є також той факт, що іменник позначає не стільки конкретний об'єкт, скільки певний набір властивостей, які є еталонними для всього класу цих об'єктів. У цьому сенсі детермінацією можна вважати процес актуалізації конкретного поняття, що виражається через іменник, серед інших референтів у певній мовленнєвій ситуації.

У наукових граматиках німецької мови акцентується семантична функція артиклів, яка є базисом протиставлення бінарної категорії "визначеність / невизначеність" [Kleine Enzyklopädie 1970, с. 882; Schulz/Griesbach 1992, с. 229-232], що експлікує прагматичний аспект детермінації. Ці категорії базуються на суб'єктності, адже їх вибір ґрунтується на тому, чи вважає мовець певний об'єкт відомим або невідомим адресату. Тому не дивно, що в деяких граматиках синонімічно до категорії визначеності / невизначеності вживаються також терміни "детермінація" та "індетермінація", відповідно [Die deutsche Sprache: kleine Enzyklopädie 1970, с. 882].

Ульріх Енгель називає головною функцією детермінативів трансформацію іменника в номінативну групу [Engel 1991, с. 523]. При цьому різні детермінативи привносять певний семантичний відтінок у значення номінативної групи. Однак детермінативи не змінюють семантику самого іменника, а виражають співвіднесеність об'єкта з іншими об'єктами або з учасниками комунікації.

Новітня академічна грамика німецької мови виокремлює займенники як спеціальні лексичні одиниці, що є індикаторами детермінації, оскільки, вважає вона, займенники є тим лексико-граматичним класом слів, у якому вже закладено певний тип тієї чи іншої референції, адже подібно артиклям семантика займенників також включає опозицію "визначеність / невизначеність" [Zifonun et al. 1997, с. 1950]. Серед займенників вона виділяє чотири види детермінативів: присвійні (*possessive Determinative*), вказівні (*deiktische Determinative*), квантифікаційні (*quantifizierende Determinative*) та w-детермінативи (*W-Determinative*) [Zifonun 1997, с. 1933-1949]. У той час як присвійні та вказівні займенники мають референційний статус визначеності, квантифікаційні та w-детермінативи можуть експлікувати обидві категорії (пор.: *dieser Mann – irgendein Mann*).

Аналогічне стосується і прикметника. Так, у його вживанні Йоганнес Ербен вбачає спеціальний детермінативний аспект. При цьому він зазначає, що вибір визначення іменника через прикметник, а не через субстантивний додаток корелює з тенденцією виразити означувальну характеристику (*das Bestimmende*) в препозиції до об'єкта, який вона означає (*das Bestimmte*). У такий спосіб реалізується опозиція "визначеність / невизначеність" (пор.: *sprachwissenschaftliche Studien – Studien der Sprachwissenschaft*) [Erben 1963, с. 112]. Говорить Й. Ербен і про детермінацію в парадигмі прикметника,

вживаючи цей термін як синонім до "залежної" форми (*Abhängigkeitsform*) прикметника, тобто в парадигмі слабкої (іменникової) відміни [Erben 1963, с. 113].

Харальд Вайнріх виділяє три структурних види детермінації залежно від частин мови, які є складниками цієї структури. До першого типу належать предикативна детермінація (*Prädikation*), яка має констатуючий характер і складається з підмета й детермінуючого його предиката (*der Vogel singt*). Атрибутивна детермінація (*Attribution*) належить до другого типу та складається з іменника, який детермінується в тексті без конкретної аргументації, та прикметника в атрибутивній ролі (*der blaue Vogel*). Третій тип – аплікативна детермінація (*Applikation*), що проявляється у предикативних утвореннях, пов'язаних з характеристикою дієслова в тексті за допомогою прислівника (*er singt kräftig*). В інших граматиках цей тип детермінації вважають адвербіальною [Duden 2005, с. 794]. Х. Вайнріх також розрізняє з два види мовних знаків: перші потребують певного означення (*Determinandum, Determinationsbasis*), другі – містять специфічну характеристику цього знаку (*Determinans, Determinant*). Обидва види знаків є елементами, що складають структуру детермінації (*Determinationsgefüge*) [Weinrich 1993, с. 21].

Незважаючи на те, що Х. Вайнріх розглядає детермінацію через призму тексту, він також визнає її наявність і всередині слова, тобто її граматичний аспект. До способів детермінації на рівні словотворення Х. Вайнріх відносить складні слова, дериваційні процеси та конверсію.

Отже, зарубіжні лінгвісти при описі явища детермінації виходять з семантики окремих граматичних категорій, звертаючи увагу здебільшого на детермінуючі властивості характеризувальних слів (артиклів, займенників, прикметників).

2. У вітчизняній лінгвістиці, однак, існує традиція опису детермінації **на синтаксичному рівні**. У зв'язку з цим, вона розуміється як "поширювач" не тільки простого, але й складного речення. Наприклад, Н.Ю. Шведова визначає детермінацію як **поширення простого речення** загалом, що потенційно закладено в реченні будь-якого граматичного ладу [Шведова 1980, с. 149]. Вона також говорить про детермінувальні члени речення, або детермінанти, які не підпорядковані окремому члену, а належать до всього складу речення та беруть участь у формуванні його змислу. Н.Ю. Шведова поділяє детермінанти на суб'єктно-об'єктні (*У ребенка жар, боль*) та обставинні (*Под осень старик заскучал*) [Шведова 1982, с. 150-160]. Детермінанти першої групи формують елементарну семантичну структуру речення, у той час як другі корелюють з обставинами, які актуалізуються в реченні. На думку Н.Ю. Шведової, існує специфічний тип суб'єктно-обставинних детермінантів, які поєднують у собі семантику суб'єктності та її просторово-часову локалізованість (*Местным жителям не до развлечения*) [Шведова 1982, с. 155].

А.П. Загнітко також розглядає детермінацію як поширення речення, але підкреслює факультативність детермінанту, опущення якого не порушує формальної будови речення [Загнітко 2001, с. 185]. Цей факт є основною відмінною ознакою детермінантів від прислівних поширювачів, адже останні вживаються в реченні за законами валентності. А.П. Загнітко поділяє їх на три групи: фонові детермінанти, що виконують атрибутивну функцію (*Шумит на сотні кілометрів приморська тайга*); детермінанти зумовленості, що називають подію, зумовлену основною подією (*На біду зустрілись ми з тобою*); детермінанти з характеризувальним значенням, які відображують відтінки характеристики основної події (*Василь поглянув здивовано*) [Загнітко 2001, с. 186].

Деякі лінгвісти розглядають детермінацію як один із видів залежності в рамках речення. Так, Ю.А. Левицький вважає, що детермінація виражає односторонню залежність, де один член речення припускає існування іншого, але не навпаки [Левицький 2005, с. 356]. Виходячи з того, що всі словоформи в реченні є взаємозалежними, то й основним відношенням між синтаксичними позиціями є залежність або підрядність. Сам факт синтаксичної детермінації можна встановити за допомогою процедури елімінації: оскільки детермінанти є факультативними елементами речення, то їх можна випустити без порушення його смислу.

На **рівні складного речення** зарубіжні лінгвісти виділяють особливу групу складнопідрядних речень, залежна частина яких відноситься не до окремого члена головного речення, а до всієї кляузи в цілому. У зв'язку з цим вони номінують цей тип підрядних речень як *"weiterführende Nebensätze"* [Jung 1973, с. 21; Erben 1963, с. 192; Eisenberg 1994, с. 337] або *"weiterführende Angabesätze"* [Engel 1991, с. 286]. Ці речення є псевдопідрядними [Гульга 1971, с. 185], адже вони містять окреме предикативне ядро та виражають думку, що продовжує подію головного речення або доповнює чи характеризує його. Для цих речень характерні детермінативні властивості, про що свідчить можливість їхньої елімінації, яка не порушує формальної структури (*Wir lachten alle, was ihr aber gar nichts ausmachte* → *Wir lachten alle*) [Engel 1991, с. 286].

Серед науковців і сьогодні існують розбіжності в класифікаціях «псевдопідрядних речень», що пов'язано з різними способами їх утворення та термінологічними відмінностями. Так, наприклад, В. Юнг виділяє три їх типи: відносні підрядні речення (*Relativsätze*), непрямі питальні речення (*indirekte Fragesätze*) та умовні (*Konditionalsätze*) [Jung 1973, с. 28-29]. П. Айзенберг, у свою чергу, розділяє їх на необмежені

(аппозитивні), які визначаються екстенсивним потенціалом і вводяться відносними займенниками (*Seine Eltern, die wohlhabende Leute sind, ließen ihn verkommen*), та такі, що вводяться w-словами [Eisenberg 1994, с. 228-229]. Таку класифікацію пропонує й Х.-В. Еромс, звертаючи увагу на детермінативні властивості відносних речень. Однак він зазначає, що слід розрізняти детермінацію та квантифікацію, що стає можливим під час аналізу імплікативних відношень у реченні та в контексті (пор.: *Alle Hunde, die beißen, müssen eingesperrt werden / Alle Hunde, die immer auch bissige Exemplare aufweisen, müssen hier einen Maulkorb tragen*) [Eroms 2000, с. 294]. При цьому, він акцентує проблему визначення статусу апозитивних речень як особливої форми предикативного підрядного чи специфічного типу розповідного, адже синтаксично можна виокремити такого роду речення в самостійну синтаксичну одиницю (*Damit ist die Rechnung aufgegangen. Was zu beweisen war*) [Eroms 2000, с. 296].

3. Детермінацію можна розглядати також і на **текстовому рівні**. Наприклад, Х. Вайнріх звертає увагу на детермінацію у зв'язку з лексичною дистрибуцією слова в тексті. Він підкреслює, що фактори детермінації можуть бути експліковані або в мовному контексті, або в мовленнєвій ситуації. Дійсно, адекватний опис процесу детермінації може бути здійснений на макросинтаксичному рівні, оскільки надфразові закономірності діють на всіх рівнях, але на семантичному їх значущість найбільша. Далі Х. Вайнріх вказує на те, що в тексті детермінаційні структури можна визначити через анафоричні або катафоричні відсилки [Weinrich 1993, с. 21]. За допомогою анафоричного посилання актуалізується попередньо отримана інформація, в якій зберігаються детермінанти для утворення наступного детермінативного базису. Індикаторами анафоричного посилання виступають, наприклад, означені артиклі. Катафоричні посилання концентрують увагу на тих детермінантах, які очікуються в наступній інформації.

Л.М. Руденко вказує на те, що детермінанти є специфічними комунікативно значеннєвими компонентами текстового фрагменту [Руденко 1996, с. 195]. Обставинні детермінанти мають конкретизуючу функцію та виступають як іманентна характеристика мовленнєвої ситуації. Залежно від стилю обставинно-детермінативні структури можуть виступати як функціонально-стилістичні та емоційно-експресивні одиниці.

Ю.А. Левицький розглядає детермінацію у зв'язку з логічною підрядністю. Він вважає, що в логіці не існує сурядності, а існує тільки підрядність, яка не завжди виражена експліцитно, та говорить про комунікативний аспект детермінації [Левицький 2005, с. 109-111]. Висловлення, що виражене реченням, є референтом певної екстралінгвальної ситуації, яка може бути відомою учасникам мовленнєвого акту.

Висновки і перспективи. Розгляд визначень поняття детермінації у зарубіжних і вітчизняних студіях підтверджує складність і багатоаспектність цього явища. Це насамперед пов'язано з розбіжностями у граматичному ладі мов. В європейських студіях з поняттям детермінації пов'язані такі граматичні категорії, як артикль, займенник і прикметник. При цьому тут основними індикаторами детермінації прийнято вважати саме артиклі, адже за їх допомогою актуалізується категорія визначеності / невизначеності.

У зв'язку з тим, що в слов'янських мовах відсутня система артиклів, славістика робить основний акцент на синтаксичній детермінації, визначаючи її як факультативні поширювачі речення, що відносяться до всього речення в цілому, а не до якогось одного його члена.

Детермінацію на синтаксичному рівні існує як у простому, так і в складному реченні. Якщо вітчизняні лінгвісти описують це явище на рівні простого речення, то зарубіжні вбачають її і в так званому псевдопідрядному реченні.

Перспективним для подальших наукових пошуків є визначення критеріїв класифікації видів детермінації та виявлення її корелятивних зв'язків з іншими підсистемами мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гулыга Е.В. Теория сложно-подчиненного предложения в современном немецком языке / Е.В. Гулыга. – М.: Высшая школа, 1971. – 207 с.
2. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис / А.П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.
3. Крылов С.А. Детерминация имени в русском языке: теоретические проблемы [Электронный ресурс] / А.С. Крылов // Семиотика и информатика. – 1984. – Вып. 23. Режим доступа: [lpcs.math.msu.su/~uspensky/journals/siio/35/35_11KRYL.pdf](http://pcs.math.msu.su/~uspensky/journals/siio/35/35_11KRYL.pdf)
4. Левицкий Ю.А. Основы теории синтаксиса: Уч. пос. / Ю.А. Левицкий. – М.: КомКнига, 2005. – 368 с.
5. Руденко Л.М. Обставинна детермінація в структурі тексту (семантико-синтаксичний і стилістичний аспекти) / Л.М. Руденко. – К: Україна-Віта, 1996. – 213 с.

6. Русская грамматика / [гл. ред. Н.Ю. Шведова]. – М.: Наука, 1982. – Т. 2.– 710 с.
7. Die deutsche Sprache: kleine Enzyklopädie / Hrsg. von E. Agricola u.a. – Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1970. – Bd 2. – 1174 S.
8. Eisenberg P. Grundriß der deutschen Grammatik / 3., überarb. Aufl. – Stuttgart; Weimar: Metzler, 1994. – 581 S.
9. Engel U. Deutsche Grammatik. – Heidelberg: Groos, 1991. – 888 S.
10. Erben J. Abriss der deutschen Grammatik. – B.: Akademie-Verlag, 1963. – 226 S.
11. Eroms H.-W. Syntax der deutschen Sprache. – B., N.Y.: Walter de Gruyter, 2000. – 510 S.
12. Grammatik der deutschen Sprache: Schriften des Instituts für deutsche Sprache / von G.Zifonun, L.Hoffmann, Br.Strecker. – Berlin, N.Y.: Walter de Gruyter, 1997. – B.3. – 2569 S.
13. Jung W. Grammatik der deutschen Sprache. – Leipzig: Bibliographisches Institut, 1973. – 518 S.
14. Moskalskaja O.I. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache. – Moskau: Verlag „Hochschule“, 1971. – 384 S.
15. Schulz D., Griesbach H. Grammatik der deutschen Sprache. – Ismaning: Max Hueber, 1992. – 475 S.
16. Weinrich H. Textgrammatik der deutschen Sprache. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag, 1993. – 1111 S.
17. Большая советская энциклопедия: в 30 т. / [гл. ред. А.М. Прохоров]. – М.: Советская энциклопедия, 1969-1978. – Т.8. – 1972. – 592 с.
18. Duden Grammatik / [Hrsg. von P.Eisenberd u.a.] – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag, 2005. – Bd 4. – 1343 S.

УДК 81'367.624

КОНФІКСАЛЬНІ ПРИСЛІВНИКИ З ОБСТАВИННИМ ЗНАЧЕННЯМ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

Остряньска О.В., старший викладач

Запорізький інститут економіки та інформаційних технологій

На матеріалі мовних фактів, здобутих із «Малоруско-німецького словаря» Є.Желєхівського і С.Недільського, описано словотвірну структуру і семантику прислівників, утворених за допомогою двохелементних морфем – конфіксів. Показано взаємодію морфолого-синтаксичного і морфологічного способів творення адвербативів, виявлено їхні продуктивні і непродуктивні моделі.

Ключові слова: прислівниковий словотвір, дериваційна система, конфіксальні моделі.

Остряньская О.В. КОНФИКСАЛЬНЫЕ НАРЕЧИЯ С ОБСТОЯТЕЛЬСТВЕННЫМ ЗНАЧЕНИЕМ В УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX СТОЛЕТИЯ / Запорожский институт экономики и информационных технологий, Украина

На материале языковых фактов, полученных из «Малоруско-немецкого словаря» Е.Желеховского и С. Недельского, описана словообразовательная структура и семантика наречий, образованных с помощью двухэлементных морфем – конфиксов. Показано взаимодействие морфолого-синтаксического и морфологического способов образования адвербативов, выявлены их продуктивные и непродуктивные модели.

Ключевые слова: словообразование наречий, деривационная система, конфиксальные модели.

Ostryanska O.V. CONFIXAL ADVERBS OF ADVERBIAL MEANING IN THE UKRAINIAN LANGUAGE OF THE SECOND PART OF THE 19 CENTURY / Zaporizhzhia Institute Of Economics and Information Technology, Ukraine

On the material of the language facts received from the Little - Russian– German dictionary by E.Zhelehivskiy and S.Nedilskiy the word-formation structure and semantics of the adverbs formed by means of two - element morphemes - confixes are described. The interaction of morphological - syntactic and morphological ways of adverbs formation are shown, their productive and unproductive models are revealed.

Key words: adverbial word – formation, derivational system, confixal models.

Кінець XIX століття став важливим етапом для розвитку української мови на всіх структурних рівнях, у тому числі й словотвірному. Особливий інтерес у цьому плані викликає творення прислівника, дериваційні моделі якого виникли головним чином на ґрунті питомо українських прийменниково-відмінкових конструкцій, що зумовило наявність широкого кола національно специфічних рис у їхній структурі. У цей період інтенсивно творяться й адвербативи на основі давніх і нових конфіксальних моделей.

Українські мовознавці не раз зверталися до опису дериваційної системи прислівника з різних позицій на синхронічному й діахронічному рівнях (С. Бевзенко, П. Білоусенко, М. Вербовий, І. Даценко, Т. Довга, В. Німчук, С. Самійленко, І. Чапля та інші). Проте матеріал українсько-німецького словника Є. Желехівського і С. Недільського 1886 року був використаний неповно і головним чином в діахронічних дослідженнях. Тим часом опис словотвірної системи українського прислівника в синхронічному плані дасть змогу зіставляти різні етапи розвитку словотвірної структури цієї багатой в дериваційному відношенні частини мови.

Метою статті є опис конфіксальних прислівників з обставинним значенням в українській мові другої половини XIX століття (на матеріалі українсько-німецького словника Є. Желехівського і С. Недільського). Обставинні прислівники відображають власне-обставинне функціонування прислівника, побудоване за моделлю детермінантних підрядних частин складнопідрядного речення. Вони становлять його специфіку як частини мови дериваційного типу, бо передають семантику відношень, не властиву іншим частинам мови [Вихованець, Городенська: 305].

До основних значенневих груп обставинних прислівників належать прислівники місця, часу, причини, мети. «Малоруско-німецький словар» Є. Желехівського і С. Недільського документує велику кількість прислівникових структур, що утворилися за допомогою конфіксів – складних переривчастих морфем. Досліджувані конфікси були оформлені різноплановими препозитивними компонентами прийменникового походження і постпозитивними частинами, які колись були флексіями.

Конфіксальні моделі прислівників походять від прийменниково-відмінкових конструкцій, причому за умови відсутності іменника з необхідними семантичними параметрами в постприйменникову позицію потрапляли субстантивовані прислівники (*допізна* від *пізно*, *зрана* від *рано*) або спеціально створені для цього іменники, девербативи типу *виліт* (*навиліт*), *розгон* (*в розгон*), *подив* (*з подиву*), деад'єктиви (типу *малу* (*помалу*), *шир* (*вшир*), *глиб* (*вглиб*), *близ* (*наблизу*) тощо [Білоусенко, 2008: 22-25]. За моделями, які склалися шляхом адвербіалізації, творилися прислівники морфологічним (конфіксальним) способом не лише від іменників, а й від прикметників, дієслів, прислівників.

Конфікси *з(зо)-...-а*, *з-...-у*, *з-...-и(і)*. Моделі з цими формантами походять від прийменниково-відмінкових конструкцій *з(зо)*, *из(ь)*, *с(ь)+* родовий відмінок іменника [Німчук, 1978: 352, 399, 400; Даценко, 2007: 128, 139]. Таких дериватів виявлено небагато: *зверха* (287¹) від *верх*; *з-гніва* (292) «з гніву» від *гнів*; *з-гори* (293) «згори» від *гора*; *з-зорі* (299) «на світанку» від *зоря*; *з-ночі* (311) «вночі» від *ніч*; *зо-дня* (312) «щодня» від *день*; *зо-зла* (312) «зі зла, на зло комусь» від *зло*; *з-роду* (316) «з дитинства» від іменника *рід*, що був створений від дієслова *родитися* для участі в постприйменниковій позиції і мав специфічне значення «народження», а вся конструкція – «від народження». Більше дериватів за цими моделями утворено морфологічним способом: *зблизька* (287) «близько» від *близький* або *близько*; *згарячу* (291) «зопалу, згарячу» від *гарячий*; *згорда* (293) «гордо» від *гордий*; *з-грозна* (293) «грізно» від *грозний* (*грізний*); *здавека* (294) «далеко» від *далекий* або *далеко*; *здавна* (294) «давно, віддавна» від *давній* або *давно*; *здавішня* (294) «рано» від *давішній* «ранній» див. (Гр. I, 355); *з-ліва* (303) «ліворуч» від *лівий*; *зноу* (311) від *новий*; *з-права* (314) «праворуч» від *правий*; *з-рідка* (315) «інколи, не дуже часто» від *рідкий* або *рідко*; *з-разу* (315) «спочатку» від *раз*; *з-часта* (319) «часто» від *частий* або *часто*.

Конфікси *за-...-а(у)*, *за-...-Ø*, *за-...-єм* вичленовуються в словотвірній структурі адвербативів, які походять від прийменника *за* + родовий, орудний або знахідний відмінок іменника [Німчук, 1978: 356, 400]. Прислівники відіменникового походження: *за-світла* (269) «рано» від *світло* «світло, світанок» див. (Гр. IV:108); *заутрем* (278) «вранці» від *утро*. Прислівники, утворені за моделями: *за видна* (234) «засвітло» див. (Гр. II: 16) від *видно*; *завчас* (237) «в термін, завчасно» від *вчасно*; *за-вечером* (Ж, 237) «позавчора» від *вчора*; *за-молода (-ду)* (257) «у молоді роки» від *молодий*; *занова* (259) «знову, знов» від *новий*; *заран, за-рані* (266) «завтра, раніше» від *ранній, рано*; *заскоря* (270) «чим скорше, скоріше» від *скорий*.

Конфікси *в-...-Ø*, *в-...-е*, *в-...-і* вичленовуються в прислівниках, які генетично походять від прийменника *въ* + знахідний або місцевий відмінок [Німчук, 1978:355, 356; Даценко, 2007: 129, 142]. Прислівник, який можна віднести до морфолого-синтаксичних утворень, представлений дериватом *вкупі* (110) «разом» від *купа*. Інші утворення – це морфологічні утворення від числівника або дієслова: *в-друге*

¹ Тут і далі сторінки подані за виданням: Желехівський Є., Недільський С. Малоруско-німецький словар. – Т.1-2. – Львів, 1886.

(60) «вдруге, знову» від *другий*; **в-перше** (123) «вперше» від *первий*; **в-стріть** (128) «навстріч» від *стрітиту*.

Конфікси *до-* (*di*)...-а, *до-* (*di*)...-і (-*u*), *до-*...-у. Моделі з цими формантами походять від прийменниково-відмінкової конструкції *до* + родовий відмінок [Німчук, 1978: 356; Даценко, 2007: 138]. Відіменникові деривати: **ді-дня** (184) «на добу» від *день* див. (ЕСУМ. II:81); **діправди** (186) «справді» від *правда*; **до-зорі** (193) «перед сходом сонця, дуже рано» від *зоря*; **до-душі** (193) від *душа*; **досвіта** (200) «рано» від *світ* «світло, світанок» (Гр. IV:108). За цими моделями творяться морфологічним способом також прислівники відприкметникового, відчислівникового та відприслівникового походження: **до-близька** (188) «дуже близько» від *близький* або *близько*; **доокола** (197) «близько» від *около*; **доперва** (197) «щойно, тепер» від *первий*; **доразу** (198) «раптом, цілком, повністю» від *раз*.

Конфікси *по-*...-а, *по-*...-і (*u*), *по-*...-у, *по-*...-о. Деривати з цими формантами походять від прийменника *по* + давальний відмінок іменника [Німчук, 1978: 353, 384; Даценко, 2007: 132] або прийменника *по* + знахідний, родовий або місцевий відмінок [Даценко, 2007: 148, 152]: **по-верха** (667) «зверху» від *верх*; **по-вигоді** (667) «вигідно» від *вигода*; **по-знаку** (682) «відомий, видатний, знайомий» від *знак*; **понизу** (700) «низом» від *низ*; **по-ночі** (701) «вночі, ночами» від *ніч*; **по-теплі** (721) «коли стає тепло» від *тепло*; **по-утру** (725) «вранці» від *утро*. Інші прислівники з цими моделями – це морфологічні утворення або прикметників або від прислівників: **понедільно** (479) «щотижня» від *недільний*; **поденно** (675) «щоденно» від *денний*; **подавно** (675) «дуже давно» від *давній*; **помінутно** (697) «щохвилини» від *мінутний*; **поперемінно** (703) «навперемінно» від *перемінний*; **по-раненьку** (707) «рано» від *раненько*; **порівно** (708) від *рівний*; **порізно** (708) від *різний*; **потижженно** (722) «щотижня» від *тиженний*; **почасту** (728) «часто, неодноразово» від *частий* або *часто*. Сюди ж – і девербатив **по-любу** (682) «з почуттями, по любові» від *любити*. Деякі з цих утворень мотивовані подвійно: деривати *помінутно*, *поперемінно* можуть трактуватися як суфіксальні утворення від прикметників.

Конфікси *на-*...-Ø(*i*), *на-*...-о, *на-*...-і, *на-*...-и, *на-*...-а, *на-*...-у. Моделі з цими формантами походять від прийменника *на* + знахідний або місцевий (зрідка) відмінок [Німчук, 1978: 353, 356; Даценко, 2007: 145] або прийменника *на* + місцевий відмінок [Даценко, 2007: 151]: **навиш** (467) «навскач» від *виш* або *вишина* з відтинанням *-ина*; **на-дворі** (473) від *двір*; **на-останку** (485) «в останній раз» від *останок*; **напередки** (488) «на майбутнє» від *предок* «перед»; **наобиняки** (694) «з натяками» від *обиняк* – *обиняки* «натяк, недомовки»; **на-роду** (490) «у значенні написано на роду» від *рід*; **наруч** (491) «на руці» від *рука*; **на-удачу** (498) від *удача*. Інші деривати – утворення за моделями дієслівного та прикметникового походження: **на-вируч** (466) «прийти на допомогу» від *виручати*; **на-живо** (477) «зачіпати за живе – сильно хвилювати, турбувати кого-небудь» від *живий*; **на-згад** (477) «на-згадку» від *згадувати*; **на-криво** (481) від *кривий*; **на-лад** (481) «згідно, відповідно, подібно» від *ладити*; **наліво** (482) від *лівий*; **на-оказ** (485), **на-показ** (487) від *показувати*; **на-першу** (Ж486) «спочатку, перед тим» від *перший*; **на-поворіт** (487) «вбік» від *повертати*; **направа** (488) від *правий*.

Конфікси *нав-*...-Ø, *нав-*...-ець, *нав-*...-а. Через ускладнення прийменниками *на*, в з'являється варіант *нав*, що входить до складу зазначених типів [Німчук, 1978: 379]. Один з елементів (**в-** чи **на-**) у префіксі **нав-** є плеонастичним нашаруванням [Білоусенко, 1996: 120]. Така контамінація сприяє виникненню нових формантів (префікса **нав-** або складника згаданих конфіксів): **навнік** (468) «напротив, наперекір», можливо, від *в піку* див. (ЕСУМ. V: 18); **навправець** (468) «навпрямки» від *правий*; **навкидя** (467) від *кидати*; **навперіч** (468) «наперекір» від *перечити*.

Конфікси *с-*...-ом, *из-*(*с-*)...-а, *из-*(*с-*)...-у, *с-*...-и, *из-*...-Ø походять від прийменника *съ* + родовий відмінок іменника та від прийменника *из*(*ъ*) + родовий відмінок іменника [Німчук, 1978: 356, 357]. Тип *с-*...-и виокремлюється в адвербативах **излиха** (321) від *лихо*; **из-серця** (321) «гнівно, сердито, обурено»; **извік** (321) «завжди, постійно»; **скосом** (877) «фальшиво, косо, криво» від *косий*; **скоса** (877) «недружно, заздрісно» від *косий*, *косо*; **сночи** (Ж, 891) «вчора» від *ніч*; **спильна** (900) «старанно, дбайливо» від *пильний*, *пильно*; **сперву**, **спершу** (900) «спочатку» від *первий* = *перший*; **сперва** (900) від *первий* = *перший*; **сповна** (904) від *повний*; **с-права** (909) від *правий*; **спроста** (911) від *простий*; **стиха** (920) від *тихий*, *тихо*; **из-окола** (322) від *около*. Прислівник **из-роду** (322) «з народження» співвідноситься з дієсловом *родитися*.

Конфікси *о-*...-Ø, *о-*...-ець походять від прийменника *о*(*об*) + знахідний відмінок іменника [Німчук, 1978: 356; Даценко, 2007: 147] або від прийменника *о* + місцевий відмінок [Даценко, 2007: 151]: **одалець** (555) «віддалік» від *далекий*; **озем** (563) «на землі» від *земля*.

Конфікси *над-*...-Ø, *над-*...-и виникли внаслідок адвербіалізації відмінкових форм з прийменниками *над* (*ъ*), *от*(*ъ*), > від [Німчук, 1978: 403]. Ці форманти вичленовуються в таких дериватах: **надвечори** (473) «у надвечірній час, перед вечором» від *вечір*; **надпізь** (476) «пізно» від *пізній*.

Конфікси *у-*...-Ø, *у-*...-у вичленовуються в прислівниках, які є результатом адвербіалізації форм місцевого відмінка з прийменником *в*(*ъ*) (*у* < *въ*) [Німчук, 1978: 396; Даценко, 2007: 149]: **у-низу** (Ж, 1011) від *низ*; **уруч** (1015) «схопитися» від *рука*; **удовж** (1004) від *довгий*.

Конфікс *од-...-и* походить від прийменника *от(ъ)* + родовий відмінок [Німчук, 1978: 356] і утворює субстантив *одправди* (Ж560) «дійсно, так» від *права*.

Конфікси *пів-...-Ø*, *пів-...-о* виявлено в одиничних дериватах: *півдармо* (635) «дарма, даремно, безкоштовно, байдуже» від *дарма*; *півперек* (636) «поперек» від *перека* «суперечність, протидія». Конфікс *не-...-Ø* виленоується в десубстантиві *нецят* (526) «не готово» співвідносно, очевидно, з *цята* «крапка, точка» й девербативі *необзир* (515) «непередбачено» від *обзирати*. Конфікс *зав-...-о* представлений у відприкметниковому прислівнику *часу: завчасто* (237) «часто» від *частий*. Конфікси *з-за-...-у*, *з-за-...-Ø* з препозитивним компонентом *з-за-* творять відприкметникові прислівники *часу: з-замолоду* (299) «в молоді роки» від *молодий*; *з-зарань* (299) «рано» від *ранній*. Конфікс *пере-...-а* представлено одиничним прислівником *часу* віддієслівного походження *перегода* (613) «перегодом, трохи згодом», співвідносно з *год* див. (ЕСУМ.І:544). Конфікс *поза-...-и* утворює відіменниковий дериват *позаранки* (681) «вранці» від *ранок*. Конфікс *про-...-Ø* представлений у прислівнику *промеж* (773) «знаходиться між чимось» від *межа*. Конфікс *су-...-о* виленоується в прислівнику відприкметникового походження *сутемно* (937) «полутемно, сутінно» від *темний* або *темно*.

Отже, результати проведеного дослідження дають підстави стверджувати, що конфіксальні моделі формувалися внаслідок взаємодії діахронічних та синхронічних способів словотворення у сфері прислівника (морфолого-синтаксичного й морфологічного), унаслідок чого утворилося ряд словотворчих моделей прислівника.

До продуктивних моделей належать такі конфікси: *з-...-а* (*зверха, з-гніва, зблизька, згорда, з-грозна, здалека, здавна, здавшня, з-ліва, з-права, з-рідка, з-часта*); *з-...-у* (*з-роду, згарячу, знову, з-разу*); *за-...-а* (*за-світла, за видна, за- молода, занова, заскоря*); *по-...-у* (*по-знаку, понизу, по-утру, по-раненьку, почасту, по-любу*); *по-...-о* (*помінутно, понедільно, поденно, подавно, поперемінно, порівно, порізно, потиженно*); *на-...-Ø* (*навиш, наруч, на-вируч, на-згад, на-лад, на-оказ, на-показ, на-поворит*); *с-...-а* (*скоса, спільна, сперва, сповна, с-права, спроста, стиха*).

Менш продуктивними моделями можна вважати такі: *зо-...-а* (*зо-зла, зо-дня*); *з-...-у* (*з-роду, згарячу, знову, з-разу*); *з-...-и* (*з-ночи*); *з-...-і* (*з-зорі*); *за-...-а* (*за-світла, за видна, за- молода, занова, заскоря*); *за-...-Ø* (*за-час, завчас, заран*); *за-...-єм* (*заутрем*); *за-...-і* (*за-рані*); *за-...-ом* (*за-вчером*); *в-...-Ø* (*в-окіл, в-стріть*); *в-...-є* (*вдруге, в-перве*); *в-...-і* (*вкупі*); *ді-...-а* (*ді-дня*); *до-...-а* (*досвіта, до-близька, доокола, доперва*); *до-...-і* (*до-зорі, до-душі*); *ді-...-и* (*діправди*); *до-...-у* (*доразу*); *по-...-а* (*по-верха*); *по-...-и* (*по-ночи*); *на-...-і* (*на-дворі*); *на-...-о* (*на-живо, на-криво, наліво*); *на-...-а* (*направа*); *на-...-и* (*на предки, наобиняки*); *на-...-у* (*на-останку, на-роду, на-удачу, на-останку, на-першу*); *нав-...-Ø* (*навпik, навперіч*); *нав-...-а* (*навкідя*); *с-...-ом* (*скосом*); *с-...-и* (*сночи*); *с-...-у* (*сперву, спершу*); *о-...-Ø* (*озем*); *о-...-єць* (*одалець*); *о-...-і* (*одолі*); *из-...-Ø* (*извік*); *из-...-а* (*излиха, из-серця, из-окола*); *из-...-у* (*из-роду*); *из-...-ою* (*из-лишкою*); *над-...-Ø* (*надпізь*); *над-...-и* (*надвечори*); *у-...-Ø* (*уруч, удовж*); *у-...-у* (*у-низу*); *ко-...-у* (*ко-слову*); *од-...-и* (*одправди*); *пів-...-Ø* (*півперек*); *пів-...-о* (*півдармо*); *пів-...-ом* (*півкругом*); *не-...-Ø* (*необзир*); *зав-...-о* (*завчасто*); *з-за-...-у* (*з-замолоду*); *з-за-...-Ø* (*з-зарань*).

Унаслідок адвербіалізації прийменниково-іменникових сполук в українській мові творилися прислівники типу *зверху, згори, наверх, засвіт* та інші. Наявність таких структур спричинило появу в мовленні нових субстантивів, утворених від прикметників чи дієслів, що мали спеціалізовану функцію: виступати в постприйменниковій позиції обставинних прийменниково-відмінкових конструкцій, які швидко адвербіалізувалися. За сформованими моделями морфологічним способом творилися інші прислівники з обставинним значенням.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоусенко П.І. До питання про основний спосіб творення прислівників у історії української мови// Українська мова: Науково-теоретичний журнал. – №2. – 2008. – С. 14 – 27.
2. Білоусенко П.І. Префікс *нав-* в українській мові// Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку: Збірник наукових праць, присвячених пам'яті професора С.П. Самійленка. Частина І. – Запоріжжя, 1996. – С. 119 –122.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел.– К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.
4. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови. – К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.
5. Грінченко Б.Д. Словарь української мови. Т. –1-4.– Київ, 1958.
6. Даценко І.Б. Історія формування прислівників місця української мови: дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / І.Б. Даценко; НАН України. Ін-т укр. мови. – К., 2007. – 161 с.

7. Етимологічний словник української мови: У 7-ми т./ За ред. О.С. Мельничука. – К.: Наукова думка, 1982 – 2003.
8. Желєхівський Є., Недільський С. Малоруско-німецький словар. – Т. 1 – 2. – Львів, 1886.
9. Німчук В.В. Історія української мови. Морфологія. – К.: Наукова думка, 1987.

УДК 81'38:811.111

ЖАНРОВО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАУКОВО-ТЕХНІЧНИХ ТЕКСТІВ

Правда Н.А., викладач

Запорізький національний технічний університет

Розглянуто граматичні, лексичні, синтаксичні та композиційні особливості науково-технічних текстів. Дано характеристику стилістичних особливостей усних жанрів - лекції та доповіді.

Ключові слова: науково-технічний стиль, усні жанри, морфологічні особливості, композиційні риси, мікротексти.

Правда Н.А. ЖАНРОВО-СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ / Запорожский национальный технический университет, Украина

Рассмотрены грамматические, лексические, синтаксические и композиционные особенности научно-технических текстов. Дана характеристика стилистических особенностей устных жанров – лекции и доклада.

Ключевые слова: научно-технический стиль, устные жанры, морфологические особенности, композиционные особенности, микротексты.

Pravda N.A. JENRE AND STYLISTIC FEATURES OF SCIENTIFIC-TECHNICAL TEXTS / Zaporizhzhya National Technical University, Ukraine

Grammar, lexical, syntax and compositional peculiarities of scientific-technical texts are considered. The characteristic of stylistic features of oral genres, a lecture and report, is given.

Keywords: scientific-technical style, oral genres, morphological peculiarities, compositional features, microtexts.

Вирішення питання про співвідношення інтелектуального (наукового) й емоційного (художнього) початків у науковій мові пов'язано з необхідністю диференційованого підходу до цього різновиду людського спілкування. Відмінності між різними видами наукового викладу можуть виявитися настільки істотними, що можна говорити про різні рівні єдиного функціонального стилю наукової мови.

Не буде перебільшенням сказати, що стиль наукової прози і стиль художньої прози, що протиставляється йому, утворюють основу стилістичної системи будь-якої розвиненої літературної мови. Своєрідна організація виразних мовних засобів у науковій прозі, можливість використання даних аналізу наукової прози для тлумачення специфіки інших функціональних стилів пояснюють зростаючий інтерес лінгвістів, що росте, до явищ наукової мови. Помітна емансипація стилю наукової прози в загальній "сім'ї" функціональних стилів, виразна виділеність у ньому мовних засобів, запозичених з інших стилів, інакше кажучи, стійкість і визначеність всіх його мовних показників, також роблять наукову прозу одним із цікавих об'єктів мовностилістичного дослідження.

Вочевидь, найбільш повним та адекватним є визначення функціонального стилю, сформульоване В.В.Виноградим: "Стиль — це суспільно усвідомлена та функціонально обумовлена, внутрішньо об'єднана сукупність прийомів використання, відбору та поєднання засобів мовленнєвого спілкування у сфері тієї чи іншої суспільної, загальнонаціональної мови, співвідносна з іншими такими ж засобами висловлювання, які служать для інших цілей, виконують інші функції в мовленнєвій суспільній практиці даного народу [1, с.73].

Більшість учених розглядають жанрову приналежність тексту як основний чинник, що впливає на його стильові характеристики. В.В. Виноградов вважає одним з істотних завдань лінгвістичної стилістики вивчення жанрової своєрідності стилю [1, с.17]. Я. Л. Заневський указує на жанр як на головну характеристику, що визначає стильові особливості наукового тексту [2, с. 14].

Щодо жанрової класифікації науково-технічної літератури, то це питання розглядали такі відомі мовознавці, як Л.С.Бархударов, Ю.В.Ванніков, С.В.Тюленев, М.П.Брандес, А.В.Федоров та ін. Зважаючи на те, що ця інформація загальновідома, ми не будемо детально на ній зупинятись.

Велика частина досліджень наукової літератури ґрунтується на вивченні основних її жанрів - статей і монографій, що, поза сумнівом, складають «ядро» стилю і визначають його специфіку. Меншою мірою досліджені інші жанри, як ті, які належать до писемного варіанта стилю (рецензія, патент, реферат тощо), так і, особливо, до усного варіанта (доповідь, лекція, виступ в дискусії тощо). Отже, завданням цієї статті є дослідити та дати характеристику жанрових особливостей деяких варіантів науково-технічних текстів, зокрема доповіді та лекції.

Прийнято вважати, що єдиною функцією наукового стилю є функція інтелектуально-комунікативна, додаткові функції факультативні. Науковий стиль, таким чином, характерний для текстів, призначених для повідомлення точних відомостей з якої-небудь спеціальної галузі і для закріплення процесу пізнання [3, с.259].

Отже, відразу можна відзначити, що науково-технічний стиль, втім так само, як і будь-який інший стиль, має ряд особливостей, іншими словами сукупність характерних рис, властивих тільки цьому стилю. Всіх їх можна розділити на морфологічні, синтаксичні, лексичні, композиційні.

Морфологічні особливості полягають у тому, що словотворення відбувається в основному за допомогою афіксації і конверсії: *forward-looking, error-free, underpressure, overlay*; використання особових форм дієслова обмежене, частіше використовуються безособові конструкції: *One can predict that..., it is likely that...;* а також автор оперує займенником "we" замість 'I': *If we speak about..., We will throw light on..., We cannot help asking the question...* Переважання в науковому стилі іменних, а не дієслівних конструкцій, дає можливість більшого узагальнення, усуваючи необхідність указувати час дії [4, с.39].

Щодо словотворення, то ні в одному стилі літературної мови немає таких сприятливих умов для виникнення неологізмів, як в науковому тексті. Нові поняття, які з'являються в результаті досліджень, вимагають нових слів для їх позначення. На відміну від неологізмів, що з'являються в живій розмовній мові і в газетно-публіцистичному стилі, неологізми, що виникають в стилі наукової прози, виявляються значно стійкішими [5, с.425].

Прикладом **лексичних** особливостей може послужити широке використання так званих книжних слів: *perform, cardinal, circular, compise, analogous, approximate, calculation, circular, initial, integnal, maximum, minimum, phenomenon-phenomena, grespectively, simultaneous.*

Нагадаємо, що книжні слова - це зазвичай довгі, багатоскладові запозичені слова, що іноді не повністю асимілюють, часто мають у нейтральному стилі простіші і коротші синоніми [3, с.263].

Також у науково-технічному тексті часто використовується наукова термінологія і фразеологія, слова вживаються, як правило, в їх первинному словниковому значенні, широко використовуються імена власні, а вживання вигуків, експресивної фразеології, розмовної лексики і художніх прийомів, таких як метафора, гіпербола, порівняння тощо обмежене.

Узагальнюючи вищесказане про лексичні особливості, можна сказати, що відбір лексики в стилі наукової прози підпорядковується одному основному завданню: адекватно донести до читача описуване явище в різноманітних ознаках, що характеризують це явище. Тому слова, які використовуються для висловлення думки в науковій прозі мають одне, звичайно провідне, наочно-логічне значення. Проте, це не означає, що в наукових творах взагалі не зустрічається образна мова. Образність у науковій прозі - це засіб прояву індивідуальної манери викладу, який сам по собі не є обов'язковим для стилю наукової прози. Образність звичайно підсилює, відтіняє вже логічно аргументовану думку.

Граматичні особливості науково-технічного стилю - це синтаксична точність, необхідна для чіткого виразу думок і їх логічних зв'язків. Тому, як правило, еліпсу уникають. Проте, у фізико-математичних, природничо-історичних і технічних текстах дуже поширені дієприкметникові та герундіальні звороти, а також означальні інфінітиви [6, с.127]: *Having made this assumption, we..., when using such an approach..., When dealing with data which..., There is one further problem to be discussed..., ...was the first to bring this idea.*

Найбільш характерною ознакою науково-технічного стилю є широке вживання пасивної форми дієслова: *...further research is needed..., this conclusion is supported by...* Це пояснюється, напевне, тим, що при описі або аналізі того чи іншого механізму, структури, процесу увага зосереджується на них самих, а не на можливому діячі, який керує механізмом або викликає даний процес. Характерним є також препозитивне вживання поширених іменних означальних груп типу: *dry-feed film flotation machine* (флотаційна машина з сухим завантаженням).

Синтаксичними особливостями науково-технічних текстів є: прямий порядок слів, використання багатослівних речень з підрядними реченнями, часте використання вставних слів і фраз, пояснень, превалювання іменних конструкцій над дієслівними з метою уникнути позначення часу, а також надлишок атрибутивних груп описового характеру [7, с.153].

На завершення слід вказати на деякі **композиційні** риси науково-технічних текстів. Типові прийоми композиційної організації вислову в науковій літературі формуються у зв'язку з вираженням

аргументованої наукової думки, суворим мотивуванням узгодження її ланок і є результатом того важливого значення, яке надається в наукових текстах поясненню і міркуванню [8, с.21].

Виразність логічних зв'язків, оформлених розгорненими складними реченнями з цілим рядом підрядних речень і однорідними членами при переліку, наявність розвинених періодів і логічна розчленованість складного синтаксичного цілого створюють тип прози, який називають ієрархічним.

Щодо системи засобів зв'язку самостійних речень, то вони вельми різноманітні: ми знаходимо тут сполучники, сполучні прислівники, анафоричні елементи і сполучення з ними, модальні слова, прийменникові речення, вставні речення, частини складнопідрядних речень, окремі самостійні речення, а також певний порядок слів і співвіднесеність видо-часових форм.

Також слід зазначити, що в науково-технічних текстах широко використовуються цитати, посилання і виноски. Саме мовні засоби, пов'язані з використанням бібліографічних посилань, є диференціальною ознакою тільки наукового стилю.

Перейдемо до розгляду деяких окремих жанрів науково-технічних текстів. Почнемо з жанру **доповіді**. Доповідь - один з видів монологічного мовлення, публічне, розгорнуте, офіційне повідомлення з конкретного питання, що ґрунтується на залученні документальних даних. Слід зазначити, що наукова доповідь завжди змістовно підготовлена і звичайно написана (навіть у випадках, коли доповідач не звертається до тексту при виступі). Змістова складність, попередня підготовленість і суворі жанрові характеристики в поєднанні із суворо офіційним характером ситуації пояснюють той факт, що доповідь більш ніж усі інші жанри усної наукової мови орієнтована на писемну наукову мову. Вона має цілком чітке композиційне оформлення, стійкість жанроутворюючих чинників [8, с.31].

Композиційно-смісловими центрами тексту наукової доповіді, що визначають його проблематику і змістовно-композиційний розвиток, є мікротексти - маніфестація теми, постановка проблеми, твердження, теза, узагальнення, висновок. У структурі доповіді ці текстові одиниці служать показниками розчленування тексту на великі смислові відрізки, які можна позначити як розвиток окремої теми, проблеми. Саме цей розвиток здійснюється за допомогою основних великих мікротекстів: повідомлення, виклад інформації, пояснення, опис, міркування, аргументування (доказ). Мікротексти іншого рівня, такі, як ілюстрація, конкретизація, доповнення, посилання та інші, не входять у мінімальну структуру тексту доповіді, проте конкретні модифікації найважливіших композиційних блоків включають їх у свій склад.

Усний науковий текст більшою мірою, ніж писемний, вирізняється дистантними смисловими зв'язками своїх одиниць, бо сам усний характер здійснення промови зумовлює можливість «повернень» того, хто говорить, до окремих смислових частин, появу в тексті доповнень, відступів, логічних перебудов.

Звертаючи увагу на **наукові лекції**, слід зазначити, що Є. С. Троянська, враховуючи чинники, що лежать в основі жанрів, пропонує ієрархію із семи видів творів наукової літератури, кожний з яких представлений різними жанрами. За цією класифікацією лекції потрапляють в науково-навчальні тексти [10, с.17]. Нагадаємо, що лекція (лат. *lectio* – читання) - це усне послідовне і систематичне викладення матеріалу з будь-якої проблеми, теми, питання, методу тощо.

Далі ми розглянемо мовні риси лекцій, які є безпосереднім наслідком спілкування лектора з аудиторією і варіюють залежно від характеру цього спілкування, зокрема, деякі ознаки діалогічності лекцій - засоби, що забезпечують контакт з аудиторією, способи оцінки, види розмовної мови й образності.

Почнемо із способів встановлення контакту з аудиторією, що може, наприклад, виявитися у використанні займенника «ми». Займенник «ми» в науковому стилі звичайно об'єднує автора й адресата, проте в лекціях ця персоніфікована манера викладу виконує додаткові функції. Вона найбільш характерна для навчальної лекції, оскільки при викладі навчального матеріалу лектор наближає до себе аудиторію, щоб їй легше було стежити за ходом міркувань. Це так зване «ми» - залучення в акт комунікації. Воно відрізняється від іншого «ми» - неозначено-особового, яке характерне для всіх типів лекцій [2, с.28].

У **Нобелівських** лекціях також зустрічаються «нотки» бесіди із слухачами, але не так часто, як у навчальних лекціях: *You will perhaps think that...; Imagine to my excitement when...* . Якщо в навчальних лекціях ці прийоми активізують процес навчання, то використання їх в Нобелівських лекціях пояснюється тим, що лектор говорить про власну наукову роботу, а це неминуче інтимізує форму контакту з аудиторією. Питання використовуються, в основному, для підтримки уваги: *What properties does a surface have that a physicist can measure?*

Нобелівська лекція посідає особливе місце серед інших типів, оскільки, хоча лектор і користується згаданими діалогічними засобами, він більш тяжіє до норм писемної наукової мови, прагне до знеособленості свого оповідання. Це виражається насамперед у використанні пасивного стану при описі досліджень і досягнутих результатів [9, с.53].

На власне науковій лекції лектора не пов'язують з аудиторією ні прагнення говорити більш зрозуміло, ні бажання розважити аудиторію. Основна мета — дати інформацію, часто концептуального характеру. Цим пояснюється набагато менша схильність лектора звертатися до розмовних засобів мови. [9, с.56]

Інший характер носить образність мови в **ювілейній лекції**, на якій лектор створює особливу атмосферу неофіційності, інтелектуально-емоційного співпереживання. Прикладом може служити обігрування фразеологізмів: *If the general scheme of things is indeed the sensible one - that you cannot have your cake and eat it then you need something like irreversibility to play the role of the eating of the cake...*

Узагальнюючи специфіку лекцій загалом як жанру, можна зробити висновок, що лекція розгортається автором як своєрідне відтворення процесу наукового дослідження. За основу в кожному з типів лекцій беруться різні наукові моменти: у власне науковій лекції це проблемна ситуація, в Нобелівській і ювілейній - визначні наукові досягнення, в навчальній лекції - картина світу. Відповідно, цілі лекцій відмінні, але їх головною особливістю, механізмом, який визначає цілеспрямованість лекцій, є взаємини лектора й аудиторії.

Не вдаючись до зіставлення різних наукових жанрів, можна проте висловити припущення, що з пізнавальної точки зору, з погляду композиційного розгортання думки лекція порівнянна з монографією, але, будучи усним жанром, вона вільна для виразу індивідуальності автора, суб'єктивно забарвлена, діалогічна, тобто більш експліцитна у відносинах з адресатом.

Отже, специфіка наукового стилю впливає на його відмінні риси, які залежать від соціального призначення тексту і комбінації мовних функцій, які переважають в акті комунікації. Найбільш поширеною функцією усних жанрів науково-технічного стилю є інтелектуально-комунікативна, додаткові функції факультативні. Науково-технічний стиль має морфологічні, синтаксичні, лексичні та композиційні особливості. Вивчення особливостей усних жанрів наукового стилю потребує подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика / Виноградов В.В. - М., 1963. – 256 с.
2. Заневский Я.Л. Лингводидактические основы обучения русскому языку как иностранному научных работников. Принципы, языковое содержание обучения, этапы и виды речевой деятельности: Автореф. дис. на соиск. научн. степ. докт. филол. наук: спец. 13.00.02 “Филологические науки” / Заневский Я.Л. - М.:1984. – 43 с.
3. Арнольд И.В. Стилистика. Современный английский язык: Учебник для вузов - 6-е издание / Арнольд И.В. - М.: Наука, 2004. – 296 с.
4. Троянская Е.С. «Безличность» изложения — важный лингвистический признак стиля научной речи / Троянская Е.С. // Лингвометодологические основы преподавания иностранных языков. Вестн. АН СССР, сер. лит. и яз.- т.38.- 1979.- №4.- 1979 – с. 34-41
5. Гальперин И.Р. Очерки по стилистике английского языка / Гальперин И.Р. - М., Изд. лит. на иностранных языках, 1958. – 458 с.
6. Кузнец М.Д. Стилистика английского языка. Пособие для студентов пединституты / Кузнец М.Д., Скребнев Ю.М. - Л.: Наука, 1960. -173 с.
7. Знаменская Т.А. Стилистика английского языка: основы курса: учебное пособие. / Знаменская Т.А. - М.: Эдиториал УРСС, 2002. – 208 с.
8. Кожина М.Н. О речевой системности научного стиля сравнительно с некоторыми другими / Кожина М.Н. - Пермь, 1972. – 255 с.
9. Цвиллинг М.Я. Специфика общественно-научного текста. К вопросу о внутрестилевой дифференциации языка науки / Цвиллинг М.Я. // Разновидности и жанры научной литературы. - М., 1989. – с. 27-36
10. Троянская Е.С. Полевая структура научного стиля и его жанровых разновидностей / Троянская Е.С. // Общие и частные проблемы функциональных стилей. – М.: Наука, 1986. – с.15-23

ОСОБЛИВОСТІ ЛЕКСИЧНИХ ДИВЕРГЕНТІВ НОРТАМБРІЙСЬКОГО ДІАЛЕКТУ

Романюк Н.М., студент

Запорізький національний університет

У статті розглянуто особливості дивергентів нортамбрійського діалекту на лексичному рівні, виділені його тематичні групи, виокремлено групу етнографічних діалектизмів, підраховані найбільш продуктивні одиниці за частиномовним показником.

Ключові слова: діалект, дивергент, етнографічні діалектизми, Нортамберленд.

Романюк Н.М. ОСОБЕННОСТИ ДИВЕРГЕНТОВ НОРТАМБРИЙСКОГО ДИАЛЕКТА НА ЛЕКСИЧЕСКОМ УРОВНЕ / Запорожский национальный университет, Украина

В статье рассматриваются особенности дивергентов нортамбрійського діалекта на лексическом уровне, выделены тематические группы, а также группа этнографических диалектизмов, подсчитаны наиболее продуктивные единицы по частиречному признаку.

Ключевые слова: диалект, дивергент, этнографические диалектизмы, Нортамберленд.

Romaniuk N.M. PECULIARITIES OF LEXICAL NORTHUMBRIAN DIALECT DIVERGENCES / Zaporizhzhya National University, Ukraine

The article considers the peculiarities of lexical Northumbrian dialect divergences, singles out its most productive parts of speech, thematic groups, as well as the group of ethnographic dialecticisms.

Key words: dialect, divergence, ethnographic dialect, Northumberland.

Діалектологія (наука про відмінності комунікативних засобів окремих, часом зовсім дрібних, спільнот) – могла б на сучасному етапі здатися застарілою та неактуальною. Але сучасна мовна ситуація різних країн свідчить про те, що діалекти не є архаїчними мовними формами, вони проявляють значну життєстійкість, а також зберігають свою значущість як актуальні форми вербальної комунікації [1, 4]. Крім того, діалекти є найбільшим порталом до народної скарбниці знань, розуміння етноспецифічного характеру народів світу із притаманними їм світоглядами, картинами світу, соціокультурними особливостями. Тому діалектологічні дослідження сьогодення є актуальними в контексті історико-типологічних розвідок, оскільки спостереження над діалектним матеріалом дають змогу краще зрозуміти сутність мовної еволюції в цілому, а також виявити особливості менталітету та світогляду окремої спільноти.

Дане дослідження присвячене вивченню лексико-семантичних особливостей актуальної форми вербальної комунікації Англії – нортамбрійського діалекту.

За мету ми ставимо виділення дивергентних та аналогових відмінностей нортамбрійського діалекту у порівнянні з літературною мовою на лексичному рівні, адже він найбільше аніж інші мовні рівні відображає світосприйняття даної спільноти, її культурні регіональні цінності. Основні види протиставлень лексичних одиниць за ознакою локального маркування проводились традиційно вслід за А.Д. Швейцером, який під лексико-семантичними дивергентами розуміє одиниці, що містять у собі відмінності в плані змісту при однаковому вираженні, а під лексико-семантичними аналогами – одиниці, що мають різний план вираження, при спільному значенні [4].

Фактичним матеріалом дослідження слугують 1044 одиниці зі словника нортамбрійського діалекту «Northumberland words. A glossary of words used in the country of Northumberland and on the Tyneside» [5].

Аналіз проводився за декількома критеріями: частиномовним, семантичним, тематичним.

У результаті аналізу виявлено, що найбільшою з усіх груп частин мови є саме група *іменника* (560 слів), серед яких більшість – лексико-семантичних дивергентів (426), наприклад: boorey – a ring [5, 81], brattle – a fray [5, 96], corney – liquor [5, 184], dab – an adept [5, 214], afer – horse [5, 7]. А решта – лексико-семантичні аналоги, що відрізняються як звуковою оболонкою слова, так і його графічним оформленням (134), наприклад: chorch – church [5, 152], cag – a keg [5, 123], dishcloot – dish-cloth [5, 238], aagust – August [5, 3], born – a burn [5, 85] (див. табл. 1).

Таблиця 1 – Класифікація діалектизмів за частинами мови

Частини мови			
Назва	Загальна кількість слів	Лексико-семантичні аналоги	Лексико-семантичні дивергенти
Іменник	560	134	426
Дієслово	170	110	60
Прикметник	116	37	79

Прислівник	44	17	27
Прийменник	18	9	9
Займенник	9	4	5
Числівник	5	3	2

Зауважимо, що серед інших частин мови за тематичною ознакою іменник є найбільшою частиномовною групою; вона об'єднує дев'ять підгруп на позначення: виду діяльності, наприклад: *caaler* – an auctioneer [5, 122], *capry* – captain [5, 133], назв страв, напоїв, ягід, наприклад: *batty* – small cake [5, 41], *berry-brown-nut* – brown ale [5, 52], *bummlekite* – the blackberry [5, 111], характеристики людини, наприклад: *feyul* – a fool [5, 282], *barrater* – a brawler [5, 37], зооніми, наприклад: *bran* – a boar [5, 91], *breeches* – the roe [5, 97], *dodd* – a fox [5, 241], *brown-headed-duck* – the golden-eye duck [5, 104], *dirt-bird* – gull [5, 238], *blackey* – the blackbird [5, 62], відносин між людьми, наприклад: *eld-father* – father-in-law [5, 264], *feady* – an enemy [5, 277], фітоніми, наприклад: *aik* – oak [5, 7], *bane-wort* – the daisy [5, 33], *bulrusher* – bulrush [5, 110], частин тіла, наприклад: *daddle* – the hand [5, 214], *dicky* – the head [5, 232], загальних назв, а також хремотонімів, наприклад: *frasy* – excitement [5, 303], *aemery* – a cupboard [5, 12]. Серед цих груп було виявлено також як лексико-семантичні дивергенти, так і слова-дублети літературної мови; зауважимо, що останніх виявлено більше (див. табл. 2).

Таблиця 2 – Класифікація діалектних одиниць за тематичними групами. Іменник.

Назва групи	Іменник		
	Загальна кількість слів	Лексико-семантичні аналоги	Лексико-семантичні дивергенти
Вид діяльності	24	14	10
Назви страв, напоїв, ягід	33	7	26
Характеристика людини	30	11	19
Зооніми	48	10	38
Відносини між людьми	14	5	9
Фітоніми	34	15	19
Частини тіла	8	3	5
Етнографічні діалектизми	122	–	122
Загальні назви, хремотоніми	186	69	117

Як видно з таблиці, найбільшу групу серед іменників становлять етнографічні діалектизми (назви місцевих реалій, що не використовуються на решті національної території [2, 89]), серед яких чималу кількість створюють оніми. Тематично етнографічні діалектизми можуть бути зведені до таких підгруп (див. табл. 3):

1) оніми на позначення ігор, які подаються з повним описом правил гри та можливими учасниками, наприклад: *cowleading* – is the game of “follow your leader”, a game in which the leader does the most difficult things he can, and which the others must do likewise [5, 189]; *cappy* – is a boys' game, in which one stoops or gives “a back”, on which a cap is laid; the players vault over, as in leap frog, each one resting his hands on the cap as he leaps, the one who first causes the cap to fall must exchange places with the boy who is “making a back” [5, 133];

2) зооніми на позначення звертання до тварин, наприклад: *cock of the north* – a facetious name for the winter immigrant bird in Newcastle [5, 174]; *bull-troot* – a large fine species of fish peculiar to Northumberland [5, 110];

3) оніми на позначення звертання до людей, рід занять, антропоніми, наприклад: *butler* – a term applied in the North to a female who keeps a bachelor's house, a farmer's housekeeper [5, 116], *colley* – a lamplighter, the last of the oil lamplighter in Newcastle was always called a colley, and was hailed by boy as: “Colley, wiv a lamp...” [5, 177];

4) ергоніми на позначення свят, такі як: *chair-day* – is the evening of life, that period which, from its advanced season and infirmity, is chiefly passed in easy and indulgence [5, 142];

5) потамоніми на позначення річок, ойконіми – міст, геоніми – доріг, наприклад: *chare* – a narrow lane, this word is in very common use in Newcastle as the name of narrow streets or alleys in the populous parts of the city, many of these were destroyed by the great fire which followed the Gateshead explosion of 1854 [5, 143];

6) оніми на позначення продуктів харчування, такі як: *collop* - is a slice of salted meat, a rasher of bacon, Collop Monday is the day before Shrove Tuesday, on which it is usual to have eggs and collops, or pieces of bacon for dinner, *cold-lord* - is a boiled pudding made of oatmeal and suet, one mixed with suet and some treacle and sugar loses the cold name [5, 178];

Таблиця 3 – Класифікація етнографічних діалектизмів за тематичними підгрупами.

Етнографічні діалектизми	
Назва групи	Кількість
Онiми на позначення iгор	28
Зоонiми	15
Онiми на позначення звертання до людей (антропонiми, рiд занять)	17
Ергонiми на позначення свят	7
Потамонiми, ойконiми, геонiми	11
Онiми на позначення продуктів харчування	6
Загальна кiлькiсть	122

Як бачимо, значну частину тематичних груп займають дивергенти та аналоги, що номiнують види дiяльностi людей, дерев та трав, тварин та птахiв. На нашу думку, велика кiлькiсть саме таких вiдмiнностей зумовлена способом життя та менталiтетом жителiв Нортамберленду. Серед виду дiяльностi людей наявнi такi професiї, як пекар, м'ясник, рибалка, доярка, дроворуб, отже, у графствi Нортамберленд широко розповсюдженi окресленi види дiяльностi. Велика кiлькiсть назв дерев та тварин пояснюється багатою природою на пiвнiч вiд затоки [3, 80].

Дiєслова видiленi в другу групу (170 одиниць) (див. табл. 1). Тут теж наявнi як лексико-семантичнi аналоги (110), наприклад: baal – to bawl [4, 24], bizz – to buzz, blaa – to blow [5, 61], chess – to chase [5, 149], chitter – to chase [5, 149], так i низка лексико-семантичних дивергентiв (60), а саме: coup – to upset, outh – to comfort [5, 187], daw – to thrive [5, 222], acker – to curl [5, 6].

Дiєслова також стоять на другому мiсцi, маючи у своєму складi двi тематичнi пiдгрупи: дiєслова на позначення руху та процесу, наприклад: back-up – to subscribe [5, 27], bide – to wait [5, 55], дiєслова на позначення фiзичного стану та почуттiв, наприклад: faffle – to stutter [5, 272], coup – to upset [5, 187] (див. табл. 4).

Таблиця 4 – Класифікація діалектних одиниць за тематичними групами. Дієслово.

Дієслово			
Назва групи	Загальна кiлькiсть	Лексико-семантичнi аналоги	Лексико-семантичнi дивергенти
Дiєслова на позначення руху та процесу	152	99	53
Дiєслова на позначення фiзичного стану людини, почуттiв	18	11	7

Отже, простежується тенденцiя до збiльшення кiлькостi дивергентiв та аналогiв, що номiнують рух i процеси.

Наступною групою є **прикметники** (116 одиниць), серед яких виокремлюємо лексико-семантичнi аналоги (37), наприклад: empy – empty [5, 226], consant – constant [5, 180], deaf – deaf [5, 227], clivver – clever [5, 164], arnest – earnest [5, 17], та лексико-семантичнi дивергенти (79), наприклад: cooth – loving [4, 182], daggy – wet [5, 217], dandy – fine [5, 218], beesen – blind [5, 47], able – wealthy [5, 5] (див. табл. 1).

За тематичним критерiєм прикметники класифiкуються на 3 пiдгрупи (прикметники на позначення характеру i настрою, прикметники на позначення зовнiшнього вигляду та фiзичного стану предмета або людини, прикметники на позначення кольору), найчисельнiшою серед яких є саме пiдгрупа, яка вказує на позначення зовнiшнього вигляду та фiзичного стану, що налiчує 70 одиниць, а 47 – локальнi діалекти. Так, у словнику паралельно фiксуються лексеми bruckled i dirty [5, 104], clungy та adhesive [5, 168] (див. табл. 5).

Таблиця 5 – Класифікація діалектизмів за тематичними групами. Прикметники.

Прикметники			
Назва групи	Загальна кiлькiсть	Лексико-семантичнi аналоги	Лексико-семантичнi дивергенти
Прикметники на позначення характеру i настрою	39	12	27

Прикметники на позначення зовнішнього виду та фізичного стану предмета або людини	70	23	47
Прикметники на позначення кольору	7	2	5

Останньою численною групою є група **прислівників**, яка містить 44 одиниці (див. табл. 1). З них 17 – лексико-семантичні аналоги, фонетичне та графічне оформлення яких різняться лише певними буквами: behint – behind [5, 49], below – below [5, 49], а інші (27) – лексико-семантичні дивергенти, що мають абсолютно різне написання, проте значення залишається тим же: atwee – asunder [5, 21], clouterly – clumsily [5, 167].

Ця частиномовна група має в собі декілька тематичних підгруп: на позначення відрізків часу (belive – presently [5, 49], belyve – speedily [5, 50]), на позначення місця дії (aback – behind [5, 4], by-hand – aside [5, 119]), але найкраще виражені саме загальні прислівники, на позначення якості, причини та модальні прислівники (carechin – cheerfully [5, 139], clean – entirely [5, 160]) (див. табл. 6).

Таблиця 6 – Класифікація діалектизмів за тематичними групами. Прислівник.

Прислівники			
Назва групи	Загальна кількість	Лексико-семантичні аналоги	Лексико-семантичні дивергенти
Прислівники на позначення часу	7	5	2
Прислівники на позначення місця	15	6	9
Загальні прислівники	22	6	16

Нечисленними є групи **прийменників, займенників і числівників**, які в основному відносяться до лексико-семантичних аналогів. Їхня загальна кількість становить відповідно: 18, 9, 5. Яскравими прикладами прийменників є: aneath – beneath [5, 15], efter – after [5, 264]; займенників – aw – I [5, 2], ee – you [5, 263]; числівників – ae – one, aight – eight [5, 7], fift – fifth [5, 283] (див. табл. 1).

Ці ж названі групи складають нечисленні тематичні групи, які містять відповідно 2-3 підгрупи. Як, наприклад, у випадку із займенниками, які поділяються на особові займенники (bees – he, she [5, 47]), зворотні займенники (aansel – himself [5, 4]) та вказівні займенники (at – that [5, 4]).

Таким чином, із семи частиномовних груп найбільшими за кількістю одиниць є іменникова, дієслівна та прикметникова групи. Найменшою є група числівників. На нашу думку, це зумовлено тим, що лексеми-числівники не дають широких можливостей мовцям для варіації з їхніми граматичними формами.

Серед тематичних груп чисельними є такі лексеми, які позначають: вид діяльності людей (іменникова група), рух та процес (дієслівна група), характер і настрої (прикметникова група). Як бачимо, ці групи пов'язані між собою номінативно, тобто певний вид діяльності людини передбачає відповідні рухи та здійснення певного процесу, а також впливає на характер і настрої особи.

Розгляд запропонованої проблеми розкриває перспективу для подальшого вивчення нортамбрійського діалекту як складової англійської мови в діахронічному та синхронічному аспектах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лужаниця О.І. Генеза міських діалектів північно-східної Англії (на матеріалі тайнсайдської англійської): автореф.дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 – «Германські мови» / О.І. Лужаниця. – Одеса, 2011. – 20 с.
2. Маковский М.М. Английская диалектология: современные английские территориальные диалекты Великобритании / М.М. Маковский. – М.: Высшая школа, 1980. – 191 с.
3. Писаненко А.В. Социокультурные и фонетические особенности английского диалекта и акцента Джорди // Вестник КемГУ. – № 3. – 2008. – С. 80-83.
4. Швейцер А.Д. Различия в лексике американского и британского вариантов современного литературного английского языка [Электронный ресурс] / А.Швейцер. – Режим доступа: <http://www.philology.ru/linguistics3/shveytser-67.htm>
5. Heslop Richard Northumberland words. A glossary of words used in the country of Nokthumbekland and on the Tyneside. – London, 1892. – Vol. I. – P. 354.

ФРАНЦУЗЬКІ НАУКОВО-ТЕХНІЧНІ МЕТАФОРИЧНІ ТЕРМІНИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ПЕРЕКЛАДУ

Серга Н.В., ст. викладач

Запорізький національний технічний університет

Стаття присвячена науково-технічним метафоричним термінам французької мови. Основна увага приділяється їх класифікації та особливостям їх перекладу українською мовою.
Ключові слова: метафоричні перенесення, метафоричний термін, словниковий відповідник, калькування.

Serga N.V. ФРАНЦУЗСКИЕ НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКИЕ МЕТАФОРИЧЕСКИЕ ТЕРМИНЫ И ОСОБЕННОСТИ ИХ ПЕРЕВОДА/ Запорожский национальный технический университет, Украина.

Статья посвящена научно-техническим метафорическим терминам французского языка. Основное внимание уделяется их классификации и особенностям их перевода на украинский язык.
Ключевые слова: метафорический перенос, метафорический термин, словарный эквивалент, калькирование.

Serga N.V. FRENCH SCIENTIFIC TECHNICAL METAPHORIC TERMS AND PARTICULARITIES OF THEIR TRANSLATION / Zaporizhzhya National Technical University, Ukraine.

The article deals with scientific technical metaphoric terms of French language. The main attention is drawn to their classification and particularities of their translation to Ukrainian language.
Key words: metaphoric transfer, metaphoric term, dictionary equivalent, calking.

Робота присвячена французьким науково-технічним метафоричним термінам. Метафора, перенесення значення на основі подібності, аналогії тощо, вже давно знаходиться в центрі уваги багатьох вчених-лінгвістів: виявлено її функції в різних типах текстів, вивчено основні метафоричні концепти, складені метафоричні словники, що відображають осмислення світу носіями мови (Арутюнова Н.Д., Склярєвська Г.Н., Булигіна Т.В. й Шмельов А.Д. та інші). Метафоризація як вид семантичного утворення одиниць загальнолітературної французької мови та спеціальних мов була предметом дослідження російських лінгвістів Гак В.Г. [1]; Бородіна М.А. [2]; Петров В.В. [3], Лопатнікова Н.Н. [4]; Кузнєцов В.Г. [5] та ін.

Семантичний спосіб утворення термінів, заснований на різних метафоричних перенесеннях загального значення, - постійне і невичерпне джерело поповнення термінологічної лексики, а французької зокрема. «Общая тенденция французского языка заключается в использовании метафор и других переносов для расширения номинативных средств языка, «анимизм» в построении предложения захватывает и научно-профессиональную речь» [6, 256-257].

У вітчизняному мовознавстві питання про метафоричні перенесення науково-технічного стилю французької мови стисло розглядається Чередниченком О.І. та Ковалем Я.Г. [7,95], а Кузнєцова Ю.І. розглядає метафоризацію як засіб семантичної деривації в терміносистемі будівництва французької мови [8]. Але ж безпосереднє питання про особливості перекладу французьких метафоричних науково-технічних термінів українською мовою не розглядалося.

Мета цієї роботи – класифікувати та проаналізувати метафоричні перенесення в різних терміносистемах французької мови: машинобудуванні, металургії, авіабудуванні, електротехніці, телекомунікаційних та інформаційних технологій, та відмітити особливості перекладу метафоричних термінів українською мовою.

У кожній термінологічній системі є певна кількість слів загальнолітературної мови в спеціальному термінологічному значенні. Використання загальноповживаних слів для позначення спеціальних понять є традиційним та продуктивним засобом. Як визначають лінгвісти, потребу в нових назвах, яка пов'язана з науково-технічним прогресом, не можна задовольнити тільки створенням нових слів-термінів; мобільність поняттєвих структур, які пристосовуються до прогресу знань та досвіду людини, супроводжується деяким відставанням лінгвістичних структур, через що для номінації нових науково-технічних досягнень використовуються словесні знаки, які вже існують у системі загальнолітературної мови.

У терміноутворенні французької науково-технічної мови як у традиційних галузях, металургії, машинобудуванні, автомобілебудуванні, авіабудуванні, будівництві, електротехніці, так і в новітніх, таких як обчислювальна та комп'ютерна техніка, телекомунікаційні та інформаційні технології, широко використовувалося і використовується метафоричне перенесення значення слів загальнолітературної мови. Дослідження проводилося на матеріалі відібраних метафоричних термінів з французьких текстів названих галузей, перекладних термінологічних французько-російських словників [11; 12; 13; 14; 15], перекладного лексичного французько-російського словника [16] та термінологічних російсько-українських словників [9;10].

Метафоризація здійснюється за наявності 3-х екстралінгвістичних елементів: 1) вихідного предмета, який виступає вихідним словом (ВС) метафоризації; 2) предмет, який називаємо; 3) загальної для них ознаки.

В якості загальної ознаки виступає, згідно з класифікацією Н.Н.Лопатнікової [4,278-280] ,(далі ми надаємо приклади свої) : - подібність за формою: *bouche à eau* – отвір, відтулина ; *dent, f* –зуб, триб; зубець, трибок; щербина, зазублина; кулак; виступ; *langue-de-chat* – (дослівно *язик kota*) різець гравера ; *grue,f* – 1.(заг.) - журавель, 2(тех.) - підйомний кран ; *touile,m* –(метал.) - ливарна форма , *touile, f* – (заг.) - мушля ; *rise ;m* - 1(заг.) - блоха; 2(обчис.тех.) - кристал, інтегральна схема;

- подібність за дією, процесом : *arrosage,m* – 1. (заг.) - зрошення , 2.(телеком.) - широке розповсюдження, розсилання небажаних рекламних повідомлень ; *bombardement,m* – 1.(заг.) бомбардування, 2. (телеком.) бомбардування (надсилання одному адресату великої кількості повідомлень зі зловмисними намірами); *cheval de Troie- 1.* (міф.)Троянський кінь, 2. (комп.) Троянський кінь (програма-вірус, яка видає себе за іншу програму) ; *bombe programée* - логічна бомба (код, таємно вставлений у програму задля виконання деструктивних дій при певних умовах);

- подібність за функцією: *arroseur ,m* – 1.(заг.) - поливальник, 2.(телеком.) - спамер, той, хто розсилає небажані рекламні повідомлення ; *pirate,m* - 1.(заг.) - пірат , 2.(телеком.) - зломник, хакер ; *porteur,m* – 1.(заг.) - носій, 2.(телеком.) - носій інформації ; *artère,f* – 1. (заг.) артерія, 2. (телеком., електр.) магістральна лінія, основний канал, лінія живлення, фідер;

- спільна позитивна або негативна асоціація: *virus,m- 1*(заг.) - вірус; 2(комп.) – вірус,(програма, що характеризується здатністю прихованого для користувача само розповсюдження); *ver,m* – 1(заг.) - черв'як хробак, 2.(комп.) - черв'як, хробак (програма, один з типів вірусів); *vogue,f* -1(заг.) - оболонка каштана з гілками (яка тріскається); 2(обчис. тех.) - похибка в програмі ;

- спільність тієї чи іншої властивості (конкретної чи абстрактної). *maturation,f* – 1.(заг.) визрівання, 2.(метал.) старіння металу, дозрівання бетону; *mémoire,f* – 1.(заг.) - пам'ять, 2.(телеком.) - пам'ять комп'ютерна ; *vieillessement , m* – 1.(заг.) - старіння , 2.(метал.) - старіння металу. Ю.І. Кузнєцова додає ще такі ознаки [8] (ми надаємо наші приклади) :

- місцезнаходженням предмета на тілі людини або тварини та в будівлі : *dos,m* – 1.(заг.) – спина, 2.(тех.) спинка, оборотна частина, *dos de la carte* – оборотна сторінка (перфо)карти ;

- консистенцією та кольором : *râte,f* - 1.(заг.) – тісто, 2. (тех.) – паста, замазка, шлам, *râte à souder* - зварювальна паста, зварювальний топняк ;

- способом виготовлення : *sandwich,m* - 1.(заг.) - сандвіч, бутерброд, 2. (тех.) – сандвіч, шарувата структура ;

- за результатом дії поняття, що позначає ВС: *gel,m* – мороз, *antigel,m* –антифриз, морозостійка суміш;

- за кількома ознаками одночасно : подібність за формою і функцією : *aileron,m* – 1.(заг.) - плавець (риби), край крила, 2.(тех.) - лопатка, лопасть, 3.(авіа.) - елерон, стабілізатор, 4.(тех.) - додаткове стерно ; *griffe,f* – 1 (заг.) - кіготь, 2.(тех.) - скоба, зуб, зачіп(ка), клямка, зачіпка, захват, затискач, держак, тримач, гачок, кліщі ; .

За семантикою ВС терміни , утворені шляхом метафоризації, підрозділяються на (класифікація Ю.І.Кузнєцової [8]) : **антропоморфізми** (позначання технічних приладів, деталей на основі зовнішньої схожості з частинами людського тіла):вихідним словом може виступати : *tête,f* – голова ; *joue,f* - щока ; *oeil,m* - око ; *oreille,f* - вухо ; *bouche,f* - рот ; *lèvre,f* - губа ; *dent,f* - зуб ; *gorge,f* - горло; *bras,m* – рука, плече ; *pied,m* - нога ; *ventre,m* - живіт ; *artère,f* - артерія , *langue,f* - язик , *doigt,m* – палець ; *joint ,m* – сустав та інші :

bouche à eau – отвір, відтулина ; *cou de cathode* –шийка катода;*doigt de pression* – натисковий стрижень, палець, штифт, шпень ; *bras de levier* – плече важеля ; *tête de bielle* – голівка шатуна, гонка ; *joue* – щока, фланець, губка ; *joue d'aile* - боковий щиток крила, *joue d'étau* – губка лецат; *oreille ,f* - вушко, контактний затискач; *oeil,m* - петля, вушко, гніздо, серга, вухо; *oeil électrique* - фотоелемент; *lèvre, f* - ребро, пруг, *lèvre coupante*- різальний пруг ; *dent, f* –зуб, триб; зубець, трибок; щербина, зазублина; кулак; виступ; *gorge,f* –1. жолобок, рівчак, кільцева гара, вижолобок, виімка; 2.шийка, критичний переріз сопла ; *ventre,m* – (метал) розпар ; *tête de vis* - голівка гвинта ; *pied* – ніжка, основа,статив, педаль, ступор, п'ята, лапка, зачена ; *pied de palier* – підошва (основа) підшипника ; *pied de bielle-* верхня голівка гонка ; *pied du bâti* – тумба стовби ; *pied-chariot* – статив-візок ; *pied télescopique* – телескопічна вежа ; *artère,f*– магістральна лінія, основний канал, лінія живлення, фідер;

зооморфізми (позначання технічних приладів, деталей на основі зовнішньої схожості з частинами тіла тварин) : *langue- de- vache* – (дослівно *язик корови*) однороге ковадло ; *langue-de-chat* – (дослівно *язик kota*) різець гравера ; *langue -de -carpette* – (дослівно *язик маленького коропа*) слюсарне кругле долото,

зубило; *bec, m* – 1(заг.) - дзьоб, рот, морда (тварини), 2.(тех.) - кінчик, наконечник, носик, носок, виступ, мундштук, пальник; *bec- de- corbeau, m* -(дослівно дзьоб крука)- гострозубці, кусачки (для дроту); *rice; m* - 1(заг.) - блоха; 2(обчис.тех.) - кристал, інтегральна схема; *alvéole ;f*- 1(заг.) - сота; 2(тех.) - контактне гніздо; *cheval de Troie*- Троянський кінь (програма-вірус, яка видає себе за іншу програму); *souris, f*- 1(тех.) - миша; 2(комп.) - миша(маніпулятор); *virus, m*- 1(заг.) - вірус; 2(комп.) – вірус, (програма, що характеризується здатністю прихованого для користувача само розповсюдження); *aile, f* – 1. (заг.) - крило(пташине), 2.(авіа.) - крило літака; *ailette, f* – 1.(заг.) - крильце. 2.(авіа.) - ребро, лопатка, лопасть, 3.(тех.) - півник, гребінчик (деталь) колектора; *aileron, m* – 1.(заг.) - плавець (риби), край крила, 2.(тех.) - лопатка, лопасть, 3.(авіа.) - елерон, стабілізатор, 4.(тех.) - додаткове стерно; *griffe, f* – 1 (заг.) - кіготь, 2.(тех.) - скоба, зуб, зачіпка, клямка, зачіпка, захват, затискач, держак, тримач, гачок, кліщі; *patte, f* – 1.(заг.) - лапа, 2.(тех.) - лапа, лапка, ніжка, бретналь, цвях, 3. - гак, скоба, почіп(ка), підвісок; *patte d'électrode* - тримач електрода; *chenille, f* – 1(заг.) - гусениця, 2.(тех.) - гусениця; *grue, f* – 1.(заг.) - журавель, 2(тех.) - підйомний кран; *toule, m* –(метал.) - ливарна форма, *toule, f* – (заг.) - мушля (омоніми); *ver, m* – 1(заг.) - черв'як хробак, 2.(комп.) - черв'як, хробак (програма, один з типів вірусів);

плантаморфізми (позначання технічних приладів, деталей на основі зовнішньої схожості з рослинами: *arbre, m* – 1(заг.) - дерево; 2 (тех.) - вал, вісь; 3(обчис.тех.) - дерево, деревоподібна схема; 4- дерево, граф без циклів; *grappe, f* -1(заг.) - гроно, кетяг, китиця, брость; 2. (телеком.) - багатоточкове з'єднання у мережі; 3- кластер(даних); *boque, f* -1(заг.) - оболонка каштана з гілками (яка тріскається); 2(обчис.тех.) - похибка у програмі; *tige, f* – 1(заг.) - стовбур, стебло, 2. (тех.) - стрижень, шток, шпindel, гонок, стебло, прогонич, штанга, тяг;

реалії повсякденного вжитку та оточуючого середовища: *sabot, m* – 1.(заг.) - сабо, дерев'яний башмак, 2.(тех.) - башмак, заківець, *sabot de frein* - гальмівний башмак, гальмівна колодка; *lit, m* - 1.(заг.) - ліжко, 2. (тех.) - підкладка; *mer de portes* – (телеком.) - море запірників (вентилів); *océan de portes* – (телеком.) - океан~ запірників; *fenêtre f* – 1.(заг.) - вікно, 2. (комп.) - вікно; *magasin de données* – (телеком.) - кіоск (вітрина) даних; *bus, m* -1.(заг.) - автобус, 2.(обчис.тех.) - шина (група сигнальних ліній на системній платі), мігістраль; *fourchette, f* -1(заг.) - виделка; 2(обчис.) - зона звороту; 3(тех.) - вилка, вилкоподібна деталь, ріжки; *éventail, m* – 1(заг.) - віяло; 2(обчис.) - гама, набір, вибір, діапазон; 3(тех.) - вилка, розкид параметрів (*éventail de paramètres*); *balai, m* -1(заг.) - щітка; 2.(електор.) - щітка, контактна (зчитування); *brique, f* – 1(заг.) - цегла; 2(обчис.) - модуль, блок для будування логічних пристроїв; *bulle, f* – 1(заг.) - бульбашка; 2(телеком.) - *bulle magnétique* - циліндричний магнітний домен; *argosage, m* – 1. (заг.) - зрошення, 2.(телеком.) - широке розповсюдження, розсилання небажаних рекламних повідомлень; *sage d'écureuil* 1.(заг.) - біляча клітка, 2.(електр.) - короткозамкнена обмотка ротора; *fourrure, f* - 1.(заг.) – хутро, 2. (тех.) - проміжок;

персоніфікалізми (позначення властивостей або процесів на основі схожості з людськими): *vieillesse, m* – 1.(заг.) - старіння, 2.(метал.) - старіння металу; *fatigue, f* – 1.(заг.) - втома, 2.(метал.) - втома металу; *pirate, m* - 1.(заг.) - пірат, 2.(телеком.) - зломник, хакер; *mémoire, f* – 1.(заг.) - пам'ять, 2.(телеком.) - пам'ять комп'ютерна; *porteur, m* – 1.(заг.) - носій, 2.(телеком.) - носій інформації; *endurance, f* – 1.(заг.) - витривалість, стійкість, 2.(метал.) - зносостійкість, втомлювана міцність, строк служби; *arroseur, m* – 1.(заг.) - поливальник, 2.(телеком.) - спамер, той, хто розсилає небажані рекламні повідомлення.

Усі проаналізовані метафоричні французькі терміни та термінологічні словосполучення мали або перекладні відповідники в термінологічних галузевих французько-російських словниках, або були зафіксовані в електронному французько-англійському тлумачному словнику з телекомунікаційних та інформаційних технологій (660 термінів і термінологічних словосполучень, для яких ми підібрали російські та українські відповідники). При перекладі та виборі російських, а потім українських еквівалентів використовувалися такі способи:

1. Калькування: *souris, f*- 1-миша; *fenêtre f* – 1.(заг.) - вікно, 2. (комп.) - вікно; *virus, m*- 1(заг.) – вірус, 2.(комп.) – вірус; *cheval de Troie*- Троянський кінь; *mémoire, f* – 1.(заг.) - пам'ять, 2.(телеком.) - пам'ять (комп'ютерна); *fatigue, f* – 1.(заг.) - втома, 2.(метал.) - втома металу; *vieillesse, m* – 1.(заг.) - старіння, 2.(метал.) - старіння металу; *aile, f* – 1. (заг.) - крило(пташине), 2.(авіа.) - крило літака; *bombardement, m* – 1.(заг.) бомбардування, 2. (телеком.) бомбардування; метафора зберігається;

2. Калькування зі зменшувальним значенням: *piéd* - ніжка; *cou de cathode* – шийка катода; *tête de bielle* – голівка шатуна, гонка; *dent, f* - зубець, трибок; *oreille f*- вушко; *patte, f* – 1.(заг.) - лапа, 2.(тех.) - лапка, ніжка; метафора зберігається;

3. Напівкалькування: *bombe programmée* - логічна бомба; *magasin de données* – (телеком.) - кіоск (вітрина) даних; *mer de portes* – (телеком.) - море запірників (вентилів); *océan de portes* – (телеком.) - океан~ запірників; *piéd-chariot* – статив-візок; метафора зберігається наполовину;

4. Калькування з додаванням : *balai, m* -1(заг.) - щітка; 2.(електор.) - щітка, контактна (зчитування); *arbre, m* - 1(заг.) - дерево, (обчис. тех.) - дерево, деревоподібна схема; 4- дерево, граф без циклів; метафора зберігається;

5. Створення свого, іншого словникового відповідника, перекладного еквівалента : *langue-de-chat* – (дослівно *язик кота*) *різець гравера*; *lit, m* - 1.(заг.) - ліжко, 2. (тех.) - підкладка; *bogue, f* -1(заг.) - оболонка каштана з гілками (яка тріскається); 2(обчис. тех.) - похибка в програмі; *alvéole ;f* -1(заг.) - сота; 2(тех.) - контактне гніздо; *arroseur, m* - 1.(заг.) - поливальник, 2.(телеком.) - спамер; *pirate, m* - 1.(заг.) - пірат , 2.(телеком.) - зломник, хакер; *fourrure, f* - 1.(заг.) – хутро, 2. (тех.) - проміжок; *éventail, m* – 1(заг.) - віяло; 2(обчис.) - гама, набір, вибір, діапазон; 3(тех.) - вилка, розкид параметрів (*éventail de paramètres*); *grue, f* – 1.(заг.) - журавель, 2(тех.) - підйомний кран; *tige, f* – 1(заг.) - стовбур, стебло , 2. (тех.) - стрижень, шток, шпindel, гонок, стебло, прогонич, штанга, тяг; *bec, m* – 1(заг.) - дзьоб, рот, морда (тварини), 2.(тех.) - кінчик, наконечник, носик, носок, виступ, мундштук, пальник; *piéd du bâti* – тумба стовби; *griffe, f* – 1 (заг.) - кіготь, 2.(тех.) - скоба, зуб, зачіп(ка), клямка, заціпка, захват, затискач, держак, тримач, гачок, кліщі; *ventre, m* – (метал) розпар; *bec- de- corbeau, m* – (дослівно дзьоб крука) гострозубці, кусачки (для дроту); *bouche à eau* – отвір, відтулина; *piéd de palier* – підошва (основа) підшипника; *bus, m* -1.(заг.) - автобус, 2.(обчис. тех.) – шина; *fourchette, f* -1(заг.) - виделка; 2(обчис.) - зона звороту; *arbre, m* - 1(заг.) - дерево; 2 (тех.) - вал, вісь; *sandwich, m* - 1.(заг.) - сандвіч, 2. (тех.) шарувата структура ; *oreille .f* – контактний затискач; *ailette, f* – 1.(заг.) - крильце. 2.(авіа.) - ребро, лопатка, лопасть; *oeil électrique* - фотоелемент; метафора втрачається;

6. Описовий переклад : *grappe, f* -багаточкове з'єднання у мережі; *brique, f* – 1(заг.) - цегла; 2(обчис.) - модуль, блок для будування логічних пристрійів; *arrosage, m* – 1. (заг.) - зрошення , 2.(телеком.) - широке розповсюдження, розсилання небажаних рекламних повідомлень ; *bombardement, m* – 1.(заг.) бомбардування, 2.(телеком.) - надсилання одному адресату великої кількості повідомлень зі зловмисними намірами; образність «стирається», метафора втрачається ;

7.Транскодування: *aileron, m* –.(авіа.) елерон; *sandwich, m* - 1.(заг.) - сандвіч, 2. (тех.) – сандвіч; метафора зберігається наполовину.

Отже, як бачимо, найуживанішим способом перекладу даних метафоричних термінів являється підбір перекладного еквівалента з втратою метафоричності , що підтверджує думку В.Г.Гака про те, що французькій мові властиві «повні метафори» [2,221], і думку В.Г. Кузнєцова про те , що в основі створення багатьох французьких термінів лежить метафоричне перенесення, тоді як їх російські еквіваленти їм не мають [5,127] . Те ж саме спостерігається і в українській мові. Деякі терміни мають метафоричні та неметафоричні відповідники : *sandwich, m* - 1.(заг.) - сандвіч, *бутерброд*, 2. (тех.) – сандвіч, *шарувата структура* ; у цьому випадку варіант перекладу визначається перекладачем залежно від загальної стилістики тексту. Зустрічаються випадки, коли при перекладі метафоричного терміна метафорою, у цільовій мові створюється інший образ : *ailette, f* – 1.(заг.) - крильце. 2.(авіа.) - ребро, лопатка, лопасть, 3.(тех.) - півник, гребінчик (деталь колектора).

Зробивши класифікацію відібраного корпусу науково-технічних метафоричних термінів різних терміносистем французької мови та проаналізувавши особливості їх перекладу українською мовою, можна зробити такі висновки:

1 Метафоричне перенесення значення слів загальнолітературної мови як семантичний спосіб терміноутворення залишається продуктивним у французькій мові і сьогодні.

2 При перекладі українською мовою в багатьох випадках образність метафоричних термінів втрачається, відбувається процес демегафоризації.

3 У деяких випадках при перекладі французьких метафоричних термінів відбуваються зміни образу.

Вважаємо, що подальше вивчення процесів метафоричних перенесень у сучасному терміноутворенні французької мови та їх зіставлення з процесом терміноутворенні, що зараз відбувається в сучасній українській мові, буде корисним при складанні французько-українських термінологічних словників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гак В.Г. Метафора: Универсальное и специфическое / Владимир Григорьевич Гак // Метафора в языке и тексте. – М.: Наука, 1988. - С. 11-26.
2. Бородин М.А. К типологии и методике историко-семантических исследований (на материале лексики французского языка) / М.А. Бородин , В. Г. Гак . – Л.: Наука, 1979. - 232 с.
3. Петров В.В. Научные метафоры: природа и механизм функционирования / В.В.Петров // Философские основания научной теории. – Новосибирск : Наука, 1985. – С. 196-220.
4. Лопатникова Н.Н. Лексикология современного французского языка: [учебник] / Н.Н.Лопатникова. - [5-е изд., испр. и доп.] – М.: Высшая школа, 2006. – 335 с.

5. Кузнецов В.Г. Функциональные стили современного французского языка (публицистический и научный) / В.Г. Кузнецов. – М.: Высшая школа, 1991. – 160 с.
6. Гак В.Г. Сравнительная типология французского и русского языков / Владимир Григорьевич Гак. - [2-е изд.] - М.: Просвещение, 1983.- 289 с.
7. Чередниченко О.І. Теорія і практика перекладу. Французька мова: [підручник] / О.І Чередниченко., Я.Г.Коваль. - К.: Либідь, 1995. – 320 с.
8. Кузнецова Ю.І. Особливості дериваційних процесів у терміносистемі будівництва французької мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.05 «Романські мови» / Юлія Ігорівна Кузнецова; Київськ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2001. - 20 с.
9. Російсько-український словник наукової і технічної мови (термінологія процесових понять) / [сост. : О.Войналович, В.Моргунюк] – К.: Вирій, Сталкер, 1997. - 256 с.
10. Новый російсько-український політехнічний словник: 100 000 термінів і термінів словосполучень / [укладач М.Зубков]. – Х.: Гриф, 2005. - 952 с.
11. Французско-русский словарь по вычислительной технике / [сост. : И.С.Глузман, Л.И.Боровикова]. - М.: Русский язык, 1987. - 517 с.
12. Французско-русский авиационный словарь / [сост.: Г.А.Знаменский, В.С.Столбов, С.А.Щербань]. – М.: Воениздат, 1962. - 488 с.
13. Французско-русский словарь по машиностроению / [сост.: И.А. Башкиров, Д.Я. Коганов]. – М.: Русский язык, 1974. – 600 с.
14. Французско-русский металлургический словарь / [сост.: А.Ф. Мырцымов, Л.Б. Вульфович, И.А.Денисова и др.]. – М.: Русский язык, 1988. – 735 с.
15. Словарь-справочник французской технической терминологии / [сост.: А.В. Коржавин, И.М. Полякова]. – М.: Астрель-АСТ, 2003. - 655 с.
16. Новый французско-русский словарь / [сост.: В.Г. Гак, К.А. Ганшина]. – [9-е изд., испр.]. – М.: Рус. яз. – Медиа, 2004. - 1196, [2] с.

УДК 811.133.1'42'272

ТАКТИКИ РЕГУЛЯЦІЇ КОМУНІКАТИВНИХ ВІДНОСИН У ФРАНКОМОВНОМУ ДИСКУРСІ

Телкова О.В., к. філол. н., доцент

Запорізький національний університет

У статті розглядаються тактики вживання метадискурсивних модифікаторів номінативних одиниць (ММО), які спрямовані на регулювання комунікативних відносин під час інтеракції. Виділені тактики дозволяють мовцям адаптувати мовленнєвий код до комунікативно-діяльнісних потреб у процесі вербального втілення комунікативного задуму.

Ключові слова: дискурс, метадискурс, комунікативні тактики, інтеракція.

Telkova O.V. ТАКТИКИ РЕГУЛЯЦИИ КОММУНИКАТИВНЫХ ОТНОШЕНИЙ ВО ФРАНКОЯЗЫЧНОМ ДИСКУРСЕ / Запорожский национальный университет, Украина

В статье рассматриваются тактики использования метадискурсивных модификаторов номинативных единиц, которые направлены на регуляцию коммуникативных отношений во время интеракции. Выделенные тактики позволяют говорящим адаптировать речевой код к коммуникативно-деятельностным потребностям в процессе вербального воплощения коммуникативного замысла.

Ключевые слова: дискурс, метадискурс, коммуникативные тактики, интеракция.

Telkova O.V. TACTICS REGULATION COMMUNICATIVE RELATIONS IN FRANCOPHONE DISCOURSE / Zaporizhzhya national university, Ukraine

The article deals with the tactics of usage of meta-discursive modifiers of the nominal units, which are directed at regulation of the communicative relationship during the interaction. Selected tactics let speakers adapt the speech code to the communicative activity demands during verbal realization of the communicative intention.

Key words: discourse, meta-discourse, communicative tactics, interaction.

Постулати сучасної комунікативної лінгвістики, що формулюються на основі очевидних, на перший погляд, думок, надали їй можливість заглиблюватися у найдрібніші тонкощі спілкування та вивчати мовлення у сукупності численних складових. „Соціалізація” суб’єкта [1] дозволила розглядати його як продукт соціально-культурної формації, як мовця, який формується шляхом нашарування підсвідомих та соціально зумовлених явищ. Відхід від традиційної схеми комунікації Р. Якобсона, що передбачає послідовний обмін повідомленнями між мовцем і слухачем, дозволив припустити, що комунікація виявляється феноменом, який ускладнюється дуалістичною природою комунікантів. Стає очевидним, що трактування мовця як єдності Я-діяча (породжувача мовлення) і Я-спостерігача (коментатора власного мовлення) [1, 3, 5, 6-8, 10] призводить до переосмислення всього процесу комунікації. Вона набуває вигляду інтеракції, що виникає в результаті взаємодії двох чи кількох комунікантів (*co-énonciateurs* – термін А. Кюльолі).

Мовець не є єдиним „власником” своїх слів, при породженні висловлювання формується спільний мовленнєвий простір, у якому народжується спільний зміст [10]. Навіть у тому разі, коли присутність співрозмовника не є очевидною, мовлення завжди є спрямованим на деякого уявного отримувача, „модель” слухача, характеристики якої враховує автор. Очевидним є також той факт, що „модель” отримувача повідомлення змінюється відповідно до різних жанрів дискурсу, як змінюються тип відносин і дистанція між адресантом і адресатом. При безпосередньому спілкуванні (бесіда, розмова, інтерв’ю) встановлення комунікативних відносин і регулювання комунікативного процесу відбувається в ході інтеракції. Співрозмовники мають змогу швидко змінювати мовленнєві позиції, використовуючи відповідні мовленнєві стратегії і тактики заради досягнення ефективності спілкування і підтримки нормального ходу комунікативного процесу, а також здійснювати контроль і корекцію мовлення.

Інтеракційний підхід до дослідження метадискурсивних слів, які ми називаємо метадискурсивними модифікаторами номінативних одиниць (ММНО) [2], дозволяє досліджувати формування тактик їх вживання з урахуванням специфіки комунікативного процесу як взаємодії. Отже, головною метою цієї статті є виділення тактик вживання ММНО і вивчення специфіки їхнього функціонування в дискурсі. Завдання статті формулюються таким чином:

- виявити роль позалінгвальних чинників в утворенні тактик вживання ММНО;
- простежити особливості зв’язку ММНО з комунікативною позицією (узгодженням та зміною позицій в процесі спілкування);
- визначити специфіку тактик вживання ММНО відповідно до цілей та завдань комунікації.

Для виділення тактик вживання ММНО було проаналізовано фрагменти дискурсів, що належать до різних жанрів: розмовного (записи автентичного мовлення – зафіксовані у письмовому вигляді зразки розмов (запис бесід, інтерактивного спілкування носіїв сучасної французької мови), дискурсу преси (статті загального й науково-популярного характеру, промови, мемуари, інтерв’ю), художнього (твори французьких письменників ХІХ-ХХ століття), наукового (монографії, статті, есе провідних французьких лінгвістів, енциклопедичні статті). У результаті аналізу цього фактичного матеріалу було виявлено, що ММНО уживаються практично у всіх дискурсивних жанрах.

Аналіз фактичного матеріалу дозволив установити низку лінгвальних та позалінгвальних чинників, які безпосередньо впливають на формування тактик вживання ММНО:

- тип і жанр дискурсу (комунікативно-прагматична спрямованість метадискурсивних елементів може варіювати залежно від типу дискурсу);
- особливості ситуації спілкування (в усній комунікації мовці вдаються до вживання тактик вживання ММНО частіше, ніж у письмовій);
- соціально-культурний фактор визначає деякі тактики (етикетні правила й норми вимагають від мовців дотримання умов спілкування, що визначає, в свою чергу, відбір певних лексико-семантичних і стилістичних засобів).

Тактики корекції способу вербалізації. Враховуючи суб’єктивний аспект процесу референції (індивідуальний відбір відповідних мовних засобів для ідентифікації об’єктів світу), можна констатувати, що встановлення референційного зв’язку із зовнішнім світом відбувається через особистий світ мовця. Обираючи серед готових номінацій відповідну, мовець користується загальнознаними нормами і правилами. Суб’єктивний фактор у процесі цього вибору відіграє не останню роль: саме від мовця залежить, якими мовленнєвими засобами буде переданий той чи інший зміст. Іноді мовний знак, що обирається для референції, не повністю збігається з реальним референтом, тоді мова йде про часткову відповідність знаку й позначуваного ним референта. У цьому випадку мовець вживає ММНО для корекції способу вербалізації. Тактики цього типу мають універсальний характер, їх мовленнєву реалізацію можна простежити у всіх дискурсивних жанрах. Тактики базуються на намаганні мовця визначити (ідентифікувати, класифікувати) об’єкти дійсності. Класифікувальна діяльність мовця

розповсюджується на всі категорії об'єктів: предмети, ознаки, абстрактні поняття, елементи емоційно-почуттєвої сфери, осіб. ММНО є засобами здійснення метакомунікативного контролю процесу вербалізації, що дозволяє підтримувати обмін в межах кооперативного спілкування. Референція – це інтерактивний процес взаємодії мовця й слухача, тому автокорекції та корекції способу вербалізації співбесідника сприяють порозумінню комунікантів та підтримці комунікативного обміну. Тактики корекції способу вербалізації можуть бути спрямовані на зміст (референційний статус об'єкта) або на відносини (регуляція способу вербалізації – свого чи співбесідника).

Спектр ситуацій, в яких актуалізуються тактики цього типу, виявляється достатньо широким :

- ситуації міжособистісного спілкування (бесіда, обговорення, інтерв'ю, спілкування в інтернет-форумах, побутові діалоги і т. ін.);
- ситуації, в яких має місце опис, формування судження про певний об'єкт чи суб'єкт (художній, науковий дискурс, дискурс преси).

Тактики референційного уточнювання спрямовані на більш чітке окреслення об'єкта референції. Вживання ММНО, які мають відтінок невизначеності і розпливчастості в більшості випадків (*quelqu'un de bien, quelqu'un d'important, quelqu'un de distingué etc.*) з вказівними займенниками *ce (cette, ces): ces sortes de mésaventures, ce genre de pratiques, ce genre de fautes etc.*) у тактиках цього типу дозволяє уточнювати референційний статус ядерного компонента:

- *Qu'est-ce qui a changé depuis la mise en application de la loi ?*

- *Deux choses. D'abord, ce texte a créé **une sorte d'appel d'air**, un effet oportunité. Et bien, la loi a au moins permis de mettre en évidence **ce genre de pratiques**. Ce n'est pas négligeable (Le Nouvel Observateur № 2061 6-12 mai 2004).* ММНО **une sorte de** позначає метафоричний характер номінації *appel d'air*. Використовуючи вказівний займенник перед конструкцією із ММНО – **ce genre de pratiques**, мовець має на увазі попередні контекстуальні вживання (інтердискурсивні зв'язки) цієї лексеми. Окреслюючи референційний статус лексеми *pratiques*, мовець відносить вжите поняття до певного класу відомих понять.

У наступному випадку статус лексико-синтаксичної конструкції з ММНО уточнюється завдяки введенню додаткових пояснень, таким чином мовець використовує тактику, спрямовану на контекстуальне визначення референта:

- *Avez-vous appartenu à une école de pensée?*

- *Je n'aime pas tellement la vie en monôme. A deux moments, j'ai fait **quelque chose de collectif**: avec Arguments et, quinze ans après, avec Cause commune. Morin, Barthes, Axelos, Fougeyrollas, Fejtö et bien d'autres ont collaboré à Arguments, une petite revue sans prétention. Nous n'avions qu'une envie: écrire (L'Express 11/2/1991).* На відміну від попереднього прикладу, референційна віднесеність конструкції **quelque chose de collectif** набуває визначеності завдяки поясненням адресанта - *une petite revue sans prétention* (під колективною справою мовець розуміє видання журналу). Це можна пояснити 2 факторами: по-перше, особливостями ситуації спілкування – жанр інтерв'ю вимагає від інтерактантів максимальної визначеності (це є запорукою порозуміння між комунікантами під час інтерв'ю, а також відповідного розуміння адресатами (читачами видання); по-друге, соціо-професійним статусом респондента – письменник, театральний критик, етнолог Жан Дювіно, як досвідчена людина з широким колом інтересів, намагається донести до адресатів свої погляди і зробити свій виклад доступним великій аудиторії. Його пояснення вводять додаткові диференційні ознаки і характеристики.

Тактики адаптації слова до референта спрямовані на визначення об'єктів оточуючого світу у випадках неповного або часткового співпадіння слова (виразу) і референта:

*Il fait frais dans la maison où souffle la brise de mer. Le sculpteur propose un thé de son cru qui sera servi dans le salon, **sorte de patio immense à la décoration monacale** (Le Nouvel Observateur № 2060 29 avril – 5 mai 2004).* У цьому уривку з інтерв'ю, запропонованому читачам популярного видання, автор (журналіст Кумба Діоп) намагається дати визначення (ідентифікувати) місце, де відбувається його бесіда зі скульптором Османом Соу. Відбувається ідентифікація невідомого об'єкта через загально відоме поняття (культурний аспект референції відіграє у цьому випадку суттєву роль – поняття повинно знаходитися у фонді фонових знань читачів). Часткова відповідність ужитого слова референту позначається мовцем через ММНО **une sorte de** – об'єкт референції не є патіо (маленький внутрішній двір у домах в іспанському стилі) у прямому розумінні, але, на думку мовця, ця лексема є більш доречною для порівняння.

Тактики адаптації слова до референта спрямовані на рекатегоризацію понять (звуження або розширення змісту). У більшості випадків мовець повинен вдаватися до детальних пояснень щодо вжитого слова чи

виразу з метою досягнення розуміння адресатами його інтенції. Особливо це стосується випадків, коли необхідно ідентифікувати абстрактні або невідомі адресатам поняття:

*Dans la chambre où, depuis un an, il dormait seul, cette présence le gênait, mais elle le gênait aussi par ce qu'elle lui imposait **une sorte de fraternité** qu'il refusait dans les circonstances présentes et qu'il connaissait bien: les hommes, qui partagent les mêmes chambres, soldats où prisonniers, contractent un lien étrange comme si leurs armures quittées avec les vêtements, ils se rejoignaient chaque soir, par-dessus leurs différences, dans la vieille communauté du songe et de la fatigue [4].* У цьому випадку відбувається звуження більш загального поняття *fraternité* (відчуття єдності з іншими представниками людства, почуття єдності, яке виникає між людьми, пов'язаними спільною діяльністю, думкою) до контекстуального поняття *fraternité*, якому автор надає тлумачення (почуття, що об'єднує членів даної комунікативної спільноти). Процес контекстуальної рекатегоризації відбувається завдяки вживанню ММНО **une sorte de**.

Тактики, які актуалізуються через поєднання ММНО *quelqu'un de, quelque chose de* з ознаками, абстрактними поняттями, спрямовані на генералізацію (надання більшої розмитості в характеристиці об'єкта). При відсутності відповідних пояснень адресанта щодо значення цієї конструкції, вона зберігає невизначений референційний статус:

*Chez lui, deux vieux amis, prenaient du café dans la grande pièce. „Jonas change de manières. Il va peindre sur bois!” dirent-ils. Jonas souriait: „Ce n'est pas cela. Mais je commence **quelque chose de nouveau**”[4].* У цьому випадку неможливо визначити без широкого контексту, що розуміє мовець під **quelque chose de nouveau** (для кожної людини це висловлювання може набувати різного змісту в залежності від його особистої системи цінностей). Невизначеність мовця щодо своїх намірів відбивається у виборі відповідної словесної форми – не *une nouvelle étape dans la vie, carrière de peintre, dans la création*, а розпливчате **quelque chose de nouveau** (щось нове).

У процесі аналізу фактичного матеріалу виявилось, що ММНО часто супроводжують мовні одиниці, які вжито у переносному значенні. У таких випадках ММНО спрямовані на „легалізацію” обраної лексики :

*La disparition du patrimoine cinématographique et télévisuel se fait en douceur, incognito **pour ainsi dire**, sans aucun effet spectaculaire. „Cette absence de sentiment physique et immédiat de la perte” que l'on observe, étrangement, vis-à-vis ce type d'archives est souligné dans l'Appel de Paris lancé en 2004 par la Fédération internationale des archives de télévision (FIAT) en vue de sensibiliser la communauté internationale à la sauvegarde du patrimoine audiovisuel mondial (<http://www.cinémathèque.ac.ca>).* У цьому висловлюванні очевидно простежується подвоєння семантично-прагматичної структури: гетерогенність повідомлення виникає в результаті переплетіння власних слів автора з метадискурсивними вставками. ММНО **pour ainsi dire** у цьому випадку має коментувальний, пояснювальний характер – таким чином мовець позначає вживання стереотипної лексичної одиниці *incognito* (з'являтися, не називаючи імені), яка зазвичай використовується для позначення осіб. Таке нетипове вживання мовець виправдовує завдяки введенню ММНО, що позначає апроксимативний характер вербалізації. За допомогою лапок мовець виділяє саме той фрагмент власного повідомлення, що має відношення до іншого дискурсу: *„Cette absence de sentiment physique et immédiat de la perte”*. Як можна заключити з контексту, ці слова належать Інтернаціональній федерації телевізійних архівів.

Вживання ММНО у тактиках **регуляції способу вербалізації** спрямоване на регулювання взаєморозуміння між інтерактантами, внесення корекцій у спосіб вербалізації співрозмовника:

Cambrai Concerts: Est ce que vous avez une mission lorsque vous montez sur scène?

*David: On n'a pas de "mission" **pour ainsi dire** quand on joue en live. On essaye juste de faire plaisir aux gens qui viennent nous voir. Notre objectif, c'est juste de détendre les gens, c'est tout! Détendre, c'est vite dit! Mais on a quand même une devise: „ce soir, on casse tout!”, c'est du Miguel ça encore! (Rires) (<http://www.cambraiconcerts.free.fr/g-startoftheend/interview1>).* У цьому фрагменті респондента (рок-музиканта Девіда) не „влаштовує” лексема *mission*. Він, напевно, вважає її не зовсім доречною (ця лексема здається йому занадто „гучною”) – він виходить на сцену не для виконання якоїсь високої місії, а просто заради задоволення і розважання публіки (*On essaye juste de faire plaisir aux gens qui viennent nous voir. Notre objectif, c'est juste de détendre les gens, c'est tout! Détendre, c'est vite dit!*). Респондент подає свій варіант: мета його виходу на сцену – дати можливість публіці розслабитися (свою думку він підкреслює інтенсифікатором *juste*, вибір виразів *faire plaisir aux gens, détendre les gens* аргументує загальними *c'est tout! c'est vite dit!*). Коригування відбувається завдяки „дублюванню” метакомунікативних зусиль – одночасне вживання двох засобів автонімічної модалізації (лапок і ММНО **pour ainsi dire**) демонструють незгоду респондента з манерою вербалізації кореспондента. ММНО є одним із засобів реалізації тактики позначення невідповідності слова і референта.

Тактики зниження категоричності. Вживання тактик цього типу в дискурсі обумовлюється кількома факторами:

- дотриманням комунікантами етикетних вимог щодо ввічливості і коректності в міжособистісному спілкуванні;
- використанням зниження категоричності з метою зниження можливого негативного прагматичного ефекту.

Il y a, d'un côté, ceux qui soutiennent que le sens conditionne la référence et doit donc être décrit en des termes référentiels, en quelque sorte, objectifs, et, de l'autre, ceux qui s'attachent à maintenir un sens intact de toute contamination référentielle et qui l'analysent donc en des termes non référentiels [9]. Уживання мовцем ММНО дозволяє дотримуватись правил наукового етикету відносно до інших науковців (ceux qui soutiennent) і уникати категоричної та прямої критики їх наукових концепцій. Ця тактика забезпечує зниження ступеня відповідальності за свої слова, зберігаючи необхідний етикетний нейтралітет.

Тактики зниження категоричності сприяють розвитку кооперативного спілкування у рамках комунікативного етикету. Розглянемо фрагмент інтерв'ю з паном Юбером Ведріном, колишнім міністром іноземних справ Франції. Виходячи з офіційного стилю розмови, яка визначається статусом респондента (C2) і вибором основної теми спілкування (дипломатичні стосунки між Францією і Алжиром), кореспондент (C1) повинен достатньо зважено підходити до вибору своїх мовленнєвих стратегій і відповідних тактик:

C1: - Voilà un an et demi, vous vous félicitez de voir „l'alchimie" entre Paris et Alger fonctionner. N'y a-t-il pas aujourd'hui un certain désenchantement?

C2: - Dès que le Président Bouteflika est arrivé au pouvoir, il a manifesté la volonté de relancer la coopération entre nos deux pays [...].

C1: - Le président Bouteflika n'attend-il pas une sorte d'adulement de la part de la France?

C2: - Le président Bouteflika a une conscience suffisamment aiguë de la fierté et de la souveraineté algérienne pour ne pas chercher à être adulé par qui que ce soit d'autre que le peuple algérien (L'Express 22/2/2001). Комунікативна лінія поведінки кореспондента спрямована на дотримання правил ввічливості і збереження позитивного лиця респондента. Завдяки використанню метадискурсивних засобів зниження категоричності (лапок, модалізатора certain, ММНО une sorte de, інверсивного формулювання запитання *N'y a-t-il pas* у заперечній формі) кореспондент створює сприятливі умови для підтримки нормального контакту. Уживання інтерв'юером ММНО une sorte de як засобу пом'якшення категоричності допомагає знизити можливий негативний прагматичний ефект номінативної одиниці adulement, що має пейоративне семантико-прагматичне забарвлення у цьому контексті. Цікаво, що респондент уникає прямих відповідей на запитання, формулюючи висловлювання стереотипно-клішованого характеру (manifester la volonté de relancer la coopération, une conscience suffisamment aiguë de la fierté et de la souveraineté), наголошуючи своє відсторонення (у цьому випадку пан міністр говорить від імені президента).

Можна підсумувати, що в більшості випадків ММНО вживаються у тактиках корекції способу вербалізації для підтримки кооперативної лінії комунікативної поведінки. ММНО у тактиках цього типу спрямовані на досягнення взаєморозуміння, вони використовуються для уточнення референційного статусу лексем, контекстуального визначення референта, рекатегоризації, генералізації понять, закріплення переносного змісту. Завдяки ММНО відбувається корекція та автокорекція у процесі породження дискурсу. Корекції способу вербалізації за допомогою ММНО забезпечують регуляцію комунікативних відносин: підтвердження/спростування формулювань, внесення поправок у спосіб вербалізації співрозмовника, сприяють розгортанню інтеракції, модалізації комунікативних позицій. ММНО в автокорекціях дозволяють гнучко змінювати або підкреслювати свою комунікативну позицію у залежності від комунікативної ситуації, мовленнєвої поведінки партнерів по спілкуванню. Детальне вивчення аспектів функціонування ММНО в окремих дискурсивних жанрах у межах подальших розвідок сприятиме заглибленню в механізми мисленнєво-мовленнєвої діяльності особистості й розкриттю комунікативних і когнітивних особливостей цієї діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М.М. Фрейдизм. Формальний метод в літературознавстві. Марксизм и філософія языка : статьи / М.М. Бахтин. – М. : Лабиринт, 2000. – 640 с.
2. Телкова О.В. Метадискурсивні модифікатори номінативних одиниць у сучасній французькій мові : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.05 / О.В. Телкова. – Запоріжжя, 2009. – 209 с.
3. Authier-Revuz J. Ces mots qui ne vont pas de soi: boucles réflexives et non-coïncidences du dire. 2 vol / J. Authier-Revuz. – Larousse, 1995. – 869 p.
4. Camus A. L'étranger / A. Camus. – Editions Gallimard, 1996. – 186 p.

5. Humperz J. La communauté en paroles d'un point de vue interactionnel / J. Humperz // La communauté en paroles. – Liège : Mardaga, 1991. – P. 55–77.
6. Kerbrat-Orechioni K. Les interactions verbales / K. Kerbrat-Orechioni. – Т. I. – Paris : Armand Colin, 1990. – 318p.
7. Kerbrat-Orechioni K. Les interactions verbales / K. Kerbrat-Orechioni. – Т. II. – Paris : Armand Colin, 1992. – 368 p.
8. Kerbrat-Orechioni K. Les interactions verbales / K. Kerbrat-Orechioni. – Т. III. – Paris : Armand Colin, 1994. – 347 p.
9. Kleiber G. Problèmes de sémantique. La polysémie en questions / G. Kleiber. – Presses Universitaires du Septentrion, 1999. – 220 p.
10. Vion R. La communication verbale. Analyse des interactions / R. Vion. – Paris : Hachette, 1992. – 302 p.

УДК 1751 81'44

ЗІСТАВНО-ТИПОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗВУКОВИХ ПОВТОРІВ У ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ: МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИКА

Чернікова О. І., аспірант

Інститут іноземної філології НПУ ім. М. П. Драгоманова, м. Київ

У статті представлено приклад методики дослідження звукових повторів у текстах неблизькородними мовами (англійська та українська), за допомогою якого порівнюється частотність, переважаючі типи та фонетична домінанта звукових повторів у цих текстах. Надалі планується зробити висновок стосовно особливостей ідіокодуювання звукових повторів у неблизькородних мовах. Дослідження проводиться на матеріалі творів Дж. Р. Р. Толкієна та їх перекладів українською мовою.

Ключові слова: ідіокод, звукові повтори, фонетична домінанта, методика дослідження звукових повторів, Дж. Р. Р. Толкієн.

Черникова А. И. СОПОСТАВИТЕЛЬНО-ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ЗВУКОВЫХ ПОВТОРОВ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ РЕЧИ: МЕТОДОЛОГИЯ И МЕТОДИКА / НПУ им. М. П. Драгоманова, Украина.

В статье представлен пример методики исследования звуковых повторов в текстах на неблизькородственных языках (английский и украинский) с целью сравнить частотность, преобладающие типы и фонетическую доминанту звуковых повторов в этих текстах. В дальнейшем предполагается сделать вывод касательно особенностей идиокодирования звуковых повторов в неблизькородственных языках. Исследование проводится на материале произведений Дж. Р. Р. Толкиена и их переводов на украинский язык.

Ключевые слова: идиокод, звуковые повторы, фонетическая доминанта, методика исследования звуковых повторов, Дж. Р. Р. Толкиен.

Chernikova A.I. COMPARATIVE TYPOLOGICAL USING TEXTS WRITTEN IN ARTISTIC SPEECH: METHODOLOGY AND METHOD / NPU named by. M, Dragomanov, Ukraine.

The article represents an example of sound iteration research method using texts written in non-closely-related languages (English and Ukrainian) to compare the frequency, prevailing types and the phonetic dominant of sound iterations in such texts. In what follows we are planning to make a conclusion concerning the peculiarities of sound iterations in non-closely-related languages' idiocoding. Our research is made on the material of J. R. R. Tolkien's texts and their Ukrainian translations.

Key words: idio-code, sound iterations, phonetic dominant, sound iteration research method, J. R. R. Tolkien.

Наше дослідження стосується насамперед проблем зіставно-типологічного аналізу, тому доречним буде окреслити коло методології та методик зіставних і типологічних досліджень, що мають пряме відношення до нашої наукової розвідки.

Перш за все, пояснимо, чому наше дослідження має саме зіставно-типологічне спрямування.

Проблема розмежування понять «зіставне мовознавство» та «типологічне мовознавство» вперше постала перед науковцями другої половини ХХ століття. На розв'язання цієї проблеми спрямована, наприклад, стаття В. Г. Гака «О контрастивной лингвистике» [5], у якій стверджується, що завданням зіставного

мовознавства є дослідження мовного явища (або групи явищ) в двох (або більше) мовах з метою знаходження подібностей або відмінностей, в той час як завдання типології — встановлення мовного типу (як типу існування того чи іншого елемента у різних мовах, так і мовних типів в цілому) [5, с.7]. У нашому дослідженні ми беремо за основу саме такі визначення понять зіставного та типологічного мовознавства.

Наша наукова розвідка стосується як зіставної, так і типологічної галузей лінгвістики, адже вона присвячена, по-перше, дослідженню одного з мовних явищ (звукових повторів) у двох неблизькоспоріднених мовах (англійській та українській) та відмінностей між частотністю вживання, функціонуванням та семантичним наповненням цього явища у зіставлюваних мовах; по-друге, результати зіставлення дадуть змогу зробити висновки про універсальність, фреквентальність та рецесивність явища звукового повтору у мовах різних сімей. Типологічна складова спрямування нашої наукової розвідки на цей час розглядається нами в перспективі, адже висновки типологічного характеру потребують більшої кількості мовленнєвого матеріалу та більш докладного аналізу, ніж дозволяє обсяг наукової статті.

Отже, зосереджуючись насамперед на зіставній складовій дослідження, визначимося із способом застосування зіставного методу у нашій науковій розвідці. Як стверджує Р. Штернеман [16], існує два підходи до зіставного аналізу мовних явищ: односторонній (одна з порівнюваних мов виступає вихідним пунктом дослідження) та двосторонній (основою зіставлення являється «третій член», або *tertium comparationis* [16, с.148], яким може виступати як абстрактна метамова, так і природна мова, що поєднує в собі всі відомі аспекти досліджуваного явища.

Досліджуючи звукові повтори в англійському та українському художньому мовленні, ми вважаємо за доцільне вдатися до одностороннього підходу до зіставлення явища звукового повтору, причому вихідною мовою виступає англійська, а цільовою — українська. Причиною цього є те, що, як показує матеріал дослідження, звукові повтори є більш природним та характерним явищем в англійській мові, ніж в українській.

Визначившись із спрямуванням дослідження, слід вказати, що саме досліджується. Об'єктом нашої наукової розвідки є явище звукового повтору та його функціонально-семантичні властивості у художньому тексті. Основними мовними одиницями, на які спрямований наш науковий інтерес, є *фонема*, що є складовою звукообразальною лексикою і мотивованою мовною одиницею, пов'язаною із об'єктом-денотатом [3], *звукобуква* (звукобуквенний психічний образ) — фонетично-графічне втілення звуків у тексті [6]. Крім того, для позначення слів, об'єднаних явищем звукового повтору, ми пропонуємо вживати власний термін *фонетичні ітеранти*.

Матеріалом нашого дослідження є прозові англійські тексти фантастичного жанру (фентезі) та їх українські переклади: *The Hobbit* («Гобіт»), *The Lord of the Rings* («Володар перснів»), *The Silmarillion* («Сильмариліон») та інші твори Дж. Р. Р. Толкієна. Ці тексти є багатими на звукові повтори із звукообразальною (найчастіше звукообразальною) складовою, серед них найбільше прозових текстів, хоча існує певний процент віршованих (наприклад, пісні в *The Hobbit*, *The Lord of the Rings*, *The Silmarillion*, та тексти *The Lays of Beleriand*, що являються незавершеними епічними поемами. Для ілюстрації ми взяли невеликий за розміром текст — один з двох віршів, включених до твору Дж. Р. Р. Толкієна «Сильмариліон» [18, с.168-169; 14, с.172-173]. Вірш не має назви, але ми під час аналізу будемо використовувати робочу назву <*The Contest of Sauron and Felagund*> («змагання Саурона та Фелагунда»).

У нашій науковій розвідці ми пропонуємо власну методикку зіставно-типологічного дослідження звукових повторів у художньому тексті, що базується як на загальнолінгвістичних методах дослідження (*зіставний метод*, *описовий метод* (у який входять етапи інвентаризації, таксономії та інтерпретації), *метод суцільної вибірки*, *методи лінгвістичного аналізу* та *синтезу*, елементи *методу стилістичного аналізу художнього тексту* (визначення різновиду художнього тексту за жанром та мовою), що знаходиться на межі лінгвістики та літературознавства і належить до методів лінгвістики тексту, та ін), так і на методах, що належать до фоносемантики, науки, що вивчає зміст звуків [3]. Релевантними для нашого дослідження є два фоносемантичні методи: метод фоносемантичного аналізу [3] та метод дослідження семантичної складової звукового повтору [12].

Метод фоносемантичного аналізу слова (МФСА), за С. В. Вороніним [3], призначений для розв'язання важливої проблеми мовознавства — проблеми відносин між формою та значенням. Це багатоаспектний метод, що містить ряд операцій та дозволяє встановити наявність (або відсутність) у слові примарної мотивованості та визначити її характер. Розроблений С. В. Вороніним МФСА складається з шести етапів.

1. Семантичний етап (визначення суті звукового значення та джерела звучання, тобто приналежність фоносемантичного явища до ономатопеї або до звукообразологізму).

2. Визначення критеріїв звуко символічних мовних одиниць (експресивність, конкретність, образність, словотворчість, редуплікація, стилістична обмеженість тощо).
3. Етап етимології: фонетично-семантичний аналіз відповідних мовних одиниць у споріднених мовах, етимологізація слова на максимально можливу глибину, з урахуванням його фонетично-семантичних корелятив у споріднених мовах. Результатом етимологізації стає визначення слова як звукообразного.
4. Екстралінгвістичний етап: встановлення мотиву номінації у фоносемантичній одиниці, співвідношення акустичних/артикуляційних характеристик звукового вигляду слова з сенсорно-емоційними характеристиками денотату.
5. Типологічний етап: вияв фонетично-семантичних корелятив у неблизькоспоріднених мовах.
6. Фінальний етап: оцінка комплексу результатів попередніх етапів, висновки щодо причин наявності або відсутності звуко символічного явища та його специфіки [3].

Для дослідження семантичного значення звукових повторів в рамках одного художнього тексту існує методика, розроблена Н. Ф. Пелевіною [12]. Ця методика складається з дев'яти етапів.

1. Вибір тексту. Рекомендується прозовий текст, адже у поетичному тексті семантизація звукового повтору досліджувалася частіше, крім того, у віршованому тексті більше місця займають два перших види, завдяки рими [12]. Автор методики також рекомендує обирати тексти фантастичного жанру [12, с.91].
2. Стислий стилістичний аналіз тексту.
3. Знаходження у тексті найбільш частотного повнозначного слова. Співвіднесення семантики цього слова із елементами змісту тексту. Виокремлення синонімів цього слова із тою ж самою семантикою.
4. Виділення інших часто вживаних лексем у тексті.
5. Виокремлення основного звукосполучення, що об'єднує ці лексеми. Завдяки тому, що лексеми вживаються в тексті часто, ці звукосполучення стають характерними для тексту. Враховуються також глухі/дзвінки та тверді/м'які варіанти фонем у звукосполученні.
6. Частотність знаходження основного звукосполучення поряд з іншими звуками (наприклад, сонорними).
7. Частотність основного звукосполучення у мовленнєвих ланцюжках тексту.
8. Співвіднесення отриманих результатів з нормою, характерною для мови тексту, що досліджується.
9. Семантико-стилістичний аналіз та інтерпретація «малюнку» варіантів основного звукосполучення у рамках тексту. Синонімія та антонімія у словах, об'єднаних цим звукосполученням.

Крім того, ми використовуємо класифікацію звукових повторів у тексті за В. П. Москвіним [11]. За цією класифікацією, існує сім функцій звукових повторів у художньому тексті: *евфонічна, лейтмотивна, ігрова, інтегративна, смислова, віршомаркуюча та зображальна*.

Отже, користуючись розглянутою вище методологією та методами зіставних, типологічних та фоносемантичних досліджень, ми розробили власну методику зіставно-типологічного дослідження звукових повторів у художньому тексті, що складається з восьми етапів.

1. На першому етапі відбувається вибір художнього тексту, прозового або віршованого, а також здійснюється визначення різновиду тексту за жанром та мовою. На цьому етапі ми використовуємо елементи *методу стилістичного аналізу тексту*.
2. На другому етапі дослідження звукових повторів у художньому тексті ми виокремлюємо текстові одиниці, що являються носіями звукових повторів у тексті (такі текстові одиниці ми, як вже зазначалося, пропонуємо називати *фонетичними ітерантами*). У цей етап входить також знаходження у фонетичних ітерантах звуків (звукобукв), що повторюються, та їх виділення. Виокремлення проводиться за допомогою *методу суцільної вибірки* і відповідає етапу «інвентаризація» (виділення одиниць аналізу) *описового лінгвістичного методу*, а виділення звуків (звукобукв), що повторюються, відповідає етапу «сегментація» цього ж методу.

У англійському варіанті вірша <*The Contest of Sauron and Felagund*> можна виокремити 43 випадки фонетичних ітерантів: *wizardry-treachery, song-piercing, piercing-opening, revealing-uncovering, betraying-swaying-staying* та ін. [18, с. 168-169], в той час як в українському — 36 випадків: *втечу – волю – вірність – слову, тюрми – розтпрощений, пролилась – край – кров* та ін.

3. На третьому етапі методики дослідження звукових повторів у художньому тексті проводиться визначення виду звукового повтору: алітерація, асонанс або рима; присутність метафонії (окремі звукові групи, що повторюються з інверсією [2]) у фонетичному ітеранті; чи повторюються в ітерантах лише окремі звуки, або звукосполучення, або ж цілі слова; наскільки повними є повтори (звуки повторюються повністю, або ж співпадають лише за деякими акустичними характеристиками). Цей етап дослідження є *аналітичним* і відповідає етапу «таксономія» (класифікація одиниць) *описового лінгвістичного методу*, адже у ньому відбувається класифікація звукових повторів за видами, присутністю чи відсутністю інверсії (метафонії), за фоносемантичними одиницями, що виокремлені у фонетичних ітерантах, а також за співпаданням акустичних характеристик звуків, що повторюються.

У більшості з представлених у англійському тексті фонетичних ітерантів міститься алітерація (причина цього — перевага консонантних повторів над вокальними). Асонанс яскраво представлений у ітерантах *fought-brought, heard-birds, flee-Sea*. В українському варіанті вірша асонанс присутній лише у поєднанні з алітерацією: *гатила – крига – гула*.

Обраний нами для аналізу текст віршований, тому частина звукових повторів утворюється за допомогою рими, наприклад, *power-tower, escape-shape, sails-wails; миць – тасмиць, зійшов – кров, стояв – заграє – внав* та ін.

Більшість фонетичних ітерантів у текстах об'єднана звуками (*lamplit, magic-might, softly-singing-sighing-sea; втечу – волю – вірність – слову* та ін.) та звукосполученнями (*broken-prison; пролилась – край – кров*), що повторюються. У деякій частині англійських прикладів спостерігається повтор цілих слів: *beyond-beyond, on sand-on sand*), що в українському варіанті відсутні.

Деякі з наведених фонетичних ітерантів демонструють зразки неповного повтору: *broken-prison, thunder-rumbles, changing-shifting-shape; пролилась – край – кров*. У прикладі *broken-prison* ми бачимо повтор за схемою «*вибуховий білабіальний приголосний + r*», де перша частина має відмінності за критерієм глухості-дзвінкості. У *thunder-rumbles* спостерігається схема «*и + носовий сонорний + вибуховий дзвінкий приголосний*», де друга та третя частина розрізняється за білабіальністю. У третьому прикладі алітерованими є шиплячі приголосні, перший з яких, на відміну від другого та третього, являється африкатою. У четвертому, українському, прикладі, повторюються звуки за принципом «*вибуховий глухий приголосний + p*», де приголосні розрізняються за місцем утворення.

4. Четвертий етап дослідження звукових повторів характеризується використанням елементу МФСА С. В. Вороніна [3], який має назву «Семантика», і за допомогою нього визначаємо наявність в ітерантах звуконаслідування або звукового символізму, або ж оказіонального звукового символізму [12]. Крім того, на цьому етапі, як і на третьому, застосовуються прийоми *аналізу та таксономії*.

За допомогою звуконаслідування об'єднані такі ітеранти, як *sighing-sea, thunder-rumbles, mutters-mouths-mourn, wolf-howls; вітри – вив – вовк, громі – полум'я*, де звуконаслідування спостерігається у словах *sighing, rumbles, mutters, howls; вив, громі*. Звуковий символізм пов'язує між собою фонетичні ітеранти у прикладах *blood-flowing, softly-singing-sighing-sea; ніжні – ноти, тюрми – розтрощений* та ін. Більшість ітерантів об'єднана за допомогою оказіонального звукового символізму і не несуть звукообразного навантаження. Ці випадки звукового повтору привертають до себе увагу саме завдяки тому, що повторюються.

5. На п'ятому етапі визначаються функції фонетичних ітерантів у тексті, спираючись на функціональну класифікацію В. П. Москвіна [11]. Цей етап проводиться за *методом функціонального аналізу* тексту, адже тут відбувається процедура дослідження мовних одиниць та явищ у процесі функціонування.

У прикладах з англійського тексту <*The Contest of Sauron and Felagund*> представлені ефонічна (у більшості випадків), лейтмотивна (у прикладі *sudden-sang-answer-song-resisting-secrets-strength*, де за допомогою звукових повторів виділяється ключове для тексту слово *song*), інтегративна (вираження синтаксичних зв'язків через звукові повтори у прикладах *Finrod-fell-before, wind-wails, wolf-howls*, та ін.) та зображальна (ономатопи у *sighing-sea, thunder-rumbles, mutters-mouths-mourn, wolf-howls*) функції звукових повторів. В українському тексті також переважає ефонічна функція, представлені також інтегративна та зображальна функції.

6. Шостий етап дослідження звукових повторів — аналіз семантичних зв'язків у фонетичних ітерантах у тексті. На цьому етапі використовується *метод лінгвістичного аналізу*.

Розглянемо семантичні зв'язки у прикладах *changing-shifting-shape, broken-prison-opening, magic-might, wolf-howls*.

У *changing-shifting-shape* спостерігається поєднання за допомогою звукового повтору слів, що належать до одного процесу, — об'єкта *shape* та направленої на нього дії *changing* та *shifting*.

У прикладі *broken-prison-opening* ми бачимо не лише об'єкт (*prison*) та процес (*prison*), але й результат (*broken*).

У *magic-might* звуковий повтор об'єднує поняття, що у контексті художнього тексту мають близьке значення та перетинаються.

У *wolf-howls* поєднано звук та істоту, що, як відомо, видає цей звук та асоціюється насамперед з ним.

В україномовному прикладі *vimpu – viv – вовк* ми бачимо поєднання, споріднене із тим, що вжито в англomовному варіанті; крім того, в українському за допомогою алітерації поєднаний не лише звук з живою істотою, але й створюється порівняння виду «вітер вис, як вовк».

7. На сьомому етапі дослідження звукових повторів у художньому тексті відбувається визначення фоносемантичної домінанти [15] у тексті (звук або звукосполучення, що повторюється у тексті найчастіше) та її вплив на семантичні зв'язки усього досліджуваного тексту. Визначення фоносемантичної домінанти проводиться за допомогою *статистичного методу* та *методу синтезу*.

Найчастотнішим у англomовному тексті *<The Contest of Sauron and Felagund>* являється звук [s]. Ми можемо побачити його у 11 випадках із 43, тобто більш ніж у чверті прикладів. Можна зробити припущення, що таким чином робиться акцент на ключовому для тексту слові *song*, адже воно зустрічається у більшості випадків звукового повтору із приголосним [s].

В україномовному зразку чітко вираженої фоносемантичної домінанти не встановлено, адже немає достатньо великих розбіжностей між частотністю того чи іншого повторюваного звука.

8. Восьмий етап дослідження передбачає узагальнення результатів, отриманих у попередніх семи етапах, та порівняння їх для кожної з досліджуваних мов. На цьому етапі ми застосовуємо *метод синтезу*, а також *зіставний метод*.

Проаналізувавши англomовний вірш Дж. Р. Р. Толкієна *<The Contest of Sauron and Felagund>* [18, с.168-169], ми встановили, що текст є надзвичайно багатим на звукові повтори: більше половини слів у тексті пов'язані за допомогою повтору. Перевага серед випадків звукового повтору належить алітерації, в окремих прикладах можна помітити поєднання за допомогою рими. Присутні як звуконаслідувальні, так і звуко символічні повтори, хоча перевага належить фонетичним ітерантам, що об'єднані оказіональним звуко символізмом. У проаналізованих нами прикладах представлені майже всі існуючі функції звукових повторів у художньому тексті. Фоносемантичною домінантою тексту являється звук [s], який, беручи участь в 11 повторях, пронизує текст асоціаціями з ключовим словом *song*.

Якщо звернути увагу на український переклад того ж самого вірша [14, с.172-173], ми бачимо, що кількість звукових повторів в тексті помітно менша, а більшість з них поєднана за допомогою рими. Перевага алітерації над асонансом ще більш значуща, ніж в англomовному тексті, адже ми не знайшли у тексті випадків чистого асонансу без супутньої алітерації. Функціональне забарвлення звукових повторів в українському тексті відрізняється від англійського лише меншою частотністю ітерантів із інтегративною та лейтмотивною функціями. Чіткої фоносемантичної домінанти в українському вірші, на відміну від англійського, нами не визначено.

Отже, запропонована нами методика дослідження звукових повторів у художньому тексті складається з восьми етапів, а саме: обґрунтованого вибору тексту з коротким стилістичним аналізом; виокремлення фонетичних ітерантів та звукових повторів у тексті; класифікації звукових повторів за видами; визначення типу звукозображувальності; визначення функції звукових повторів у тексті; аналіз семантичних зв'язків у фонетичних ітерантах тексту; визначення фоносемантичної домінанти тексту; узагальнення, зіставлення та висновки.

Ми вважаємо, що запропонована нами методика аналізу фонетичних ітерантів у художньому мовленні сприяє різносторонньому розгляду функціонально-семантичних характеристик звукових повторів, створенню чіткої класифікації звукових повторів за властивостями у художньому мовленні, а також дає змогу зробити висновки щодо частотності та характерності звукових повторів для текстів обома мовами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балаш М. А. О роли звуковой организации поэтического текста в его понимании (на материале стихотворений А. Ахматовой) // Текст: структура и функционирование / М. А. Балаш. — Барнаул: Изд-во АГУ, 1994. — С. 28-41.
2. Векшин Г. В. Метафония в звуковом повторе (к поэтической морфологии слова) / Г. В. Векшин. // Новое литературное обозрение. — № 90. — 2008. — С. 229-250.
3. Воронин С. В. Основы фоносемантики / С. В. Воронин. — Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1982. — 242 с.
4. Воронин С. В. Фоносемантические идеи в зарубежном языкознании / С. В. Воронин. — Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1990. — 200 с.

5. Гак В. Г. О контрастивной лингвистике / В. Г. Гак. // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1989. — Вып. 25. — С. 5-17.
6. Журавлёв А. П. Фонетическое значение. — Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1974. — 160 с.
7. Кушнерик В. І. Фоносемантизм у германських і слов'янських мовах / В. І. Кушнерик. — Чернівці: Рута, 2004. — 416 с.
8. Левицкий В. В. Звуковой символизм. Основные итоги / В. В. Левицкий. — Черновцы, 1998. — 130 с.
9. Левицкий В. В. Звуковой символизм в лингвистике и психолінгвистике / В. В. Левицкий // Филологические науки. — 1975. — № 4. — С. 54-61.
10. Михалёв А. Б. Теория фоносемантического поля / А. Б. Михалёв. — Пятигорск: Изд-во ПГЛУ, 1995. — 213 с.
11. Москвин В.П. О типах и функциях звуковых повторов / В.П. Москвин. // Русская словесность. — 2006. — № 8. — С. 63-69.
12. Пелевина Н. Ф. О семантизации звуковой стороны художественного текста // Вопросы семантики: [межвуз. сб. науч. тр.] / Н. Ф. Пелевина. — Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1976. — С. 88-95.
13. Тамбиева Ж. М. Межъязыковая фоносемантическая характеристика гуттуральных согласных (на материале русского, английского и абазинского языков) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / Тамбиева Жанна Мухамедовна. — Пятигорск, 2003. — 169 с.
14. Толкін Дж. Р. Р. Сильмариліон / Дж. Р. Р. Толкін; [перекл. з англ. Катерина Оніщук]. — Львів : Астролябія, 2008. — 388+XXVIII с.
15. Шадрин І. Н. Фоносемантическая доминанта как структурообразующий компонент текста перевода (экспериментальное исследование на материале русского и английского языков) : дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Ирина Николаевна Шадрин. — Горно-Алтайск: Изд-во Горно-Алтайского государственного университета, 2001. — 167 с.
16. Штернеман Р. Введение в контрастивную лингвистику / Р. Штернеман. // Новое в зарубежной лингвистике. — М.: Прогресс, 1989. — Вып. 25. — С. 144-178.
17. Sapir E. A study in phonetic symbolism / E. Sapir. // Journal of experimental Psychology. — 1929. — Vol. 12; 3. — P. 225-239.
18. Tolkien J. R. R. The Silmarillion: [edited by Christopher Tolkien] / J. R. R. Tolkien. — London : HarperCollinsPublishers, 2004. — 386 p.

УДК 811, 111 : 81'37 : 82 - 92

РОЛЬ ДІЙСНОСТІ ЯК МАКРОСЕМІОТИЧНОЇ СИСТЕМИ В АКТУАЛІЗАЦІЇ СЕМАНТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ АНГЛОМОВНОГО ПУБЛІЦИСТИЧНОГО ТЕКСТУ

Шевченко О.І., к. філол. н., доцент

Запорізький національний університет

У статті висвітлюються семіотичні функції дійсності у сучасному англійському публіцистичному дискурсі. Обгрунтовується і вводиться поняття семантичного потенціалу тексту

Ключові слова: телеологія, дискурс, текст, смисл, смислоутворення, дійсність, семантичний потенціал тексту.

Шевченко А.И. РОЛЬ ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТИ КАК МАКРОСЕМІОТИЧНОЇ СИСТЕМИ В АКТУАЛІЗАЦІЇ СЕМАНТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ АНГЛОМОВНОГО ПУБЛІЦИСТИЧНОГО ТЕКСТУ / Запорізький національний університет, Україна

В статті розглядаються семіотичні функції дійсності в сучасному англійському публіцистичному дискурсі. Обґрунтовується і вводиться поняття семантичного потенціалу тексту.

Ключевые слова: телеология, дискурс, текст, смысл, смыслообразование, действительность, семантический потенциал текста.

Shevchenko O.I. THE ROLE OF REALITY AS A MACROSEMIOTIC SYSTEM IN THE ACTUALISATION OF SEMANTIC POTENTIAL OF ENGLISH PUBLICISTIC TEXT/ Zaporizhzhya National University, Ukraine

The article deals with the semiotic functions of reality in modern English publicistic discourse. The notion of semantic potential of text is substantiated and introduced.

Key words: teleology, discourse, text, sense, sense formation, reality, semantic potential of text.

Актуальність даного дослідження зумовлена активізацією інтересу до когнітивних та семіотичних аспектів реалізації змістовних параметрів мовних одиниць, залучених до процесу дискурсивної взаємодії. Метою цієї наукової розвідки є висвітлення семіотичних функцій дійсності у англійському публіцистичному дискурсі, визначення поняття семантичного потенціалу тексту і виявлення телеологічно співвіднесених когнітивно-семіотичних механізмів його реалізації.

У сучасний антропоорієнтований методологічний простір мовознавчої науки все активніше залучаються концептуальні положення підходів до дослідження мовлення, що враховують індивідуальні особливості сприйняття світу мовною особистістю. До цих підходів належать конструктивістський підхід (осмислення висловлення розглядається не як витлумачення смислу, а як його утворення), теоантропокосмічний (зосереджений на пошуках ідеала цілісного знання), функціонально-комунікативний (прагматичний, що співвідноситься з поняттям інтенційності сприйняття світу у феноменології, синергетичний (розглядає мову як відкриту складну нелінійну систему) у їх взаємозв'язку [Див. 1; 2; 3 : 6-7; 4; 5; 6].

Усі ці підходи об'єднують усвідомлення потреби виходу у позатекстову реальність для продуктивного осмислення змістовних параметрів тексту, оскільки пасивна репродуктивна реконструкція авторських настанов читачем актуалізує лише незначну частку його семантичного потенціалу. На зламі віків разом з поверненням феноменології до лона наукового осмислення спостерігаються ознаки відродження реалізму, який знаменує спроби відійти від розгляду тексту як феномена, що потребує “розкодування” і “правильного”, “єдино можливого трактування” [7 : 630-631]. У мовознавстві прийшла доба нелінійного, гроновитого, асоціативного мислення, а з нею і розуміння і сприйняття тексту як гіпертексту [Див. 8 : 12]. Окремий текст у даному разі постає зануреним у мережу зв'язків з іншими текстами і з *позатекстовою реальністю* як семіотичним універсумом – комплексною гіперсеміотичною системою, складником якої є власне мовлення.

У перебігу комунікативної взаємодії дійсність як цілісний універсум, залучений у процес мовленнєвотворчої діяльності, є об'єктом аналізу і синтезу з боку мовної особистості. Відтак, умовне розмежування універсуму на дві “макросеміотики” – “світ слів” у формі природних мов, і “значимий світ природи” як джерело немовних семіотик дозволяє тлумачити семіотичний процес як такий, що включає усе розмаїття способів дискурсивної практики у доступних чуттєвому сприйняттю формах [Див. 9 : 468]. Також, розробляючи концепцію художнього твору як “синтезу трьох моментів” – його зовнішньої форми, змісту і внутрішньої форми, О.О. Потебня постулює тезу невіддільності образних складників тексту, які базуються на уявленні, від дійсності або “природи”. Він зазначає, що потреба починати з природи є непорушною, оскільки вона забезпечує “розмах думки, без якого не існувала б і сама думка” [10 : 43-45, 50].

В той же час, В. Гумбольдт стверджував, що однією із координат, що задають функціональний простір для мови – це *мова* <-----> *світ* (предмети, природа). Зокрема він окреслив релевантні для мовознавства і важливі для специфіки семіотизації дійсності особливості осмисленого сприйняття предметної реальності. В. Гумбольдт наголошував на тому, що людський розум, осмислюючи світ, розчленовує, об'єднує властивості явищ реальності і формує певні ментальні структури – “охоплюючі єдності”. Така психологічна особливість світосприйняття людини транспонується на мовну об'єктивізацію вражень, оскільки предмети сприймаються у вигляді певних єдностей, це потребує певних мовних відповідностей, які б відбивали властивості цих цілісних комплексів [11].

Осмислення дійсності мовною особистістю не може відбуватися без залучення телеологічного чинника, зокрема його мотиваційних складових. Безпосереднім виявом мотива як цілісного явища і найближчої причини діяльності постає “небезстороннє відношення” індивідуума як до повсякденних явищ, так і до величних цілей у вигляді позитивної або негативної їх оцінки у контексті певної діяльності і життєдіяльності загалом [Див. 12 : 10]. Принагідно зазначимо, що саме величні цілі, зокрема доцільність буття як фінальний прояв цілепокладання у життєдіяльності охоплює поняття телеологічності у смислоутворенні при апелюванні до позатекстової дійсності.

Таким чином, ми доходимо висновку, що елементи суб'єктивізовано осмисленого і означеного світу у свідомості мовної особистості агрегуються у цілісні конфігурації, які слугують своєрідними структурними волокнами смислової тканини тексту. Цілісні об'єднання подібного гатунку здобували різні термінологічні позначення гештальту [13], бриколажу [14], монади [15], ланцюжка [16], ниточки [17], струни [4] і т.д. Зокрема поняття гештальту, бриколажу, монади ґрунтуються на концепції об'єднання елементів у цілісні структури на основі суб'єктивних ментальних операцій індивідуума.

Найбільш широко вживаним терміном для позначення угруповань такого типу і найближчим до власне семіотичної проблематики постає гештальт, який у рецептивній естетиці, будучи зосередженим на рецепції як інтерпретації, позначає “психологічну або символічну конфігурацію”, утворену під впливом психічних структур [18 : 789]. Проте поза лаштунками цього поняття залишається власне імовірнісне телеологічне начало смислоутворення, яке включає використане у цій роботі поняття семіотичної монади.

У сучасному мовознавстві підкреслюється важливість врахування семіотично релевантних реляційних аспектів складових дійсності при дослідженні мовних явищ і зокрема змістовних аспектів комунікації. Аналізуючи науковий доробок Ю. Габермаса, Й. Д. Йогансен позначив місце мовлення у системі координат *мова* <----> *дійсність* як “ідеальній мовленнєвій ситуації” таким чином: мовлення виступає засобом (“medium”), що слугує посередником між трьома світами:

- зовнішня дійсність (external reality),
- соціум (social world), що складається з нормативно і юридично узгоджених міжособових стосунків у певному суспільстві,
- внутрішній світ (internal world) мовця і інтерпретатора” [5 : 82].

Стосовно наведеного вище розуміння виявів дійсності у вигляді трьох світів вважаємо за потрібне наголосити на необхідності врахування не окресленої у даній концепції морально-етичної сукупності норм і принципів, які у кінцевому рахунку співвідносяться з цілепокладанням як телеологічним поняттям. Ця сукупність норм і принципів нами визначається як телеологічна домінанта, що, на нашу думку, безпосередньо пов’язана одночасно з трьома світами: а) зовнішньою дійсністю як об’єктом осмислення, означення і конституювання; б) соціумом як нормативними принципами взаємодії у повсякденній діяльності; в) внутрішнім світом як результатом світосприйняття у вигляді сукупності образів. У кінцевому рахунку функція телеологічної домінанти виявляється у специфіці аранжування цих образів у свідомості мовної особистості. З огляду на важливість і ємність поняття телеологічної домінанти потребує окремого розгляду.

У психології сприйняття в межах інформаційного підходу, що розробляється В.О. Барабаншиковим, також визнається беззаперечною семіотична функція дійсності. Постулати цього підходу припускають безпосереднє апелювання до сигнальних властивостей дійсності [19 : 32]. Термін, близький до поняття дійсності, – “безпосереднє середовище життєдіяльності” (lifeworld – нім.: lebenswelt) як даний у суб’єктивних відчуттях (на відміну від наукового об’єктивізму) універсум індивідуального, соціального, перцептивного і діяльнісного буття був введений у науковий обіг Е. Гуссерлем у межах феноменології [Див. 20 : 111, 379].

У теорії комунікативної діяльності Ю. Габермаса, в якій постулати соціології екстраполюються на прагматичну парадигму комунікації як складову діяльнісного буття людини, термін “lifeworld” позначає безпосередній життєвий простір індивідуума, соціальні умови життєдіяльності [21 : 153]. У герменевтичній перспективі Х-Г. Гадамер відокремлював світ як осмислюваний людиною або як такий, що здобуває мовне вираження (Welt), і навколишній світ (Umwelt) або середовище (Milieu) як соціальне поняття, як умови існування людини. Саме світом у першому сенсі зумовлене, на думку Х-Г. Гадамера, буття мови, оскільки “справжнє буття мови у тому тільки і полягає, що у ній виражається світ” [22 : 218-219]. Окрім того, він ввів у науковий обіг поняття “горизонт” як своєрідної точки референції при осмисленні світу і наголошував на нагальності дослідження зв’язку між мовою і світом як запорукою здобуття “правильного горизонту для розуміння мовної природи герменевтичного досвіду” [22 : 218].

У вітчизняній психології для позначення дійсності використовують близький за значенням термін, введений М.Р. Гінзбургом, “життєве поле особистості”, що включає сукупність індивідуальних цінностей, смислів, простір актуальної і потенційної діяльності у координатах минулого, теперішнього і майбутнього [23 : 46]. Для семіотики дійсності, зокрема при врахуванні телеологічних параметрів, це поняття можна визнати одним із базових, оскільки безпосереднє середовище життєдіяльності забезпечує так званій “контекст релевантності” для комунікативних дій і мовців і виступає основою смислових параметрів (“meaning”) дійсності [Див. 24 : xvi, 25].

Близьким до поняття дійсності також постає поняття *природи* (*physis* – у греків і *natura* – у римлян) як “усього існуючого, цілого світу у нескінченному розмаїтті його проявів”; воно використовується в новітній час поряд з поняттям діяльності у якості універсального *пояснювального* принципу [25 : 14]. *Дійсність* являє собою надзвичайно складну і ємну основоположну філософську категорію. Оскільки у коло завдань нашої роботи не входить фундаментальний аналіз філософських основ цього поняття, терміни “дійсність”, “реальність”, “середовище”, “довкілля”, “навколишній світ”, “універсум” у цій роботі використовуються як близькі за значенням, хоча ми усвідомлюємо наявність відмінностей у їх змістовному наповненні.

У цьому дослідженні поняття “дійсність” використовується у визначенні С.Л. Франка, роботи якого передбачали сучасне сприйняття фундаментальною наукою певних теологічних доктрин у намаганні наблизитись до осягнення першопричин і смислів буття. Відтак, за С.Л. Франком, об’єктивна дійсність є “розмаїттям певних “речей” або конкретних реальностей, яким притаманні різноманітні властивості – не має значення, “емпіричні” чи “ідеальні” – і котрі перебувають у різного роду відношеннях”. Проте об’єктивна дійсність може розглядатися як певне “світове буття”, що виходить за межі “природного світу”, залучаючи інтуїтивне, невидиме [26 : 17].

Потрібно зазначити, що Л.С. Франк розмежує дійсність і реальність. Їх протиставлення Л.С. Франком як видового і родового понять для нас не є принциповим, оскільки обидва включають “ідеальні” явища, не дані у відчуттях, які можуть бути об’єктом інтуїтивного пізнання. Окрім того, у С.Л. Франка поняття “реальність”, будучи насиченим духовним смислом, має підкреслено теологічне забарвлення. Принагідно зазначимо, що Г.В.Ф. Гегель не наголошував на антиномічності реальності і дійсності і використовував словосполучення “реальна дійсність” як цілком припустиме [27 : 192].

К. Ясперс пропонує близький до дійсності за значенням термін “наявність буття” як один із семи модусів охоплюючого (серед них наявність буття, свідомість взагалі, світ, трансценденція, екзистенція, шифри або символи, розум). Наявність буття позначає життя особистості у світі, який його оточує. Слід підкреслити, що *символіку* (знакові системи або “шифри”) К. Ясперс відносить до охоплюючого, що “обіймає все окремо суще”. Він зазначає, що першопричину будь-якого буття (трансценденцію) “можна пізнати лише екзистенцією *через шифри (символи)*”, функцію котрих можуть виконувати будь-які атрибути дійсності – природа, соціальна діяльність (історія) і т.д. [28 : 201].

У когнітивістиці дійсність розглядають у термінах відображеної у свідомості картини світу. Виокремлюють безпосередню і опосередковану картину світу. Ми вважаємо, що саме опосередкована картина світу має пряме відношення до текстуально відображеної дійсності. Так, безпосередня (когнітивна) картина світу з її ментальними стереотипами, що зумовлюють розуміння і інтерпретацію дійсності, постає результатом прямого пізнання свідомістю навколишньої дійсності; опосередкована картина світу, до якої відносять художню картину світу (художню дійсність – *fictional world* [29]) – це “результат фіксації концептосфери вторинними знаковими системами, котрі матеріалізують... безпосередню когнітивну картину світу” [30 : 51, 53].

Проте у тлумаченні вторинної картини світу З.Д. Поповою і І.А. Стерніним ми вбачаємо певні протиріччя, оскільки у даному разі читачеві відводиться виключно пасивна роль у безумовному і некритичному сприйнятті змісту тексту. Можна погодитись з тим, що художня картина світу, що виникає у свідомості читача, утворюється в тексті мовними засобами і “відображає індивідуальну картину світу” автора [30 : 56]. Але, на нашу думку, індивідуальна авторська репрезентація дійсності є також основою, матеріалом для подальшого осмислення і вторинного означення (ресеміотизації) читачем відображеної дійсності дискурсу.

Оскільки літературно-художня дійсність є двічі опосередкованою – мовою і індивідуально-авторською концептуальною картиною світу і втілюється шляхом відбору автором елементів змісту, мовних і образних засобів [Див. 30 : 56, 57], ми вважаємо, що саме ресеміотизація, атрибуція відображеним фрагментам дійсності нових (індивідуально-адресатних) смислів виступає реалізацією процесу смислоутворення. Таким чином, враховуючи холистичну тезу про цілісність універсуму і цілісність семантичного простору дискурсу, протиставлення суб’єкта мовлення (адресанта) і об’єкта комунікативного впливу (адресата) постає досить умовним розмежуванням, оскільки всі учасники комунікативної взаємодії у процесі дискурсивного смислоутворення виступають як суб’єкти мовленнєвотворчого процесу.

Цей процес реалізується у вигляді атрибуції смислу або означення (семіотизації) реальної чи літературно-художньої дійсності. Зокрема у межах психокогнітивного підходу до вивчення механізмів інтерсеміотичних перекодувань текст розглядається як сукупність вказівок для генерування певного образного ряду або так званої образної іконізації, а процес читання взагалі визначають як іконізацію. Іконізувати літературні тексти означає викликати образи, що відносяться до пам’яті та фантазії, що стосуються приватної і емоційної сфер життя реципієнта [Див. 6 : 205, 209]. За аналогією з трьома типами іконічних знаків, виокремлених Ч. Пірсом – образами, діаграмами і метафорами, виділяють певні типи іконізації тексту при його читанні: образну іконізацію, діаграматичну структуруацію, алегоризацію.

Образна іконізація (*imaginative iconization* або *imaginization*) постає утворенням ментальних образів, викликаних осмисленням літературного витвору і уявою реципієнта при зіставленні символічних знаків тексту з іконічними знаками реальності. Діаграматична структурація (*diagrammatic structuration*) являє собою структурування репрезентованого у тексті світу у вигляді мережі стосунків. Алегоризація виступає відображенням елементів дійсності у їх стосунках з іншими концептуальними структурами [Див. 6 : 205].

Діаграматична структурація і алегоризація текстуально відображеної дійсності у нашому розумінні втілюють симультанні механізми смислоутворення у дискурсі. Образна іконізація поряд з діаграматизацією і алегоризацією у цьому дослідженні узагальнено кваліфікуються як види семіотизації. Ми виходимо з того, що означування текстуально відображеної дійсності передбачає динамічну інтерсеміотичну взаємодію між іконічними, індексальними і символічними вимірами знаків. Проте саме телеологічні аспекти смислоутворення, з огляду на їх духовну, морально-етичну, ціннісну природу, актуалізуються читачем/реципієнтом на рівні алегоризації, що забезпечує зв'язок з позатекстовими концептуальними структурами, зокрема телеономного гатунку. У цьому контексті підкреслимо ще раз, що телеологія як вчення про доцільність природних, суспільних, літературних, мистецьких процесів [Див. 31 : 471], поняття доцільності розглядає у його найширшому і найглибшому філософському сенсі і у невідривному зв'язку з базовими морально-етичними категоріями.

З огляду на індивідуалізовану, глибоко суб'єктивну специфіку семіотизація у всіх її видах вважається надзвичайно складним для наукового осмислення феноменом, оскільки процеси утворення образів доволі “затемнені” навіть для того, у чий уяві вони утворюються [Див. 6 : 207]. Проте, виходячи з пропозитивної або предикативної (сказуемостной) природи номінації як прихованого судження [Див. 32; 33], певною мірою телеологічні параметри смислоутворення можуть бути виявлені при аналізі тексту як проекції ментальних структур автора та як засобу відображення семіотично релевантних фрагментів дійсності, залучених до процесу генерування нових смислів.

Наприклад, таким чином можна виявити типи образів, що співвідносяться з настановами автора при вербальному описі фактів дійсності, тим більше, що сам текст, надаючи контекст релевантності у вигляді ситуативного тла комунікації, певною мірою встановлює межі щодо валідності образного ряду і таким чином забезпечує вихідну базу для іконізації, діаграматичної структурації та алегоризації фактів відображеної дійсності при сприйнятті тексту. У тексті зазначені семіотичні процеси зазвичай здійснюються на тлі взаємодії візуального образного ряду і вербальної знакової системи, як, наприклад, у наступному тексті:

Barack Obama, looking as if he had been up all night bailing water out of the basement, seemed somewhere between numb and shell shocked at his postelection press conference. He called the results “a shellacking” — for which he took “full responsibility.” A number of TV commentators swiftly decried his performance, particularly noting his failure to take responsibility.

Soon-to-be-Speaker John Boehner broke into tears during his victory address, recalling how he had risen from a low-income childhood mopping the floors of his father’s tavern. “I spent my whole life chasing the American dream,” he said tearily. It was a better invocation than many we’ve heard in recent months when candidates attempted to equate the dream with everything from a monster yacht to a professional wrestling empire to a health care company that bilked the government out of more than \$1 billion. Nevertheless, when you have suits as expensive and lobbyist friends as numerous as Boehner, it’s no longer really appropriate to start weeping on TV about your humble roots [34].

У наведеному фрагменті тексту провідним чинником семантичних процесів у межах інтерпретативного плану (на відміну від смислопродуктивного, який реалізується на основі інтерпретативних процедур у імовірнісній площині алегоризації, тобто з виходом у позатекстову реальність) виступає образна іконізація та інтерсеміотична діаграматична структурація у вигляді реалізованих асинхронних семіотичних стосунків між образною (невербальною) системою кодування і вербальною. Прикладами образної іконізації у зазначеному тексті постають номінації особливостей невербальної поведінки мовця – Барака Обама: *looking as if he had been up all night bailing water out of the basement, seemed somewhere between numb and shell shocked*.

Феномен діаграматичної структурації у цьому тексті реалізується опосередковано через непрямі вказівки на значущі семантичні зв'язки між вербально об'єктивованим висловленням (*he took “full responsibility”*) і сукупністю семіотично релевантних фактів дійсності у мережі семантичних стосунків, що вказують на їх часткову невідповідність вербальним деклараціям (*a number of TV commentators swiftly decried his performance, particularly noting his failure to take responsibility*). Щодо алегоризації, яка являє собою власне смислопродукування і передбачає вихід у позатекстову реальність через встановлення зв'язків з іншими концептуальними структурами (зокрема з телеономною концептосферою), то вона припускає лише імовірнісний аналіз, оскільки є виключно прерогативою свідомості читача/реципієнта, яка у тексті не об'єктивується.

Наприклад, можна лише гіпотетично припустити, що певний читач може зробити свої власні висновки на основі віддзеркалених у тексті номінацій фактів дійсності, тобто здійснити ресеміотизацію текстуально відображеної реальності. Зокрема, у даній конкретній ситуації не можна відкидати імовірність існування у свідомості читача висновку про те, що Барак Обама таки відчуває відповідальність (хоча б на емоційному рівні), на що вказують номінації у тексті особливостей його невербальної поведінки: *as if he had been up all night bailing water out of the basement; numb and shell shocked*.

У випадку з іншою мовною особистістю (John Boehner) у текстуально об'єктивованій комунікації образна іконізація і інтерсеміотична діаграматична структурація здійснюється також у площині невідповідності інтерсеміотичних стосунків між образним рядом, що генерують вербалізовані висловлення, та номінації невербального поведіння і зовнішніх атрибутів мовця. Зокрема, можна спостерігати здійснення образної іконізації фактів реальності, пов'язаних з емоційною поведінкою, одягом та соціальними зв'язками мовної особистості як символами її соціального і майнового статусу: *John Boehner broke into tears; when you have suits as expensive and lobbyist friends as numerous as Boehner.*

Діаграматична структурація охоплює мережу семіотично значущих стосунків номінації фактів дійсності, які зокрема виявляють певні соціально і семіотично значущі протиріччя. У тексті вони можуть виявлятися у формі інтерпретативних процедур і висновків опосередкованого адресата відображеного у тексті комунікативного процесу: *it's no longer really appropriate to start weeping on TV about your humble roots, ... recalling how he had risen from a low-income childhood mopping the floors of his father's tavern.* На рівні алегоризації, тобто абстрагуючись від тексту, виходячи у позатекстову реальність з точки зору рецептивних процедур читача/адресата, припустимою постає і інша семіотична кваліфікація наведених у тексті фактів дійсності. Зокрема, імовірним може бути інше означення (ресеміотизація) безпосереднім читачем/адресатом номінації певного факту дійсності (*weeping on TV*) як такого, що відповідає сентиментальній етнокультурній традиції американського політикуму.

Вихід на рівень позатекстового (гіпертекстового) семіотичного універсуму у процесі алегоризації виступає суттєво відмінним явищем ніж так звана “надінтерпретація текстів”, що обмежується виявленням інтенцій тексту [Див. 35 : 562]. Алегорична структурація текстуально відображеної дійсності забезпечує процес дискурсії – адресатне/читацьке осмислення і, відповідно, імовірнісне суб'єктивне *переосмислення* відображеної реальності крізь призму індивідуального інтеріорізованого досвіду. Цей рівень ми визначаємо як *гіпертекстовий телеологічно зумовлений рівень семіотизації дійсності*. Він забезпечує процес смислоутворення як продуктивного плану осмислення текстуально відображеної реальності, сприяє якнайповнішій реалізації семантичного потенціалу текста і виходить за межі запропонованих інтерпретативних підходів у когнітивній лінгвістиці, семіотиці і дискурсіології.

Наш підхід до дослідження актуалізації семантичного потенціалу текста з залучення семіотичних чинників на гіпертекстовому рівні зосереджений не стільки на пошуках уже закладеного автором смислу, скільки на виявленні механізмів його сумісного утворення у сукупній діяльності автора і читача. Розгляд когнітивно-семіотичних особливостей смислоутворення на запропонованому нами гіпертекстовому рівні передбачає виявлення імовірних варіантів його прочитання на основі аналізу розмаїття телеологічних чинників, включаючи динамізм мотивації автора і читача. Порівняно з іконічним, діаграматичним та алегоричним рівнями означення текстуально відображеної дійсності, ми розглядаємо процеси семіотизації на іншому, більш абстрагованому від конкретних лексичних одиниць гіпертекстовому рівні, а саме на рівні монадоподібних утворень – динамічних множин семіотичних елементів, що репрезентують телеологічно зумовлену сукупність так званих квантів смислу у вигляді рухомих ланцюжків номінацій явищ і фактів дійсності і втілюють динамізм, варіативність і нескінченність розгортання семантичних процесів у дискурсі.

Онтологічні властивості монад – потенційна здатність до окреслення і відокремлення поміж інших монад, неупинне органічне переродження ієрархії монад, співвіднесеність і органічна сполученість [Див., напр., 36 : 12, 136, 147, 148] – відповідають основним принципам дискурсивного смислоутворення – континуальності і неупинності. На нашу думку саме це “мерехтіння” смислів, яке ми прагнемо відтворити засобами монадного інструментарію, залучаючи гіпертекстовий рівень означення відображеної дійсності, оживляє текст у перебігу дискурсії. Оформленість смислу на монадному рівні залишається завжди незавершеною як втілення нескінченного семіозису. Саме монадний рівень осмислення змістовних параметрів тексту дозволяє вийти за межі інтерпретативних підходів, зосереджених переважно на виявленні авторських настанов – так званих “інструкцій” для прочитання тексту. Аналіз семіотичних елементів у складі множин потребує окремої уваги.

Феномен семіотизації (означування) об'єктів і явищ дійсності у нашому розумінні виступає одним із проявів психокогнітивної діяльності, яка підкоряється *телеологічній домінанті*. На нашу думку, *телеологічність*, що перебуває у родовидових стосунках з мотиваційними і інтенційними параметрами, виступає універсальною категорією мовленнєвої діяльності (і зокрема смислоутворення). Вона підпорядковує усі її аспекти – лексичні, синтаксичні, семантичні, інтенційні. Власне термін “семіотизація” у цьому дослідженні використовується для висвітлення продуктивних аспектів осмислення тексту.

Зазначимо, що семіотична функція дійсності може реалізуватися через посередництво знакових об'єктів неорганічної і живої природи, артефактів, явищ, подій, які зумовлюють прочитання (семіотизацію) певного текста у конкретній *телеологічній площині*. Телеологічний аспект смислоутворення зазвичай здобуває достатньо чіткого вияву у публіцистичних текстах з огляду на їх соціально-політичну апологетику. Наприклад, зважаючи на об'єктивну дійсність, зокрема на соціально-політичну ситуацію у

США і час, коли демократи програють на місцевих виборах у владні структури, а рейтинг популярності чинного президента Б. Обами значно знизився, сам факт публікації публіцистичного тексту “5 myths about George W. Bush” [37] може розглядатися з точки зору мотивів і цілей, які прагне досягнути автор, як знакова подія, що виявляє намагання реабілітувати образ минулого президента-невдахи Дж. Буша:

That image was at odds with his upbringing. Bush was born in New Haven, Conn., and his family moved to West Texas seeking to establish an economic beachhead in the region's oil industry. With a grandfather who served as a U.S. senator from Connecticut and a father who worked as an oil executive before leading the CIA and eventually becoming president, Bush had plenty of blue in his blood. (The Andover-Yale-Harvard trifecta didn't hurt, either).

... In his gubernatorial reelection victory in 1998, Bush won 49 percent of the Hispanic vote and 27 percent of the black vote - a strong showing for a Republican in Texas. ...Much of the subsequent writing about the Bush presidency... challenges this portrait. We have begun to see instead that Bush, surrounded by political advisers such as Karl Rove, didn't allow power to move too far away from his control.

...On election night in 2008, the conservative era appeared to be over, and the age of Obama seemed set to begin. Except it didn't happen that way. From the early months of the Obama administration, congressional Republicans proved remarkably disciplined. Only a few broke ranks [38].

Для постулювання образу Дж. Буша як ефективного президента автор використовує семіотично навантажену подію – перемогу республіканців на проміжних виборах 2010 року: *...The Republican victories in the midterm elections suggest that, for all the problems that still face the GOP, conservatism is alive and well - even if it is a far different brand of conservatism than the kind Bush championed when he took office in 2001.* На рівні образної іконізації окреслюються певні цілісні семіотичні угруповання у вигляді тематично об'єднаних номінацій певних фактів дійсності (або денотатів як елементарних носіїв “чистої інформації” [18 : 790]), що у сукупності можуть актуалізувати текстовий концепт непересічності родини Дж. Буша: *seeking to establish an economic beachhead in the region's oil industry; a grandfather who served as a U.S. senator from Connecticut; a father who worked as an oil executive before leading the CIA and eventually becoming president; the Andover-Yale-Harvard trifecta; won 49 percent of the Hispanic vote and 27 percent of the black vote - a strong showing for a Republican in Texas; congressional Republicans proved remarkably disciplined. Only a few broke ranks.*

У площині діаграматичної структуризації, яка забезпечує реалізацію семіотичних зв'язків у координатах текстуально відображеної дійсності, зазначені факти реальності зазнають системного осмислення і оцінки у формі інтерпретативних процедур і висновків, які власне розгорнуто об'єктивують предикативну (пропозиційну) сутність номінацій певних аспектів дійсності: *That image was at odds with his upbringing; Bush had plenty of blue in his blood; much of the subsequent writing about the Bush presidency... challenges this portrait; Bush, surrounded by political advisers such as Karl Rove, didn't allow power to move too far away from his control; conservatism is alive and well - even if it is a far different brand of conservatism than the kind Bush championed when he took office in 2001.*

У межах алегоризації на рівні позатекстового (гіпертекстового) семіотичного універсуму реалізується смислоутворювальна функція сукупності номінацій відображених у тексті фактів реальності з опорою на позатекстову дійсність. З огляду на плюралістичність картин світу і індивідуалізованість світосприйняття крізь призму індивідуального інтеріорізованого досвіду читача/реципієнта, а також, враховуючи динамізм процесів продукування нових смислів у перебігу дискурсії, гіпертекстовий телеологічно зумовлений рівень семіотизації дійсності можна досягнути лише *імовірно*.

Проте імовірнісність не означає необмежене ірраціональне свавілля, що зводиться до так званого “інтерпретаційного надміру” [35 : 552], при побудові смислових конструктів читачем. Як уже було зазначено, смислопродукування відбувається згідно з загальними психокогнітивними властивостями мовної особистості, прагматичними максимами комунікації, універсальними соціокультурними, морально-етичними, духовними постулатами, які відповідають телеологічному принципу доцільності і входять в структуру телеологічної домінанти мовної особистості. Саме це не дозволяє процесам утворення нових смислів на рівні алегоризації як “зображенні ідеї” засобами конкретного образу [38 : 16] вийти за межі здорового глузду.

Наприклад, наведені факти дійсності у вигляді стверджень, що мають засвідчити шляхетність (*Bush had plenty of blue in his blood*), впливовість (*didn't allow power to move too far away from his control*), високий рівень освіти Дж. Буша молодшого (*The Andover-Yale-Harvard trifecta didn't hurt, either*) та непереборність його ідеології неоконсерватизму (*conservatism is alive and well*), різними адресатами/читачами можуть бути сприйнятими, осмисленими і означеними інакше. Зокрема, попри навчання в декількох елітарних університетах, образ Дж. Буша молодшого, не у всіх читачів викличе асоціації ерудованої людини. Не всі безумовно погодяться з життєздатністю неоконсерватизму у США.

Ресеміотизації можуть зазнати також і інші номінації фактів реальності, що покликані зокрема постулювати шляхетність і впливовість Дж Буша молодшого. Зазначені гіпотетичні рефлексії читача зазвичай здійснюються на гіпертекстовому телеологічно зумовленому рівні семіотизації дійсності, який зосереджений на пошуку відповіді на питання: “Задля чого автор представляє дійсність саме так?”. Власне це питання зосереджене на доцільність певної концептуальної репрезентації дійсності автором тексту і її мотиваційному підґрунті.

Підводячи підсумок, можна зазначити, що роль дійсності як макросеміотичної системи у актуалізації семантичного потенціалу англомовного публіцистичного тексту виявляється опосередковано через особливості світосприйняття мовної особистості, зокрема крізь призму телеологічності. Телеологічний чинник виявляється у потребах, настановах, спонуканнях, мотивах як складових феномену цілепокладання. У комунікативній діяльності він зумовлює специфіку перцептивних, логічних операцій і продуктивних дій, включно з мовленнєвотворчими, які забезпечують селекцію і категоризацію об'єктів дійсності для означування і таким чином впливають на процес смислоутворення у перебігу дискурсії. Подальша розробка даної проблеми може бути зосереджена на телеологічних і когнітивно-семіотичних чинниках, що зумовлюють антропоорієнтовану специфіку смислоутворення у публіцистичному дискурсії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н.Ф. Дискурс как смыслопорождающая категория (дискурс и вторичное знакообразование) / Н.Ф. Алефиренко // Язык. Текст. Дискурс: Межвузовский научный альманах / [под. ред. Г.Н. Манаенко]. Выпуск 3. – Ставрополь: Изд-во ПГЛУ, 2005. – С. 5–13.
2. Москальчук Г.Г. Структура текста как синергетический процесс / Г.Г. Москальчук. – М.: Эдиториал УРСС, 2003. – 296 с.
3. Селіванова О.О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти): монографія / О.О. Селіванова. – К. – Черкаси: Брама, 2004. – 276 с.
4. Greene B. The elegant Universe: superstrings, hidden dimensions, and the quest for the ultimate theory / B. Greene. – New York: W.W. Norton & Company, 2010. – 464 p.
5. Johansen J. D. Literary Discourse: A Semiotic-pragmatic Approach to Literature / J. D. Johansen. – Toronto: University of Toronto Press, 2002a. – 489 p. : ill. – (Toronto studies in semiotics and communication).
6. Johansen J. D. Reading as iconization / J. D. Johansen // The Pierce seminar papers. Essays in semiotic analysis: the state of the art, Volume V / [ed. M. Shapiro]. – New York: Berghahn Books, 2002b. – P. 204–224.
7. Гром'як Р.Т., Ковалів Ю.І. та ін. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. / [ред. В.І. Теремко]. – К.: ВЦ “Академія”, 1997. – 752 с.
8. Науменко А.М. Дискусії про текст у сучасному мовознавстві / А.М. Науменко // Наукові записки. – Випуск 89 (5). – Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 5 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. – С. 3–14.
9. Греймас А.Ж., Курте Ж. Семиотика. Объяснительный словарь теории языка / А.Ж. Греймас, Ж. Курте // Семиотика / [под. ред. Ю.С. Степанова]. – Москва: Радуга, 1983. – С. 483–550.
10. Потєбня О.О. Думка й мова (фрагменти) / О.О. Потєбня / [перекл. з російської М. Зубрицької] // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / [за ред. М. Зубрицької, 2-е вид., доповнене]. – Львів: Літопис, 2001. – С. 34–52.
11. Гумбольдт В. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человеческого рода / В. Гумбольдт // Избранные труды по языкознанию / [пер.с нем. под ред., с предисл. (с. 5–33) и примеч. Г.В. Рамишвили]. – М.: Прогресс, 1984. – С. 307–323. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.philologos.narod.ru/classics/humboldt.htm>
12. Вилюнас В. Психология развития мотивации / В. Вилюнас. – СПб.: Речь, 2006. – 458 с.: ил.
13. Коффка К. Восприятие: введение в гештальттеорию / К. Коффка // Хрестоматия по ощущению и восприятию: Учебное пособие / [под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер и М.Б. Михалевской]. – М.: Изд-во МГУ, 1975. – С. 96–114.
14. Levi-Strauss C. The savage mind / C. Levi-Strauss / [transl. from French by G. W. Nicolson Ltd.; ed. by J. Pitt-Rivers and E. Gellner]. – Chicago: University of Chicago Press, 1966. – 290 p.:ill. – (The Nature of human society series).

15. Лейбниц Г. –В. О природе тела и движущих сил / Г. –В. Лейбниц [пер. с лат. Н.И. Федорова] // Сочинения в 4 томах: т.1 / [ред. и сост., авт. вступит. статей и примеч. Г.Г. Майоров и А.Л. Субботин]. – М.: Мысль, 1982. – с. 165–219. – (Филос. наследие. Т. 92).
16. Лев Л.С., Сахнюк О.В. Прагматическая обусловленность номинационных цепочек в тексте / Л.С. Лев, О.В. Сахнюк // Прагматические аспекты изучения предложения и текста: [сб. науч. тр.] . – Киев, 1985. – С.74–80.
17. Барт Р. Текстуальний аналіз “Вольдемара” Е. По / Р. Барт / [перекл.Х. Сохоцької та М. Зубрицької] // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / [за ред. М. Зубрицької, 2-е вид., доповнене]. – Львів: Літопис, 2001. – С. 497–521.
18. Зубрицька М. Термінологічний словник / М. Зубрицька // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / [за ред. М. Зубрицької, 2-е вид., доповнене]. – Львів: Літопис, 2001. – С. 786–813.
19. Барабаншиков В.А. Психология восприятия: Организация и развитие перцептивного процесса / В.А. Барабаншиков. – М.: Когито-Центр; Высшая школа психологии, 2006. – 240 с. – (Университетское психологическое образование).
20. Husserl E. The crisis of European sciences and transcendental phenomenology: an introduction to phenomenological philosophy / E. Husserl. – L.: Northwestern University Press, 1970. – 405 p. – (Studies in Phenomenology and Existential Philosophy).
21. Habermas J. The theory of communicative action: Lifeworld and system: a critique of functionalist reason / J. Habermas / [vol. 2; 3d corr. edition; transl. by T. McCarthy]. – Boston: Beacon, 1987. – 457 p.
22. Гадамер Ханс-Георг. Истина и метод. Основы философской герменевтики / Ханс-Георг Гадамер // Хрестоматия по философии / [– 3-изд., перераб. и доп. / сост. П.В. Алексеев]. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007. – С. 217–223.
23. Гинзбург М.Р. Психологическое содержание личностного самоопределения / М.Р. Гинзбург // Вопросы психологии. – 1994. – №3. – С. 43–52.
24. Habermas J. On the pragmatics of social interaction: Preliminary studies in the theory of communicative action / J. Habermas / [reprint; ed. and translation by B. Fultner]. – New York: MIT Press, 2002. – 216 p. – (Studies in Contemporary German Thought).
25. Постовалова В.И. Язык как деятельность. Опыт интерпретации концепции В. Гумбольдта / В.И. Постовалова; [отв. ред. А.А. Леонтьев]. – М.: Наука, 1982. – 220 с.
26. Франк С. Реальность и человек: Метафизика человеческого бытия / С. Франк. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2007. – 382 с. – (Философия. Психология).
27. Гегель Г. В. Ф. Наука логики: В 3-х томах / Г.В.Ф. Гегель. Т. 2. Учение о сущности; [перевод Б.Г. Столпнера / отв. ред. М.М. Розенталь]. – М.: “Мысль”, 1971. – 248 с. – (АН СССР. Ин-т философии. Философское наследие).
28. Кунцман П., Буркард Ф.-П., Відман Ф. К. Ясперс // П. Кунцман, Ф.-П Буркард, Ф. Відман. Філософія: dtv-Atlas / [пер. з 10-го нім. вид. / наук. ред. перекладу В.П. Розумний]. – К.: Знання-Прес, 2002. – С. 201. : іл.
29. Pavel T. G. Fictional Worlds / T.G. Pavel / [reprint]. – Cambridge, Mass. :
30. Harvard University Press, 1986. – 190 p.: ill.
31. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – М.: АСТ: Восток – Запад, 2007. – 314 с. – (Лингвистика и межкультурная коммуникация. Золотая серия).
32. Ковалів Ю.І. Телеологія / Ю.І. Ковалів // Літературознавча енциклопедія: У двох томах. / [авт.-уклад. Ю.І. Ковалів]. – К.: ВЦ “Академія”, 2007. – Т. 2. – С. 471. – (Енциклопедія ерудита).
33. Булгаков С.Н. 1998 Философия имени / С.Н. Булгаков. – СПб.: Наука, 1998. – 448 с.
34. Лосев А.Ф. Философия имени / А.Ф. Лосев. – М.: Академический проект, 2009. – 300 с.
35. The New York Times, November 3rd 2010.
36. Еко У. Надінтерпретація текстів / У Еко / [перекл. М. Зубрицької] // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / [за ред. М. Зубрицької, 2-е вид., доповнене]. – Львів: Літопис, 2001б. – С. 549–563.

37. Шмаков В. Закон синархии и учение о двойственной иерархии монад и множеств / В. Шмаков. – К.: “София”, 1994. – 318 с.
38. The Washington Post, November 7th 2010. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2010/11/03/AR2010110305993.html>
39. Квятковский А. Поэтический словарь / А. Квятковский / [науч. ред. И. Роднянская]. – М.: Советская энциклопедия, 1966. – 375 с.

УДК 811.161.2'371'27

АРГУМЕНТАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ПОСИЛЕННЯ МАНІПУЛЯТИВНОГО ВПЛИВУ

Шкіцька І.Ю., к. філол. н., доцент

Тернопільський національний економічний університет

У статті аргументація розглядається як засіб інтенсифікації маніпулятивної стратегії позитиву. Виявлено семантичні різновиди компліментарних висловлювань, що аргументуються в маніпулятивному дискурсі. Визначено специфіку функціонування експресивів-аргументем, використовуваних мовцем під час спонування співрозмовника. Досліджено різні аспекти аргументативного вживання компліментів. Охарактеризовано мовні засоби, за допомогою яких здійснюється аргументування.

Ключові слова: маніпулятивна стратегія позитиву, компліментарне висловлювання, експресив, аргументація, аргументування, аргументема.

Шкицкая И.Ю. АРГУМЕНТАЦИЯ КАК СРЕДСТВО УСИЛЕНИЯ МАНИПУЛЯТИВНОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ / Тернопольский национальный экономический университет, Украина

В статье аргументация рассматривается как средство усиления манипулятивной стратегии позитива. Определены семантические типы комплиментарных высказываний, аргументируемых в манипулятивном дискурсе. Выявлена специфика функционирования экспрессивов-аргументем, используемых говорящим во время побуждения собеседника. Исследованы разные аспекты аргументативного употребления комплиментов. Охарактеризованы языковые средства, с помощью которых происходит аргументирование.

Ключевые слова: манипулятивная стратегия позитива, комплиментарное высказывание, экспрессив, аргументація, аргументирование, аргументема.

Shkitska I.Y. ARGUMENTATION AS A MEANS OF MANIPULATIVE INFLUENCE INTENSIFICATION / Ternopil National Economic University, Ukraine

In the article argumentation is treated as a means of manipulative positive strategy intensification. Semantic varieties of compliment utterances which are argued in the manipulative discourse are defined. Peculiarities of functioning of expressives-argument topics used by the speaker for encouraging his or her interlocutor for communication. Different aspects of argumentative compliments usage are clarified. Language means with the help of which arguments are given are characterized.

Key words: manipulation strategy of the positive, complimentary utterance, expressive, argumentation, giving arguments, argument topic.

Для сучасного мовознавства характерним є посилення інтересу лінгвістів до людського фактору в мові, вивчення мовних і мовленнєвих одиниць у діяльнісно-комунікативному аспекті, активізація функціонального підходу до вивчення мови шляхом виявлення комунікативно-прагматичних значень мовних одиниць.

Прагматичні чинники використання мови аналізують Ф. Бацевич, В. Гак, Н. Гуйванюк, А. Загнітко, В. Коненко, Т. Космеда, Л. Невідомська, Г. Почепцов, К. Шульжук, В. Зірка та ін. Незважаючи на збільшення кількості праць із прагмалінгвістики, недостатньо вивченими в зарубіжному та вітчизняному мовознавстві залишаються різні аспекти вербалізації маніпулятивного впливу. Так, наукових студій потребує маніпулятивна стратегія позитиву – стратегія, за допомогою якої мовець шляхом повідомлення співрозмовнику приємної для нього інформації впливає на зміну його поведінки або емоційно-психічного чи ментального стану.

Мета статті – дослідити аргументацію як засіб інтенсифікації маніпулятивної стратегії позитиву. Метою зумовлені завдання: виявити семантичні різновиди компліментарних висловлювань, що аргументуються в маніпулятивному дискурсі; визначити специфіку функціонування експресивів-аргументем, які

використовує мовець зі спонукальною метою; охарактеризувати мовні засоби, за допомогою яких здійснюється аргументування.

Аргументативний дискурс досліджували В. З. Дем'янков, А. Д. Белова, К. В. Піщикова, І. І. Пірог, Т. А. Скураатовська, Н. Є. Коваль, Н. А. Ощепкова, Л. Г. Ряполова, С. П. Бондар, Л. І. Павленко, А. А. Бігарі. Однак у світлі мовленнєвого впливу, зокрема в межах реалізації маніпулятивної стратегії позитиву, аргументація не була предметом лінгвістичних розвідок, що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Аргументація націлена на переконання адресата в істинності висунутої гіпотези, її прийняття ним, згоду [3, с. 328], тому її розглядають як засіб здійснення мовленнєвого впливу, "головною метою якого є каузація дій або ментального стану адресата, бажаних для аргументатора" [1, с. 21].

До переконування в істинності повідомлюваного чи необхідності виконання якої-небудь дії адресант удасться тоді, коли він не впевнений у тому, що адресат за якихось умов буде схильний підтримати його думку або позицію, не сумніватиметься в доцільності згоди тощо.

Будучи соціально детермінованим процесом, аргументація апелює до почуттів і розуму учасників комунікації шляхом вибору того чи іншого засобу впливу [2, с. 97]. Тому переконування спрямоване відповідно на емоційну та раціональну сфери свідомості адресата.

Насиченість аргументативними смислами типова для тактик маніпулятивної стратегії позитиву, особливо для тактики підвищення значимості співрозмовника. За допомогою аргументації мовець страхує себе від комунікативних невдач, демонструє чесність, попереджає звинувачення в брехні.

Аргументація в тактиці підвищення значимості співрозмовника репрезентується аргументованістю компліментарних висловлювань, аргументативним уживанням експресивів у спонукальному дискурсі та аргументуванням компліментами певного стану справ чи ставлення мовця до співрозмовника.

Головна мета аргументації компліментарних висловлювань – підкреслення щирості повідомлюваного та попередження викриття маніпулятивних намірів мовця. У робочій картотечі зафіксовані аргументами, що супроводжують компліментарні висловлювання, у яких:

1) **дається узагальнена позитивна оцінка співрозмовнику**, наприклад: (Половець прийшов за порадою до ворожки) – *Добре мати таку куму, як ви <...> І порадить, і слово гарне скаже, й тобі вже на душі легше* (В. Міняйло);

2) **здійснюється порівняння адресата з третіми особами**: (батько заспокоює сина) – *Сину мій! Ти дужчий від нього* (обрина. – І. Ш.). *Ти ліпший. Бо добріший. Бо не убивцею ходиш по землі!* (Ю. Хорунжий). Компліменти, що містять порівняння адресата з іншою особою чи об'єктом, а також ті, у яких співставляються два різних стани адресата, аргументуються частіше, ніж компліментарні висловлювання, що передають абсолютну позитивну оцінку;

3) **оцінка є перебільшеною**. В тактиці підвищення значимості співрозмовника маніпулятивної стратегії позитиву здебільшого аргументується оцінка, виражена прикметниками *найкращий, святий, справжній*, наприклад: (кріпаки просять ватажка повстанців визволити їх із-під панського гніту)

[– *Хто ви такі й чого вклякли переді мною, як перед святим?*]

– *Ти ж і є святий, пане отамане, бо приніс нам віру і надію, [– відказав старий сивий селянин, підстрижений під гладуна]* (М. Івасюк).

Типовою для перебільшених оцінок є аргументація у вигляді деталізації, наприклад: (чоловік прагне гармонізувати стосунки зі своєю ображеною дружиною)

[– *Ти на що натякаєш? Що я їсти не готую? Сина не виховую?* – *її казково-темні очі набубнявіли темними ж слізьми.*

– *Що ти? Що ти говориш, люба, серденько моє, та] ти ж найкраща господиня в місті! Та таких тортів і пиріжків ніхто, навіть шеф-кухар у ресторані не вміє пекти, та таке м'ясо, як ти готуєш <...>* (Л. Романчук);

4) **предметом похвали постають професійна майстерність співрозмовника, його вміння, навички, розумові здібності, врода, моральні та інші особистісні якості, що цінуються в суспільстві** (доброта, працьовитість, наполегливість, кмітливість і т.д.), наприклад: (начальник умовляє підлеглого погодитись на шпигунство) [– *Ви можете займатися науковою роботою в іншій ділянці, наприклад, у психології.*] **Ви маєте здібності до мов** – *от уже за три місяці навчилися вільно говорити по-російськи – і такі люди в нас на вагу золота!* (Г. Черінь).

Позиція аргументу до компліментарного висловлювання в маніпулятивній стратегії позитиву може заміщуватися непрямим компліментом. Приклади вживання висловлювань зі значенням позитивного

ставлення до співрозмовника в ролі аргументів до компліментарних висловлювань у робочій картотеці не знайдені.

Комплімент зазвичай займає препозицію щодо частини-аргументами, наприклад: (запорозький гетьман умовляє старця залишитися в Січі за козацького духовника) *Ні, батьку, ми тебе за святого вважаємо. Остерегав еси нас од Босфора, – на твоє й вийшло. Обіцяв одвернути погоню, – не було й погоні. А Псалтир знаєш увесь напам'ять іще з-під дякового дубця* (П. Куліш).

Аргументоване компліментарне висловлювання в маніпулятивній стратегії позитиву може мати вигляд:

1) **складнопідрядного речення з підрядним причини**. Найчастотнішим сполучником підрядності тут постає сполучник *бо*, наприклад: (юнак просить хлопчика зробити йому послугу) – *Хлопчику, [– підбіг до нього юнак,] – я бачу, ти розумний і хороший хлопчик, бо ти рано вийшов і у тебе ще є час погуляти.* [Можє, ти пробіжишся на причал і даси кому-небудь, хто сідатиме на пароплав, цю паличку?] (О. Іваненко);

2) **складної безсполучникової конструкції**, наприклад: (начальник підхваляє свого підлеглого перед тим, як доручити йому виконання важливого завдання) [*Побачивши сервіровку, закуски і вино, Еверс схвально поплескав Генріха по плечу*] – *Ви, бароне, справжній офіцер для особливих доручень: вмiєте відгадувати навіть смаки свого шефа!* (Ю. Дольд-Михайлик);

3) **реченнєвих одиниць, пов'язаних причинно-наслідковими відношеннями**, наприклад: (на розглядинах мати парубка хоче гармонізувати стосунки зі своєю майбутньою свахою) – *Та й робоча ж ваша дочка! Що за золота в вас дитина. Там так пильнує коло роботи, що й не розгинається.* [Ото, моє серце, гарну невісточку матиму, коли дасть господь милосердний довести діло до ладу, – заговорила Кайдашиха, неначе в розмові мед розлила по хаті] (І. Нечуй-Левицький).

Засобами зв'язку між компліментарним висловлюванням й аргументом найчастіше виступають сполучники *адже, оскільки, тому, тож, бо*.

Переконувальна сила експресива вища в тому випадку, коли він будується на фактичній основі. Позитивному сприйняттю компліментарних висловлювань сприяє використання як аргументів до них фактів, відомих обом партнерам. В аргументативній частині частотними є повтори, тавтологія та типова побудова реченнєвих конструкцій.

Аргументами до компліментарних висловлювань можуть також мати вигляд уточнень і вводиться за допомогою сполучників *тим паче, тим більше, до того ж, крім того*, наприклад: (комісар поліції допитує Бронка, активного члена комуністичної партії, хоче завербувати його в поліцію) [*– Ах, нарешті ви таки вирішили заговорити?*] *Розумно, мушу похвалити, дійсно розумно, тим паче, що про якісь насильні методи й натяку немає* (І. Вільде).

Аргументування й деталізації особливо потребують непрямі компліментарні висловлювання: мовець, прагнучи бути зрозумілим, удається до їх обґрунтування, наприклад, пор.: (Сидір Свиридович запобігає перед заможним, на його думку, чоловіком, прагнучи видати за нього свою доньку) *Скажіть же нам, Свириде Йвановичу, що-небудь розумне. Ви ж там ведете кумпанію з ученими людьми на тих розумних кутках нашого Києва* (І. Нечуй-Левицький) – "Я прошу Вас сказати щось розумне" = "Я вважаю Вас розумним" ← "Ви спілкуєтесь із розумними людьми".

Аргументованість компліментарного висловлювання може бути не тільки експліцитною, але й прихованою, наприклад, пор.: (Генріх хоче використати свого колегу Пауля для реалізації своїх планів) – *Говорю вам, Пауль, що з таким обличчям і розумною головою ви можете забезпечити своє майбутнє* (Ю. Дольд-Михайлик) – "У вас приваблива зовнішність і розумна голова", тому (я вірю в те, що) "Ви можете забезпечити своє майбутнє".

Позитивні якості адресата або приязне ставлення до нього мовця часто слугують передумовою для спонування співрозмовника виконати дії, у яких зацікавлений мовець. Йдеться про використання експресивів як маніпулятивних засобів при вмовляннях, закликах, обіцянках, а також при проханнях, пропозиціях, запрошеннях тощо. Спонукальне значення висловлювань, що репрезентують згадані мовленнєві жанри, у межах реалізації маніпулятивної стратегії позитиву може виражатися непрямо. Наприклад, питальними та риторично-питальними структурами, безособовими реченнями на зразок "Мені б таке ...", інфінітивними реченнями на зразок "Не сидіти ж вам без діла", безособово-інфінітивними реченнєвими одиницями на зразок "Мені так хочеться бачити тебе" і т.д.

Як аргументи до спонукальних висловлювань у досліджуваній стратегії вживаються компліменти, що: 1) характеризують виконання співрозмовником якої-небудь дії або констатують факт її виконання; 2) передають загальновизнаність заслуг і позитивних якостей співрозмовника; 3) позначають ціннісні домінанти: моральні якості; розумові здібності; інші особистісні якості, що цінуються в суспільстві (*спритний, щедрий, працелюбний* і т.д.); наявність необхідного для виконання дії (влади, пошани, визнання, зв'язків, бажання, можливостей, здоров'я, сили, вмінь, знань, здібностей, досвіду,

матеріальних ресурсів, знарядь праці, наприклад: (пан просить хлопця підтримувати багаття) – *Підкладіть, серце, свіжого хмизу!* [– звернувся він (пан) до мене.] – *У вас ноги молоді, кріпкі, [бо мені як засидіти та потім уставати, то чиста морока <...> ревматизм клятий мучить мене]* (С. Васильченко).

Компліментарне висловлювання, що аргументує прохання, може містити порівняння співрозмовника з мовцем, який удається до самоприниження, чи з третіми особами, оцінюваними зазвичай негативно. Такий прийом дозволяє посилити вплив на адресата, наприклад: (Іванцьо просить Митра врятувати його від ув'язнення) [– *А що я скажу? А коли й скажу, то хто мені повірить?!* – мов заривав голосом Іванцьо.] – *Ви розумніші, вам більше пойдуть віри* <...> *То визвольте мене* (В. Міняйло).

Для аргументативного вживання компліментарних висловлювань, що супроводжують висловлювання спонукального характеру, притаманною є наявність частки *ж* / *же*. У ролі аргументів до спонукальних структур уживаються не тільки компліментарні висловлювання: таку ж функцію в межах реалізації маніпулятивної стратегії позитиву виконують і висловлювання, які демонструють прихильність до адресата, наприклад: (козаки хочуть залишити отамана ще на один термін) – *Послужи нам, батьку, ще рік і не сперечайся з товариством, бо ми тебе хочемо і потребуємо!* [– волали козаки] (Т. Микитин). Проте такі конструкції характеризуються меншою частотністю порівняно зі структурами, що містять компліменти-аргументами.

Серед висловлювань, які виражають позитивне ставлення до співрозмовника, вжитих у ролі аргументів, вирізняються висловлювання зі значенням винятковості, наприклад: (жінка хоче посварити свого чоловіка з його донькою) – *Ти мусиш берегти себе, адже ти в нас один* (В. Чемерис).

Експресиви-аргументами поєднуються зі спонукальними конструкціями переважно за допомогою сполучників *оскільки, адже, тож, отож, тому, то, бо*, а також сполучника сурядності *і*. У робочій картотеці зафіксовано реченнєву частину-аргументу, у якій спостерігається інверсія: постпозиція сполучника щодо особового займенника, наприклад: (полонені жінки просять чоловіків про допомогу) – *Ви чоловіки, то й робіть!* [– підхопили жінки.] – *Не дайте нас на поталу воріженькам. Ви ж бо наші захисники* (В. Чемерис).

Доволі часто позиція сполучників не заміщується, наприклад: (Федір просить односельця допомогти йому) *ФЕДІР. Всі люди тебе хвалять за добре серце – помози!* [Бог тебе не оставить, ти ж Семенові й Дем'янові поміг!] (І. Карпенко-Карий).

Типовою є препозиція експресивів-аргументом щодо повідомлень спонукального характеру, але має місце також їх постпозиція, наприклад: (сусід просить лісника знайти роботу для свого приятеля) – *Та, може, й знайдете якусь: ви ж, Амбросію Пилиповичу, господар всієї лісової займаницини – аж чотирьох тисяч десятин лісу. Лісовий цар, можна сказати* (М. Стельмах).

Мовець може підсилювати вплив уживанням у ролі аргументу до висловлювання спонукального характеру компліментів зі складовою, що передає значення обізнаності (*я (добре/прекрасно) знаю, мені відомо, я поінформований* і под.) та впевненості (*певен, (я) впевнений, переконаний, не сумніваюся, не маю ані найменшого сумніву* і т.д.). Цей прийом дозволяє мовцю продемонструвати відсутність сумнівів щодо наявності в співрозмовника позитивних рис, якостей, заслуг і т.д., наприклад: (вищий у посаді переконує підлеглого повідомити неприємну інформацію вищому керівництву) – *Я знаю, ви людина великодушна й мудра, ви можете в ім'я високих ідеалів забути найгірші кривди, тому прошу вас – зустріньтеся з фюрером ще раз* (І. Головченко, О. Мусієнко). Подібну функцію виконують компліментарні висловлювання, побудовані за схемою "(Я) бачу, що ти/ви + [позитивна оцінка співрозмовника]", наприклад: (купець хоче віддячити богатирю за послугу) [– *Тоді пригостись у мене, – сказав великий купець, – і їдь, куди хочеш.*] *Бачу, ти справжній богатир, тож хочу тебе як такого пошанувати* (В. Шевчук).

Компліментарні висловлювання, що виступають аргументами до пропозицій, запрошень, прохань, закликів, часто мають вигляд уточнень, наприклад: (польський канцлер підбурює візира пристати до короля, зрадивши козаків) – *Дати черні перемогти не в твоїх інтересах, великий візир. Ти, розумний і далекоглядний, зваж: козаки завжди були твоєму царству ворогами* (Н. Рибак). Експресиви-аргументами можуть бути імпліцитними, наприклад: (науковий керівник активізує пошукувачку до роботи над дисертацією) *Вам з вашою головою треба йти в науку, [а не світлини кінозірок збирати]* (Н. Сняданко) – "Ви розумні" → "Вам треба йти в науку". У такий спосіб мовець уникає відкритого впливу на співрозмовника, відмовляється від тиску, завуальовує маніпулятивні наміри щодо нього.

У маніпулятивній стратегії позитиву компліментарні висловлювання можуть використовуватись мовцем для пояснення певного стану справ чи своєї поведінки, що, зокрема, свідчить про його приязне ставлення до співрозмовника. Зазвичай ідеться про дії, які є вираженням прихильності, та дії, що передують проханням, пропозиціям, запрошенням, наприклад: (флірт) – *Ти маєш волю і ти відважний!* – [упевнено

й навіть з деяким захопленням відзначила Аглая.] – Саме за це ти так скоро й подобався мені ... Подобався, звичайно, як людина (М. Хвильовий).

Компліментарні висловлювання аргументують і непрямі висловлювання, що позначають певний стан справ чи дії мовця, які є вираженням позитивного ставлення до нього, наприклад, пор.: (дівчина Маруся хоче випросити "колядне" в старого парубка Хоми, знаючи, що подобається йому) **А чом же тебе не згадувать? Ти щедрий.** [От і тепер, певно, нашого Хлопчика, Мелана, всім наділиш!] (М. Старицький). – "Я тебе згадую, бо ти щедрий".

Посилення впливу забезпечується компліментарним висловлюванням-аргументом, що має вигляд складної реченнєвої одиниці з градаційними відношеннями, що виражається сполучниками "не тільки, але", "не стільки, скільки", "не лише, а й", наприклад: (гетьман надихає полковника на виконання роботи) [– *Топи, полковнику, їх чайки, лови в степах утікачів, кидай у льохи, повертай це бидло їх панам.*] Я призначив тебе комендаторм фортєці, бо знаю, що **ти не тільки хоробрий воїн, але й вірно виконуватимеш мої накази** (Т. Микитин).

Детермінантами певного стану справ, а також ставлення мовця до співрозмовника найчастіше постають: а) загальна позитивна оцінка адресата; б) його професійна майстерність, розумові здібності, приваблива зовнішність, ділові, моральні та інші особистісні якості, що цінуються в суспільстві; в) винятковість співрозмовника; г) наявність в адресата необхідного для здійснення дії: досвіду, вмінь, навичок, знань, матеріальних ресурсів; д) тривале знайомство адресанта з адресатом, знання його характеру, заслуг і т.д.; е) впевненість мовця в наявності в співрозмовника позитивних рис, віра в його можливості, сили, успіх, світле майбутнє і под., наприклад: (Лесь просить священника відсудити землю в пана, бажаючи заробити на ній) [... *Не тягне, бачу, вас до земельки? Дивіться самі,*] а я вам хочу якнайкращого, **бо добрі ви, батюшко, такі, наче не батюшка** (М. Стельмах); (Судислав прийшов до Юрші проситися у військо) **Ти один, восводо, очолив ратників з престолюдда, ти один борєшся за нього, і тому ми прийшли до тебе!** (Ю. Опільський).

Аргументом у маніпулятивній стратегії позитиву може поставати деталізована й комплексна позитивна оцінка співрозмовника, наприклад: (Кліщ прийшов до сусіда взнати новини) [– *Хіба ж я вас вититую?* – сказав Кліщ. – *Яке мені діло?*] **Ви людина заводська, стара й досвічена, знаєте всім ціну, знаєте і Онуці. Треба й те сказати, що ваші діти партєйні, так що тут не вийде помилки** (М. Хвильовий).

Компліментарне висловлювання найчастіше займає препозицію щодо дії мовця, яку воно аргументує, наприклад: (працівник КДБ умовляє викладача вишу співпрацювати) **Ви людина досить розумна, добре орієнтуєтесь у східній філософії, історії та міфології, добре володієте східними єдиноборствами, ви непоганий аналітик.** Тому ми пропонуємо стати нашим співробітником (Д. Білий). У таких випадках аргументативна частина містить сполучники підрядності, що виражають причиново-наслідкові відношення: **бо**, (саме) **тому**, **тому-то**, **того**, **того що**, **тож**, **щоб**, **через те**, **коли**, **оскільки**, **так**, а також сполучник сурядності **і**, ужитий у функції сполучника підрядності, наприклад: (начальник концтабору пропонує ув'язненому співпрацю)

[– У мене дуже погана стаття й великий строк.

– Я знаю це.] Саме тому я й пропоную вам бути моїм секретарем <...> **Бо** знаю, що в мене працюватиме чесна, порядна людина (Б. Антоненко-Давидович).

Сполучники ж **позаяк**, **тому що**, **через те**, **оскільки** та сполучні вислови на зразок **завдяки тому**, **у зв'язку з тим**, **з тієї причини**, **з того приводу** в досліджуваній стратегії є відносно рідкісними. Це можна пояснити тим, що для художнього та розмовного дискурсу, у яких найяскравіше виявляється маніпулятивна стратегія позитиву, названі мовні засоби не характерні.

Нечастотністю також відзначаються випадки пост- та інтерпозиції компліменту щодо висловлювання на позначення дії адресанта, яка прямо чи опосередковано стосується адресата. Для аргументативного функціонування компліментарних висловлювань, що пояснюють певний стан справ чи ставлення мовця до співрозмовника або поведінку щодо нього, як і для експресивів-аргументом до спонукальних висловлювань, характерним є вживання частки **ж**. Як аргументувальні засоби в маніпулятивній стратегії позитиву функціонують також частки **тільки**, **просто**.

Компліментарні висловлювання-аргументами репрезентують і відокремлені означення, у тому числі такі, що мають вигляд порівняльного звороту зі сполучником **як**, наприклад: (голова сільради пропонує односільчанину роботу) **Хтїв би поставити вас, як дуже грамотного, головним каламарем** (В. Міняйло).

Аргумент щодо дії на користь співрозмовника чи позитивного ставлення до нього може бути прихованим, наприклад, реалізовуватись у вигляді означальних частин складнопідрядних речень. Пор.: (візантійський посланець Кальокір хоче, щоб княгиня Ольга повернула до християнства свого сина Святослава) – **Ах, ваша величностє, як же нам не цікавитися життям наших любих сусідів, з**

котрими доля зв'язує нас чимраз тісніше (Б. Лепкий) – "Ми цікавимося життям наших любих сусідів, бо доля зв'язує нас чимраз тісніше".

Загальний аналіз аргументації в тактиці підвищення значимості співрозмовника маніпулятивної стратегії позитиву дозволяє зробити висновок про те, що раціональні аргументи тут частотніші за нераціональні, незважаючи на те, що досліджувана стратегія реалізується здебільшого в неофіційному діловому та побутовому дискурсах – дискурсах, належних сфері спонтанної аргументації, де організація аргументації відповідає загальним комунікативним правилам, зокрема такому: "спонтанність аргументації призводить до відхилення від логіки під сильним впливом емоцій" [1, с. 15]. Домінування раціональних аргументів, можливо, спричинене тим, що мовець уникає тиску на співрозмовника, прагне завуалювати свої наміри, тому й дозує аргументацію, подає її раціонально й неемоційно, адже "втручання" в емоційну сферу може спричинити появу агресії – викликати "ідеальну сварку" [4, с. 4-14].

Структурування інформації в аргументованих і аргументувальних висловлюваннях, що представляють маніпулятивну стратегію позитиву, здійснюється здебільшого за допомогою загальновідомих логічних конекторів переважно причинно-наслідкової семантики (*оскільки, бо, адже, тому, тому що* і под.). Нумеративні конектори (*по-перше, по-друге, по-третє* і т.д.), а також конектори класифікації (наприклад: *дипломатично, історично, воєнно, економічно, стратегічно, емоційно* і т.д.) у робочій картотеці не представлені. Частково це зумовлено тим, що у випадках застосування маніпулятивної стратегії позитиву в побутовому та неформальному діловому дискурсі аргументація здебільшого є непідготовленою. Нумераційні ж конектори та конектори класифікації більше притаманні планованій аргументації. До того ж, здатність використовувати конектори класифікації "вимагає від аргументатора аналітичного типу мислення, великого обсягу знань, високої мовної та лінгвістичної компетенції" тощо [1, с.9].

Такі універсальні й основні прийоми аргументації, як протиставлення, що робить аргументацію більш наочною і дозволяє аргументатору точніше передати свою точку зору, та повтор, для досліджуваної стратегії не характерні.

Таким чином, застосовуючи маніпулятивну стратегію позитиву, мовець удається до аргументування компліментарних висловлювань, використовує компліменти як детермінанти певного стану справ чи позитивних почуттів до співрозмовника, у ролі аргументом до спонукальних висловлювань послуговується висловлюваннями на позначення позитивного ставлення до адресата і компліментами, що характеризують виконання ним якоїсь дії або констатують факт її виконання, передають загально визнаність заслуг та позитивних рис співрозмовника, наявність у нього необхідного для виконання дії, маркують його особистісні якості.

Дослідження інших шляхів інтенсифікації мовленнєвого впливу в маніпулятивній стратегії позитиву, на нашу думку, залишається перспективним напрямом подальших наукових розвідок із прагмалінгвістики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белова А. Д. Лінгвістичні аспекти аргументації (на матеріалі сучасної англійської мови): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук, спеціальність 10.02.04 "Германські мови" / Алла Дмитрівна Белова. – К., 1998. – 30 с.
2. Ряполова Л. Г. Аргументація в спонукальному дискурсі: дисс. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Лариса Григорівна Ряполова; КДППМ. – К., 1993. – 192 с.
3. Скуратовська Т. А. Синтаксичний повтор як засіб аргументації в юридичному дискурсі / Т. А. Скуратовська // Мовні і концептуальні картини світу: [зб. наук. праць]. – К.: КНУ ім. Т. Шевченка. Фак-т іноземної філології, 2000. – С. 328–338.
4. Фадєєва О. В. Стратегії і тактики конфліктного дискурсу (на матеріалі сучасної англійської мови): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 "Германські мови" / О. В. Фадєєва – К., 2000. – 18 с. – (Київський держ. лінгв. ун-т).

РОЗДІЛ 3. РЕЦЕНЗІЇ

УДК 811.161.2'04'06'373.611

ББК Ш141.4 – 0211
К61

ВАГОМИЙ ВНЕСОК У РОЗБУДОВУ ВІТЧИЗНЯНОЇ ТЕОРІЇ ІСТОРИЧНОГО СЛОВОТВОРЕННЯ

Колоїз Ж.В., д. філол. н., професор

Криворізький державний педагогічний університет

Нариси з історії українського словотворення (іменникові конфікси) / П.І. Білоусенко, І.О. Іншакова, К.А. Качайло, О.В. Меркулова, Л.М. Стівбур. – Запоріжжя-Кривий Ріг: ТОВ «Ліпс» ЛТД, 2010. – 480 с.

Петро Іванович Білоусенко, доктор філологічних наук, професор, чий науковий доробок добре відомий не лише в Україні, але й далеко за її межами, разом зі своїми учнями й знайомими представниками відповідної наукової школи – Іриною Опанасівною Іншаковою, Ксенією Анатоліївною Качайло, Оксаною Володимирівною Меркуловою, Любов'ю Миколаївною Стівбур – презентують сьогодні результати багаторічної праці в царині історії українського словотворення – колективну монографію «Нариси з історії українського словотворення (іменникові конфікси)».

Пропонована робота, виконана колективом учених, розбудовує теоретичні аспекти дослідження історії українського словотворення, окреслює проблеми іменникових конфіксів та їхніх варіантів, демонструє фактори розвитку конфіксальної підсистеми.

Глибоко усвідомлюючи те, що «підготовка узагальнювальної праці з історичного словотворення окремих частин мови потребує ґрунтовної попередньої роботи, спрямованої на створення теоретичних засад дослідження, обстеження великої кількості текстів усіх стилів і жанрів, словникарських джерел, які відображають лексику різних періодів розвитку української мови» (с. 3), автори колективної монографії заклали міцне наукове підґрунтя: опрацьовано більше 250 джерел фактичного матеріалу, список використаної літератури нараховує понад 200 позицій – напрацьовань як вітчизняних, так і зарубіжних мовознавців.

Предметом зацікавлення в рецензованому дослідженні став іменник. І це не випадково. Адже не викликає і не викликало заперечення те, що іменник – «найномінативніша» частина мови і її номінативність має найбільш безпосередній характер, а у словотвірному плані саме іменник «є найбагатшим класом слів: його дериваційна система від найдавніших часів характеризується значною кількістю формантів, число яких постійно зростає» (с. 4). У монографії утверджується думка, згідно з якою «вагомим складником дериваційної системи українського іменника є конфіксальна підсистема» (с. 4), що зародилася ще в «надрах дописемного періоду» й «азнала бурхливого розвитку в період формування української мови як окремишньої системи», а відтак має й «самобутні, національно-специфічні риси, які вирізняють її серед конфіксальних іменникових підсистем мов інших слов'янських народів» (с. 4).

Виявлення цих особливостей та основних тенденцій розвитку конфіксальної підсистеми загалом належить до перспективних завдань сучасної лінгвістики. А тому можна тільки вітати появу рецензованої праці, яка, безумовно, зробила свій вагомий внесок у розбудову теорії передусім конфіксального іменникового словотворення. Українське мовознавство отримало комплексне дослідження історії окремих конфіксальних словотвірних і лексико-словотвірних типів.

Представлена монографія вирізняється чіткою, продуманою структурою, передбачає традиційні складові елементи: вступ, чотири логічно вибудовані розділи, кожен з яких порушує ряд важливих проблем, пов'язаних з конфіксальною підсистемою відповідного періоду, висновки, списи умовних скорочень (перелік умовних скорочень використаних джерел) та літератури, словопокажчик.

У першому розділі «Проблема конфікса в сучасному мовознавстві. Шляхи формування конфіксальної підсистеми іменника української мови» сформульовано основні теоретичні проблеми словотворення загалом і афіксального (конфіксального) зокрема. Ідеться насамперед про історію вивчення «префіксально-суфіксальних структур» в українському мовознавстві, про «визнання в східнослов'янському мовознавстві конфіксів як специфічних двохелементних структур та відповідного способу словотворення» (с. 10). Конфіксальний спосіб словотворення розглядається як результат розвитку словотвірної системи української мови, який «вніс кардинальні зміни до інвентарю дериваційних морфем кожної частини мови» (с. 23).

Витлумачено ряд ключових понять, з-поміж яких і *конфікс*, кваліфікований як «структурний елемент, що при словотвірному аналізі виділяється лише на синхронному рівні, і лише в синхронії є нерозривною словотвірною морфемою» (с. 16). Слушно видається думка про те, що розуміння конфікса як розірваної морфеми є некоректним, оскільки він являє собою «дистантну, двокомпонентну морфему з пре- та постпозитивним елементами» (с. 17). У монографії акцентовано: конфіксація – «окремий, досить своєрідний спосіб словотворення, і його специфіка полягає в тому, що словотворчі засоби в процесі деривації приєднуються до твірного слова не окремо, а комплексно» (с. 17). На окрему увагу авторів заслуговують проблеми визначення словотвірної семантики, неправомірного перенесення історичних фактів словотворення на ґрунт сучасної мови, становлення конфіксальних словотвірних типів в українській мові тощо. Зроблено загалом успішну спробу систематизації конфіксальних моделей, що «формується внаслідок зміни мотиваційної співвіднесеності слів (форм), тобто перетворення паратактичних відношень між словотвірними формами в гіпотактичні й навпаки» (с. 21).

Другий («Конфіксальна підсистема іменника праслов'янської мови»), третій («Конфіксальна підсистема іменника давньокіївської доби») і четвертий («Динаміка конфіксальної підсистеми іменника в староукраїнській та новій українській мові») розділи репрезентують систематизацію матеріалу, вибудовану в певній хронологічній послідовності. Кожен із розділів передбачає низку підрозділів, диференційованих на основі так званих постпозитивних компонентів. Так, скажімо, у першому підрозділі другого розділу представлено матеріал, який ілюструється конфіксами з постпозитивним компонентом *-bye*. Там подається його генетична й структурно-семантична характеристика, з'ясовується дериваційна база похідних з означеним постпозитивним компонентом. Подальша систематизація представленого матеріалу відбувається з урахуванням препозитивного компонента (наприклад, структури з формантами * *bez(b)....-bye*; * *ob....-bye*; * *na....-bj(e)*; * *ne....-bj(e)*; * *medji-/medju....-bj(e)*; * *vъz....-bye*; * *za....-bye*; * *po....-bye*; * *podъ....-bye*; * *pri....-bye*; * *predъ....-bye* і т. ін.). За аналогічним зразком описано ще вісім основних конфіксальних моделей (с. 35–58). Структури з формантами * *ob....-lo*; * *ne....-anъ/-ana*; * *ne....-xa*, що вирізняються непродуктивністю, розглядаються в підрозділі «Інші двокомпонентні афікси» (с. 58–59).

Реконструюючи структури з тими чи тими формантами, автори дійшли висновку, що значна кількість конфіксальних словотвірних типів у праслов'янський період була вже сформована (с. 60).

Кількість підрозділів третього розділу (десять) збігається з другим. Тут, як стверджують учені, обстежено матеріал XI–XIII століть (с. 119). Однак, очевидно, для кращого сприйняття матеріалу варто було б маніфестувати проблеми періодизації історії української мови та авторське бачення їх розв'язання, окреслити часові межі того чи того історичного періоду, обґрунтувати доцільність виокремлення «конфіксальної підсистеми іменників давньокіївської доби».

У конфіксальній підсистемі іменників давньокіївської доби диференціюються ті, до складу конфіксів яких входять постпозитивні компоненти *-U~*, матеріально не виражені другі компоненти, *-НИКЪ*, *-ОКЪ*, *-(ЪН)иц'а*, *-(Ъ)ство / -(Ъ)стви~*, *-ина*, *-ець*, *-тель*, інші конфікси (с. 62–118). Саме в цей період, за спостереженням науковців, виформовується більшість словотвірних типів, у структурі яких вичленовувалися конфікси з другими компонентами *-U~*, *-НИКЪ* та матеріально не вираженою фінальною частиною. З-поміж розмаїтого фактичного матеріалу виокремлено велику в кількісному плані групу абстрактних найменувань та назв осіб. Щоправда, деякі семантичні особливості конфіксальних похідних є нечітко окресленими (наприклад, підлягає сумніву виокремлення іменників із так званою *предметною семантикою*, адже у широкому витлумаченні іменник загалом характеризується частиномовним значенням предметності).

Четвертий розділ є найоб'ємнішим (с. 121–353). І це цілком закономірно. Адже в ньому йдеться про динаміку конфіксальної підсистеми іменника в староукраїнській та новій українській мові. Матеріал систематизовано навколо продуктивних / непродуктивних типів, у межах яких здійснено диференціацію знову ж таки залежно від постпозитивного компонента.

Основною одиницею опису є деривати, досліджувані з позицій притаманних їм словотвірних значень та засобів їх вираження. Похідні аналізуються в межах виявлених словотвірно-семантичних полів, де представлено мікрополя, які охоплюють ряд загальних словотвірних значень.

Так, наприклад, серед похідних іменників із конфіксом *o-...-o* (*ь, а, е*), що є віддієслівними похідними, розрізняються назви осіб; ботанічні та зоологічні номени; локативні назви; інструментальні номени; найменування споруд та їхніх фрагментів; назви виробів, матеріалів, речовин; найменування продуктів харчування та їхніх компонентів; назви одягу і його складників; номени, які позначають наслідки дії, іменованої мотивувальним словом; назви результатів інтелектуальної дії; найменування опредметненої дії; назви стану довкілля; назви природних явищ; абстрактні назви, що позначають бажання, емоції, волевиявлення, учинки тощо (с. 164–169). Подібна систематизація використовується для аналізу всього опрацьованого матеріалу описуваного періоду. Хоч подекуди, на нашу думку, порушено єдиний принцип побудови тієї чи тієї класифікаційної схеми.

Загалом же дослідники успішно впоралися з розв'язанням цілої низки окреслених проблем: вони наочно продемонстрували всі можливі структурно-семантичні зв'язки мотивувальних і мотивованих слів на певних етапах функціонування української мови, зважаючи й на тенденцію розвитку словотвірних типів і підтипів.

Підсумовуючи сказане, зауважимо: рецензована праця, безсумнівно, є визначною подією для всієї вітчизняної лінгвістичної спільноти. Адже «розгляд причин та умов формування конфіксальних словотвірних засобів українського іменника, історії їхньої участі в дериваційних процесах від найдавнішої доби до сучасності показує тяглість продукування субстантивів за допомогою цих двокомпонентних морфем» (с. 382).

Автори переконливо довели, що конфіксальна деривація іменника сучасної української мови є природним продовженням давніх процесів творення нових слів: українська мова успадкувала основний масив конфіксальних словотвірних засобів праслов'янського та давньокиївського періодів, значно розвинула продуктивність більшості з них, сформувала в межах наявних словотвірних типів нові лексико-словотвірні підтипи.

Колективна монографія «Нариси з історії українського словотворення (іменникові конфікси)» заслуговує на високу оцінку. Упевнена, що вона обов'язково знайде своїх читачів, які цікавляться історією української мови, історією оновлення та збагачення її лексичного складу, історією появи-продукування, здавалося б, знайомого й водночас зовсім незнайомого слова. Авторському ж колективу принагідно хочеться побажати творчого натхнення й подальших наукових здобутків на теренах вітчизняного історичного словотворення.

ПСЕВДОНИМИ – ЕТНОКУЛЬТУРНА СПАДЩИНА НАРОДУ РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ Н.М.ПАВЛИКІВСЬКОЇ “ПИТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПСЕВДОНИМІЇ ХХ СТОЛІТТЯ” (ВІННИЦЯ: ГЛОБУС-ПРЕС, 2009. – 338 С.)

Білоусенко П.І., д. філол. н., професор, Бойко Л.П., к. філол. н., доцент

Запорізький національний університет

Псевдоніми як мовне явище цікавили небагатьох дослідників. У низці публікацій вітчизняних та зарубіжних мовознавців (П. П. Чучка, В. В. Німчук, М. П. Лесюк, О. В. Суперанська, Г. В. Суслова, Т. І. Суркова, В. А. Никонов та ін.) порушено питання про лінгвістичний статус, призначення та функції псевдоніма, структуру класу псевдонімів, особливості псевдонімної номінації тощо. Однак всеохопного дослідження псевдонімів в українському мовознавстві донедавна не могло й бути з відомих політичних причин. Хоча, як справедливо зазначає Н. М. Павликівська, не лише ці причини зумовлювали прецедентність явища псевдонімії. Це й авторська скромність, традиції, немелодійність справжнього прізвища, невпевненість у своїх авторських силах, службове становище, що не дозволяло публічно виступати під власним прізвищем тощо. Бували випадки, коли псевдонімом прикривався плагіатор, боячись громадського осуду за свою літературну крадіжку. Окрім цього, в історії української культури трапляються псевдоніми, зумовлені модою на них, особливо мода на псевдоніми процвітала в Україні в останній чверті ХІХ – перші десятиріччя ХХ ст. У ХХ ст. багато авторів удавалися до літературного «переодягання», бо так було прийнято в суспільстві. З огляду на це монографія Н. М. Павликівської нам видається на часі.

Осібню треба зупинитися на джерелах, звідки добирався матеріал. Їх перелік вражає, це енциклопедичні та лексикографічні видання, опубліковані в нашій країні і в закордонні, документи й матеріали про Українську Повстанську Армію та про діяльність ОУН-УПА, публіцистичні видання про українських отаманів, командирів УНР, УПА, підпільників-партизанів у дні нацистської навали, про кримінальну Україну різних часів, архівні матеріали КП України, МВС України, матеріали експедицій, публікацій у ЗМІ, телепередач тощо. Словом, цей скорочений перелік джерельної бази дослідження дає підстави думати, що Н. М. Павликівська запрагла вивчити об'єкт дослідження глибоко і всебічно.

Ознайомлення з основною частиною рецензованої праці переконує, що ці наміри дослідниця майстерно втілила в життя. У теоретичному розділі «Псевдонім як різновид антропоніма» автор, здійснивши огляд дефініцій поняття *псевдонім* у вітчизняному й зарубіжному мовознавстві, а також різновидів псевдонімів та їхніх назв (*псевдоандроніми, псевдогініми, псевдотитлоніми, псевдофреноніми, аристоніми, псевдоетноніми, преноніми, паліноніми, ателоніми, апоконіми, пароніми* і т. ін.), запропонувала власне визначення псевдоніма як особливого різновиду антропоніма. Це визначення резонно базується на виділенні інтегральних ознак псевдоніма: його лінгвальному статусі, сфері, тривалості вживання, оскільки різні класи псевдонімів мають свої особливості. Зокрема, дослідниця виділила *ознаки лексичної семантики* псевдоніма (вторинна, факультативна, не регламентована законодавством назва особи, яка позначена інформативністю та атрибутивністю і залежно від сфери вживання може набувати певних конотацій і може виконувати у зв'язку з цим оцінну, символічну, естетичну та ін. додаткові функції) та *соціокомунікативні й функціональні ознаки*: неофіційна назва людини, але може вживатися в офіційних ситуаціях; псевдонім має особливе призначення – оберігати таємницю справжнього іменування носія; псевдонім виконує особливу функцію – езотеричну, яка не властива іншим антропонімам; використання псевдоніма пов'язане із суспільною діяльністю носія (письменники, журналісти, актори та ін.; громадсько-політичні діячі, підпільники, злочинні елементи); псевдоніми можуть бути самоназвами (літературно-мистецькі) або надаватися з боку оточення (більшість громадсько-політичних, кримінальних); функціональне навантаження псевдоніма залежить від його різновиду: так, літературно-мистецькі самоназви можуть набувати сталості й заступати справжнє ім'я людини, стаючи знаковим елементом історії культури, прецедентним феноменом, для інших же характерне вживання лише протягом певного періоду – доти, доки ним послуговується сам носій; псевдонім, який стає єдиним іменем людини, втрачає свою специфіку і переходить в інший антропонімічний розряд; псевдоніми не успадковуються; особа може мати один, кілька й багато псевдонімів).

За Н. М. Павликівською, псевдонім – це різновид антропоніма, приbrane (вигадане) особове іменування, яке використовують представники окремих груп суспільства (письменники, публіцисти, композитори, актори, художники, співаки, громадсько-політичні діячі, злочинні елементи) поряд із своїм справжнім іменем та прізвисьмом або замість них з *метою конспірації* через причини особистісного, політичного та юридичного характеру.

Цілком погоджуємося зі всіма компонентами цього визначення, зауважимо лише, що конспірація в сценічних іменах артистів, спортсменів відходить, нам видається, на задній план. Ну яку конспіративну вагу мають, скажімо, сценічні імена братів Кличків (наприклад, доктор Залізний Кулак Володимир Кличко) чи інших єдиноборців? Або сценічне ім'я українсько-російського співака Біситова? Його справжнє прізвище Бісикало постійно неправильно наголошували (так він говорив), от він і прибрав собі сценічне прізвище Біситов. Зауважимо однак, що в шостому підрозділі, де йдеться про основні (номінативну й езотеричну) та додаткові функції псевдонімів (*характеристичну, експресивну, оцінну, символічну, самоіронію та функцію стилізації*) авторка пом'якшує свої позиції про обов'язковість езотеричної функції в псевдонімі.

Резонно визначившись із тим, що псевдоніми утворюються шляхом онімізації апелативної та трансонімізації пропріальної лексики, Н. М. Павликівська вибудувала цікаві підрозділи про мотивацію псевдонімів, про їхню форму і зміст, де, як і в попередніх підрозділах, виявила глибоку обізнаність з літературою з проблеми і, аналізуючи думки попередників, спираючись на їхні надбання, у теоретичних міркуваннях розширює звичні уявлення про мотиваційну базу, принципи та способи псевдонімної номінації, при цьому кожне положення вдало підкріплює яскравими прикладами.

Дуже цікавий прикінцевий підрозділ першого розділу «Псевдоніми й інші різновиди антропонімів», він присвячений окремій проблемі в загальній проблематиці рецензованої монографії, оскільки тут розкрито зв'язок псевдонімів з усталеною тричленною ідентифікацією особи, з прізвиськами, кличками, літературними антропонімами. Проте тут не витримані єдині принципи опису мовних фактів: де йдеться про зв'язок псевдонімів із прізвиськами, іменами та по батькові, акцентовано увагу на формальних (способах і засобах творення), у наступних – на змістових характеристиках. Але загалом із висновками Н. М. Павликівської про те, що псевдоніми і прізвиська – це різні антропонімічні розряди, основна відмінність між якими полягає у призначенні та сфері використання, що кличка використана з метою конспірації – це по суті різновид псевдоніма, можна погодитися.

Другий розділ монографії присвячено безпосередньому аналізу літературно-мистецької псевдонімії. Розпочинається він невеликим підрозділом «Особливості використання псевдонімів діячами української культури» (с.43-44). Гадаємо, цей підрозділ, можливо, треба було б зняти, або принаймні подати як вступ до другого розділу, і не лише для того, щоб зберегти співрозмірність підрозділів, а й тому, що вміщений тут матеріал тематично (не фактажем !!) не є новим у монографії.

Багатим на спостереження, висновки та узагальнення є другий підрозділ, у якому йдеться про лексико-семантичний спосіб творення псевдонімів. Тут проаналізовано процеси трансонімізації пропріальної лексики, а саме: псевдоніми – імена, псевдоніми – прізвища (прізвиська); псевдоніми – особові імена в поєднанні з прізвищем; псевдоніми – прізвища, імена, імена по батькові; псевдоніми – псевдогіними та псевдоандроніми; псевдоніми – топоніми; псевдоніми – міфоніми; псевдоніми – астроніми. Цей аналіз характеризується докладністю й вичерпністю: автор подає різні варіантні форми псевдонімів (здрібніло-пестливі, розмовні, з ініціалами і без них тощо), звертає увагу на те, які псевдоніми прибирали жінки, які суфікси найчастіше використовувалися в псевдонімному матеріалі і т. ін. Зауважимо лише принагідно, що авторка не скрізь однотипно подає суфікси: то разом із закінченням (-енко), то закінчення подано в дужках (-к(о), -иц(я), -цьк(ий), -цьк(а), -ейк(о)). По-друге, серед трансонімної пропріальної лексики безсуфіксні псевдоніми дослідниця екземплізує двома іменами: *Кирпа Лук'ян* – Підсуха Олександр; *Ченіга Іван* – Зеленкевич Яків (с.49). Мабуть, тут краще було б ужити інший термін, адже іменник *кирпа* «кирпатий ніс, кирпата людина» є, очевидно, зворотнім утворенням від *кирпатий* (див. Етимологічний словник української мови, том II, с. 437), тобто належить до нульсуфіксальних (інший термін – безсуфіксних) утворень, апелюючи же *ченіга* належить до слів, які на сучасному рівні вважаються непохідними. До речі, цей іменник дослідниця далі подає й серед онімизованих апелюючи: *Ченіга Я.* – Зеленкевич Яків, *Ченіга* – Захар (Захарій) Олексійович – кошовий Чорноморського козацького війська (с.66). Такий недогляд трапився й у третьому розділі монографії: серед безсуфіксних іменників *Гад*, *Герой*, *Зух*, *Раб*, *Кат*, *Неофіт* та ін. подано онім *Нехрист* (с. 243), у якому на морфемному рівні (а у відповідного апелюючи – на словотвірному) вичленується нульовий суфікс або (при іншій інтерпретації) конфікс з матеріально не вираженим другим компонентом. Загалом же псевдонімні утворення тут бездоганно класифіковано з належною інтерпретацією кожної групи. При цьому в параграфі про видозміни справжнього іменування автора (с.253) дослідниці слід було виявити неабияку спостережливість, кмітливість при розв'язуванні справжніх головоломок, ідеться про деформацію та субституцію окремих елементів імен, заміну апелюючи основи прізвища синонімічною їй лексемою чи пов'язаною з нею тематично типу *Ленський Ю.* – *Лещинський Юліан*; *Уско Ф.* – *Устенко-Гармаш Ф.*; *Лес А.* – *Лейтес Олександр*; *Мара Н.* – *Манжура Іван*; *Ародис-а* – *Навроцька Сидора*; *Наглоч* – *Чолган*; *Гард О.* – *Драгоманова Оксана*; заміну початкової частини власного імені: *Лю* – *Середюк Юліан*; *Тан В.* – *Турган Володимир*; *Анський В.* – *Андрієвський Віктор*; *Крич Євген* – *Кротевич Євген*; *Сенко Ф.* – *Слюсаренко Ф.*; *Хруц А.* – *Жук Андрій*; *Віл М.* – *Биков Микола*; *Дубков Юхим* – *Поберезін А.*; *Бразов Леонід* – *Безобразов Леонід*; *Ботенко Н.* – *Суботенко Н.*; *Волиняк* – *Поліщук Клим*; *Сніваченко* – *Піснячевський Віктор* тощо. Ці та низка інших цікавих і глибоких спостережень дослідниці, зокрема, про так зване латентне називання, про колективні псевдоніми, про псевдоніми, оформлені літерами інших алфавітів, без сумніву, важливі для читача і в загальнокультурному, і в лінгвістичному плані.

Надзвичайно вагомим у другому розділі є підрозділ про структурну організацію літературно-мистецьких псевдонімів, адже Н. М. Павликівській довелося працювати з новим у дериваційному плані матеріалом, результати якого є, з одного боку, внеском в українську дериватологію і, з другого боку, матеріалом для подальших досліджень у цій царині.

Осібню слід сказати про підрозділ, присвячений криптонімам. Автору найперше слід було виправдати віднесення криптонімів до псевдонімів, адже не всі мовознавці поділяють цю думку. Н. М. Павликівська й це завдання виконала вправно, а вже потім дібраний матеріал добре систематизувала й описала. Її інтерпретації бездоганні, оскільки спираються на глибоке знання предмета дослідження. Добре, що вона не залишила поза увагою й криптограми, які часто використовували діячі української культури.

У третьому розділі за виробленими вже підходами Н. М. Павликівська проаналізувала псевдоніми українських повстанців 20-х років ХХ століття та псевдонімию учасників національно-визвольних змагань 1929-1959-х років ХХ століття: ОУН та УПА. Дослідниці доводилося часом працювати тут з принципово новим мовним матеріалом, що спонукало її до нових теоретичних пошуків.

Незаперечний інтерес викликає підрозділ про українських повстанців 20-х років ХХ століття. Повстанський рух в Україні згаданого періоду донедавна замовчувався або ж знеславлювався серед населення в художніх творах, а особливо – у фільмах, як «бандитизм». Оскільки цей рух, який спершу був обмежений соціальним спрямуванням й анархістським характером, а пізніше набрав національного змісту й оформлення у виразну політичну визвольну боротьбу українського народу, правдива література про учасників цього руху, а отже, й джерельна база про псевдонімию цього періоду була недоступною для дослідника. І лише публікації переважно останнього десятиріччя на цю тему істориків,

письменників, громадських діячів, які добре проштудювала Н. М. Павликівська, дали змогу працювати з цим мовним матеріалом.

Найбільше уваги дослідниця приділила псевдонімікону учасників національно-визвольних змагань 1929-1959-х років ХХ століття: ОУН та УПА, адже неофіційні назви підпільників – це вагомий і великий пласт української антропонімії, який свідчить про безмежні потенційні можливості антропонімічної системи української мови. Так, дослідниця дібрала з широкого кола джерел близько 18000 найменувань, але, оскільки багато з них часто повторювалися на різних теренах (*Байда, Береза, Богдан, Орел* та ін.), вона дослідила 3277 псевдонімізованих лексем.

На підставі ґрунтовного аналізу дібраних мовних фактів дослідниця резонно стверджує, що особливо надихала учасників національно-визвольних змагань героїка козацького минулого, вони брали собі за псевдоніми прізвища українських гетьманів, імена відомих отаманів Запорізької Січі, Задунайської Січі, Чорноморського козацького війська, козацьких полковників. За псевдоніми для багатьох підпільників правили прізвища (прізвиська) відомих українських військових діячів, керівників Коліївщини, гайдамацького повстання та ін. Повстанці-патріоти України прибирали собі імена українських письменників (*Винниченко, Вишенський, Грушевський, Сковорода, Мартович* та ін.), прізвища керівників повстання Росії (*Пугачов*), очільника повстання рабів у Італії Спартака, навіть прізвища літературних героїв (*Бульба, Джеря* і т. ін.). Отже, псевдоніми вояків ОУН та УПА цілком уписувалися в ідеологію їхньої боротьби. До того ж, як справедливо підкреслює дослідниця, псевдоніми учасників національно-визвольних змагань мають виразні національні конотації, багато з них і утворено від назв оспіваних та опоетизованих рослин, фольклорних образів тощо. На цьому тлі дивними видаються псевдоніми *Колчак, Молотов, Берія, Гебельс, Гітлер* і под. Шкода, що в монографії не знайшлося місця для належної інтерпретації цього явища.

Дотримуючись необхідної у ворожому тилу конспірації, члени радянського підпілля (партійні діячі, комсомольці) та учасники партизанського руху теж використовували засоби вторинної номінації, у тому числі псевдоніми і клички. Для виявлення цих псевдонімів Н. М. Павликівська вивчила твори, присвячені тематиці підпільно-партизанського руху в Україні в роки німецько-фашистської окупації (1941-1944 рр.), науково-документальні видання, архівні матеріали. Вона стверджує, що виявлені псевдоніми оформлені, зазвичай, російською мовою, що вплив російської мови на псевдонімікон радянських підпільників і партизанів України був очевидним. Не маючи наміру заперечувати це, зазначимо, що огляд дібраних дослідницею псевдонімів дає підстави гадати, що ця думка висловлена занадто категорично, якщо читати наведені приклади українською мовою, слово *зазвичай*, певне, слід замінити іншим, а взагалі бажано було б з цього приводу навести статистику.

Застосування єдиних принципів аналізу псевдонімів українських повстанців 20-х років ХХ століття, членів ОУН та учасників УПА й радянських підпільників і партизанів дало змогу авторці монографії виявити багато спільного в плані загальної ідеологічної орієнтації у виборі вторинних найменувань ідентифікації особи, зробити висновок про те, що українська політична псевдонімія ХХ століття органічно увійшла до складу національної антропосистеми.

Дбаючи про всебічний аналіз українського псевдонімікону ХХ століття, Н. М. Павликівська описала й вторинні найменування представників кримінального світу, які ще не були об'єктом окремого наукового вивчення.

Дослідниця встановила, що клички злочинних елементів близькі до псевдонімів не тільки за своїм основним призначенням, а й за іншими ознаками. Вони, як і псевдоніми, зокрема, політичні, можуть бути і самоназвами. Кримінальні псевдоніми мають інший ступінь “псевдонімності” і займають інше положення на шкалі “псевдонімності”, аніж псевдоніми інших класів. Їх використовують представники специфічної соціальної групи: злочинні елементи. Вони суттєво відрізняються своїм змістовим наповненням від псевдонімів інших типів. У псевдоніміконі кримінальних елементів відсутні псевдоніми з патріотичним змістом, майже відсутні псевдоніми, пов'язані з культурою та історією України. Репертуар кримінальних псевдонімів-кличок спирається на позначення побутових предметів, фаунономенів, рідше лексем, що вказують на професію, національність особи. Нерідко псевдонімами злочинним елементам слугувала жаргонна лексика та арготизми. Кримінальна псевдонімія минулого століття має в основному російську літературно-мовну основу, з незначним вкрапленням українських слів. Однак у цьому зв'язку хотілося б дізнатися в дослідниці, чи не цікавилася вона питанням псевдонімії політичних ув'язнених як в тюрмах на українських теренах, так і на інших територіях Радянського Союзу.

Новаторське дослідження Н. М. Павликівської є вагомим внеском у вивчення українського антропонімікону. Концептуальні засади, узагальнення й висновки монографії значно поглиблюють відомі знання про українську антропонімію й окреслюють місце псевдонімів у системі пропріальної лексики. Оновлений підхід у вивченні широкого фактичного матеріалу дає підстави вважати монографію Н.М.Павликівської помітним явищем у теорії і практиці української ономастики.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У “ВІСНИК ЗАПОРІЗЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ” ЗА ФАХОМ “ ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ”

Іваненко В.А., д. філол. н., професор

Запорізький національний університет

До друку будуть прийматися лише наукові статті, де присутні такі необхідні елементи (п.3 Постанови президії ВАК України № 7 – 05 / 1 від 15 січня 2003 р.):

- **Постановка проблеми** у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями ;
- **Аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор ;
- **Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми**, котрим присвячується дана стаття ;
- **Формулювання цілей статті** (постановка завдання) ;
- **Виклад основного матеріалу дослідження** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів ;
- **Висновки з даного дослідження і перспективи** подальших розвідок у даному напрямку.

1. МАКЕТ СТОРІНКИ

Для оригінал-макета використовується формат А4 з такими полями:

Верхнє та нижнє поля – 2 см, ліве поле – 2 см, праве поле – 3 см.

Шрифт набору – Times New Roman.

У разі необхідності для шрифтових виділень у таблицях і рисунках дозволяється застосовувати шрифт Courier New (наприклад, для ілюстрації текстів програм для ЕОМ). Для стилістичного виділення фрагментів тексту слід вживати начертання *курсив*, **напівжирний**, *напівжирний курсив* зі збереженням гарнітури, розміру шрифту та інтервалу абзаца.

Гарнітури, розміри шрифтів та начертання:

- a) для заголовку статті: Times New Roman, – 14 пт, напівжирний, усі великі,
- b) для підзаголовків: Times New Roman, – 12 пт, напівжирний, усі великі,
- c) для основного тексту, УДК, авторів, виносок, посилань, підписів до рисунків та надписів над таблицями: Times New Roman, – 10 пт,
- d) для анотацій, ключових слів -9 пт.

Інтервал між абзацами – 6 пт, міжрядковий інтервал – одинарний.

2. ТИПОГРАФСЬКІ ПОГОДЖЕННЯ ТА СТИЛІ

УДК набирається в першому рядкові сторінки і вирівнюється за лівим краєм. Заголовок статті набирається у наступному за УДК рядкові і вирівнюється посередині. Потім указують: прізвища, ініціали авторів, їх посади, учені ступені, звання, нижче - *місце роботи (курсивом)*. Далі розташовуються анотації українською, російською, англійською мовами і ключові слова (також трьома мовами). Анотації повинні також містити: прізвища, ініціали авторів, назву статті, місце їх роботи або навчання.

Початок абзаца основного тексту виділяється збільшеним інтервалом між абзацами і **не виділяється відступом або пустим рядком.**

Усі ілюстрації мають бути оригінальними рисунками або фотографіями. Фотографії скануються у 256 градациях сірого. Усі ілюстрації розташовуються у відповідних місцях тексту статті (по можливості угорі сторінки) і повинні бути послідовно пронумеровані: Рис. 1, Рис. 2,... (слід вживати арабську нумерацію).

Ілюстрації, так само як і підписи до них, вирівнюються на середину рядка (за виключенням невеликих рисунків – не більш 7 см, які можуть розташовуватися по декілька в ряд).

Усі таблиці розташовуються у відповідних місцях тексту (по можливості угорі сторінки) і повинні бути послідовно пронумеровані: Таблиця 1, Таблиця 2, ... (слід використовувати арабську нумерацію). Надписи розташовуються над таблицями.

Кожен рисунок та надписи до нього включаються до тексту публікації у вигляді одного графічного об'єкта з необхідним обтіканням і, при потребі, прив'язаним до тексту. Створення графічного об'єкта може здійснюватися будь-яким графічним редактором у форматі ВМР файлів.

Виконання рисунків засобами Microsoft Word здійснюється через використання команд панелі "Рисование". Підписи здійснюються командою "Надпись". Усі графічні компоненти рисунка і надписи об'єднуються командою "Группировать" (меню "Действия" на панелі "Рисование") і повинні мати необхідне обтікання.

Посилання на літературні джерела подаються у квадратних дужках і послідовно нумеруються (слід використовувати арабську нумерацію) у порядку появи виноски в тексті статті. Перелік літературних джерел розташовується в порядку їх нумерації, в останньому розділі статті з підзаголовком **ЛІТЕРАТУРА**. Бібліографічні описи джерел наводять відповідно до ДСТУ ГОСТ 7.1:2006.

3. СТИЛІСТИЧНІ ПОГОДЖЕННЯ

- Не допускається закінчення сторінки одним або декількома пустими рядками, за винятком випадків, спричинених необхідністю дотримання попереднього пункту (висячі підзаголовки і початок абзаца) та кінця статті.
- Не допускається починати сторінку незакінченим рядком (переноси в останньому рядкові заборонені).
- Не дозволяється підкреслювання в заголовках, підписах і надписах.
- Слід дотримуватися правила про мінімальні зміни в шрифтовому та стильовому оформленні сторінки для того, щоб максимально уникнути різноманітності макета і зберегти єдиний стиль журналу.
- Не допускається часте використання виносок (виноска повинна розглядатися як виняток і вживатися тільки у випадку дійсної необхідності).
- Ілюстрації мають бути підготовані та масштабовані таким чином, щоб розміри букв тексту на ілюстраціях не перевищували розмір букв основного тексту статті більш ніж на 50%.
- Сторінки тексту статті слід пронумерувати.
- На етикетці диска треба обов'язково вказувати прізвище, ініціали автора, імена файлів.
- На диску повинно бути **два файли**:
 - ✓ **перший** - із текстом статті та анотацій з ключовими словами,
 - ✓ **другий** - із відомостями про авторів (прізвище, ім'я, по батькові; посада; вчений ступінь; учене звання; місце роботи або навчання; адреса електронної пошти; дом. адреса; номери контактних телефонів).

4. ДЛЯ ОПУБЛІКУВАННЯ СТАТТІ АВТОРУ НЕОБХІДНО ПОДАТИ ДО РЕДАКЦІЇ ЗБІРНИКА:

1. Роздрукований текст статті з анотаціями та ключовими словами.
2. Відомості про авторів.
3. Витяг з протоколу засідання кафедри або факультету.
4. Зовнішню рецензію.
5. Диск із текстом статті, анотацій, ключовими словами та відомостями про авторів.
6. Лист-клопотання (для співробітників сторонніх організацій) на ім'я ректора ЗНУ з проханням опублікувати статтю.

Адреса редакції: Україна, 69600, м. Запоріжжя, МСП-41, вул. Жуковського, 66

Довідки за телефонами: (061) 228-75-50 – відповідальний редактор

(061) 289-12-26 – редакція збірника (IV корпус, кімн. 323)

Адреса електронної пошти: sveta@znu.edu.ua

Для нотаток

Збірник наукових праць

Вісник Запорізького національного університету

Філологічні науки

№ 1, 2011

Технічний редактор *С.О.Борю*

Верстка, дизайн-проробка, оригінал-макет і друк виконані
у видавництві Запорізького національного університету
тел. (061) 228-75-47

Підписано до друку 20.12.2011. Формат 60 x 90/8.

Папір Data Copy. Гарнітура “Таймс”. Умовн.-друк. арк. 21,1.

Замовлення № 421. Наклад 100 прим.

Запорізький національний університет
69600, м. Запоріжжя, МСП-41
вул. Жуковського, 66

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2952 від 30.08.2007